

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Történelemtudományi Doktori Iskola

Doktori (PhD) disszertáció

Baríné Baldavári Eszter
Budapest, 2025

A szecessziós építészet tendenciái
Kőrössy Albert Kálmán életművének keresztmetszetében

Doktori (PhD) értekezés

Készítette: Baríné Baldavári Eszter

Témavezető: Dr. Rozsnyai József adjunktus

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Művészettörténeti műhely

Vezetője: Dr. Óze Sándor DSc

2025

A Bizottság tagjai és tudományos fokozatuk

Elnök

Dr. Szakács Béla Zsolt PhD habil. egyetemi tanár

Bírálok

Dr. Csáki Tamás József PhD egyetemi adjunktus

Prof. Dr. Sisa József MTA doktora habil, professor emeritus

Titkár

Dr. Kopócsy Anna PhD egyetemi adjunktus

Tagok

Dr. Kovács Imre PhD egyetemi docens

Dr. Ordasi Zsuzsanna PhD egyetemi docens

Póttag

Dr. Bizzler István egyetemi adjunktus

Témavezető

Dr. Rozsnyai József PhD egyetemi adjunktus

Budapest, 2025

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ GONDOLATOK, KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	6
I. KUTATÁSTÖRTÉNET	7
I.1 A kutatás bemutatása	7
I. 2: Célkitűzések	9
I. 3: Kutatási módszerek.....	10
II. A SZECESSZIÓS ÉPÍTÉS ZET ÁTTEKINTÉSE.....	11
II.1 Szecessziós törekvések a nemzetközi és hazai építészetben.....	11
II.2 Fogalmi keretek a szecesszió-kutatásban	17
III. KÖRÖSSY ALBERT KÁLMÁN ÉLETÚTJA.....	22
III.1 A Neumann, Pollák és Heidushka család összefonódása	22
III.2 Körössy Albert élete.....	24
III. 2.1 Tanulmányai és katonai szolgálata.....	24
III. 2. 2 Pályakezdő évek.....	27
III. 2. 3 A Rosenberg (Román) család története	28
III. 2. 4 A királyhalmi Körössy család	30
III. 2. 5 A Helyi Bérházépítő Rt. működése a két világháború között.....	33
III. 2. 6 A holokauszttól napjainkig	39
IV. KÖRÖSSY ALBERT KÁLMÁN ÉPÍTŐMŰVÉSZETE	42
IV.1 Korai művei a neobarokk szellemében	42
IV.2 Első szecessziós alkotásai	59
IV.3 Nemzeti formanyelvkeresés	102
IV.4 Körössy Albert Kálmán és Kiss Géza közös alkotásai	141
IV. 5 A Körössy iroda működése	189
V. KULTURÁLIS TRANSZFER KÖRÖSSY ALBERT KÁLMÁN ÉPÍTÉS ZETÉBEN....	192
V.1 Földrajzi megközelítés.....	192
V.2 A mudejár építészet szerepe	193
V.3 Társadalmi megközelítés	195
V.4 Az építész elméleti munkássága	198
VI. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS ÉRTÉKELÉS	201
VII. SUMMARY AND ASSESSMENT.....	206
VIII. BIBLIOGRÁFIA	210

IX. MELLÉKLETEK.....	226
IX. 1 Dokumentumok az építész elméleti munkásságából	226
IX. 2 Művek jegyzéke és diagramok	260
IX. 3 Illusztrációk	263
IX. 4 Képjegyzék	318

BEVEZETŐ GONDOLATOK, KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A 19. század végén kialakuló és a 20. század elején virágzó szecessziós építészetben egyszerre volt jelen a korszerűsége való törekvés és a tradícióhoz való kötődés. Miközben fontos volt az ipari forradalom technikai vívmányainak használata a fejlődés és a versenyképesség jegyében, a szecesszióhoz köthető művészek és filozófusok a természet megismerését, és a kézművesség fontosságát hangsúlyozták. Annak ellenére, hogy először Nagy-Britannia, majd más európai országok társadalmában egyre nagyobb hangot kaptak a szocialista eszmék, amelyek a középkori eszméket vették alapul, mégis versengtek egymással a módosabb társadalmi rétegek fényűző és egyedi alkotásai. Nemcsak a megbízók és mecénások unikálisra törekvése határozta meg ezt az időszakot, hanem a művészek egyéni víziói is, amelyek néha termékenyebb táptalajon fejlődhettek, néha pedig a kritikai hangok miatt bujtatottabb formában tűntek fel. Azokban az országokban, ahol a politikai körülmények kisebb autonómiát biztosítottak a társadalom részét képező nemzetnek és a benne élő kisebbségeknek, az egyéni művészeti alkotások mellett a nemzeti törekvés is fellendült, amely egyes régiókban a földrajzi-ökológiai alapokra támaszkodott, máshol pedig a régészeti, nyelvészeti és népművészeti emlékekből kívánt meríteni. Akadtak olyan alkotók is, akik az előbb felsoroltakon kívül a birodalomhoz köthető gyarmati világ keleti tárgyaival ötvözve alakítottak ki új stílust, mások pedig ősi legendák motívumkincsét felhasználva hoztak létre nemzeti formanyelvet. A Kárpát-medence sokszínű szecessziós építészetében számos kiemelkedő alkotó életét megismerhettük az elmúlt évtizedekben, azonban kortársaik közül még mindig sok a homályba vesztett életmű. E doktori értekezés egy ilyen mozaikszem elhelyezésére törekszik Kőrössi Albert Kálmán életművének ismertetésével. Az elmúlt másfél évtized kutatómunkájában nyújtott szellemi támogatásért mindenekelőtt Rozsnyai József témavezetőmnek tartozom köszönettel, akinek kiváló szakmai és pedagógiai készségéből eredő tanításai adják ma is szakmai sikereim alapját. Köszönettel tartozom szüleimnek, hogy a világra nyitott emberként élhetem szakmai és mindennapi életemet. Köszönöm kedves barátom, Boris Dundović, és a családi szeretettel nagyra becsült Ritoók Pál támogató szavait, valamint a Kőrössi-dédunoka, Stephen Hassan Lengyel biztatását. Köszönettel tartozom azoknak a szakembereknek, akik meghatározták az építészetről alkotott gondolkodásomat: Csáki Tamásnak, Keserü Katalinnak, Klein Rudolfnak, Sánta Gábornak, Sisa Józsefnek, Szegő Györgynek, Turi Attilának és Virág Zsoltnak. Végezetül köszönöm férjemnek, hogy feltétel nélkül támogat hivatásomban.

Mária néniemnek (†2025), aki gyermekként a gólyás ablak alatt játszott

„A művészet [...] a szellem szükséglete. Nem menekülés, hanem felelősség, cselekvésre való felhívás, kiáltás. A szépségre nevelés a reményre nevelést jelenti.”

Ferenc pápa

I. KUTATÁSTÖRTÉNET

I.1 A kutatás bemutatása

Kőrössy Albert Kálmán életműkutatása tizenöt éve kezdődött budapesti műveinek ismertetésével. Az alapszakos szakdolgozatom (BA, 2010) eredményeként, új épületek és dokumentumok segítették az építész megismerését. A 2013-ban elkészült mesterszakos szakdolgozatot - amely Kőrössy Albert Kálmán életművét mutatta be – a szecesszió megismerése érdekében műtárgybecsüs képzés elvégzése előzte meg, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült kézirat Kőrössy munkásságáról. A 2012-ben megvalósuló hazai és erdélyi kutatóutat számos más, a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Művészeti Akadémia által támogatott kutatóút követte: Németországban (2013), Belgiumban (2014), Finnországban (2015), Angliában és Skóciában (2016), valamint Franciaországban (2017). Az ötvenen át tartó kutatóutak során meglátogatott tizenöt városban¹ összesen 385 épületet sikerült meglátogatni, és külső, illetve helyenként belső fotókat készíteni. A szecessziós épületek megtalálásában még Jacques Lasserre svájci karmester, hobbi-kutató interneten elérhető fényképalbuma segített, amely azóta hatalmas adatbázissá fejlődött, és Olga Harmsen holland fotóssal, Christian Schwarzer német kutatóval, Andrei Orekhov orosz kutatóval elkészítették az Art Nouveau World szisztematikus fotógyűjteményét.² A közel négyszáz felkutatott épületen kívül a fontosabb városok közgyűjteményeibe is ellátogattam, a helyszínen tapasztaltak kéziratok formájában születtek meg a tárgyalt időszakban.³

2018-ban a Magyar Építészeti Múzeum munkatársaként lehetőségem nyílt az Iparművészeti Múzeummal közös együttműködés keretein belül egy kamarakiállítás megrendezésére, amely

¹ Cottbus, Berlin, Karlsruhe, München, Stuttgart; Brüsszel, Antwerpen; Helsinki; Bexleyheath, London, Oxford; Glasgow, Helensborough; Nancy és Párizs.

² Ezúton is köszönöm biztatásukat, és a személyes találkozók alkalmával adott segítségüket.

³ Annak ellenére, hogy e dolgozat terjedelmi korlátjai nem teszik lehetővé minden épület szöveges és képi bemutatását, fontos kiemelni, hogy a stíluskritikai párhuzamok nem csupán egy-két példa kiragadásával történnek, hanem az elemzett városok közel teljes szecessziós épületállománya alapján.

Kőrössy Albert Kálmán munkásságát mutatta be. 2018 és 2019 között a „*Diszítőérzéssel átszőtt tudás*” Kőrössy Albert Kálmán építőművészete című tárlat Budapesten három helyszínen volt megtekinthető: a Ráth György-villában, majd az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumban, végül pedig a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár aulájában, ahol a „*Csak a könyv kapcsolt múltat a jövőbe*” című konferencián Kőrössy mellett számos szecessziós építésszel kapcsolatos kutatásról hallhattunk beszámolókat. Néhány héttel a konferencia megrendezése előtt Mexikóból jelentkezett Kőrössy Albert Kálmán régóta keresett családja. A leszármazottak történetei nemcsak az építész személyiségének megismerését segítették, hanem új szempontok szerinti kutatást is lehetővé tettek. Az építész alkotásaihoz köthető, valamint a szecessziós építészetről szóló hazai és nemzetközi publikációim mellett 2021-ben Az építészet mesterei sorozat részeként jelent meg Kőrössy Albert Kálmán monográfiája a Holnap kiadó gondozásában.

Az elmúlt három esztendő során két - véletlenszerűen előkerült - dokumentumcsoport gazdagítja a doktori disszertáció forrásait: a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum adattárában őrzött, Zielinski Szilárd-hagyatékban fellelhető adalékok a temesvári híd történetéhez, valamint az elpusztultnak hitt, egykori vallás- és közoktatásügyi minisztérium anyagában (Magyar Nemzeti Levéltár, Országos Levéltár) megtalált iskolaépítésekhez kapcsolódó dokumentáció.

Az elmúlt évek személyes szecessziókutatásában segítségemre volt egyrészt a folyóiratok, iskolai évkönyvek és közlönyök nagyszabású digitalizálási munkája, hiszen a Hungaricana és Arcanum által számos nehezen hozzáférhető anyag elérhetővé vált. Az említett Art Nouveau World weboldalon kívül mindenképpen szeretném felhívni a figyelmet a Szecessziós Magazin munkatársaira: Bálint Imre és Puha Titusz munkájára, akik Budapesten kívül számos város szecessziós térképét, metaadatokkal ellátott ingyenesen elérhető adatbázisát hozták létre.

A Kárpát-medence szecessziós építészetének megismerésében az első állomás a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által szervezett Erdélyi-Délvidéki kirándulás (2009 körül) volt, azonban a legátfogóbb betekintést a 2024 márciusában elinduló nagyszabású vállalkozás keretein belül tapasztalhattam meg. A Kárpát-medence szecessziós építészetét bemutató mintegy ötven szerző munkájával megvalósuló kötet kutatása és fotózása során lehetőségem nyílt Magyarországon és a környező országokban mintegy 167 településre ellátogatni, ahol körülbelül 360 épületet dokumentáltunk. A projekt egyik vezetőjeként szerencsésnek érzem magam, hogy a közel 10 000 km-es túrán szerzett tapasztalatokat e dolgozatba is beépíthetem.

I. 2: Célkitűzések

A 19. és 20. század fordulóján népszerű építészeti formák között megjelent egy, a klasszikus formakincsből kiinduló historizáló építészettel szakító művészeti törekvés. De valóban éles szakításról van szó? Hogyan alakult a szecesszió Európa gazdaságilag fejlett országaiban (illetve művészeti központjaiban) és hazánkban?

Hogyan viszonyult esztétikai szempontból az új törekvéshez a korabeli társadalom, valamint az Osztrák-Magyar Monarchia politikusai és prominens személyei? Milyen kritikai hangok jelentek meg a politikai életben az új művészeti irányra vonatkozóan? A szecessziót mozgalomként vagy stílusként értelmezhetjük-e? A dolgozat bevezető része ezekre a kérdésekre keresi a választ a korabeli források és a legújabb kutatások tükrében.

Milyen művészeti világ tárult Kőrössy Albert Kálmán elé a 19. század végén, és hogyan alakították építészetét e „versengő látomások” a századfordulón? Milyen személyes és művészeti kapcsolatok, érdeklődési körök mentén épültek ma is ismert alkotásai? A dolgozat Kőrössy Albert Kálmán életútjának és építészetének megismertetésére és részletes bemutatására törekszik a hazai és nemzetközi források és kutatások segítségével, valamint kísérletet tesz az építész munkásságának a magyar szecessziós művészetben való elhelyezésére.

I. 3: Kutatási módszerek

Az elmúlt tizenöt év kutatásában az elsődleges szerepet a Kőrössy Albert Kálmán életéhez kapcsolódó levéltári források feldolgozása jelentette. A hazai közgyűjteményeken kívül erdélyi levéltárak anyagai, a Mexikóban élő leszármazottaktól kapott fényképek és dokumentumok, valamint a floridai Wolfsonian Egyetem Róth Miksa-gyűjteményének tervlapja gazdagította ismereteinket. A forrásfeldolgozáson kívül olyan művészettörténeti metódusok segítették az építészettörténeti vonatkozású vizsgálatokat, mint a stílustörténet és stíluskritika módszerei. A stíluskritikai elemzésben nemcsak a Kőrössy életművön belül született alkotások egymáshoz való viszonyát vettem górcső alá, hanem a magyar szecesszió más alkotásaival, sőt a nemzetközi szecessziós tendenciák építészeti műveivel hasonlítottam össze. A nemzetközi példák országok szerinti összehasonlítása után e dolgozat kísérletet tesz néhány külföldi alkotást a Kőrössy életműben megtalálható formákkal összehasonlítani, kiemelve a közös és az egyedi stílusjegyeket.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori iskolájának programja lehetőséget teremtett arra, hogy a művészettörténeti módszereken kívül történelemtudományi módszerekkel is megismerkedhessünk. Ennek köszönhetően a dolgozat igyekszik a monografikus feldolgozáson kívül a tudásáramlás és a kulturális transzfer szempontjainak figyelembevételével az építész személyes és szakmai kapcsolataira, kapcsolódási pontjaira rávilágítani. A kutatás történeti földrajzi, ökológiai, valamint etimológiai elemzésekre is támaszkodott.

II. A SECESSZIÓS ÉPÍTÉSZET ÁTTEKINTÉSE

II.1 Szecessziós törekvések a nemzetközi és hazai építészetben

Az ipari forradalom következtében gazdasági szempontból fejlődésnek induló országok népességnövekedése miatt a városszövetek is átalakultak. A lakhatási kérdések megoldására számos új bérháztípus jött létre, és a megváltozott egészségügyi környezetre is megoldást kellett keresni. Ennek mentén és a közigazgatás fejlődésével új épülettípusok váltak szükségessé, és elindult egy életreform is a közép- és a munkásosztály körében. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a városlakók igyekeztek kihasználni az új egészségügyi és kulturális intézmények szolgáltatásait, hanem azt is, hogy az utópista szocialista gondolkodók által elterjesztett nézetek mentén igényt formáltak arra, hogy bekapcsolódjanak a művészeti életbe. Ez a tendencia kezdetben inkább a nagyobb városokra volt jellemző, majd a fejlődésnek indult kisebb települések is csatlakoztak. Hazánkban jó példa erre a vasútvonalak kiépülése után a gazdagsági gyarapodásnak induló alföldi városok művészeti életbe való bekapcsolódása.

Az életreform elterjedésének következtében mindinkább előtérbe került az egyén, az egyéniség megmutatása és hangsúlyozása. A művészek körében ez először abban nyilvánult meg, hogy a kötött akadémiai formák szorításából igyekeztek kitörni bizonyos művészcsoportok, akik a szabadság eszméit hirdetve kívántak újat alkotni. Ez nem jelenti azt, hogy alkotásaiknak ne lettek volna forrásai: műveiket főként a középkori szerkezetek, esztétika és anyagok használata inspirálta. Angliában a John Ruskin és William Morris neve által fémjelzett Arts and Crafts movement eszméi alapján szerették volna a középkorig visszanyúló kézművesség eszközeit újra meghonosítani, és összhangba hozni koruk fejlett technikai eszközeivel.

Az egyéniség megmutatása azonban nemcsak az egyén szintjén vált igénnyé, hanem az országos szinten is. A versengő gazdagsági élet központjai: Anglia és Franciaország, valamint Belgium, Hollandia és később Németország is a gyarmatorságokban fellelt természeti kincsekkel és népművészeti motívumokkal kápráztatta el a világot. Az egzotikus tárgyak megjelenése a harmadik világ művészetének felfedezését eredményezte, amely a nyugati avantgárd művészetre is nagy hatással volt.

A világiállításokon egymással versengő birodalmak mellett egyre több szerephez juthattak a kisebb országok is, köztünk az Osztrák-Magyar Monarchia, és benne hazánk. Az egyéni

karakter hangsúlyozása mellett egyre fontosabbá vált a nemzeti jellegzetesség kialakítása is, amely más-más forrásokból táplálkozott. Amíg Belgium, Franciaország és Németország a gyarmatországok motívumait építette be művészetébe és területének ökológiai sajátosságait hangsúlyozta ornamenseiben, addig a kisebb országok a népművészeti formákból merítettek, később pedig a kisebbségekre jellemző formai sajátosságokat is bemutatnak. Mindez az alkotások kivitelezésében is megmutatkozott, hiszen amíg a francia és belga – a rokokóval vetekedő – iparművészeti tárgyak egzotikus anyagokat használtak, és luxustárgyak voltak, addig a népművészetből merítő kultúrák inkább ontológiai jelentést hordozó alkotásokként jelentek meg.

A művészek a modernitásra való törekvéssel számos tudományterületből merítettek, melynek következtében nemcsak a művészi gondolkodásmód, hanem a művészeti oktatás is fejlődésnek indult. A változatos formavilág felhasználta a botanika és a zoológia által leírt teremtményeket, az orvostudomány legújabb találmányait, köztük a pszichológia által kínált fogalmakat az öntudatra ébredt emberi létben.

A technika számos szerkezeti újítását használni kezdték a mindennapokban, és gombamódra szaporodtak az újabbnál újabb szabadalmak, amelyek a mindennapi lét körülményeinek megkönnyítésére szolgáltak. Ekkor kezdtek a díszítésre is tudományos igényességgel tekinteni, kutatói, például Owen Jones a keleti művészetben betöltött szerkezeti szerepüket felfedezve igyekezett átültetni a nyugati művészet modern formakincsébe.

Láthatjuk tehát, hogy a teljesség igénye nélkül is ilyen sokféle tényező alakította az akkori ember és művész gondolkodását, ezért alkotásaik változatos formajegyekkel születtek meg. Már az 1900. évi párizsi világkiállítás alkalmával Philippe Julian francia történész az egyes pavilonok bemutatása közben megjegyzi, hogy a német installáció jellemzően Jugendstil jegyeket hordoz, amely más formákkal rendelkezik, mint az Art Nouveau.⁴

Napjaink szecesszió kutatásában ezért merül fel újra és újra a kérdés, a szecesszió stílus volt, vagy inkább mozgalom. A szecesszió-kutatás kezdeti éveiben, az ebben a témában kiadott szakirodalmak közül Ulrich Gräf német művészettörténész 1988-ban megjelent tanulmányában azt írta, hogy megvizsgálva a németországi Jugendstilt és a bécsi későszecessziós törekvéseket olyan új kifejezések használatát tartják indokoltnak, mint a Szecesszionizmus – amely a bécsi irányra utal –, Vorpurizmus vagy a Profunkcionalizmust, amely azonban a darmstadti művésztelep alkotásaira utal.⁵

⁴ Philippe JULIAN: The Triumph of Art Nouveau, Paris Exhibition 1900. London, 1974. 104.

⁵ GRÄF, Ulrich: The Situation of The Jugendstil Architecture in The Federal Republic of Germany, Bonn, 1988

Kenneth Frampton az egy életművön belüli dinamikus változásra Henri Van de Velde belga építész példáját mutatta be, aki hullámzó vonalaiban különbséget tett díszítés és dísz között: amíg az előbbi rátét jellegénél fogva különválasztható a hordozó felülettől, addig az utóbbi funkcionálisan szerkezetében meghatározott, vagyis szerves egységet alkot a felülettel. Annak ellenére, hogy kezdetben a szecesszió egyik úttörője volt, 1903-as közel-keleti útja után az asszír formák kifejezőerejének hatására nemcsak a klasszicizmus racionalizmusától igyekezett elhatárolódni, hanem a szecesszió kifejezéstől is.⁶ Kenneth Frampton maga nem bocsátkozott etimológiai fejtegetésekbe, azonban a katalizáló folyamatokra rávilágított. A századforduló mindennapjainak az építészethez való viszonyát a következő Françoise Choay-idézettel érzékeltette: „A vasút, a napi sajtó és a távírás fokozatosan átvette a tér korábbi szerepét a tájékozódásban.”⁷

Hazánkban a szecesszió fogalmának tisztázásával az elsők között Pók Lajos irodalomtörténész foglalkozott, aki azt állapította meg, hogy már a századfordulón is komoly különbséget tettek az egyes európai modern stílusáramlatok között. Megemlítette, hogy Ignótus és Alexander Bernát írásaikban felhívták a figyelmet arra, hogy nem szecessziót, hanem szecessziókat kell emlegetni.⁸ Sőt, Pók Lajos már 1976-ban megírt előszavában szecessziós mozgalmakról írt, azért, mert szerinte „az új stílus és az együvé tartozás tudata csak a képzőművészetben van meg, az irodalomban és a zeneművészetben alig. A szecessziós alkotások stílusán sem homogének, gyakran vegyülnek bennük más irányzatok. Ezért arra a következtetésre jutott, hogy a szecessziós mozgalom vagy mozgalmak történetét és esztétikai jellemzését csak a párhuzamos irányzatok együttes bemutatásával lehet bemutatni.”⁹

Ezzel a következtetéssel rokonítható Gerle János vélekedése, és *A századforduló magyar építésze* című könyvének bevezetőjében közzétett hálóabrája Gerle végül a századforduló építészet kifejezést javasolja használni. Szerinte mivel a szecesszió, a bécsi szecessziós mozgalom megjelölését a hazai művészeti alkotásokra egyöntetűen alkalmazni félrevezető, hiszen a szecesszió a bécsi orientációra utal. Ezért választotta Gerle János, a Kubinszky Mihály által korábban javasolt századforduló építészet kifejezést.¹⁰

⁶ Kenneth FRAMPTON: *A modern építészet kritikai története*. (London, 1980, 2007), Budapest, 2009, 130.

⁷ Françoise CHOAY: *The Modern City: Planning in the 19th Century*, 1969. Kenneth Frampton: *A modern építészet kritikai története*. Budapest, 2009, 26.

⁸ BALDAVÁRI Eszter: Kőrössy Albert Kálmán – a szecesszió sztereotípiái és etimológiai problémája. *Magyar Építőművészet*, 2020/20, 109, 63-67.

⁹ PÓK Lajos: *A szecesszió*. Budapest, 1977, 23.

¹⁰ GERLE János–KOVÁCS Attila–MAKOVECZ Imre: *A századforduló magyar építésze*. Békéscsaba, 1990, 7.

Érdekes ellentmondás, hogy amíg Gerle egy nagyobb gyűjtőfogalom használatára törekedett, a magyar formanyelvre törekező, regionálisan körül határolható egységet mégis alföldi szecessziónak nevezte. 2015-ben ennek a kritikáktól nem mentes felvetésnek a körüljárását kezdeményezte Brunner Attila és Veress Dániel művészettörténész. Brunner Attila a közelmúltban elkészült doktori disszertációjában pontosan arra a kérdésre keresi a választ, hogy vajon a regionalitás valóban összeköti-e ezeket az alkotásokat, vagy inkább a helyspecifikusság jellemző, mint mindenhol Európa szerte.¹¹ Keserü Katalin művészettörténész a társadalmi keretből kiindulva fontosnak tartja a nemzeti, a népi és a paraszti fogalmak meghatározását és különválasztását, ahhoz hogy a századforduló különféle társadalmi rétegeinek művészeti törekvéseit megérthessük.¹²

Az elmúlt években elindult egy nemzetközi összefogás: a szecessziónak szentelt coupDefouet folyóiratban megjelenő cikkek, amelyek Barcelonától Rigáig a helyiek számára ismert és kevésbé ismert művészeket mutatják be. A szakmai konferenciákon nemcsak egyéni kutatásokról szóló előadások hangoznak el, hanem újra és újra felmerül a kérdés: a szecessziós stílus vagy mozgalom? Ennek a kérdésnek a körbejárására felkértem hat nemzetközileg is elismert szakembert¹³, hogy írja le, a saját szakmai környezetében milyen álláspontot képvisel a legfrissebb szakirodalom.

A továbbiakban minden válaszadó saját kifejezését használok a szecesszió megfelelőjeként. Hervé Doucet szerint az Art Nouveau stílusként való értelmezése csupán egy esztétikai formává, díszítőmóddá redukálja a jelenséget, amelyet ő művészeti mozgalomként fogalmaz meg, amely a 19. és 20. század avantgárd irányzatához tartozik, de a művészek egyedi hangján szólalt meg.¹⁴

Ahogy írta: „*Mi a közös Mackintosh Hill House-jában és Gaudi Casa Battlójában? Mindkettő a szecesszió remekműve. Ha általánosítjuk a szecessziós alkotások ilyen nézetét, rájövünk, hogy minden művész a saját esztétikáját alakította ki, ezért könnyű felismerni egy Horta-, Guimard-, vagy Gallé-alkotást.*” A szecesszió tehát szerinte olyan mozgalom volt, amely szabadságot adott a művészek önkifejezésének ösztönözve az individualizmust. Ezért nehéz esztétikai

¹¹ BRUNNER Attila: *Mezőváros és szecesszió. Kecskemét vonzásterületének szecessziós építészete a 20. Század első évtizedében regionális megközelítésben.* doktori értekezés, Budapest, 2024, 89.

¹² KESERÜ Katalin: Az építészet és iparművészet nemzeti keretei. *Nemzet és művészet. Kép és önkép.* katalógus, MNG, 2010. 227-247.

¹³ Köszönöm szépen Prof. Dr. Moravánszky Ákosnak (építész-építészettörténész, Zürichi egyetem), Hervé Doucetnek (művészettörténész, Strassburgi Egyetem), Friedemann Schäfernek (építész, Karlsruhei Egyetem), Olga Harmsennek (holland fotós, az Art Nouveau World adatbázis egyik alapítója), Prof. Mireira Freixának (művészettörténész, Barcelonai Egyetem) és Lluís Bosch Pascual Gonçnak (művészettörténész, Barcelonai Egyetem), hogy kérdéseimre készségesen válaszoltak.

¹⁴ Hervé DOUCET: Existe-t-il une architecture art nouveau à Strasbourg? *The File. Urban planning and architecture*, 2019/19, 44-51.

szempontból osztályozni a szecessziós alkotásokat. Doucet úgy gondolja, hogy mai is azt értik félre a francia szecesszió-kedvelők, hogy az nem csupán a díszítésről szól. Az alkotók elsődleges szempontja nem új díszformák létrehozása volt, inkább azok valamely szerkezeti részlet vagy innovatív térszervezés hangsúlyozására keletkeztek. A kevésbé tehetséges építészek ezeket a motívumokat ragadták meg az egyébként teljesen hagyományos épületek díszítésére, a látszólagos modernség illúziójának keltésére. Tulajdonképpen a 19. századi építészek eklektikus szókincsét bővítették ki ilyen módon. A huszadik század elején, amikor az építetők már ezeket a tartalom nélküli dekorációkat keresték, a szecessziós mozgalom bukását jelezve írta meg Adolf Loos az „Ornamens és bűnözés” című írását.

Hasonlóan vélekedik Olga Harmsen, aki a mozgalom¹⁵ kifejezést az emberek életmódjának és gondolkodásmódjának megváltozásában látja. A technikai újítások és a filozófiai eszmék mindenhol kifejtették a hatásukat Európában, de azokat minden nemzet a saját képére tudta formálni.

Prof. Mireia Freixa művészettörténész is úgy véli, a katalán szakirodalomban mozgalomként határozzák meg a Modernismo-t¹⁶, amely az 1890-es években indult meg¹⁷, és a neogótikával együtt fejlődött. Előadásában sokszor az arzenál kifejezést használja arra a formakincsre, amely hazánkban formanyelvként vált ismertté Lechner nyomán. Lluís Bosch Pascual Gonç ennél is tovább megy, szerinte a katalán Modernismo a régiók és országok stílusainak és mozgalmainak komplex galaxisa. Az egyes helyszíneken sajátos tényezők alakították a művészetet, de a közös kapcsolat egy új művészeti kifejezőmód vágya volt, amely az összművészetben teljessé válik. Mivel a művészek a kontinens különféle pontjain is tudomást szereztek a másik alkotásairól egy közös mozgalomként értelmezhető a szecesszió, vagy amolyan komplex stílusként.

Ehhez az állásponthoz közeledik Friedemann Schäfer vélekedése is, aki szerint a szecesszió stílus és mozgalom egyszerre, de minthogy a szecessziónak számos különféle stílusjegye, inkább a művész belső személyes kifejezőmódja, amelyet Hermann Obrist fogalmazott meg. Az építész számára a szecesszió nem más, mint az élet színes és néha ellentmondásos élet reflexiójának művészeti kifejezése.

¹⁵ Hollandiában már meghonosodott a mozgalom kifejezés, igaz sokszor a stílus szinonimájaként.

¹⁶ „Architecture and Design of the Modernista Era”; *Barcelona and modernity. Picasso. Gaudí. Miró. Dalí.* Cleveland, New York. The Cleveland Museum of Art; The Metropolitan Museum of NY. 2007

¹⁷ Mireia FREIXA–Marta SALINÉ: The Starting Point of the Arabic-Andalusi Influence in Gaudí's Ornamental Ceramic The Pavilions Güell (1884-1887) Geometry and Color. *Decoding the Arts of Islam in the West from the Mid-19th to the Early 20th Century*, 2021/3, 132.

Ezt a kétpólusú álláspontot képviseli Prof. Moravánszky Ákos is, aki szerint a szecesszió, mint mozgalom és mint stílus nem zárja ki egymást. Olyan értelemben volt mozgalom, hogy a művészekapcsolatok és a műhelyek összekapcsolták a benne résztvevőket nemzetközi szinten is, ezt a kollektív kivonulás a hagyományos művész-szervezetekből is alátámasztja.

Ugyanakkor *„a szecesszió stílustörekvés volt: Hevesi Lajos mottója a bécsi szecesszió épületén, hogy meg kell találni a kornak megfelelő művészetet, Berlage törekvése is egy új, „nagy stílus“ felé ezt fejezte ki. Ugyanakkor mind a mozgalom, mind az új forma nagyon heterogén képet mutat, még ha a források hasonlóak is: pl. természet, növekedés, dinamika, folklór. A szecesszió sokféle elnevezése az egyes országokban is kifejezi ezt a heterogeneitást.”* Moravánszky Ákos akkor, amikor az építészek az anyag természetből eredő belső struktúráját akarták kifejezni, fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy ez nem feltétlenül a tartószerkezetet jelenti. Versengő látomás című könyvének már a címe is előrevetíti a mai kutatók elsődleges célját, amely szerinte abban különbözik a korábbi építészettörténeti írástól, hogy *„kevésbé a formai-stilisztikai elemzés, mint a szociális vonatkozások (művészcsoporthok, intézmények) rekonstruálása érdekli.”*

II.2 Fogalmi keretek a szecesszió-kutatásban

A századforduló

A dolgozatban szereplő „századforduló” szó minden esetben a 19. és 20. század fordulójára vonatkozik. Ugyanakkor érdemes megemlíteni, hogy a századfordulós építészet kifejezést Gerle János építész a szecesszió alternatívájaként határozta meg.¹⁸ Azért javasolta használatát, mert a szecesszió belül számos különböző stílusformát azonosított, a szecessziós stílus behatároló jelentését kívánta feloldani a kifejezéssel. A századfordulós építészet terminus azonban félrevezető lehet egyrészt az azóta bekövetkezett újabb századfordulóval, másrészt azért, mert a historizmus különböző irányzatai: a neogótika, a neoreneszánsz, a neobarokk érett korszakának kiemelkedő alkotásai is a századfordulón születtek.

A historizmus

A dualizmus kori építészet legmeghatározóbb stílustörekvése a historizmus volt, amely a 19. század közepe és a 20. század eleje közötti időszakban fejlődő neogótika, neoreneszánsz és neobarokk gyűjtőfogalmaként használunk. Ahogy Rozsnyai József írja: *„A stílusalakító tényezők – építőanyagok, épületszerkezetek, téralakítás, tömegalakítás, alaktan stb. – nem mind egyenrangú a historizmus neostílusainak megformálódásában, hiszen anyagában és szerkezetileg a legtöbb épület jellegzetesen 19. századi. Ami döntően meghatározza az épület neostílusát, az az alaktan, vagyis azoknak a tagozati és díszítőelemeknek az összessége, amelyek a homlokzatokon, és a reprezentatívabb belső terekben jelennek meg.”*¹⁹ A historizmus kutatásával kapcsolatban az egyik fontos lépés az eklekticizmus kifejezéstől való eltávolodás, amelyet napjainkban inkább urbanisztikai kifejezésként használnak. A historizmus megismeréséhez olyan neves hazai kutatók járultak hozzá, mint Sisa József, akinek a nevéhez nemcsak összefoglaló tanulmányok²⁰ köthetők, hanem Steindl Imre és Szkalniczky Antal építész-monográfiája, valamint az Országgház monográfiája. Rozsnyai József a hazai neobarokk

¹⁸ GERLE János: A századforduló építésze. *Gyógyító építészet: Gerle János válogatott írásai.* (GÖTZ Eszter szerk.) Budapest, 2022, 93-111.

¹⁹ ROZSNYAI József: *Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák-Magyar Monarchia idején különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára.* Doktori disszertáció, Budapest, 2011, 7.

²⁰ SISA József és Dora WIEBENSON (szerk.): *Magyarország építészetének története.* Budapest, 1998; SISA József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora.* Budapest, 2007.

építészet legátfogóbb ismertetését írta meg doktori disszertációjában, amely ma is az egyik legfontosabb tájékoztató pont a téma kutatói számára.²¹

A szecesszió

A századforduló sajátos képző-, építő- és iparművészeti formái Európa szerte különféle elnevezéseket kaptak. Amíg angolszász és francia nyelvterületeken az *Art Nouveau* kifejezés vált ismertté, addig az újszerűséget kifejezve Németországban a *Jugendstil*, Spanyolországban pedig a *Modernismo* terjedt el. Ausztriában a bécsi képzőművészek egy csoportja nyomán a *szecesszió* szó vált ismertté a latin *se(d)-* (félre) és *cedere* (megy, indul) elemek alapján a *secedere* ige képzős alakjaként, amely elkülönülést, elszakadást, kivonulást jelent. Annak ellenére, hogy nemzetközi berkekben a bécsi Akadémiától elszakadt 1897-ben megalakult Sezession művészcsoport nyomán ismertük meg a művészetben használt kifejezésként²², 1892-ben a müncheni művészek kilencvenhat főből álló közössége szakítva a Képzőművészek Társaságával, létrehozta a „*müncheni szecesszió*” csoportját. A szecesszió különféle újszerű művészeti mozgalmakra való szóhasználata valójában Georg Hirth írótól származik, aki a *Jugend* folyóirat megalapítója és névadója volt.²³ Hazánkban a szecessziót a maga korában újszerű építészetként értelmezték, de sokszor gúnynévként is alkalmazták, sőt a Budapesti Építészeti Szemle 1899-es tudósítása szerint maga a király is megmosolyogta: „*A szép és nemes iránti érzékkel bíró emberek megvetéssel fordulnak el azoktól a hóbortos és bolondos alkotásoktól, a melyeket a tehetetlenek „szecesszió” név alatt a világ elé állítanak. [...] De a leglesújtóbb kritikát mondotta e közönséges garázdálkodásra a mi királyunk, a mikor a bécsi szecesszionisták kiállítását e napokban megtekintette. [...] már a nevetéstől vissza nem tarthatta magát és szárnysegédéhez fordulva, nevetve azt mondta: No! de milyen színeket látnak (?) ezek az emberek!*”²⁴ Az 1902-es düsseldorfi kiállításon II. Vilmos császár Henri van de Velde műveinek láttán szintén attól félt, hogy tengeribetegséget kap. A szecessziót korában számos gúnynévvel illették: például pávafarok esztétikája, a vonalak balettja.²⁵

Az elmúlt években mind a külföldi kutatók, mind pedig a magyar művészettörténészek²⁶ és az irodalomtörténészek is foglalkoznak a kérdéssel, hogy a szecesszió vajon stílusként vagy

²¹ A téma neves kutatói még a teljesség igénye nélkül Gy. Balogh Ágnes, Marótzky Kata, Kelecsényi Kristóf, Pilkhoffer Mónika, Ritoók Pál, Rostás Péter, Salamon Gáspár, Székely Márton, Vadas Ferenc és Boris Dundović.

²² BENKŐ Loránd (szerk.): *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967

²³ Nicolas POWELL: Review of C. Nebehay, *Ver Sacrum, 1898–1903*. *The Burlington Magazine*, 1976/118, 660.

²⁴ n.n.: A király a szecesszióról. *Építészeti Szemle*, 1899/1, 10.

²⁵ PÓK Lajos: *A szecesszió*. Budapest, 1977, 20-21.

²⁶ Neves kutatói a teljesség igénye nélkül Brunner Attila, Csáki Tamás, Anthony Gall, Gerle János, Hadik András, Katona Júlia, Keserű Katalin, Klein Rudolf és Zuh Deodáth.

mozgalomként értelmezendő. Hazánkban az elsők között Pók Lajos írt 1976-ban *A szecesszió* című szöveggyűjteményének előszavában arról, hogy „*a szecessziós mozgalom vagy inkább mozgalmak történetét és esztétikai jellemzését voltaképpen csak a párhuzamos irányzatok, mozgalmak együttes bemutatásával lehetne a történeti konkrétság minden igényét kielégítő módon megírni.*”²⁷

A magyar formanyelv

A kifejezést Lechner Ödön 1906-ban a *Művészet* folyóiratban megjelent „Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz” című írásában használta Széchenyi István nyomán, aki az 1930-ban megjelent *Hitel* című művében használt hasonló fordulatot: „*Sokan azt gondolják: Magyarország - volt; én azt szeretem hinni: - lesz!*”²⁸ Ebből vált később szállóigévé a Magyarország nem volt, hanem lesz, amely forrásul szolgált Lechner gondolataihoz. Művészeti missziójaként a következőket fogalmazza meg: „*Ez az a pont, ahol művészet és politika találkozik. [...] A legrégebb kortól kezdve egészen napjainkig minden népnek, vagy legalább is minden kulturnépnek megvolt a maga formanyelve. Elannyira, hogy művészi kulturnépnek ma már csak azokat nevezhetjük s művészi nyomokat csakis azok hagytak hátra, amelyek saját formaviláguk megalkotására elegendő idővel és képességgel bírtak. A többieknek kulturális hatását ma már nem is érezzük. Nyomtalanul tűntek el ezek a nép-evolúciók zajában.*”²⁹

A magyaros szecessziót tehát Lechner honfoglaláskori leletek, keleti és székely minták motívumkincséből alkotta meg, amely törekvésehez számos neves építész csatlakozott az 1900-as években. Néhány évvel később, Kós Károly és a Fiatalok látszólag ellentétes irányban, a népművészet és a népi építészet formakincséből táplálkozott. Nagy előrelépést jelentett az ő generációjának, hogy Walter Crane budapesti – és egyetlen – életmű kiállítása alkalmával azokat a művészeket erősítette meg művészeti hitvallásával, akik a népművészetben keresték a művészet speciálisan hazai forrásait. Annak ellenére, hogy a kiállítás kis túlzással egybe esett a 1900. évi párizsi világkiállítással, olyan hazai építészek neve szerepel Crane kiállításának vendégkönyvében, mint Gerster Kálmán, Györgyi Dénes, Lechner Jenő, Leitersdorfer Béla, Maróti Géza, Sándy Gyula és Vágó József.³⁰

²⁷ PÓK, 1977, 23.

²⁸ *A Pallas nagy lexikona*. V. ö. Tóth B. Szájrul szájra.

²⁹ LECHNER Ödön: Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz. *Művészet*, 1906/5, 1, 1-18.

³⁰ Vendégkönyv az Iparművészeti Múzeum 1900. évi Walter Crane-kiállításához. IMM Adattár, ltsz. 2001.3.1

A korai Jugendstil

Ez az összetett fogalom mintegy megelőlegező célból került a fogalommagyarázatok végére. A kezdetben Németországban a Jugend folyóirat nyomán kialakult Jugendstil szót a szecesszió szinonimájaként használták, majd az 1910-es években Finnországban is elterjedt a nemzeti romantika mellett. A németországi neobarokk építészetből kialakuló, a középkori építészeti formákat és díszítőelemeket követő építészet az 1890-es években jelent meg a nagyobb városokban. A zömök, neobarokk tömegformájú bérházak és villák vakolatarchitektúrája homogén, de gazdag realisztikus ornamensekkel díszített, legtöbbször mind a növények, mind pedig az állatalakok fajspecifikusan felismerhetők.

A kutatóutak során megismert épületek elemzése során felismerhető volt az a jellemző, hogy többnyire függőlegesen a homlokzat egyik tengelye sokkal hangsúlyosabb, ahol a nagyobb méretű ablakok, a zárterkély, az erkély és az oromzat kap helyet. A bérházaknál jellemző a hangsúlyos kapudísz, felette a felülvilágító, és ugyanebben a tengelyben további nagyobb méretű ablakok.

Hazánkban a Németországban tanult építészek közül a Grünwald Mór által 1899-ben tervezett budapesti, Rákóczi út 30. szám alatti Grünwald-ház, és Kőrössy Albert Kálmán első alkotásai párhuzamba hozhatók a korai Jugendstillel. Habár az említett budapesti épületek homlokzatain a Jugendstilre jellemző botanikai és zoológiai pontosságú ornamensek jelennek meg, a növény- és állatfajok gyakran a magyar flóra és fauna jellemző élőlényei. Lehetséges, hogy ez a koncepció nem is az építészhez, hanem a szobrászhoz, kőfaragóhoz köthető, azonban érdekes tény, hogy Grünwald és Kőrössy – akik az V. kerületi főreáliskolában osztálytársak voltak – természetrajzot is tanultak. Tanáruk nem volt más, mint Dr. Borbás Vince biológus-természettudós, aki már 1879-ben megírta a *„Budapest és környékének növényzete”* című hiánypótló művét, 1882-ben ő írta le először a *Tulipa hungarica*-t, azaz a magyar vagy másnéven al-dunai tulipánt, 1886-ban pedig *„A magyar homokpuszták növényvilága”* című művét. 1891-ben Lóczy Lajos meghívására a balatoni hínárokat tanulmányozta, 1890-ben pedig a Földrajzi Közleményekben jelent meg a *„Kelet virágaitól pórkertjeinkig”* című esszéje. Borbás Vince – aki a Pallas nagy lexikona (1893-1897) botanikai címszavainak nagyrésztét írta – először mutatta ki a hévízi tündérrózsa kelet-indiai rokonságát. Kutatásai során etnobotanikai megfigyeléseket is rögzített: a növények népi elnevezésein kívül foglalkozott a táplálkozásra, festésre alkalmas vadnövényekkel, valamint a növények mitológiai jelentéseivel.

A modern

A „modern” fogalmának meghatározása a legnehezebb vállalkozás, mert napjainkban a szónak számos jelentése ismert, és többféle értelemben használták a tárgyalt korszakban is. A századfordulón elsősorban a korszerű szó szinonimájaként használták, azonban sok helyen az épületek megjelenésére is használták, esztétikai jelzőként. Mivel a szecesszió szóhoz minden művész máshogyan viszonyult, és egy idő után pejoratív értelmet is kapott, valószínűleg emiatt használhatta inkább a modern kifejezést számos művész. A művészeti lexikonokban is sokszor találkozunk a modern szóval, mint stílusjelölő kifejezéssel, amelyet sok esetben maguk az építészek használtak saját alkotásaik. Mivel a modern, vagyis korszerű épületek és építmények ebben az időben indulnak gyors fejlődésnek, fontos kiemelni, hogy a modernizmusként ismert törekvések előzménye mind elméletben (pl. a Bauhaus eszméi), mind pedig a gyakorlatban (a funkció előtérbe kerülése, különféle épülettípusok fejlődése) a századforduló építészetében gyökerezik.

Késő szecessziós törekvések

A dolgozatban ismertetett fogalmak közül talán a legtöbb ellentmondással bemutatott korszak. Nemcsak azért, mert a korszakot is nehéz ismertetni, hanem azért is, mert több tényező is alakította. Egyrészt a gazdagon dekorált felületekre válaszként megjelent ornamenseket kerülő, funkcionalitást hangsúlyozó irányzatként vetítette elő a modernizmus, ezért is nevezik premodernnek. Ugyanakkor historizáló elemeket tovább örökítő Jugendstil késő szecessziós építésze is idetartozik, amely 1906 és 1914 között számos bérház megjelenését meghatározta és a neobarokk építészethez áll a legközelebb. Ehhez közelebb áll az ornamenseket szimmetrikus formában, stilizált növényi- és állatalakokat megjelenítő proto-art deco, amely például Jánszky Béla és Szivessy Tibor építészetében figyelhető meg. Ugyanebben az időben bontakozik ki a Kós Károly és a Fiatalok körének alkotásain a korabeli finn építészeti törekvésekkel párhuzamba hozható nemzeti romantika is.

III. KÖRÖSSY ALBERT KÁLMÁN ÉLETÚTJA

III.1 A Neumann, Pollák és Heidushka család összefonódása

Körössy Albert Kálmán édesapja, Neumann Miksa Mihály (1837. december 27. Budapest - 1912. február 23.) Neumann Áron (? – 1867) óbudai kereskedő és Löwy Charlotte³¹ fiaként született Pesten Max Mayer Michele Neumann néven. Terménykereskedőként dolgozott Pesten, ahol Pollák Jakabbal 1868. május 20-án Szegeden megalapította a „Neumann és Pollák” közkereseti társaságot³², ugyanis mindketten a Szegedi Forgalmi Bank igazgatótanácsának tagjai³³ voltak. 1872. november 9-én kezdték meg pesti működésüket, amelyet 1876. május 26-án jegyeztettek be a budapesti királyi törvényszéken.³⁴

1885-ben megszüntették a céget³⁵, vagyonukat pedig ingatlanokba fektették. Az Erzsébet körúton 28., valamint a Teréz körút 13. és 14., azaz a mai Oktogon téri Andrassy út 49. és 50. szám alatti – Szkalnitzky Antal által 1873 és 1874 között épült³⁶ – ingatlanoknál merül fel a nevük tulajdonosként.

Az Andrassy út 49. (Teréz krt. 14.) szám alatti ingatlant Neumann Miksa vásárolta meg 1884. július 30-án 215.000 forintért³⁷ (amelyet 1913-ban Körössy Albert Kálmán örökölt meg), az Andrassy út 50. (Teréz krt. 13.) szám alatti ingatlant pedig Pollák Jakab vásárolta meg 1884. július 20-án 225.000 forintért, amelyet 1906-ban Körösi Imre és szántói Körösy Pál József örökölt meg.³⁸ Neumann Miksa (1. ábra) ekkoriban vette feleségül Pollák Jakab unokahúgát, Netti nővérének leányát, Júliát.

A Csehországból származó zsidó Pollák Móríc (1788-1849) és Babetta családja (gyermekük: Netti 1823–1850, Henrik 1821–1894 és Jakab 1833–1907) Óbudán, majd Pesten telepedett le. Leányuk, Pollák Netti Hajduska (korábban Heiduschka) Dávid kereskedőhöz ment feleségül,

³¹ Testvére Dr. Löwy Miksa volt

³² 1868. május 20-án jegyezték be a céget Neumann és társa/ Neumann et Comp. néven. *Budapesti Közlöny*, 1686. október. 8.

³³ n.n.: cím nélkül. Szegedi Híradó, 1869/11., 60., 1869. július 29.

³⁴ *Központi Értesítő*, 1876/1., 33. 1876. június 9.

³⁵ *Központi Értesítő*, 1885/10., 40. 318., 1885. május 21.

³⁶ SISA József: *Szkalnitzky Antal. egy építész a kiegyezés-korabeli Magyarországon*. Budapest, 1994, 151-152.

³⁷ BFL-XV.37.c.3994–29417

³⁸ BFL-XV.37.c.3454–28870 Az ingatlan másik felét 1918-ban, Körösi Imre halála után szántói Körösy Pál József örökölte meg.

és Békés vármegyében éltek, azonban az asszony korai halála miatt a gyermekeket két testvére: Pollák Jakab és Henrik nevelte fel Pesten, az Andrássy út 49. szám alatti lakásukban.

Dr. Pollák Henrik orvos³⁹ (6. ábra) – a Közegészségügyi Tanács és az izraelita Országos Ösztöndíj Egylet elnöke – nevelte fel Hajduska Józsefet (1844–1906), aki 1869-ben vette fel a Kőrösi nevet (1875-ben Kőrösyre változtatta), valamint nemesi címet kapott, felvette a szántói nemesi előnevet.⁴⁰ A később ismertté vált statisztikus, szántói Kőrösy József, a Fővárosi Statisztikai Hivatal elnöke (11. ábra) és a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt.⁴¹ Három gyermeke született Katzau Gabriellával (1853–1928) kötött házasságából: Margit,⁴² Kornél és Pál. Kőrösy Kornél (1879–1948) ismert orvos, genetikus lett, aki dolgozott a párizsi Pasteur Intézetben is. 1905-ben feleségül vette Holitscher Blankát, négy gyermekük született: Ferenc, Klára,⁴³ József⁴⁴ és Zsuzsanna.⁴⁵ Kőrösy Ferenc (1906–1997) vegyészmérnök, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja 1957-ben Izraelbe disszidált, fia, Yossi Korazim-Kőrösy (1947–) ma ismert szociológus.

Pollák Netti másodszülött fiát, Hajduska Imrét – aki később szintén a Kőrösy nevet vette fel – az asszony fiatalabb öccse, Pollák Jakab nevelte fel az Andrássy út 50. szám alatti házban.⁴⁶ Kőrösy Imre (1850–1918) is nagy karriert futott be a Magyar Országos Takarékpénztár igazgatójaként. A harmadik gyermek, Júlia (megtartotta az eredeti Heiduschka vezetéknevet⁴⁷) 1846. május 30-án született Pesten, és a nagybátyjával közös vállalkozást működtető Neumann Miksa (1837–1912) kereskedőhöz ment feleségül, aki később banktisztviselő, majd a budapesti Áru- és Értéktőzsde alelnöke volt.

³⁹ 1894. február 23-án hunyt el. A gyászház az Andrássy út 50. szám alatt volt. Dr. Pollák Henrik a Kerepesi úti izraelita temetőben nyugszik. *Pesti Hírlap*, gyászrovat, 1894/2., 55., 1894. február 24.

⁴⁰ Pollák Henrik és Kőrösy József levelezései megtalálhatók a Zsidó Múzeumban, amelyek – a korlátozott hozzáférés miatt – egy jövőbeli kutatás tárgyát képezik.

⁴¹ A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban őrzött anyagok között sikerült átnézni Pollák Henrik és Kőrösy József levelezéseit, de azokban családi vonatkozású leveleket nem találtam. Köszönöm a segítséget Toronyi Zsuzsannának és Király Mátyásnak.

⁴² Korán meghalt, öngyilkosság következtében.

⁴³ Kanadában telepedett le.

⁴⁴ Deportálták, Auschwitzban halt meg.

⁴⁵ New Yorkban telepedett le.

⁴⁶ A rokoni szálaokról Pollák Jakab végrendeletében olvashatunk, BFL VII.9.d – 1907 – 0639

⁴⁷ BFL VII.185.1893 – 1622 – I – 0530644

III.2 Kőrössy Albert élete

III. 2.1 Tanulmányai és katonai szolgálata

Neumann Miksa és Heidushka Júlia szegedi tartózkodása idején született meg első gyermekük, Neumann Albert 1869. június 18-án (2. ábra), akinek születési helyeként a Palánk városrész, azaz Szeged belvárosa van feltüntetve.⁴⁸ Egy évvel később, 1870. december 19-én született meg Albert öccse, Emil. A család ezt követően Budapestre költözött, ahol Albert 1883-tól a budapesti V. kerületi Főreáltanodába járt, 1886-ban végzett. A nyolcosztályos iskolát 1878-ban kellett volna elkezdenie, mivel azonban abban az évben halt meg édesanyja (1878. május 3., Merano, Olaszország), tanulmányait valószínűleg magánúton végezte. Az 1883-as iskolai évkönyv is erről árulkodik, amely szerint az ötödik osztályos Neumann Albert magántanuló volt, rajta kívül még Spitzer Artúrt (később Sebestyén Artúr, Kőrössy tervezőtársa) jelölték meg magántanulónaként. Érdekes adalék, hogy ugyanebben az évben kezdtek hozzá az iskola új épületének felépítéséhez, amely Hauszmann Alajos tervei alapján készült el 1884-ben. Tehát a fiatal Kőrössy Albert tanúja volt a Markó utcai épület felépítésének, amelyet későbbi tanára és első munkaadója tervezett. Neumann Albert 1884-től már rendszeren látogatta a tanórákat, ahol kitűnő volt magyarból, németből és franciából, ezeket a nyelveket későbbi élete során a spanyol követte. Hofer Károly igazgatósága idején, a reáltanodai évek alatt olyan későbbi építész kollégák voltak osztálytársai, mint Bloch Leo, Grünwald Mór, Hegedűs Ármin, Kahn Gyula, Komor Marcell és Sebestyén Artúr.

Mivel ezekben az években Neumann Albert lakcíme Pollák Jakab lakásán volt megjelölve az Andrassy úton, valószínűleg az anyja halála után, gyermektelen nagybátyja nevelhette fel. Mivel a Hajduska család másik ágán a gyermekek a Kőrösi nevet vették fel, és kikeresztelkedtek, Albert is követte ezt a példát, és tizenhat éves korában áttért a római katolikus hitre: 1885. szeptember 12-én Böschat János a belvárosi templom plébánosa keresztelte meg őt Emil testvérével együtt.⁴⁹ 1891-ben felvette a Kőrösi Albert nevet⁵⁰ Kálmán utónévvvel keresztaapja, Rostaházy Kálmán krisztinavárosi plébános (és országgyűlési képviselő) után,⁵¹ aki a Műegyetem hitszónoka is volt.⁵²

⁴⁸ Születési bejegyzése a Szegedi Neológ Izraelita Hitközség születési akv. 61/1869. született Palánk, tanú: Heiduschka Dávid.

⁴⁹ Hungary, Catholic Church Records, 1636-1895", (<https://www.familysearch.org/ark:/61903/1:1:X8J8-GB8:Sat Mar 09 02:38:42 UTC 2024>), Neumann Albert Kalman and Neumann Miksa, 1885.

⁵⁰ Belügyminiszteri engedély 70144. sz., 1891. szeptember 24. Budapesti Közlöny, 1891/25, 221.

⁵¹ MOL Z 65 Magyar Leszámlító- és Pénzváltó Bank Rt. - Okmánytár, 1938-194823./ 14. doboz. 8. tétel.

Igazgatósági iratok. Felügyelő bizottsági tagok személyi adatai 1910-1943

⁵² Apja halálakor az újságok Barkóczy Sándor külügyminiszteri tanácsosra hivatkoznak Kőrössy keresztaapjaként.

1887-ben kezdte meg építészeti tanulmányait a budapesti Királyi József Műegyetemen. Évfolyamtársai között volt a középiskolából ismert Hegedűs Ármin, Kosztolányi Kann Gyula és Komor Marcell, valamint Hoepfner Guido, Sándy Gyula, Sterk Izidor, Jakab Dezső és Raichle Ferenc. Rajtuk kívül Bálint Zoltán és Jámbor Lajos is, akikkel később közösen is pályázott.⁵³ Szintén egyetemi társa volt Bloch Leó, aki Pecz Samu irodájában dolgozott Sándy Gyulával együtt,⁵⁴ majd sógorával, Holitscher Róberttel hozott létre építési vállalkozást, és többször is dolgoztak kivitelezőként Kőrössy Albert Kálmán épületeinél. A Műegyetemen Kőrössyt olyan mesterek tanították, mint Czigler Győző (ókori építéstan), Steindl Imre (műépítéstan), Pecz Samu (középítéstan) és Hauszmann Alajos (szárz-, mű- és díszítéstan).⁵⁵ Kőrössy abban az évben kezdte meg tanulmányait a Műegyetemen, amikor az addigi építészeti szakosztályt újjászervezték: a több oktatónak köszönhetően szerkezeti és művészeti téren részletesebb betekintést tett lehetővé, és nagyobb szerepet kapott a rajzoktatás is. Ezen kívül a harmadik évfolyamban az előkészítő tervezést követően a végzős hallgatók tervezési feladatait egyetlen választható tanár vezetése alatt végezhették el.⁵⁶

Sándy Gyula visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy az utolsó évben a köz- és magánépületek tervezése című tárgy oktatását Cziglerre, Hauszmannra és Steindlre bízta.⁵⁷ Amíg Czigler antik stílusok motívumait, addig Hauszmann a reneszánsz és barokk formákat igyekezett megkedveltetni az ifjúsággal.⁵⁸ Kőrössy már ekkoriban Hauszmann Alajos (19. ábra) köréhez csatlakozhatott – aki többek között berlini építészeti oktatóanyagokat használt⁵⁹ –, aki heti nyolc órában az építészeti tervezések óra keretein belül az épülettervezésen túl olyan feladatokat adott a hallgatóknak, mint „*a lakház berendezése, a lakház kényelme, a szoba és a lakhelyiségek felosztása - lépcsők mikénti alkalmazása - udvarok, homlokzatok kiképzése... Villa. Városi lakház. Bérház. Kaszárnya. Iskola. Kórház. Indóház. Színház. Templom*” stb.⁶⁰

⁵³ Sándy Gyula építész visszaemlékezéséből tudjuk, hogy 1941-ben ő szervezte meg a találkozót oklevelük megszerzésének 50. évfordulója alkalmából, a Gellért Szállóban működő Gundel étterem különszobájában. *Lapis Angularis*, 2005, 67.

⁵⁴ Bloch Leó volt az Építőmesterek Ipartestületének alelnöke, valamint ők építették Sándy Toldy Ferenc utcai házának emeletén lévő irodáját is.

⁵⁵ KELECSÉNYI Kristóf Zoltán: *Tanszékek, építési irodák, építészirodák. A mester és tanítvány viszony alakulása 1872 és 1914 között a Műegyetemen és azon túl*. Doktori értekezés, Budapest, 2022, 26.

⁵⁶ SZENTKIRÁLYI Zoltán: Adatok a magyar építészképzés történetéhez. *Építés- Építészettudomány* III, 1972/4., 450.

⁵⁷ SÁNDY Gyula: *Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész*, *Lapis Angularis. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből*, Budapest, 2005, 17.

⁵⁸ Sándy, 2005, 28.

⁵⁹ SALAMON, Gáspár: *Architekturgeschichte an der Josephs-Technischen Hochschule Budapest. Kompilationspraxis als Wissenstransfer und Selbstverortung in der öffentlichen Architekturdiskussion (1871–1902)*. Kunstgeschichte an Polytechnischen Instituten, Technischen Hochschulen und Technischen Universitäten, Wien, 2021, 142.

⁶⁰ SZENTKIRÁLYI, 1972, 447.

Ezen kívül heti két órában oktatta az ún. szintanulmányokat, amelynek keretein belül az épületek vagy egyes helyiségek díszítésének helyes színválasztását gyakorolhatták.⁶¹

Hauszmann Alajos a tervezési gyakorlatok és az egyetemi oktatás végéhez közeledve a müncheni iskolát⁶² ajánlhatta Kőrössy figyelmébe, ahol az Eskü téri híd (26. ábra) nemzetközi tervpályázatán⁶³ is induló müncheni építész, Friedrich von Thiersch⁶⁴ (1852–1921) tanított építészeti stíluselméletet és díszítést. Kőrössy valószínűleg saját közlése alapján a párizsi École des Beaux-Arts-on is tanult, de az Edmond Augustin Delaire 1907-ben Párizsban kiadott *Les architectes élèves de l'Ecole des beaux-arts (1793-1907)* című kiadványában nem szerepel a neve sem Neumann sem Kőrösi vezetékével.⁶⁵

Az viszont biztos, hogy a müncheni Königlich Bayerische Technische Hochschuleban tanult (25. ábra)⁶⁶, ahol Thiersch⁶⁷ által nemcsak a neobarokk építészettel (27-28. ábra) ismerkedhetett meg, hanem a mester korai Jugendstil formavilágával (31. ábra) is.

A müncheni akadémián 1879-ben kezdték meg az építészeti osztály folyamatos bővítését és továbbfejlesztését, így a Thiersch által tanított barokk architektúrán kívül Gottfried von Neureuther oktatta a neoreneszánsz, Heinrich von Schmidt pedig a középkori építészetet.

Kőrössy Albert Kálmán végül Münchenben szerzett oklevelet⁶⁸ 1891-ben, amelyet a Műegyetemen honosított.⁶⁹ Hazatérése után egykori professzora, Hauszmann Alajos alkalmazta irodájában⁷⁰, ahol a New York-palota (1890-1894) (29. ábra) tervezési és építési munkáiban vett részt 1891-ben. Mindeközben Hauszmann legnagyobb feladata a Budai királyi palota újjáépítése volt⁷¹, amelynek enteriőrtervezése során Hauszmann a müncheni régiségkereskedő, Lehmann Bernheimer – Friedrich Thiersch és Martin Dülfer (17-18. ábra)

⁶¹ SZENTKIRÁLYI, 1972, 448.

⁶² Hauszmann Alajos később utalt is Thiersch munkásságára – aki a Magyar Építőművészeti Pályázatok tudósítása szerint 1894-ben az Eskü téri híd nemzetközi pályázatán is indult, pályaművét megvétellel ajánlották - a Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítőjében.

⁶³ HAUZSMANN Alajos: Néhány szó az építészetéről. *MMÉE HÉ*, 1908/11., 102.

⁶⁴ THIERSCH, Hermann: *Friedrich von Thiersch, DA (1852–1921) - ein Lebensbild*. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1925

⁶⁵ A párizsi akadémián megfordult magyar hallgatókról bővebben lásd: SISA József: Magyar építészek külföldi tanulmányai a 19. század második felében. *Művészettörténeti Értesítő*, 1996/45., 3-4, 169-186.

⁶⁶ 4429 Neumann Albert Koloman. SZÖGI László: Budai, pesti és óbudai diákok külföldi egyetemjárása II. 1256-1525 és 1867-1919 – *Budapest Történetének Forrásai*, Budapest, 2012, 324.

⁶⁷ 1882-ben megosztva kaptak első díjat Paul Wallottal a berlini Reichstag épületének tervpályázatán. A bírálóbizottság hosszú vitája után végül Wallot terveit valósították meg.

⁶⁸ Szögi László: Budai, pesti és óbudai diákok külföldi egyetemjárása II. 1256-1525 és 1867-1919. *Budapest Történetének Forrásai*, Budapest, 2012

⁶⁹ Oklevélszáma 834. *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1931. 55., 9-10.

⁷⁰ SALAMON, Gáspár: 'Akademische' Vorbilder für die Polytechnische Architekturausbildung an der Joseph-Technischen Hochschule Budapest in der Gründerzeit, *Vom Baumeister zum Master Formen der Architekturlehre vom 19. bis ins 21. Jahrhundert*, (ed. Carola EBERT) Berlin Universitätsverlag der TU Berlin 2019, 192-213.

⁷¹ ROZSNYAI, 2011, 167.

által tervezett⁷² – 1889-ben épült korszerű üzletházában (30. ábra) is megfordult munkatársaival. Rostás Péter szerint bútorokat tekintett meg és vásárolt.⁷³ Az külön említésre méltó, hogy Maróty Katalin és Rozsnyai József szerint a neobarokk épület a budapesti New York Palotához hasonlítható.⁷⁴ Kőrössy Albert Kálmán a New York-palota tervezési feladatai után még ebben az évben (1891) megkezdte kötelező katonai szolgálatának teljesítését a császári és királyi IV. hadtest tüzérezredében. 1892 végén tartalékos hadnaggyá nevezték ki.⁷⁵ 1893. június 23-án, valószínűleg leszerelését követően, levélben üzent családjának, hogy életben van.⁷⁶ Ebből az időből származik az egyetlen jelenleg ismert Kőrössyhez köthető személyes tárgy, egy nagybátyjától, szántói Kőrös Józseftől kapott 1614-es bázeli kiadású német nyelvű Vitruvius: *Tíz könyv az építészetéről* kötet.⁷⁷ A Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Központ Könyvtára által őrzött könyv latin nyelvű dedikációja szerint Kőrös József 1892 karácsonyán ajándékozta unokaöcsének, a frissen diplomázott fiatal építésznek.⁷⁸

III. 2. 2 Pályakezdő évek

A katonai szolgálat teljesítése után 1893-ban tért vissza a Hauszmann-irodába, ahol 1897-ig dolgozott. Ez alatt a több, mint három év alatt a New York-palota befejezésén kívül többek között a Kúria vagyis Igazságügyi-palota építési munkáiba kapcsolódott be (32. ábra)⁷⁹, valamint a Magyar Leszámloló és Pénzváltó Bank Dorottya utca 6. szám alatti épületének átalakításába. Ezekről a munkákról a szintén a Hauszmann-irodában dolgozó Sebestyén Artúr életrajzából tudunk, aki a kapott feladatokon többnyire Kőrössyvel együtt dolgozott.

⁷² Dieter KLEIN: Martin Dülfer. *Wegbereiter der deutschen Jugendstilarchitektur*. (Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege, Band 8.), München 1981, 25

⁷³ ROSTÁS Péter: Hauszmann Alajos és a szecesszió s budai Királyi Palota 1900 körüli átépítésében, *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 2016, 41., 181.

⁷⁴ ROZSNYAI József: A magyarországi historizmus építészeti alkotásainak előképeiről, különös tekintettel neobarokk építészetünk stíluskapcsolataira. *Kő követn.* Budapest, 2013, 303-322.

⁷⁵ *Budapesti Közlöny* 1893/27., 9, 2, 1893. január 12.

⁷⁶ BFL VII.185 – 1893 – 1622

⁷⁷ Ez úton is szeretném köszönetemet kifejezni Papp Andrea gyűjteményi referensnek, hogy jó érzéssel rátalált a könyvre, amely kivételesen fontos dokumentuma Kőrössy Albert Kálmán életének.

⁷⁸ A könyvben látható pecsét és leltári szám alapján Kőrössy halála előtt két esztendővel 1953-ban került az Építészeti Tanács könyvtárába. Valószínűleg az építész ajándékozta oda a kötetet, amikor a villájában megmaradt értékeket igyekezett elhelyezni deportálása előtt. A könyv 1960. május 6-án került az akkori Országos Műemlékvédelmi Hivatal könyvtárába, amelynek egykori tulajdonosát 2020 novemberében fedezték fel.

⁷⁹ Sebestyén Artúr önéletrajza alapján, MNG Adattár 1351/1920.

A villa építése közben 1895-ben reáltanodai osztálytársával, Grünwald Mórral közösen tudósított a párizsi világkiállítás tervpályázatáról a Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönyébenben.⁸⁰

1897-ben társult Kőrössy Albert Kálmán Sebestyén Artúrral (20. ábra). Első megbízásukat Kőrössy nagybátyjától kapták, akinek Gyár utca 32. szám alatti emeletes bérházában rendezték be építési irodájukat. Kőrössy maga is vett ingatlanokat részben önállóan, részben pedig Pollák Jakabbal közösen.⁸¹ A két építész társas viszonya csupán két évig tartott, ezalatt a Benczúr utcában és a mai Thököly úton is megvalósult egy-egy villájuk, és közösen pályáztak például a Charitas jótékonyági egylet bérházának (33. ábra) tervpályázatán 1898-ban. 1899-ben bontották fel együttműködésüket, és mindketten önálló irodát nyitottak: Kőrössy saját, ekkoriban épülő villája mögött, Sebestyén Artúr pedig később, az 1904-ben épült Kmetty utca 20. szám alatti házában.

1899-ben tehát Kőrössy saját villájának építésébe kezd a Városligeti fasor 47. szám alatti telken, miközben még Sebestyén Artúrral közösen tervezett Eskü téri Osztálysorspalotájuk épült. Ebben az évben érte egy családi tragédia is, ugyanis öccse, Körösi Emil József, aki pszichiátriai kezelés alatt állt, 29 évesen elhunyt a németországi Starnbergben.⁸²

Kőrössy ekkoriban kapta első megbízásait, Walko Lajos Aulich utcai bérháza és Sonnenberg Imre Munkácsy utcai emeletes háza ma is a szecesszió kiemelkedő alkotásai.

III. 2. 3 A Rosenberg (Román) család története

Kőrössy Albert Kálmán 1902. április 12-én vette feleségül Román Dóra Paulát. Esküvőjüket a budapesti egyetemi (a Papnövelde utcai Kisboldogasszony) templomban tartották meg.⁸³

Román Dóra Paula Fedóra édesapja, Rosenberg Károly (1834–1885) volt, az Alföld–Fiumei vasúttársulat felügyelője, édesanyja pedig Maerle Ilka (12. ábra).⁸⁴ Testvére Rosenberg Aurél

⁸⁰ GRÜNWALD Mór és KÖRÖSI Albert: Az 1900. évi párizsi világkiállítás. Befejező közlemény. *Építő Ipar* 1895/19., 41, 193.

⁸¹ 1897-ben Pollák Jakabbal a 43576/c telekkönyvi számú ingatlant., 1898-ban a Bloch és Holitschertől a 6323 telekkönyvi számú 6267 hrsz számú ingatlant. 1899-ben a 4209/b hrsz ingatlant.

⁸² Édesapja, Neumann Miksa mellett nyugszik a Fiumei úti temetőben. Stephen Hassan Lengyel közlése: 2021. május

⁸³ *Budapesti Hírlap*, 1902. április 4.

⁸⁴ BFL VII. 173.a – 1878 – 0138

vegyiáru-kereskedő – aki 1900 októberében vette fel a Román nevet⁸⁵ –, s aki az ismert grafológusnőt, Goldzieher Klárát (13-14. ábra) vette feleségül.⁸⁶

Rosenberg Károly három testvére: Betti (Horschetzky Róbertné), Karoline (Jellinek Lipótné) és János Bécsben élt a szülőkkel, Rosenberg Salamonnal és Schey Annával (1809, Kőszeg–1890, Bécs).⁸⁷ Károly bátyja, Rosenberg Sándor (1850–1913) azonban Párizsban telepedett le, és régiségkereskedéssel foglalkozott, amit nyugdíjaskorában született két fia, Paul és Léonce vittek tovább. Az apa által 1878-ban indított üzlet Paul igazgatása alatt nőtt ki magát, aki 1911-ben megnyitotta műkereskedését a rue La Boétie 21. szám alatt. A kor nagy képzőművészeinek festménykereskedőjévé vált, jó kapcsolatot ápolt Braque és Matisse mellett Pablo Picassóval is, akivel gyakran a nyarakat is együtt töltötte.

Paul Rosenberg (15. ábra) felesége Marguerite Ida Loevi (Löwy) volt, két gyermekük született: Micheline Nanette (1917–2006) és Alexandre Paul (1921–1987). Paul Rosenberg és Picasso jó kapcsolatát bizonyítja a festő 1918-ban készült *Madame Rosenberg* című festménye (16. ábra), amely Marguerite-et ábrázolja Micheline-nel az ölében. A festmény – amelyet a nácik elkoboztak – a 2000-es évek elején került vissza Paul ma is élő unokájához, Anne Sinclair ismert újságíróhoz, aki nagyapja hagyatékával együtt a párizsi Picasso Múzeumnak ajándékozta.

A család először Portugáliába menekült, majd 1940 szeptemberében emigráltak New Yorkba a Souza Mendez Alapítvány nyilvántartása szerint, Marguerite családjával együtt. Paul fia, Alexandre ugyanebben az évben Párizsból Londonba utazott az ottani galériájuk ügyeit intézni, ahol ellenséges idegenként letartóztatták. Saját védelmében elmondta, hogy személyesen ismeri Winston Churchillt, aki maga is amatőr festő volt, és az ő galériájukba járt festményeket kölcsönözni másolási gyakorlat céljából. Amikor a hatóságok ellenőrizték Alexandre Rosenberg állítását, az igaznak bizonyult, így szabadon engedték. A fiú később követte családját New Yorkba, ahol az Amerikai Művészeti Kereskedők Szövetségének elnöke lett.

⁸⁵ 102.437. sz. belügyminiszteri rendelet. *Budapesti Közlöny*, 1900/34. 228.

⁸⁶ Gyermeük nem született, Klára pedig túlélte férjét egy szerencsés véletlennek köszönhetően. 1944-ben éppen nem tartózkodott otthon, mikor lakásukban razzitát tartottak, s férjét deportálták. Eddig ismeretlen fejezetek Románné Goldzieher Klára életéből. *Grafológia*, 2012/2. márc-ápr. 4.

⁸⁷ BFL IV. 1411.b – 1885 – 00384 – Rosenberg

III. 2. 4 A királyhalmi Körössy család

Körössy Albert Kálmán 4. ábra) és Román Dóra Paula (7-8. ábra) első gyermeke, Lili Julianna 1902. december 30-án született, kisebbik lányuk, Dóra Mária (9-10. ábra) pedig 1904. augusztus 31-én.

1911. május 4-én vezetéknévét Körösiről Körössyre változtatta⁸⁸, és az építőművészetben szerzett érdemeit elismerve Ferenc Józseftől nemesi előnevet kapott⁸⁹, így családjával együtt a királyhalmi előnevet használta.⁹⁰ Az 1911. június 1-jei keltezéssel kiadott dokumentum (4. ábra) így szól: „*A Személyem Körüli Minisztérium ideiglenes vezetésével megbízott magyar miniszterelnököm előterjesztésére Körössy Albert műépítésznek, az építészet terén szerzett érdemei elismeréséül a magyar királyi udvari tanácsosi címet adományozom. Kelt Gödöllőn, 1911. évi június 1-én. Ferenc József s.k. Khuen-Héderváry Károly s.k.*”⁹¹ Az építész tehát az udvari tanácsosi címmel együtt hivatalosan királyhalmi Körössy Albert Kálmán lett. Nem tudjuk pontosan, hogy nevét (Neumann) miért éppen Körösire változtatta a család többi tagjával együtt, ahogyan a királyhalmi előnév eredetével kapcsolatban sem lehetünk biztosak, talán a Szegeden született építész a város melletti Királyhalom alapján választotta nemesi előnevét.

Egy évvel a kitüntetés után királyhalmi Neumann Miksa gyomorrák következtében meghalt.⁹² Az izraelita családból származó, ám tizenhat éves korában kikeresztelkedett építész édesapja a kortársak szerint hithű zsidó volt, halála után tört ki a botrány, ugyanis a haldokló római katolikus szertartás szerinti temetéséről rendelkezett. A halotti anyakönyvi kivonatban is az szerepel, hogy római katolikus volt. A napisajtóban megjelent gyászjelentés indította el a skandalumot, amely szerint: „*Királyhalmi Neumann Miksa, a III. osztályú vaskorona-rend lovagja, a budapesti áru- és értéktőzsde volt alelnöke hosszas betegség után e hó 24-én áldásos életének 74. évében elhunyt. A megboldogult hült tetemeit február 26-án, hétfőn, déli 12 órakor fogjuk a r. kat. egyház szertartásai szerint; a kerepesi temető halottasházában beszentelni és onnan a családi sírboltban örök nyugalomra helyezni.*” Leginkább a Chevra Kadisa egylet

⁸⁸ Körössy (királyhalmi). Előbb Neumann. Az 1903. évi nemesítést 1. ott. A családból Körösi Albert budapesti műépítész nevét 1911. máj. 4. Körössy-re változtatta. Kempelen *Magyar Nemes Családok* 444.

⁸⁹ MNL-OL-A57-72-0396, K 19 - Király Személye Körüli Minisztérium Levéltára - Királyi könyvek - 72. kötet - 341.; 1911. május 4. nevének Körösiről Körössyre változtatása. A dokumentumot Gödöllőn készítette Ferenc József megbízásából gróf Khuen-Héderváry Károly. Címerük leírása (3. ábra): kék pajzs feketével és ezüsttel 24-szer kockázott csíkkal a pajzsfelel és domború vonalakkal határolt és három ezüst balharánt habos pólyával bíró zöld pajzstalppal, mely fölött arany koronán könyöklő vörös ruhás kar arany markolatú hullámos élő pallást tart. A jobb és bal felső sarokban egy-egy hatágú arany csillag. A koronás nyílt lovagsisak dísz: jobbra fordult vörös nyelvét kiöltő, kiterjesztett szárnyú, növekvő fekete sas. Fosztlányok: jobbról kék-arany, balról fekete-ezüst.

⁹⁰ Kitüntetés, *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1911. június 25. 1911/35., 26, 267.

⁹¹ 4362/1923

⁹² Hungary Civil Registration, 1895-1980", Királyhalmi Neumann Miksa Mihály and Neumann Áron

tagjai ütköztek meg a gyászjelentésen, ugyanis kiderült, hogy Neumann Miksa nem jelentette be a rabbinak az izraelita vallásból való kilépését, évtizedekkel korábban a hitközségnél rendelte meg sírhelyét is.⁹³ A hitközség tagjait Kőrössy Albert Kálmán világosította fel a tényről, édesapja a halálos ágyán kérte, hogy régi vágya szerint áttérhessen a katolikus vallásra összes többi családtagjához hasonlóan.

Annak megállapítása, hogy Neumann Miksa élete során gyakorolta-e zsidó vallását, nem egyértelmű. Ebben az időszakban ugyanis több személy is ismert volt Neumann Miksa néven, köztük Neumann János matematikus édesapja, egy türkevei főrabbi és más vidéki kereskedők. Az 1880-as évektől kezdődően a korabeli sajtóban feltűnt Neumann Miksa és Julia felajánlása az izraelita ösztöndíjak között⁹⁴, amely jóval a feleség és a férj halála után is megjelent a sajtóban.⁹⁵

A gyászszertartást végül dr. Huszár Elemér római katolikus lelkész, a terézvárosi plébánia káplánja végezte. Mezey Ferencz doktor, a Chevra ügyésze különben így nyilatkozott az ügyről: „*Neumann Miksa zsidó vallású volt, és haláláig tagja maradt a Chevra Kadishának, a melytől írásban sírhelyet biztosított magának a zsidó temetőben felesége sírja mellett. [...]*” Huszár Elemér a következőket mondta: „*A Neumann-családnak régi barátja vagyok. Az öreg úr fia, Kőrössy Albert, iskolatársam volt. Albertet még gyermekkorában kereszteltette meg az atyja, a múlt héten áttért Neumann Miksa, aki különben tudtommal már évtizedek óta szintén el akarta hagyni vallását és a római katolikus hitre térni. [...] múlt hét keddjén délelőtt elhívtak Neumann Miksához, aki véredény elmeszesedésben szenvedett már régóta és a végét járta. A lakásán közölték velem, hogy az öreg úr át akar térni a katolikus vallásra [...] Amikor Neumann Miksa ágyához léptem, eszméleténél volt. Megkérdeztem tőle, ő hivatott-e, mire érthetően, tisztán azt felelte, hogy igen és hozzátette, hogy régi óhaját kívánja teljesíteni: ki akar keresztelkedni. [...] Amit én tettem, az egyezik egyházam felfogásával. [Tanúk voltak] Neumann családja, melynek tagjai mind keresztények, és Kiss Géza, Kőrössy Albert műépítész társa.*”⁹⁶

A köztiszteltetben álló Neumann Miksa temetésén számos illusztris alak megjelent, köztük Széll Kálmán, a Magyar Jelzáloghitelbank elnöke; Hollán Sándor nyugalmazott államtitkár; Horváth Elemér miniszteri tanácsos, a budapesti áru- és értéktőzsde elnöke; Simon Jakab udvari tanácsos; báró Madarassy-Beck Marcell, a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank

⁹³ A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár anyagában, a Chevra Kadisha irataiban nem szerepel sem a kilépésről szóló irat, sem az egyesület részéről megfogalmazott panasz. MILEV, A Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának iktatókönyvei, Az Országos Izraelita Iroda iktatónaplója 27871-30670 (1908-1911)

⁹⁴ A Hon, 1882/20., 84.

⁹⁵ Izraelita ösztöndíjak. Egyenlőség, 1910/29, 12, 7.

⁹⁶ Bonyodalmak egy halott körül. Az Újság, 1912/10., 49. 15-16.

vezérigazgatója; Pekár Imre és Havas Emil igazgatók; dr. domonyi Domony Mór, a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Részvénytársaság vezérigazgatója; Birnbaum László budapesti portugál főkonzul és dr. Beke Manó tudományegyetemi bölcsészeti dékán.

Még ebben az évben apja emlékének ápolásaképpen Kőrössy 40 000 koronás alapítványt adományozott Bárczy István polgármesternek kulturális célra, pontosabban fiókkönyvtár létrehozására. Az általa Neumann-könyvtárként említett intézmény épületének ingyenes tervezési munkáit is felajánlotta a fővárosnak, az építkezés végül az első világháború következtében kialakult pénzühiány miatt nem valósult meg, a könyvtár a Meinig Arthur által tervezett Wenckheim-palotába költözött, melyet ma Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárként ismerünk.

Nem tudni pontosan, hogy Kőrössy Albert Kálmán mekkora vagyont örökölt, a levéltári iratok között nem maradt fenn adat, csupán a Pesti Hírlap 1913. január 28-i számában számoltak be arról, hogy Neumann Miksa VI., Teréz körút 14. számú (azaz az Oktogon téri) házát és VII., Erzsébet körút 28. szám alatti házának felerészét örökölte Kőrössy.⁹⁷

⁹⁷ Pesti Hírlap, 1913/35. 24., 39.

III. 2. 5 A Helyi Bérházépítő Rt. működése a két világháború között

A háború alatt Kőrössy családi házának földszintjén magánkórházat működtetett, majd a háború után felhagyott az önálló tervezőtevékenységgel, és arra sincs semmilyen bizonyíték, hogy a villája mögötti iroda tovább működött volna.⁹⁸ 1914-től Kőrössy Budapest főváros törvényhatósági tagja volt, ugyanakkor nem fejezte be teljesen a tervezői tevékenységet sem. 1916-ban a budapesti Dorottya utca 6. szám alatti Merbl Arnold építési vállalat Rt. igazgatósági tagja volt Merbl Arnolddal és dr. Bedő Mórral együtt.⁹⁹ Itt működött korábban a Magyar Leszámloló és Pénzváltó Bank is. Bankügyekkel is foglalkozott – folytatva édesapja munkásságát –, 1913-tól a Hungária Bank Rt. felügyelőbizottsági tagja volt, s befektetőként olyan vagyona tett szert, hogy míg 1916-ban a negyedik,¹⁰⁰ 1917-ben már a harmadik legtöbb adót fizető polgára volt a fővárosnak. Olyan virilistákat előzött meg, mint Weisz Manfréd, Gerbeaud Emil, Schiffer Miksa vagy báró Hatvany-Deutsch Lajos.¹⁰¹

Az 1920-as évek sem teltek gondtalanul az építész életében, ugyanis – a családi legendárium szerint – vidéki birtoka szolgált volna az 1920 körüli trianoni békediktátum által meghatározott határjelölő bizottságok aláírási helyszíneként, ahol – mint birtoktulajdonos – nem jelent meg. Unokája, Lengyel Mária visszaemlékezései szerint azzal az üzenettel utasította vissza a meghívást, hogy nem kíván részt venni saját temetésén. Ezt a legendát az cáfolja meg Dr. Suba János szerint, hogy a kitűzött határok aláírása általában egy nagy városban történt meg, azonban az lehetséges, hogy Kőrössy egy határkitűzést végrehajtó mérnökkel, vagy a bizottság valamelyik tagjával találkozott.¹⁰²

Az építész leszármazottai nem emlékeztek a település nevére, csupán annyit tudnak, hogy Temesvártól nem messze volt a birtok. További érdekes történeti adalék, hogy az 1920-as években a napilapok egy a családot érintő perről tudósítottak. Kőrössy felesége, Paula vallomásából tudjuk, hogy amíg az építész családjával 1920 nyara és 1923 júniusa között Romániában volt letartóztatásban, addig a Városligeti fasori villájukba költöztetett Imrey Ferenc tüzérszázados felesége, az üresen hagyott házban összegyűjtött műkincsek és családi ereklyéket őrző, lelakatolt szobájának zárját feltörve sorra eladta a Kőrössy család emlékeit:

⁹⁸ Ebben az időben sok rendkívüli tehetségű építész kényszerült otthagyni hivatását: a lóimádó Baumgarten Sándor négy fekete lóval, temetkezési vállalkozóként kereste kenyerét, Révész Sámuel a gobelinszövés és a műszakiszótár-szerkesztés felé fordult.

⁹⁹ Feltámasztás lexikona szerint ebben az évben tervezte Kőrössy a nagykanizsai barakk-kórház és gyalogsági laktanya épületeit, de a tervek nincsenek meg.

¹⁰⁰ *Az Újság*, 1916/14. 92-120.

¹⁰¹ *Budapesti Hírlap*, 1917. május 19.

¹⁰² Dr. Suba János alezredes térképtárvezető (HM-HIM, Hadtörténeti Térképtár) közlése, 2019. december 17.

bútorokat, ezüstneműt és értékes könyveket. A *Budapesti Hírlap* 1925-ben írt a perről *Sikkasztással vádolt századosné* címmel: „Kőrössy Albert udvari tanácsos és felesége feljelentették a rendőrségen Imrey Ferenc tüzérszázados feleségét [...] A tárgyaláson kihallgatták Kőrössy Albertnét, aki előadta, hogy a kérdéses időben Romániában voltak letartóztatásban, mert férje részt vett a magyarok mozgalmaiban, amiért 2300 holdas birtokukat is elkobozták. Mikor Imreyék a lakásba költöztek, akkor megállapodtak velük abban, hogy a negyedik szobába behordják az értékes holmikat és a szobát lezárva tartják. Imrey százados Kőrössyné előadása szerint távollétük alatt a szobát álkulccsal kinyitotta és felesége sok értékes holmit, közöttük családi arcképeiket is elpusztította, megtartotta vagy eladta. Imrey Ferencné védekezése során arra hivatkozott, hogy egy-két dolgot valóban eladott, de azok nem voltak muzeális értékűek, másrészt pedig az eladásnál jóhiszeműen járt el, mert azt hitte, hogy az eladott holmik férje tulajdona. A bizonyítási eljárás befejezése után a bíróság Imrey Ferencnét felmentette az ellene emelt vád alól azzal a megokolással, hogy akkor, amikor az értéktárgyakat eladta, jóhiszeműen tévedett. Kitűnő házikosztot adott úgy, hogy olyanok is szívesen jártak hozzá, akik a város más területén laktak.”¹⁰³

A tudósítás tehát indokolja, miért nem maradt fenn az egykor tehetős családról sem portré, sem egyéb tárgyi hagyaték. Az említett 2300 holdas vidéki birtok – amely 1920 után Romániához tartozott – hollétének meghatározásában segít egyrészt egy 1922-ben készült közjegyzői okirat, amelyben éppen csak megemlíti Kőrössy nevét. Ebben a Kőbányai Téglagyár Rt. igazgatója – a Kőrössy és Kiss által tervezett Váci utca 14. szám alatti bérház építtetője – Balla Henrik írja le, hogy az első világháború előtt a részvénytársaság másik igazgatójával, Kőrössy Albert Kálmánnal együtt a Gyömrői úton telkeket vásárolva tervezték a téglagyárat megépíteni, amire a világégés miatt nem került sor. A dokumentumban úgy hivatkoznak Kőrössyre, mint egykori budapesti, jelenleg lugos-pétermajori lakosra.¹⁰⁴ A dokumentum abban az időben keletkezett, amikor a Kőrössy család a sikkasztásügy dokumentumai szerint Romániában volt letartóztatásban, amihez érdekes adalék, hogy a leszármazottak szerint a família tagjai az otthon használt magyar és német nyelv mellett franciául és románul is beszélt. A Temesvártól 60 km-re fekvő Lugostól¹⁰⁵ délre helyezkedhetett el a Pétermajor, amely a korabeli címtárakban Huszár Károly¹⁰⁶ lugosi országgyűlési képviselő birtokát is jelölheti egy 1913-as lugosi erdőigazgatósági térképen. Ezen

¹⁰³ Sikkasztással vádolt századosné, *Budapesti Hírlap*, 1925.08.222.

¹⁰⁴ HU BFL – VII.177.a – 1922 – 3893

¹⁰⁵ A Krassó-Szörény megyei város, a Karánsebesi-lugosi bánság egyik székhelye volt az Erdélyi Fejedelemség idején. A trianoni diktátum után Krassó-Szörény megyéhez csatolták.

¹⁰⁶ Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület 1906-1907. évi évkönyve 16. Budapest, 1907, 258.

a térképen két másik település is látható, amelyek egy 1917-ben a román Drapelul című folyóiratban jelent meg, és Kőrössy Albert hirdetése olvasható benne. Az építész, mint birtokos a Honoros és Bojtorján közötti terület faanyagát árusítja, az ügyintézőként Dr. Haus József lugosi ügyvéd jelölte meg.¹⁰⁷ A lugosi erdőgazdasági térképen¹⁰⁸ látható, hogy a Lugostól délre, a Honoros és Bojtorján közötti területről van szó, amellyel éppen egybeesik a Huszár Károly-féle majorság is. Azt nem tudni, hogy a képviselő és Kőrössy milyen ismeretségben álltak, és hogy a lugosi birtokos rokoni kapcsolatban állhatott-e Huszár Elemér plébánossal, Kőrössy egykori iskolatársával.

A birtok helyszínét alátámasztja a karánsebesi főgimnázium új épületének átadási ünnepe is, amelynek 1917-es évkönyve ír részletesen az ünnepélyről, ahová még Albert Ferenc főherceg is hivatalos volt: „[...] *Őfensége egy gyönyörű almásszürke négyesfogaton (Kőrössy Albert udv. tan., lugos-pétermajori földbirtokosé volt) a főispán kíséretében egy hosszú kocsisor élén megindult a szépen feldíszített s ünneplőruhás néppel végig szegélyezett útvonalon a városba.*”¹⁰⁹ Az építész dédunokájától tudjuk, hogy Kőrössy Albert Kálmán bolondult a lovakért, Városligeti fasori négylovas istállója is erről tesz tanúbizonyságot. Kőrössyék két leánya, Lili Julianna és Mária Fedóra a vidéki birtokon nevelkedtek, magántanítók képezték őket, és csak vizsgáik elvégzésére utaztak fel Budapestre. A családi legendárium szerint egy alkalommal azonban nagy riadtságot okozott, amikor Kőrössy egyik román munkása valamilyen nézeteltérés következtében pisztollyal belőtt az ablakon, a dolgozószobájában ülő Kőrössy Albertre célozva, de a golyó célt tévesztett.

Romániából való hazatérése után a Kőrössy család visszatért budapesti villájába. Kőrössy Albert neve Román Aurél részvénytársaságának igazgatósági tagjaként tűnt fel.¹¹⁰ 1926-ban megalapította a Helyi Bérházépítő Rt.-t, amelynek igazgatója lett.¹¹¹ Az Andrássy út 49. szám alatt bejegyzett vállalat¹¹² tagjai között szerepelt Kőrössy veje, Dr. Lengyel József és annak sógora Milkó Andor; a korábban Kőrössy irodájában dolgozó Vogel Jenő és egykori osztálytársa (és későbbi cégtársa¹¹³) Weidlinger Andor, valamint Strasser Henrik. Később csatlakozott Korniss Béla és Kőrössy másik veje, Sebestyén Pál (Kőrössy Mária Fedóra első férje), majd dr. Widder Gyula, Fischer Árpád és Fürst Ernő. A részvénytársaság eredetileg azzal a céllal jött létre, hogy a Dob, Síp és Kazinczy utcák által körül határolt 5128., 5140–5141. és

¹⁰⁷ Drapelul, 1917/17, 66, 4.

¹⁰⁸ Lugosi (Luguj) erdőigazgatóság, Orsovai erdőhivatal. Hadtörténeti Intézet és Múzeum. B IX c 1318

¹⁰⁹ *Karánsebes, Állami Főgimnázium Évkönyve*, 1917, 22.

¹¹⁰ *Fővárosi Közlöny*, Budapesti kir. tvszk 1923. XI. 3. Cg 18355/5. 20306/3.

¹¹¹ *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 1929-1930/3-4., 5. 430.

¹¹² *Központi Értesítő*, 1926/51., 43. 970.

¹¹³ Vogel és Weidlinger cég, Budapest VII. Rottenbiller u. 10. HU BFL - VII.176.a - 1911 - 1305

5132–5134. helyrajzi számú telkeket megvásárolják, egyesítsék, majd ott bérházakat építsenek és üzemeltessenek, később azonban a Margit körút környékén is megjelentek.¹¹⁴ Az *Építő Ipar* szerint 1930. április 14-én adtak ki építési engedélyt a Helyi Bérházépítő Rt-nek a II. kerületi Margit körút 13277. helyrajzi szám alatt ötemeletes bérház építésére „Körösi Albert” tervei szerint. Egy esztendővel később a Margit körút 67. szám alatti ingatlant Jellinek Ernő bornagykereskedő vásárolta meg, aki Guttmann Gyulát bízta meg bérháztervezéssel, s az épület 1936-ban készült el.¹¹⁵ Körössy ebben az időben a házépítő részvénytársaság tagját, Weidlinger Tibort bízta meg saját, Erzsébet körút 50. szám alatti lakásának, illetve Andrassy út 49. szám alatti házuknak átalakítási munkáival. Sőt, Weidlinger tervezte 1935 és 1937 között Körössy leányainak, Máriának és Lilinek közös bérházát is a Gabona utca 2. szám alatt.

Az 1920-as években Körössy Albert Kálmán társadalmi életben betöltött szerepe is jelentős volt. Elméleti munkássága ekkoriban bontakozott ki. Elsősorban a házadómentesség lehetőségei foglalkoztatták, de hozzászólással egészítette ki 1927-ben az Ezrey álnév alatt író Komor Marcell a *Budapest Dunapartja* című cikkét is a *Vállalkozók Lapjában*.¹¹⁶ 1929-ben a Lechner Ödön Társaság építészeti bizottságának alelnökévé választották Komor Marcellel együtt.¹¹⁷

1930. szeptember 7-én rendezték meg a Budapesti Nemzetközi Építészkonferenciát, amelyen – amíg a nemzetközi tervkiállítást a Műcsarnokban rendezték meg – addig a hazai, nemzeti irányú törekvéseket mutatták be az Erzsébet téri Nemzeti Szalonban. A magyar építőművészek összesen 2000 terv, reprodukció és fénykép szerepelt a négy teremből álló kiállításon, ahol először három kiemelkedő építészegezés: Feszli Frigyes, Lechner Ödön (22. ábra) és Lajta Béla művein keresztül mutatták be építészeti törekvéseiket, majd a Lechner-követők között (Komor Marcell, Jakab Dezső, Bálint Zoltán és Jámor Lajos (21. ábra), Hegedűs Árpád és Böhm Henrik) kapott helyet Körössy Albert Kálmán tisztviselőtelepi gimnáziuma és néhány bérház ismertetése is.¹¹⁸

Az 1920-as évek végén mindkét leánya férjhez ment: 1926. szeptember 27-én Lili Julianna a nagykanizsai születésű fogorvoshoz, dr. Lengyel Józsefhez¹¹⁹ Esküvői tanúja a társaság felügyelőbizottsági tagja, dr. Widder Gyula volt, míg Lilié Román Aurél. Budapesten, az Eskü

¹¹⁴ Okmánytári szám: 6641. (3437.), *Központi Értesítő*, 1926/51., 43. szám 970.

¹¹⁵ *Építő Ipar – Építő Művészet*, 1930/54., 17-18. sz. 73.

¹¹⁶ Ezrey: *Budapest Dunapartja. Vállalkozók Lapja*, 1927/30., 5. Körössy hozzászólásával 31., 4.

¹¹⁷ *8 Órai Ujság*, 1929/15., 136. szám. 6.

¹¹⁸ Szombaton nyitják meg ünnepélyesen a Budapesti Nemzetközi Építészkonferenciát. *Vállalkozók Lapja*, 1930/51., 72, 1.

¹¹⁹ Lengyel József (Nagykanizsa, 1890. december 11. – Mexico City, 1958) édesanyja: Meller Anna (1881-?, apja Meller Samu), édesapja Lengyel Bernát (1852-1937. augusztus 5.), testvére Milkó Andorné Lengyel Margit, Lengyel István és Ilona (1886-1914).

út 6. szám alatti egyik Klotild-palotában laktak, ahol fénykép is készült Liliről. Itt volt kezdetben Lengyel József fogorvosi rendelője is, amely a házassági szerződésükből derül ki.¹²⁰ A kisebbik lány, Mária Fedóra – akit a család csak Dódinak becézett – 1930. április 15-én kötött házasságot Sebestyén Pál könyvelővel, aki a Magyar Országos Központi Takarékpénztár igazgatója volt, s nem mellesleg Walko Lajos unokája.¹²¹ Házasságuk rövid életűnek bizonyult, majd Dódi újrَاهázasodott 1932. szeptember 20-án¹²², és dr. Wachsberg Emil (1890. szeptember 19.–1945) elvált ügyvédhez ment hozzá.¹²³ Kezdetben az Erzsébet körút 50. szám alatt volt lakásuk Kőrössyné bérházában, majd Bécsben az Opernring 8. szám alatt éltek, és Bécsből délre Bauernhöfében, Rosenbrunn mellett volt birtokuk, ahol Dódi unokahúga, Mária is gyakran töltötte a nyári szünidőt.

1931-ben Kőrössy Albert Kálmán neve is szerepel abban a tudósításban, amely a budapesti, volt 4. tüzérdandár önkéntes katonái (1891–1892. évi) bevonulásának negyvenedik évfordulója alkalmából rendezett ünnepségről szól. Az ünnepséget nem más rendezte, mint dr. Ripka Ferenc főpolgármester, aki maga is a tüzérdandár tagjai közé tartozott. Az egykori bajtársak között szerepelt Kőrössy mellett Jónás Dávid építész, Holitscher Róbert építőmester és dr. almási Balogh Elemér, az építész, almási Balogh Lóránd testvére is. A *Budapesti Napló* így emlékezett meg az eseményről: „Az évforduló ünnepet október hó 3-án szombaton ülték és azzal kezdődött, hogy a résztvevők délelőtt fél 10 órakor találkoztak az új Városházán a főpolgármester tanácstermében, innen vonultak 10 órakor a hálaadó istentiszteletre, mely után 11 órakor megkoszorúzták a Névtelen Hősök sírját a milleniumi emlékműnél, hol CAPP Gusztáv tábornok beszéd kíséretében helyezte el a koszorút. Délben 1 órakor társasbédre gyűltek a budai »öreg diófa« vendéglőben, ahol dr. Ripka Ferenc mondott nagyhatású ünnepi beszédet, utána felszólaltak Szendy Béla dr. korm. főtanácsos, Leipold Lajos és Pápay István dr. kir. kamarás, rendkívüli lelkesedést váltva ki. A szép ünnep örök emléke marad mindazoknak, kik azon részt vettek.”¹²⁴

Miután a Kőrössy lányok (9-10. ábra) férjhez mentek, Albert és Paula úgy döntött, elválnak. Paula az Erzsébet körút 50.-ben lakott, és az 1930-as években eleinte ritka fajtájú kutyáival szerepelt szépségversenyeken, majd megszervezte az Úrinők Klubját –, amely kezdetben a Philanthiában ült össze, majd Paula lakásán, a bérház első emeletén. A klub tevékenységi körébe

¹²⁰ Ebben a dokumentumban szerepel más berendezési tárgyakon kívül egy fekete Blüthner zongora is. HU BFL VII. 217. a 48.

¹²¹ *Pesti Napló*, 1930/81., 74-97.

¹²² Házassági anyagkönyvi bejegyzés: "Hungary Civil Registration, 1895-1980", Wachsberg Emil and Wachsberg Henrik, 20 Sep 1932.

¹²³ Tanúik dr. Lengyel József és Román Aurél voltak.

¹²⁴ *Budai Napló*, 1931/28., 1059, 3.

tartozott az angol- és francianyelv-tanulás, társalgási órák, bridzs és táncelőadások.¹²⁵ Továbbra is barátok maradtak Alberttel, aki a Városligeti fasori villában lakott még 1943-ig,¹²⁶ és Paula könyvelési ügyeit továbbra is ő intézte.

¹²⁵ Női összejövetelek, *Ujság*, 1938/14., 210, 35.

¹²⁶ BFL – VII.191.a – 1943 – 0462

III. 2. 6 A holokausztól napjainkig

Az 1938-ban bekövetkezett Anschluss és a második világháború alakulása megpecsételte a Kőrössy család sorsát is: Paula testvérét, Román Aurélt (13. ábra) 1944-ben elhurcolták, és Auschwitzba vitték, ott halt meg. Felesége, Goldzieher (egyres forrásokban Goldziher) Klára grafológus (14. ábra) azért került el a bajt, mert a razzia során nem tartózkodott otthon. Albert – vagy ahogy a családja becézte: Béla – és Paula a háború alatt együtt lakott, támogatták egymást, s 1945-ben a Szálasi-kormány alatt kénytelenek voltak eladni a Városligeti fasori villát. Kőrössy 1946. január 23-án tett nyilatkozatából tudjuk azt is, hogy akkor az Andrássy út 49. szám alatt, a IV. emelet 112.-ben laktak, s ekkor még a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank felügyelőbizottsági tagja volt, bevallása szerint 1500 pengős fizetésért.¹²⁷ Érdekes azonban, hogy tagja volt az Újjáépítési Minisztériumnak, amelyről egy 1946. április 30-i tanácsülés jegyzőkönyve árulkodik: *„Kőrössy Albert Kálmán a jogbiztonság, illetve a magántulajdon kérdésének tisztázását tartja a legelső teendőnek. Az a tavalyi kijelentés, hogy egyelőre a magántulajdon alapján állunk, igen sok kárt okozott. A Tanácsnak kellene megnyugtató módon állandóan napirenden tartani ezt a kérdést, de még ez esetben sem táplál felszólaló vérmes reményeket, mert nagytőkék nincsenek”*.¹²⁸

A magántulajdon tisztázását valószínűleg saját példája miatt is fontosnak tartotta, hiszen ekkorra már számos bérházát, lakását eladni kényszerült. A negyvenes évek végén internálták őket, nem tudni, pontosan hová. Rózsa György feltételezése szerint Érden éltek, de a leszármazottak nem tudták ezt megerősíteni, csupán annyit tudunk, hogy szerény körülmények között laktak egy olyan házban, amelyben vezetékes víz sem volt. Ekkor Kőrössy már komoly egészségügyi gondokkal küzdött, dohányzása következtében tüdőrákos lett – már 1912-ben is a Purkerdorf Szanatóriumban volt gyógykezelésen –, s betegen töltötte utolsó éveit. Veje, dr. Lengyel József – aki addigra már külföldre menekült – közbenjárására sikerült elérni, hogy budapesti szanatóriumban kezeljék. Az építész dédunokája, Stephan Austin Hassan Lengyel elmondása szerint Béla a családnak írt levelei szerint rozoga vagonokban utazva jutott el a fővárosba, így valószínűleg az utazás körülményei sem használhattak egészségi állapotának.

A második vagy harmadik alkalommal, amikor kezelésre érkezett, hogy leszívják a folyadékot a tüdejéről, a kórházba szállítás után halt meg 1955. április 21-én. A halotti anyakönyvi kivonata szerint Érden halt meg, így nem kizárt, hogy az érdi szanatóriumban

¹²⁷ BFL XVIII.1709.1945. 501/a – 3.

¹²⁸ BORECZKY Beatrix: Az Újjáépítési Minisztérium működésének válogatott dokumentumai, 1945–1946. *Források a magyar népi demokrácia történetéhez* 6., Budapest, 1987, 192.

kezelték, az internátus pedig valahol máshol volt, például a tehetősebb polgárokat és művészeket összegyűjtő kistarcsai internálótáborban. Budapesten temették el, de nem ismerjük a sír pontos helyét, mert a Kerepesi úti temetőt – ahol az építész édesapja és öccse sírja (5. ábra) van – a második világháború alatt szovjet katonák elfoglalták, majd 1946 és 1951 között a köztemetői jelleg fokozatosan megszűnt. 1952-ben a Rákosi-kormány elrendelte a Kerepesi úti temető bezárását és felszámolását, amelyet a Temetkezési Vállalat végül csak részlegesen ürített ki. Az 1950-es években bekövetkezett temetőbezárások és átszervezések mellett a Kerepesi úti temető zárt temetőként működött¹²⁹, ezért Kőrössy Albert Kálmánt is másik temetkezési helyen helyezték örök nyugalomra. A család elmondása szerint az a temető már nem létezik, és amikor az építész egyetlen unokája, Lengyel Mária az 1980-as években Budapesten járt, már nem volt meg a sírhely.¹³⁰ A budapesti temetők történetét megvizsgálva a régi – egy ideje már nem használt – Németszőlgyi temetőt a második világháború során nyitották meg újra, s az 1960-as években zárták be. Azokat a halottakat, akikért nem jelentkeztek hozzátartozók, közös sírhelyben helyezték el, a megmaradt sírköveket pedig beépítették a dunai rakpartba. Az 1980-as években a temető helyén játszótér és parkot alakítottak ki, amely ma Gesztenyés kert néven ismert. Elképzelhető tehát, hogy itt temették el Kőrössy Albert Kálmánt, de a Nemzeti Örökség Intézetének munkatársai még nem bukkantak a nyomára.

Kőrössy leányai, Lili és Dódi családjukkal 1941 októberében Párizsba menekültek a Rosenberg családhoz, de ez sem nyújtott menedéket: Dódi férje, Wachsberg Emil éppen gyomorfekélyműtét után lábadozott egy párizsi kórházban, amikor a nácik elvitték a kórteremből, s hamarosan is meghalt. Dódi ezután elrejtőzött, majd dél felé menekült, és Korzikán élte túl a háborút. Később visszatért Párizsba, újra férjhez ment – de gyermeke nem született –, édesapja rajz tehetségét örökölve ismert divattervezővé vált „a divat fővárosában”. Erről tanúskodik 1948-ban megjelent ruházati katalógusa, amelyet Dodi de Korossy néven adott ki Párizsban. A reklámszöveg szavainak kezdőbetűiből pedig (*Dessins Originaux Dessins Inédits*) a divattervező neve olvasható ki. Dódi Franciaországba szöktette édesanyját 1956-ban, Paula ott élt vele és a Rosenberg rokonokkal 90 éves koráig, Párizsban halt meg.

Lili és férje, Lengyel József szintén Párizsban élt kislányukkal, Máriával, aki 12 éves volt, amikor emigráltak. Paula halála után Mexikóban telepedtek le, s elvitték magukkal az édesanya által megőrzött családi dokumentumokat és fényképeket is. 1945-ben a már Mexikóban élő család feje, Lengyel József a Szabad Magyarország hasábjain adott fel hirdetést eltűnt rokonai: özv. Lengyel Bernátné (Attila utca 89.), testvére özv. Milkó Andorné (Attila utca 89.), apósa

¹²⁹ Tóth Vilmos: A Kerepesi úti temető másfél évszázada. Budapesti Negyed, 1999/2, 24., 14.

¹³⁰ Stephan Hassan Lengyel, 2021. májusa

Körössy Albert Kálmán és sógora Román Aurél (Csáky utca 14.) megtalálása érdekében. Körössy Lili 1993. december 21-én 92 éves korában halt meg mexikóvárosi lakásában.¹³¹

A csekély családi örökséget sokáig egy bank széfjében őrizték, a pénzügyi intézet trezorszolgáltatásának megszűnésekor azonban a család saját lakásán helyezte el a fényképeket és iratokat. Az évek során két alkalommal is földrengés rázta meg Mexikóvárost, így többször kellett menekíteni a hagyatékot.

A jelenleg 94 éves Lengyel Mária, „Béla” egyetlen unokája a 2017-es földrengéskor a lakásban keletkezett károk miatt elköltözött, de az örökségét – amely átvészelt háborúkat, rezsimeket, az emigrációt és földrengéseket – magával vitte. Ma is szívesen emlékszik vissza a Városligeti fasori villában töltött évekre, ahol a nagy színes üveglak alatt játszott babáival, vagy kint a kertben a két cocker spániellel.

¹³¹ "México, Distrito Federal, Registro Civil, 1832-2005", Lili Juliana Korossy Roman de Lengyel and Albert Korossy Coloman, 21 Dec 1993. Certificate Number 01811

IV. KÖRÖSSY ALBERT KÁLMÁN ÉPÍTŐMŰVÉSZETE

Az építész életművének ismertetése több fejezetre osztva olvasható. Ahogyan a fejezetek, úgy az egyes részekben belül bemutatott épületek is kronologikus sorrendben követik egymást. Az épületleírásokban stíluskritikai elemzéseket építéstörténeti adatok és társadalomtörténeti adalékok teszik gazdagabbá. Az életmű pontosabb megértése érdekében a nem megvalósult tervek ismertetései a megépült alkotások között olvashatók.

IV.1 Korai művei a neobarokk szellemében

Kőrössy Albert Kálmán a katonai szolgálatból hazatérve Hauszmann Alajos építészirodájába tért vissza, ahol pályakezdőként helyezkedett el. 1893 és 1896 között a Kúria (Igazságügyi-palota)¹³² és a New York-palota (1892–1894) tervezési munkáiban vett részt. Itt nyílt alkalma először együtt dolgozni egykori középiskolai osztálytársával, Sebestyén Artúrral (1868–1945), aki Hauszmann tanársegéde volt a Műegyetemen.

1893-ban az irodát megbízták a Magyar Leszámloló és Pénzváltó Bank Dorottya utca 6. szám alatti épületének átalakításával¹³³, amely az egykori Wurm-ház földszintjén működött. Sebestyén önéletrajza szerint ő és Kőrössy is részt vettek a tervezésben, amelyben a bank impozáns neobarokk formát kapott, amíg a belsőt a neoreneszánsz díszítőformák határozták meg.¹³⁴ Sajnos az önéletrajz nem tér ki a tervezés részleteire.

A szakmai kötelékek erősítése érdekében Kőrössy ebben az évben lépett be a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mű- és középítési szakosztályába. Akítv szerepet vállalt az egyesület munkájában. Az egyesület közlönyében 1895-ben jelent meg Grünwald Mórral közösen írt tudósítása a közelgő 1900. évi párizsi világkiállítás előkészületeiről.¹³⁵

Kőrössy Albert és Sebestyén Artúr közösen pályázott a gróf Károlyi Sándor díszelnöksége alatt működő Charitas jótékonyági egyesület Teréz körút 26. szám alatt építendő bérházának¹³⁶ pályázatára, amelyet 1896. március 10-i határidővel írtak ki. Az építési költséget 460.000

¹³² A Hauszmann-irodában dolgozó Kőrössy Albert aláírása szerepel tanúként Havel Lipót Igazságügyi palotával kapcsolatos építési iratai között. BFL XI.814 58. Köszönöm Kelecsényi Kristófnak, hogy felhívta figyelmemet a dokumentumra.

¹³³ ROZSNYAI, 2011, 167.

¹³⁴ Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma. Szerk.: Lakatos Mihály, Mészáros L. Edgár és Óriás Zoltán. Budapest, 1930., 426.

¹³⁵ GRÜNWARD–KÖRÖSI, 1895, 149-192.

¹³⁶ A Catitas egyesület képviselőjében dombóvári dr. Schulhoff Géza elnök és Merényi József alelnök 1893-ban vásárolta meg a Teréz körút 26. szám alatti ingatlant Porst Józsefné Leschitz Annától és Tichy Manóné Leschitz Katalintól. HU BFL - VII.184.a - 1893 - 1566

Koronában határozták meg, a pályadíjakat pedig 1500 és 1000 Korona értékben.¹³⁷ Kőrössy Albert Kálmán Sebestyén Artúrral közösen nyújtott be pályatervet, amelyet III. díjjal jutalmaztak. A *Vállalkozók Lapjában* bemutatott négyemeletes épület homlokzati tervén¹³⁸ jól látható Hauszmann Alajos formavilága és tömegalakítása a középső tengelyben látható ékes tetőépítménnyel. Az *Építő Iparban* 1896. június 17-én megjelent cikk szerint¹³⁹ a pályázat bírálóbizottsági tagjai Tandor Ottó, Schmahl Henrik és Pecz Samu építészek voltak, akik az első díjat nyert Korb Flóris és Giergl Kálmán „*egy lépcső egy lift*” jeligéjű tervének ítélték, a második díjat pedig Schannen Ernő építész „*három fekete kör*” jeligéjű műve kapta. Eredetileg Bálint Zoltán és Jámbor (ekkor még Frommer) Lajos építészek tervét ajánlották megvételre, de „csekély formahiba miatt” a díjazásból kizárták az építészpárost¹⁴⁰ így tehát a második díjat Schannen Ernő kapta.

Nagy valószínűség szerint a Kőrössy-Sebestyén páros is pályázhatott a budai Vigadó tervpályázatára, amelynek pályaművei nem maradtak fenn. Azonban 1897-ben jelent meg először műveivel a két építész a Műcsarnok téli tárlatán, ahol egy kastély- és egy bérháztervet mutattak be, valamint a Budai Vigadó színes pályatervét.

Mindeközben a tehetős családból származó Kőrössy ingatlanvásárlással gyarapította vagyonát. 1897-ben módos rokona, Pollák Jakab – aki számos budapesti bérház tulajdonosa volt – több alkalommal is Kőrössyvel vásárolt telket vagy ingatlant, többek között a Baross tér 15. (akkoriban Csömöri út 8.) szám alatti ingatlant¹⁴¹: Pollák Jakab egyharmad, Kőrössy Albert pedig kétharmad arányban, majd nagybátyja halála után a fennmaradó harmadrészt is megörökölte az építész 1905-ben. Még az öröklés kimondásának napján, 1905. november 9-én adta el az ingatlant Ohmüller Károlynak és nejeének, az itt felépült bérházat pedig maga az építész tervezte.¹⁴²

Az Akácfa utca 54. szám alatti ingatlant szintén 1897-ben vásárolta meg Kőrössy és Pollák a Bloch és Holitscher építési cégtől.¹⁴³

¹³⁷ Pályázatok tervekre és szobrásmunkákra. *Építő Ipar*, 1896. január 8. 1896/20., 992, 15.

¹³⁸ *Vállalkozók Lapja*, 1896/17., 9, 3.

¹³⁹ Vegyesek. *Építő Ipar*, 1896. június 17. 1896/20., 1015. 201.

¹⁴⁰ Műszaki hírek. *Pesti Hírlap*, 1896/18., 163. 14.

¹⁴¹ BFL VII.151. – 1897 – 0365

¹⁴² HU BFL - XV.37.c - 13943 - 32962

¹⁴³ BFL VII.184.a – 1897 – 0698

POLLÁK JAKAB BÉRHÁZA

Budapest VI., Gyár u. 32. (ma Jókai u. 6.)

A közösen benyújtott pályázatok sikerei után 1897-ben Kőrössy hivatalosan is társult Sebestyén Artúrral, aki 1894 és 1897 között a reneszánsz építészetet és tervezést oktató Hauszmann Alajos kinevezett asszisztense volt a Műegyetemen.¹⁴⁴

A Magyar Építészeti Múzeumban őrzött Sebestyén-hagyatékban fennmaradt ifj. Divald Károly által készített fénykép (35. ábra) szerint ez az épület volt „Az első közös megbízás”.¹⁴⁵ Önéletrajzából is kiderül, hogy a Gyár utca 32. (ma Jókai utca 6.) szám alatti bérház (34. ábra) volt az első megvalósult épületük. Az építtető nem volt más, mint Kőrössy nagybátyja, Pollák Jakab, aki 1895-ben vásárolta meg a telket egy korábbi házzal együtt 50 000 koronáért Pucher Jánosnétól.¹⁴⁶ Az 1860-as években már állt itt egy saroképület, amelyet Reitter Ferenc budapesti csatornázási terveiből tudunk. 1868-ban, amikor bejárták azokat a területeket, ahol a tervezett csatorna medre épületeket metszett volna keresztül, megemlézték a Gyár utca 32. szám alatti sarokházat is.¹⁴⁷

Pollák tehát Kőrössyékkel tervezette meg háromemeletes bérházát, amely 1897-ben épült. Az épület tervei közül az alaprajzok sajnos nem maradtak fenn, de valószínűleg a korabeli bérházépületek valamelyik típusát követte. A négyemeletes bérház pincéjében helyezkedhettek el a fás és szeneskamrák, gyakran a házmester lakása is itt volt. Általában az épület kapuján belépve díszes lépcsőház fogadta a lakástulajdonosokat, az udvaron áthaladva pedig a cselédek közelíthették meg lakhelyüket. A második emeleti *piano nobile*n lehetett Pollák Jakab lakása, a harmadik emeleten pedig bérlakások működhettek. A földszinti üzletek közül a korabeli fénykép alapján Gross és Grünhut könyvnyomdája, a sarkon Weinberger Ábrahám fűszer és csemegeüzlete, Heizler Ignátz férfiszabó és ruhajavító üzlete, Balázs és Bródy szerszámüzlete az építési vállalkozók számára. Nem tudjuk, hogy Pollák Jakab terménykereskedő mely üzletekkel állhatott szoros kapcsolatban, de elképzelhető, hogy üzletfelei nyitottak boltot a földszinten. Ezt a feltevést erősíti az is, hogy Balázs és Bródy építési vállalkozók számára megnyitott üzlete felett működött 1898-tól Kőrössy és Sebestyén építészirodája a későbbi terveiken szereplő cégbélyegző szerint. Az épület építési anyaghasználatára vonatkozóan

¹⁴⁴ Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, MÉM, Sebestyén-hagyaték

¹⁴⁵ MÉM MDK Magyar Építészeti Múzeum, ltsz. 72306.

¹⁴⁶ *Budapesti Hírlap*, 1895/15., 175.

¹⁴⁷ *Budapesti Közlöny*, 1868/2., 205, 2627.

annyit állapíthatunk meg, hogy a homlokzaton a kő- és kovácsoltvaserkélyeken kívül elsősorban a vakolt homlokzat határozza meg az épület megjelenését.

A Budapest Főváros Levéltárában őrzött homlokzati terv és a fennmaradt fotó is arról árulkodik, hogy az alkotópáros neobarokk szellemben álmodta meg első közös épületét, amelyen Hauszmann Alajos épületeinek formavilága tükröződik: tömegformáján kívül, a sarok hangsúlyos tetőépítménye és a gazdagon díszített koronázópárkány a kváderezett íves oromzata. Nemcsak a New York-palota vonalaira emlékeztet – melynek tervezésekor Kőrössy és Sebestyén a mester irodájában dolgozott –, hanem a professzor által kedvelt berlini építész, Bruno Schmitz drezdai König Johann Strasse utcatervén ábrázolt elképzelését is idézi. Az *Architektonische Rundschau* szakfolyóirat 1887-es számában megjelent rajzon látható épületek hatása érzékelhető Hauszmann munkáin.¹⁴⁸ Kőrössy és Sebestyén épületén elsőre szembetűnik a sarokrész legjellegzetesebb része, a toronyszerűen kialakított díszes tetőzet. A homlokzatokon szimmetrikusan elrendezett, oroszlánfejjel díszített timpanonos második emeleti (*piano nobile*) ablakokkal és egy-egy ovális díszítésű áttört körkéllyel. A harmadik emeletet az ablakok kagylómotívumos szemöldökdíszítése és a volutás girlandok teszik elegánssá. Ezt a tekintélyes méretű egységet egy négyszög alaprajzú, lementszett sarkú tömb zárja le, melynek oldalain volutába ágyazott rovátkolt kartusdíszek láthatók.

A második világháború során az épület súlyos károkat szenvedett, majd 1948 és 1949 között Vince Pál¹⁴⁹ tervei szerint építették újjá, ekkor veszítette el eredeti megjelenését. Budapest Főváros Levéltárában őrzött tervanyagok csupán az 1976 és 1982 közötti átalakítási munkákról maradtak meg. A KPVDSZ (Kereskedelmi, Pénzügyi és Vendéglátóipari Dolgozók Szakszervezete) székházaként funkcionált, portálját Boda Csaba tervei alapján alakították át 1976-ban.

¹⁴⁸ ROZSNYAI, 2013, 303-322.

¹⁴⁹ SZEGŐ György: Vince Pál (1909-1994). *Magyar Építőművészet*, 2011/6.

WEISZ JAKAB BÉRHÁZA

Budapest VIII., Nagyfuvaros u. 18.

Sebestyén Artúr hagyatékából előkerült önéletrajzából tudjuk, hogy szintén 1897-ben készült el Weisz Jakab magánzó Nagyfuvaros utca 18. szám alatti, háromemeletes bérházának terve (36. ábra) is, amelynek építésére június 8-án kaptak engedélyt.¹⁵⁰ A forrásból a dátumon kívül az is kiderül, hogy az épületet közösen tervezték Kőrössyvel.

A Budapest Főváros Levéltárában őrzött terveket Ruczai János építőmester - aki később maga is a házban élt¹⁵¹ – szignálta 1897. augusztus 16-án, a tervlapok jobb felső sarkában pedig Kőrössy (akkor még Kőrösi) és Sebestyén cégbélyegzője látható. A pinceszinten csupán raktárhelyiségek voltak, míg a földszinten a sarkon és a Kisfuvaros utca felől három üzlet kapott helyet, és a bejárat is innen nyílt. A Nagyfuvaros utcai oldalon összesen három kétszobás, konyhával és előszobával, valamint fürdővel ellátott lakás volt. Az első, második és harmadik emelet kiosztása hasonló volt: a Kisfuvaros utca felől két kétszobás, a sarkon pedig egy hámszobás lakás kapott helyet, amelyből a legnagyobb szoba a sarki zárterkélyt foglalta magában. Minden emelethez tartozott az udvar felé egy egyszobás, fürdő nélküli cselédlakás is, a padláson mosókonyhát alakítottak ki. Az anyaghasználat hasonló a Gyár utca 32. szám alatti épülethez, az áttört erkély valószínűleg kőből készülhetett, a földszinten és a saroknál hangsúlyos kváderek az ablakszemöldökökkel együtt vakolatból állhattak.

A Nagyfuvaros utca felőli homlokzaton jól láthatók a neobarokk formavilágának díszítései: a sarkon belvederés kialakítású kőbábos korlát, valamint a kváderezett falfelület. Az első emelet ablakai félkörívesek, míg a második (*piano nobile*) és harmadik emeletiek egyenes záródásúak, s a második emeleti páros ablakok szemöldökdiszei a legreprezentatívabbak. Az engedélyezési terveket 1897. július 11-én hagyta jóvá a székesfővárosi építési tanács.

Építés közben 1898 márciusában több munkás megsérült, amikor az egyik állványzat a harmadik emeletről a pincéig leszakadt. A *Magyar Ujság* című napilapban így számoltak be a balesetről: „Az állványokon, azok körül és a szomszédos ház udvarán körülbelül száz ember tartózkodott, akiknek legnagyobb része csak a különös véletlennek, valóságos isten csodájának köszönhető, hogy megmenekült. A szerencsétlenség azonban megkövetelte áldozatait: a szegény

¹⁵⁰ *Építő Ipar* 1897/21., 23, 160.

¹⁵¹ *Pesti Napló*, 1898/49., 161, 20.

munkások közül, akik az épületnél dolgoztak, húsz megsérült. A megsérültek közül hat életveszélyesen, a többi máig többé-kevésbé súlyosan. A romok eltakarításáról szó sem lehet egyelőre, mert minden pillanatban attól lehet tartani, hogy a még ép állványok is összedőlnek. A szerencsétlenség részleteiről a következőket írja tudósítónk: A Kis- és Nagyuvaros-utcák sarkán Weisz Jakab fővárosi magánzó egy háromemeletes háza épül. Az építkezést Körösi Sebestyén [Körössy Albert és Sebestyén Artúr sic!] fővárosi műépítész vállalta el. A munkákat Vichnovits József pallér vezette tavasz óta.

Eddig is már több kisebb szerencsétlenség történt ezen a helyen; éppen tegnap vittek el a mentők egy munkást, aki egy alatta letört deszkáról a mélységbe zuhant és összetörte magát. Az állványok jobboldali része egy a pincze fölött épített kettős deszkapadlózatot állanak. Ez a deszkapadlózat, a sok esővíz miatt egészen elkorhadt. És így nem csoda, hogy a szerencsétlenség bekövetkezett. A következő percben a nagy robaj tízszeresen ismétlődött és az állvány áttörte a szomszédos ház falát, a támadt résen át annak a háznak az udvarára esett.

A szomszédos 18-ik számú ház lakosai rémülten futottak ki az utcára, már az első robaj alkalmából. A megijedt emberek halálra rémültek, amikor a hatalmas állvány lezuhant udvarukra. A rémület első pillanatában azt hitték, hogy földrengés történt. Az épülőfélben levő házban leírhatatlan volt a pánik. Az ott dolgozó száz munkás hanyatt homlok rohant a kijárások felé, elgázolva mindenkit és mindent, ami útjában állott.

Diener Ákos rendőrkapitány a pallérral összeolvastatta a munkások neveit és kettő hiányzott. A szomszédos ház házmester neje, a ki a szerencsétlenség idején az első emeleten tartózkodott, látta, hogy két ember a pinczében foglalatzkodott és hogy ezek nem bújhattak elő, mert az állványroncs egészen leszorította őket.”¹⁵²

Érdekes adalék, hogy a Műcsarnok 1899-es katalógusa szerint Rintel (később Maróti) Géza is itt lakott az egyik harmadik emeleti lakásban, akivel ekkoriban ismerkedhetett meg Körössy Albert Kálmán.¹⁵³

1937-ben Freund Dezső és Tibor tervei alapján végeztek átalakítási munkákat a Magyarországi Könyvnyomdászok Segélyező Egyesületének. Az építőmester Mihályi Lajos volt. A terveken Schmidt Béla egyesületi elnök titkárának, Halász Alfrédnek aláírása is szerepel. A kazán és központi fűtés helyének meghatározásán kívül az új terveken az első emeleten az egyesület által működtetett munkaközvetítő helyiségek, a gépszedők és a gépmesterek szobái, valamint három lakás is helyet kapott. Napjainkban a bérház homlokzati díszzeitől megfosztva, átalakítva látható.

¹⁵² Száz ember életveszélyben. *Magyar Ujság*, 1898/7., 75, 7.

¹⁵³ *Műcsarnok*, 1899/2., 22, 347.

TOLNAY LAJOS KÚRIÁJA

Inárcs, Kastély u. 2.

1896-ban az *Építő Ipar* folyóiratban megjelent egy cikk *Vidéki úrilak terve* címmel,¹⁵⁴ amely a Tolnay Lajos – Tolnay Klári színésznő nagyapja – számára tervezett, de meg nem épült inárcsi úrilakról számolt be. Tolnay 1872-től a MÁV elnök-igazgatója volt, aki feleségével, Krajcsovics Kornéliával Inárcson élt 1898 és 1906 között.¹⁵⁵ Inárcspusztá a 18. században Kakucs község külterületét képezte. A község a gödöllői Grassalkovich uradalomhoz tartozott, ám a 19. század második felében Liebner József császári és királyi asztalnok és Újhartyán római katolikus gondos ura vásárolta meg, aki később itt építtetett kastélyt.

Gerle János építész és Czagányi László inárcsi helytörténész leveléből nem derül ki, hogy az 1898-ban kivitelezett kúria végül is Körössy és Sebestyén vagy Korb és Giergl tervei alapján épült-e meg, mindenesetre Sebestyén Artúr önéletrajzában első műveik között említi: „Tolnay Lajos közmunkatanács elnöke kastélya Inárcs-Kakucs”.

Míg a Korb és Giergl által tervezett homlokzati terv (37-38. ábra) fennmaradt, addig a Körössy és Sebestyén által készített terv építési dokumentációja nem, és fotók sem állnak rendelkezésre.

Összevetve a megvalósulás után fennmaradt archív fotót (39-40. ábra) és *Építő Ipar*ban közölt Korb-Giergl-tervet, feltűnik a hasonlóság a fachwerkes hangsúlyos toronyszerű tengelyek között. Mivel Körössy és Sebestyén ekkoriban megvalósult villa-terveinél inkább a neobarokk formák érvénysültek – ez alól kivétel a visszafogottabb tatai kőszénbánya telepének igazgatói lakása –, valószínűsíthető, hogy a Korb Flóris és Giergl Kálmán által készített tervek egyszerűsítésével bízták meg Körössyieket, de az épület megjelenése az előbbi építészpárhoz köthető.

A Dózsa György utca és Kastély utca sarkán álló megrongálódott kastélyt a második világháború után a helyiek „köfajtó”-nek használták, 1949 után pedig szociális otthonként működött.¹⁵⁶

¹⁵⁴ n.n.: Vidéki úrilak terve. *Építő Ipar*, 1896. március 25. 1896/20., 12. rajzmelléklet

¹⁵⁵ CZAGÁNYI László: Dunaszentgyörgyi Tolnay Lajos (1837–1918), a MÁV első elnöke. *Honismeret*, 1998/26., 6, 79-85.

¹⁵⁶ CZAGÁNYI László: Kik tervezték az inárcsi Tolnay-kúrárt? *Inárcsi Hirmondó*, 2008/8, 19.

NEUMANN FRIGYES VILLÁJA

Budapest VI., Nagy János (ma Benczúr) u. 32.

Gárdonyi Zsigmond apósa, Neumann Frigyes a Magyar Leszámlító és Pénzváltó Bank igazgatósági tagja volt. A Széll Kálmán elnökle mellett megalakult pénzügyintézet igazgatósági tagjai között szerepel Kőrössy Albert Kálmán édesapja, Neumann Miksa és Pekár Imre, a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. igazgatótanácsának tagja is.¹⁵⁷

Budapest Főváros Levéltárának adásvételi iratai között található egy telekvásárlás dokumentációja, amely több szempontból is érdekes. 1896-ban Havas Antal, a Magyar Leszámlító és Pénzváltó Bank igazgatósági tagja adta el Nagy János (ma Benczúr) utca 32. szám alatti üres háztelkét gárdonyi Neumann Frigyesnek (1840–1906), aki szintén a pénzügyintézet igazgatósági tagja volt. 1896. április 28-án kapta meg az építési engedélyt egy egyemeletes nyaraló megépítésére, majd pontosan egy esztendővel később, 1897. április 27-én a villához tartozó kerítés elkészítésére a Bloch és Holitscher cég kapott engedélyt. Neumann Frigyes Róza nevű leánya dr. Gárdonyi (korábban Singer) Zsigmond jogászhoz és miniszteri tanácsoshoz ment feleségül, aki korai haláláig e házban élt.

A Budapest Főváros Levéltárában őrzött homlokzati tervek (42-43. ábra)¹⁵⁸ még a historizáló formákkal készültek, de a saroktoronyok és a nagyméretű változatos formájú ablakok már a szecessziót vetítik elő, de hasonlóságot mutatnak a Hauszmann-féle budavári palota részeként tervezett ideiglenes építésziroda (41. ábra) villaszerű épületével is. A ma is álló (44-45. ábra) zömök, de aszimmetrikus tömegformájú épület homlokzatán mesebeli alakok jelennek meg: konzolként szolgáló törpék, az ablakszemöldökben pedig sárkányok és maszkok. Az oromzatban a család címere látható: egy sisakkal kiegészített pajzs közepén keresztben fekvő gerendán a patáin kis szárnyakkal ellátott ló vágat, felette csillag, alatta pedig leveles rózsák jelennek meg.¹⁵⁹

Nem tudjuk, hogy az építőpáros közül kinek a koncepciója érvényesülhetett a villa terveinek elkészítésénél, de a terveket Kőrössy Albert Kálmán írta alá a kézírás tanúsága szerint. Ha közelebbről szemügyre vesszük az épület tömegét és homlokzatalakítását, a későbbi Kőrössy-villa motívumainak még historizáló forrásaira ismerhetünk.

¹⁵⁷ Ugyanezek a nevek szerepelnek a Budapesti Áru- és Értéktőzsde tanácsának névsorában is, akik közül számos tag Kőrössy Albert Kálmánnal építtette bérházát vagy villáját.

¹⁵⁸ BFL-XV.17.d.329 -29687

¹⁵⁹ KEMPELEN Béla: *Magyar nemes családok*. 7. kötet.

GÁRDONY ANTAL NYARALÓJA

Budapest XIV., Csömöri (ma Thököly) út 60.

Valószínűleg dr. Gárdony Zsigmond ajánlotta Kőrössyt és Sebestyént testvére, dr. Gárdony Antal (1854–1903) – ügyvéd, a Fejér vármegyei törvényhatósági bizottsági tagja – figyelmébe. Antal az egykori Csömöri (ma Thököly) út 60. alatti nyaralójának terveinek elkészítésével bízta meg az építészpárost Sebestyén Artúr önéletrajza szerint.¹⁶⁰ Gárdony Antal egyébként jelentős lótenyésztési tevékenységéről is ismert volt akkoriban, 60 lovas dinnye ménesét jegyezte a báró Podmaniczky Gyula-féle Magyarország állami és magánménesei lótenyésztésének kézikönyve.¹⁶¹ Azért érdemes erről említést tenni, mert Kőrössy leszármazottjai szerint az építész bolondult a lovakért, így nem kizárt, hogy hobbija révén is megmaradt ez az ismeretség.

A Budapest Főváros Levéltárában őrzött tervek (46-47-48. ábra) földszinti alaprajza szerint a hosszú telken, a domonkos rendi templom felőli oldalon lehetett megközelíteni az épületet, kis kovácsoltvasvázás üveg-előtetős bejárat vezetett a verandás fő bejárathoz. Az épület magját a nyolcszögletű lépcsőház adta, amelyből a Csömöri út felé a reprezentatív helyiségek: a hatszögletű ebédlő, a szalon és az úriszoba. A szalonból nyílt a hálószoba, abból pedig a fürdő. Mögötte, a hátsó traktusban három gyermekszoba, amelyek közül a középső vezetett a hátsó teraszhoz. A templom felőli oldal gyerekaszobájából nyílt egy ruhatár, amelyből egy kis mellékhelyiségbe lehetett jutni. A ruhatár melletti lépcsőházból nyíló vaslépcsőn át lehetett megközelíteni az emeletet. Az alaprajzi leírásból jól látható, hogy Kőrössyiék nemcsak a bérháztervezésnél, de a lakóházépületeiknél is a korszerű megoldásokra törekedtek. Az épület központi részen elhelyezkedő átjárója tulajdonképpen üveggel fedett belső udvar, amely a két szintet áttörve felülvilágítóként engedi be a fényt az épület középső részébe. Anyaghasználatát tekintve itt is a kőből készült mellvédek és vakolatarchitektúrák jellemzőek.

Az egyszerű, de elegáns díszítésű villa tömegében hasonlóságokat mutat a Benczúr utca 32. szám alatti Neumann-villával. Sajnos az épületet (49. ábra) időközben lebontották, és archív fénykép hiányában nem kaphatunk pontosabb képet az alkotásról.

¹⁶⁰ Itsz. n., Sebestyén Artúr hagyatéka, MÉM MDK, Magyar Építészeti Múzeum

¹⁶¹ PODMANICZKY Gyula: Magyarország állami és magánménesei lótenyésztésnek kézikönyve, Budapest, 1903, 61.

Gárdony Antal fia, Alfréd 1929-ben adta el az ingatlant, helyén ma az Országos Képzési Szervezetek Szövetségének 1971 és 1973 között épült, Mónus János tervezte székháza látható, amely a hazai brutalista építészet egyik egyedi alkotása.

POLÁKOVITS MÁTYÁS BÉRHÁZA

Budapest VII., Kertész u. 33.

Szintén neobarokk szellemben épült a Kertész utca 33. szám (a korabeli terveken Dob utca 50–53.) alatti háromemeletes bérház 1898-ban.¹⁶² A tervek 1897-ben készültek el Polákovits Mátyás terménykereskedő és neje, Schlesinger Hermina számára¹⁶³, amely 1897. augusztus 9-én kapott építési engedélyt.¹⁶⁴ Az építkezés ez után kezdődhetett meg, amelyet lassított az utca kiszélesítési munkája, amelyet 1897. november 25-én engedélyezett a fővárosi közgyűlés.¹⁶⁵ A megbízás körülményei nem ismertek, de valószínűleg Körössy édesapja kapcsolatainak köszönhető, hiszen Polákovits Mátyás terménykereskedő is a tagja volt a budapesti tőzsde segélyegyletének, Neumann Miksához hasonlóan.¹⁶⁶

A bérház a 19-20. században népszerű körfolyosós rendszerben épült, ahol a szobák az utcák felőli részen voltak elhelyezve, míg az alacsonyabb rendű helyiségek, és a vizesblokk a cselédség helyiségeivel együtt az udvari traktus felől kaptak helyet. A cselédség az udvar túlsó végén található lépcsőházban közlekedett, míg a lakók a bejáratához közeli, impozánsabb kialakítású lépcsőházon keresztül közelítették meg a lakásokat. A pinceszinten raktárhelyiségek kaptak helyet, hiszen a földszinten (50. ábra) kialakított tizenhárom üzlethelyiségnek szüksége volt raktározásra alkalmas helyiségekre, de a földszinten is voltak raktárak, az üzlethelyiségek mögött közvetlen kapcsolattal. A földszinten az udvarról nyílt a házmester szobakonyhás lakása, valamint további három kétszobás lakás. Az emeletek kiosztása hasonlóképpen alakult: a ház sarkához igazodva különböző méretű háromszobás lakások kaptak helyet, amelyekhez az előszobán át lehetett bejutni. Minden lakáshoz tartozott fürdőszoba, valamint egy konyha, amelyből a cselédszoba nyílt.

A Dob utca felőli homlokzat tervein (51. ábra) látható, hogy a szimmetrikus kialakítású historizáló épület középtengelyében volt a bejárat, amely ma egy üvegezett, de eltakart portál. Az első emelet áttört ablakkötényein és a középső tengely első-második emelet mentén húzódó neobarokk volutás-copfos fejezetes pilaszteren kívül a homlokzati díszítés viszonylag szerény.

¹⁶² BFL IV. 1407. b. 34076/1897-III.

¹⁶³ BFL XV. 37. c. 38561/1897-III.

¹⁶⁴ Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1897/21., 1076, 31.

¹⁶⁵ Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1897/21. 1095, 318.

¹⁶⁶ *Budapesti Hírlap*, 1902/22., 104, 12.

Az emelet jellemző díszítőeleme az ablakkötényben elhelyezett áttört ovális forma, amely kedvelt minta volt a barokk építészetben.

A Kertész utca felőli homlokzat tervei nem maradtak fenn, de ma is látható díszítéseinek jó része. A szimmetrikus homlokzaton a földszinti üzlethelyiségek félköríves záródású kapui mellett nagyobb méretű, egyenes záródású ajtóval ellátott kirakattal ellátott üzlethelyiségeket alakítottak ki, melyek felett egy-egy erkély volt látható az első emeleten. A hozzá tartozó erkélyajtó és ablak díszes szemöldöke felett gazdagon díszített, volutás-maszkos páros ablak található, a tengelyt a harmadik emelet felett timpanonos oromzat zárja le. A középtengelyben nyíló, pillérkövekkel kiegészített volutás-copfos fejezetes oszlopok által közrefogott kőkeretes kapu felett maszkos dekoráció teszi reprezentatívabbá a homlokzatot. Maga a fakapu is gazdagon faragott, ovális üvegbetétei körül korsós-virágos díszítés látható. A lábazat hangsúlyos kváderezett mintázata, a szalagszerűen felfutó sarokarmírozás és a fogrovatos oromzat Hauszmann Alajos és a müncheni mester, Friedrich von Thiersch építészetét idézik egyszerűbb homlokzati díszítéssel. Az épület kivitelezését Kőrössy Albert Kálmán egykori, építési vállalkozóvá lett műegyetemi társa és annak majdani veje, Bloch Leó és Holitscher Róbert végezték.

1898-ban itt alakult meg a Budapesti Cipészsegédek Önképző- és Munkaközvetítő Egylete, számos cipész és szatócs lakott a házban,¹⁶⁷ Guttmann Ármin itt rendezte be cipőboltját az egyik földszinti üzlethelyiségben. Szintén a ház földszintjén működött Hecker Gyula vendéglője, ezt a tulajdonos későbbi, az épülethez csatlakozó cselédhálófülke-elválasztófal építéséhez – melynek kőműves munkálatait Buzadics József végezte – benyújtott kérvényéből tudhatjuk. A bérházat (52-53. ábra) 1911-ben, Polákovits Mátyás tulajdonos halála után neje örökölte. Az 1950-es években az itt lakó Fogarassi László kérvényezte a földszinti első, négyszobás lakás megosztását, egy kétszobás és egy egyszobás-hallos lakássá. Az átalakítás terveit Rajna Ernő építész készítette el, a kőművesmester pedig Kenderessy János volt.

¹⁶⁷ Budapest évkönyve. *Hiteles czim és lakjegyzék*, 1898

A TATAI KÖSZÉNBÁNYA ÉPÜLETEI

Tatabánya, Alsógalla

Kőrössy Albert Kálmán munkásságának korai szakasza csupán a közelmúltban végzett kutatásoknak tükrében kezdett kibontakozni. Ehhez nagyban hozzájárult a Magyar Építészeti Múzeum Sebestyén Artúr hagyatékában fellelt kis papírdarab, amelyen az építész vázlatosan listázta a Kőrössyvel közösen készített első alkotásait az 1800-as évek végén. Ezeken a nyomokon elindulva sikerült rátalálni három épületre, kettő Budapesthez, egy pedig Tatához kötődik. Kápolnásnyéki dr. Gárdony (korábban Singer) Zsigmond belügyminiszteri miniszteri tanácsos – aki a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. felügyelőbizottsági tagja volt – közvetlen közbenjárására kaphatta meg Kőrössy Albert Kálmán és Sebestyén Artúr a vállalat tatabányai telepének tervezési munkáit.

Amikor 1894-ben sikeres fúrásokat végeztek Tatán, a gróf Esterházy Miklós József-féle uradalom területén¹⁶⁸, elhatározták, hogy telepet építenek.

Gárdony Zsigmond a részvénytársaság egyik tagján, Pekár Imrén keresztül ismerhette meg Kőrössyt, akinek édesapja, Neumann Miksa Pekárral együtt a Magyar Leszámítoló és Pénzváltó Bank igazgatósági tagja volt. A megbízás magában foglalta a felvételi- és irodaépületeket, a munkáslakásokat az igazgatói lakással, valamint állomás, kazán- és gépház tervezését (54-55-56. ábra). A részvénytársaság 1891-ben alakult meg, tatai konzorciumát 1894-ben hozták létre. 1897-ben kezdték el építeni a bányászkolóniát az ún. Ótelepen, amelyről Tiles János bányamérnök, a későbbi bányaigazgató így számol be: „A gyors és nagyobb arányú építkezéseknél igényelt téglamennyiség szükségessé tette téglagyár felállítását [...] Az agyagtéglagyárnak üzembehelyezésével július hónapban a munkás- és tisztviselői kolónia felépítése megindult.”¹⁶⁹

1899. május 17-én avatták fel ünnepélyes keretek között az ún. Esterházy Ferenc-aknát. A korabeli tudósítás szerint a díszbeszédok után a vendégek megnézték a bányatelepet: a gépházat, a nagykiterjedésű lakótelepet, az iskolát, kórházat és a kaszinót.¹⁷⁰

A Tatabányai Múzeum gyűjteményében fennmaradt néhány fotó, például az igazgatósági lakásról, de nem tudni, hogy az épületeket csak a Kőrössy-Sebestyén páros tervezhette-e, vagy

¹⁶⁸ *Magyar Hirlap*, 1896/6., 260, 13.

¹⁶⁹ FÜRÉSZNÉ MOLNÁR Anikó: Lakáshelyzet, otthonkultúra az ipartelepeken. *Az elődtelépülések és Tatabánya város története*, Tata, 1992, 88.

¹⁷⁰ *Alkotmány*, 1899/4., 118, 6.

más építések is bekapcsolódtak a tervezési munkákba. A Magyar Nemzeti Levéltár – Komárom Vármegyei Levéltárában sajnos nem maradtak fenn tervek az épületekről¹⁷¹, amelyek többségét mára elbontották.

¹⁷¹ Köszönöm a tájékoztatást Dr. Horváth Attila igazgatóhelyettesnek.

A TŐZSDEPALOTA PÁLYATERVE, BUDAPEST

Bálint Zoltánnal és Jámbor Lajossal közösen

A Budapesti Áru- és Értéktőzsde 1873-tól a Mária Valéria utcai épületben működött,¹⁷² de a forgalom növekedése miatt nagyobb igényelt, ezért 1899-ben tervpályázatot írtak ki¹⁷³ a tőzsde új épületére.¹⁷⁴ A nagyszabású előcsarnokkal kialakítandó, az egykori Újépület (Neugebäude) egykori helyén és a Zoltán-, Árpád-, Széchenyi-és Nádor-utca által határolt 2500 négyszögöl nagyságú területén jelölték ki.

A mai Szabadság téren elhelyezendő új palotában kívánták létrehozni az árutőzsdét, és az értéktőzsde 1200 fő befogadására alkalmas termét, valamint bérbe adható irodákat, hivatalnoki és személyzeti lakásokat, illetve kávéházat és vendéglőt. A pályázati kiírás szerint csak hazai műépítések adhatták be terveiket, és a szükséges építési anyagokat is csak Magyarországról lehetett beszerezni. Az épület formai kialakítását tekintve „egyszerű, egységes, emlékszerű kiképzés” volt előírva.

1899 novemberéig harminchárom pályaterv érkezett be¹⁷⁵ a bíráló bizottság elé, melynek tagjai között volt a drezdai művészeti akadémia és a berlini Reichstag tervezője, Paul Wallot; valamint Karl König, a bécsi akadémia építésze, valamint Schulek Frigyes és Fittler Kamill építész, Stróbl Alajos szobrász és Neuschloss Ödön mérnök.¹⁷⁶ Az első és második díjat Alpár Ignác két tervváltozata nyerte – s az épület aztán az ő tervei alapján épült meg 1905-ben –, szintén második díjjal jutalmazták Lechner Ödön és Baumgarten Sándor magyaros formanyelvű tervét. Ez utóbbi nagy sikert aratott, Lyka Károly így méltatta a törekvést: „*Ha magyar ember épít egy palotát, nos, hát érezzék meg rajta, hogy magyar ember tervelte. Ha ez nem érzik meg rajta, akkor az a magyar építő vagy nem őszinte, – amennyiben eltagadja magyarságát, vagy nem tehetséges, vagy nem tudja legbensőbb hangulatait kifejezni [...]*”¹⁷⁷

Kőrössy Albert Kálmán a tervpályázaton egykori műegytemi csoporttársaival, Bálint Zoltánnal és Jámbor Lajossal indult, pályatervüket (57. ábra) III. díjjal jutalmazták. Széles

¹⁷² KATONA Béla: A budapesti áru- és értéktőzsde, *MÉ*, 1916/14., 9-10.

¹⁷³ n.n.: Két tervpályázat. *Építészeti szemle*, 1899/8., 4, 63-64.

¹⁷⁴ Budapesti áru- és értéktőzsde tervpályázata. *Magyar Pályázatok* 1903/1., 2, 3.

¹⁷⁵ Melyeket a Magyar Tudományos Akadémia nagytermében állítottak ki 1899. december 23-án.

¹⁷⁶ További zsűritagok a tőzsdetanács részéről: Kornfeld Zsigmond, a budapesti Áru- és Értéktőzsde elnöke; Baronyi Benedek, Deutsch Sándor, Frankl József, Geiger B. Zsigmond, Pekár Imre, Sándor Pál, SimonJakab, Weiss Berthold.

¹⁷⁷ LYKA Károly: A tőzsdepalota. A Budapesti Napló eredeti tárcája. *Budapesti Napló*, 1899/4., 354.

kiterjedésű alaprajz és impozáns tömeg jellemzi, homlokzatát tekintve nyílásokkal áttört toronypár között timpanonnal díszített oromzatos középtengely látható, melyet hatalmas kupola egészít ki, s a két oldalsó szárnyat is kupola fedi. A neobarokk tömegalakítású épülettömb földszintjén a homlokzatok mentén irodák kaptak helyet, az oldalhomlokzatok felől pedig egy-egy reprezentatív kávézó és éttermet helyeztek volna el. Az első emeleten a szélső traktusokba kerültek az áru- és értéktőzsde termei, mindkettő 1200 látogató befogadására lett volna alkalmas a kiírásnak megfelelően. Az öt tengelyre osztható homlokzat kialakításán kevésbé érzékelhető Kőrössy Albert Kálmán formavilága, a timpanonos oromzatokkal kiegészített rizalitok nagy méretű ablaknyílásai, valamint a főtengely oromzatában toronyként magasodó dekorációkban gazdag tetőépítmény kidolgozása viselheti leginkább kéznyomát.

A homlokzati tervet megfigyelve Kőrössy egykori mesterének – Hauszmann Alajosnak – budapesti igazságügyi palotája, a Kúria (1893–1896) juthat eszünkbe, amelynek tömege és főbb formajegyei: a timpanonos főtengely, az oldalrizalitok kialakítása és a közbülső tengelyek ritmusa, a Kőrössy–Bálint–Jámbor által készített terven is megmutatkoznak. Amíg Kőrössy a Hauszmann-irodában dolgozott, Bálint Zoltán a Korb és Giergl páros irodájában kezdte pályafutását, ez magyarázhatja az Igazságügyi-palota, mint analógia felmerülését. Jámbor Lajos szintén dolgozott Hauszmannnál, később pedig Alpár Ignác irodájában, ezért írhatták a bírák, hogy a terv közelebb áll Alpár elgondolásához.

A pályázat eredménye nagy felháborodást váltott ki az építészek körében, részben azért, mert a Magyar Mérnök és Építész Egyletből nem kértek fel delegáltat a bírák közé, s a zsűri szakmai tagjainak véleményét is háttérbe szorították a tőzsde delegáltjai.¹⁷⁸ Az *Építési Szemle* folyóiratban – valószínűleg a szintén pályázó, ám díjazatlanul maradt Bobula János írásában – megjelent, hogy „*a pályázók kijelentik, hogy nem bíznak meg a pályabírókban. Nem pedig azért, mert (eltekintve attól, hogy egész Budapest beszéli már, hogy ki az az építész, akinek első díja érdekében az egész zsűri összeállított) a pályabírók összeállítása semmi garanciát nem nyújt arra nézve, hogy ez az építőművészeti pályázat éppen az építőművészet szempontjai szerint fog elbíráltatni.*”¹⁷⁹ 1900-ban az *Építő Ipar* hasábjain Komor Marcell¹⁸⁰ is hasonló véleményt fogalmaz meg. Hiányolja, hogy a bírálati jegyzőkönyv nem került nyilvánosságra, de méltatja az új, magyaros szellemben fogant pályaműveket: „[...] *De hiszen szebbnél-szebb*

¹⁷⁸ Németh Nóra – Maróty Katalin: A századforduló két legfontosabb építészeti pályázata, és sajtója I. A Budapesti Áru- és Értéktőzsde. *Architectura Hungariae*, http://arch.eptort.bme.hu/arch_old/hu/fooldal?id=34 (utolsó elérés: 2025. április 12.)

¹⁷⁹ n.n.: Az építészeti és építési ügyek új rendezéséhez. *Építészeti Szemle*, 1899/8., 16.

¹⁸⁰ Aki szintén részt vett a pályázaton, tervét Jakab Dezsővel „3 buzakalász” jellegével adta be, melyet végül nem részesítettek díjban.

műveket volt alkalmunk láthatni. Alpár és Lechner mellett Bálint, Jámbor és Körösi, Jónás Dávid, Fischer József, Korb és Giergl, Wellisch Alfréd, hogy többet ne említsek, ugyancsak kitettek magukért s örök kár, hogy e művek egységes gyűjtemény alakjában nem láttak napvilágot.”¹⁸¹

¹⁸¹ K.M.: A tőzsdepalota pályatervéről. *Építő Ipar*, 1900. augusztus 23. 1900/24., 34, 235-235.

OSZTÁLYSORSJÁTÉK-PALOTA

Budapest V., Eskü tér 5. (ma Március 15. tér)

Kőrössy Albert Kálmán és Sebestyén Artúr legjelentősebb közös alkotása a budapesti Osztálysorsjáték-palota, amely az 1894-ben – az Erzsébet-híd építési munkálatai miatt szükségessé vált rendezés során – átalakított egykori Eskü téren állt.

Az 1897-ben – az inárcsi kúriát építtető – Tolnay Lajos elnöklete alatt megalakult¹⁸² Magyar Királyi Szabadalmazott Osztálysorsjáték Részvénytársaság 1899-ben¹⁸³ bízta meg Kőrössyt és Sebestyént a tervezési munkák elvégzésével – bár egyes források tervpályázatról írnak. Az építési engedélyt¹⁸⁴ 1899. február 6-án adta meg a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, azzal a kikötéssel, hogy – mivel a főpárkány az előírt magasságot meghaladja – módosított tervet kell készíteni. Az átdolgozott tervekkel – amelyek közül csak a homlokzati tervek maradtak fenn (58. ábra) – 1900. július 23-án kapták meg az építési engedélyt.¹⁸⁵

A négyemeletes épület földszintjén működhettek az Osztálysorsjáték termei, valamint kávézók, vendéglők kaphattak helyet, amíg az emeleteken lakásokat rendeztek be. A mozgalmas, Dunára néző homlokzat vakolatarchitektúrában gazdag díszítést kapott. A növényi ornamensek indás-leveles-gyümölcsös füzerei mellett megjelentek zöldarc-motívumok, maszkok, sárkányok, sőt nimfák, illetve maga Fortuna alakja is.

Az épület tömege a Hauszmann Alajos által tervezett – de a tervezésben részt vett Kőrössy és Sebestyén is – New York-palota szimmetrikus kialakítására hasonlít, de a vakolatdíszítésben és a kovácsoltvas dekorációban már a szecesszió jegyeit fedezhetjük fel. Koronára emlékeztető díszes tetőfelépítményei valóban palotaszerűvé teszik a bérházat, s itt jelenik meg először a kulcslyukformára emlékeztető omega-ablak, amelyet később Kőrössy Albert Kálmán saját villáján is alkalmaz. Sőt a középső tengelyt jobban szemügyre véve, az ablakosztások a Kőrössy-villa hangsúlyosabb tengelyét vetítik előre: a háromosztatú ablak erkéllyel, felette a

¹⁸² *Magyar Hírlap*, 1897/7., 112, 11.

¹⁸³ A telek egykor a Fővárosi Közmunkák Tanácsának a tulajdonát képezte, amelyet telekegyesítés után vásárolt meg a holland mintára 1897-ben megalakult Magyar Királyi Szabadalmazott Osztálysorsjáték Részvénytársaság.

¹⁸⁴ 4193. *Építő Ipar*, 1899/23., 6, 42.

¹⁸⁵ 52666. *Építő Ipar*, 1900/24., 30, 187.

két páva által közrefogott omega-ablak girlandokkal, maszkkal a szemöldökben, a felett pedig a hármásablak, amely az íves oromzatban látható dombormű alatt helyezkedik el.

Más motívumokban is érzékeltethető a Körössy-villa és az Osztálysorsjáték-palota hasonlósága az ifj. Divald Károly által készített korabeli fotó (60. ábra)¹⁸⁶ alapján: a zöldfej-motívum, az erkélyeket kiegészítő vázák formája, valamint az 1901-es Walko-házon is megjelenő gorgók.

Mivel ez utóbbi épület esetében biztosan tudjuk, hogy az épületszobrászati díszeket Oppenheimer Ignác és a műhelyében szárnyait bontogató Maróti Géza készítették, a kísérteties hasonlóság és az időbeli egybeesés is arra enged következtetni, hogy az Osztálysorsjáték-palota vakolatornamentikája szintén az Oppenheimer-műhely munkája. A pávákkal, íriszekkel és mákgubókkal díszített kovácsoltvas kaput és az ablakrácsokat Hochmann József (1870–1912) budapesti épület- és műlakatos készítette, amelyet az Iparművészeti Múzeum Adattárában¹⁸⁷ őrzött Mintalapok (59. ábra) fotóin is bemutattak.¹⁸⁸ A növényi motívumok kivitelezése kísértetiesen hasonlít az ekkoriban épült Körössy-villa lépcsőházában látható lépcsőkorlátra, így nagy valószínűséggel mindkettőt Hochmann József készítette. Sajnos a díszműkovácsról Perehazy Károly tanulmányán¹⁸⁹ kívül nem sok információnk van, a hagyatéka nem maradt fenn jelenlegi ismereteink szerint.¹⁹⁰

A palota építőmestere Mann József¹⁹¹ volt, a tető palafedése Dobai János munkája, ahogy a New York-palotáé is. A bronzárut Szirch Imre szállította.¹⁹² Az építés előtt gipszmacett is készült a házról, amelyet a Magyar Építőművészetben mutattak be,¹⁹³ a Műcsarnok 1900. évi téli tárlatán pedig az épület színes akvarelltervei szerepeltek. A korabeli tudósítás szerint a kiállításra ellátogató Ferenc József megdicsérte a művészi formaképzést: „[...] *Körösi Albert építésznek osztálysorsjáték-palotáját dicsérte és megjegyezte, hogy ez az új út lesz a város legszebb utcája.*”¹⁹⁴ Mivel a tudósításban csak Körössy neve jelent meg, Sebestyén Artúr pár nappal később kiigazítást kért: „*(Az osztálysorsjátékpalotára) vonatkozólag fölkérteünk a következő sorok közlésére: A király a műcsarnokban cím alatti közleményben a Pesti Hírlap f. é. december hó 4-iki számában az a tudósítás jelent meg, hogy ő felsége Körösi Albert*

¹⁸⁶ Itsz. n. Sebestyén Artúr hagyatéka, MÉM MDK Magyar Építészeti Múzeum

¹⁸⁷ MLP-F 1900.4.171

¹⁸⁸ SZTERÉNYI József: Mintalapok iparosok és ipariskolák számára. *Vas- és fémipar, VI.* Magyar Iparművészeti Társulat, Budapest, 1900, 171.

¹⁸⁹ PEREHÁZY Károly: *Hochmann József budapesti vasműves.* Műemlékvédelem, 1990/34, 232-238.

¹⁹⁰ Köszönöm a tájékoztatást Dr. Pandúr Ildikó művészettörténésznek.

¹⁹¹ BFL IV. 1407. b. 23860/1900-III.

¹⁹² *Magyarország*, 1900/7., 308, 10.

¹⁹³ *Magyar Építőművészet*, 1904/5., 2, 12.

¹⁹⁴ A király a Műcsarnokban. *Pesti Hírlap*, 1900/22., 334.

építésznek osztálysorsjátékpalotáját megdicsérte. *E palota építkezésekor én Körösi Albert úrral társviszonyban voltam és ez épület tervezési munkáját és kivitelét is együtt végeztük; ehhez képest az osztálysorsjáték-palotának tervezői gyanánt helyesen Körösi Albert és Sebestyén Arthur együtt lettek volna említendők. Kivaló tisztelettel Sebestyén Arthur műépítész.*”¹⁹⁵

Habár 1900-ra elkészült az épület, s a lakók beköltözhettek, a gépek és felvonók használatára csak 1905 májusában kaptak engedélyt.¹⁹⁶ 1901-től itt élt Polákovits Mátyás kereskedő és neje, Schlesinger Hermína, akik azelőtt háztulajdonosként megbízták Körössyt és Sebestyént a Kertész utca 33. szám alatt bérház építésével. 1903-ban ide költözött Sebestyén Artúr és neje, Messinger Margit is.¹⁹⁷ További érdekesség, hogy 1912-ben Körössy Albert Kálmán rokona, szántói Körösy Pál József az itt lakó Sándor Pál (aki a Polákovits cég képviselője volt) leányát, Sándor Katalint vette feleségül.¹⁹⁸ 1918 januárjában Alberti Imre vásárolta meg az épületet.

Az 1910-es évek végén az épület földszintjén működött a neves Medgyaszay Színház: 1918-ban Medgyaszay Vilma színésznő és férje, Vámos Árpád megbízták Kismarty-Lechner Jenőt egy színház terveinek elkészítésével, amely 1918 októberében nyílt meg. Az eseményről a napi sajtó így számolt be: *„Az Eskü-uton, az Osztalysorsjáték palotájában épült a Medgyaszay-Színház. Hogy mit művelt itt az építőzseni, Lechner Jenő dr., arról már néhány hete írtunk. A színház látványossága Budapestnek, érdekessége a színvilágnak, s ha ehhez a színház mai bemutatóját kapcsoljuk, elmondhatjuk, hogy jelentősége a színműirodalomnak.*”¹⁹⁹

A Tanácsköztársaság idején, 1919 márciusában Lukács György közoktatásügyi helyettes népbiztos engedélyezte Kassák Lajos írónak, hogy hetente kétszer propaganda-előadást tartson a színházban a szocialista ifjúságnak, majd ősszel az intézmény váratlanul befejezte működését. Novemberben Dunaparti Színház néven alakult újra, de egy évnél tovább az sem működött.

1919-től itt volt a székhelye a Magyarországi Magántisztviselők Szövetségének az első emelet 3. alatt,²⁰⁰ 1921-ben a Helikon Mozi költözött az épületbe, s az új funkció igényeire szabták a földszinti helyiségeket Végh Gyula építész tervei alapján.²⁰¹ 1924-től Orion Mozi néven működött tovább a filmszínház – az Orion Filmgyár és Forgalmi Rt. újabb jelentős átalakításokra szánta el magát²⁰² –, 1933-tól pedig Casino Mozi néven üzemelt. 1936-ban megkezdődött a lakások és a földszinti üzlethelyiségek átalakítása,²⁰³ a munka befejezésére

¹⁹⁵ Képzőművészet. *Pesti Hírlap*, 1900/22., 12. 150.

¹⁹⁶ 99040. *Építő Ipar*, 1905/29., 21. 194.

¹⁹⁷ BFL VII.184.a – 1903 – 0552

¹⁹⁸ BFL VII.176.a – 1912 – 1188

¹⁹⁹ Színházavatás. *Budapest – Köztársasági Ujság*, 1918/1., 1-37.

²⁰⁰ BFL VII.193.a – 1919 – 0456

²⁰¹ BFL XV. 37. c. 5947/1921-III.

²⁰² BFL IV. 1407.b.23860/1899-III.

²⁰³ BFL XV. 37. c. 5947/1936-III.

azonban már nem kerülhetett sor, mert a második világháború során az épület olyan mértékű károkat szenvedett (61-62. ábra), hogy le kellett bontani. Helyén buszmegállót alakítottak ki.

Az Osztálysorsjáték-palota megépülésével Kőrössy Albert Kálmán újfajta formavilág felé fordult, és noha ezt az épületet még Sebestyén Artúrral közösen tervezte, útjaink elváltak az épület befejezésekor. Sebestyén Artúr a *Pesti Hírlap*ban 1900-ban megjelenő kiigazító levele is bizonyítja, hogy az Osztálysorsjáték-palota megépülésekor már külön utakon jártak Kőrössy Albert Kálmánnal. A Budapest Főváros Levéltárában őrzött közjegyzői okirat szerint 1899. szeptember 9-én szüntették meg a társas viszonyt, közös megegyezéssel.²⁰⁴ Ha összevetjük a két építész későbbi önálló alkotásait, szembetűnő különbségeket fedezhetünk fel. Kőrössy munkái légiésebbek, míg Sebestyén épületein egy ideig még a historizáló díszítések uralkodnak, később pedig Lechner Ödön hatása. Utolsó közösen elkezdett alkotásuk – bár a tulajdonos miatt Sebestyén közreműködése megkérdőjelezhető – Kőrössy Albert Kálmán saját villája.

A tervezők nemcsak az Osztálysorsjáték-palota színes akvarelltervével szerepeltek művészeti kiállításon: az általuk tervezett, Hochmann József²⁰⁵ készítette, sárgaréz üveggyöngyökkel díszített gázcsillár is látható volt az *Iparművészet* karácsonyi tárlatán 1899-ben. Annak ellenére, hogy a körökkel-indákkal és bogyós növényekkel díszített csillár (87-88. ábra) nem nyerte el Diner-Dénes József művészettörténész tetszését – a *Magyar Iparművészet*ben azt írta: „*Sokkal jobban hatna, ha nem terhelték volna túl indákkal, amelyek éppenséggel nem hatnak ornamentálisan*”²⁰⁶ –, Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter megvásárolta azt másik 42 tárggyal együtt az Iparművészeti Múzeum és más, kisebb vidéki múzeumok számára.²⁰⁷ Sőt, ugyanebben az évben a csillár szerepelt az oroszországi osztrák–magyar kiállításon is, melynek kurátora Radisics Jenő volt.²⁰⁸

Sajnos a csillárokról nincs további információnk, az Iparművészeti Múzeum gyűjteményeiben nem találhatók. Hochmann József díszműkovács munkásságáról is keveset tudunk – Perehazy Károly publikált összefoglaló tanulmányt róla, és a kutatást nehezíti, hogy sokszor tévesen Hoffmann Józsefként utalnak rá.

²⁰⁴ BFL VII.184.a – 1899 – 1930

²⁰⁵ Hochmann József (1870–1912) budapesti lakatosmester 1895-ben kapta meg a mesterjogot. A korabeli sajtóban tévesen Hoffmann József néven emlegetett mester később több Lajta Béla által tervezett épület kovácsoltvas kapuját is készítette, illetve Vidor Emil Honvéd utca 3. szám alatti Bedő-ház díszes kapuját.

²⁰⁶ *MI* 1899. II. évf. 1-2. sz. 18.

²⁰⁷ A miniszter vásárlásai. *MI*, 1899/2., 1-2, 38-39.

²⁰⁸ *MI*, 1900/3., 1-2, 32-40.

KÖRÖSSY ALBERT KÁLMÁN VILLÁJA

Budapest VII., Városligeti fasor 47.

A 18. század végén parcellázták fel a Városliget környékén lévő szőlőbirtokokból álló területet, amely ekkor a város peremén lévő vidéki tájnak számított, és ekkor határozták meg a nyár- és vadgesztenyefákkal beültetett fasor vonalát is, amely a Király utcát kötötte össze a Városligettel.²⁰⁹ Az István utca egykor két eltérő használat határán feküdt: északi oldalán keskeny szőlők, déli oldalán pedig a kétszer szélesebb magántelkek voltak. Ez a szőlőosztás határozta meg a Városligeti fasor két oldalán kialakuló nyaraló- és díszkertek rendjét, amely egy-két telken még ma is felfedezhető.²¹⁰

Az 1840-es években még kirándulóhelynek számító területet fokozatosan beépítették, először klasszicista, majd historizáló stílusú kertes házakkal, később pedig impozáns szecessziós nyaralókkal és villákkal. Annak ellenére, hogy a Fővárosi Közmunkák Tanácsa által kiadott 1894. évi Építésügyi Szabályzat a Városliget környéki, a mai Dózsa György úttól az Epreskertig terjedő területet a III. számú övezetbe sorolta (71. ábra), és megszabta a beépítés mértékét és módját, a sorozatos szabályszegések miatt 1900-ban egyértelművé vált, hogy az előírások az Andrássy úti villanegyed mellékutcai esetében betarthatatlanok.²¹¹

Az 1910-es évek elején vált elegáns, nagypolgári negyeddé, ahol a korszak legjelentősebb hazai építészei terveztek épületeket. Az itt épült szecessziós villák közül Körössy Albert Kálmán saját háza volt az egyik legkorábban épült, s az egyik legreprezentatívabb épület. Az építész – aki akkor még az Andrássy út 50. szám alatt lakott – 1899. április 29-én vásárolta meg a Városligeti fasor 47. szám alatti telket dr. Schwarz Gusztáv egyetemi tanártól²¹² és nejétől, Lusztig Jankától 48 000 koronáért.²¹³

Körössy az építkezés idején még a Gyár utca 32. szám alatti irodájukban dolgozott, később saját telkén nyitott önálló irodát. Igen termékeny időszak volt ez számára: villájának építési

²⁰⁹ GÁBOR Eszter: Stadtwaldchen Allée – Városligeti fasor (1800-1873), *Magyar Műemlékvédelem XIII.* 2006, 179.

²¹⁰ KÖRNER Zsuzsa: Városias beépítési formák, bérház- és lakástípusok. Budapest, 2010, 91.

²¹¹ GÁBOR Eszter: Miként fogyott el a villanegyedből a zöld? *Bécs–Budapest. Műszaki haladás és városfejlődés a 19. században - Várostörténeti tanulmányok 8.* Budapest-Bécs, 2005, 45-64.

²¹² Hönich Henrik építész, aki a Könyves Kálmán krt. 40. szám alatti épület energetikai felújítását végezte – s melyből DLA-dolgozata is készült –, több alkalommal is felvette e sorok szerzőjével a kapcsolatot. Egy ilyen beszélgetés alkalmával mondta el, hogy ő Schwartz Gusztáv leszármazottja. Mivel az egykori Tisztviselőtelepi gimnázium épületén végzett munkáiért neki ítélte Ybl-díjat már személyesen nem vehette át, itt szeretnék megemlékezni munkájáról.

²¹³ A korábbi tulajdonosok 1894-ben vásárolták meg a telket.

munkái közben fejezték be az Osztálysorsjáték-palota építését. 1899-ben harmadmagával indult a Tőzsdepalota tervpályázatán, 1900-ban a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet felkérte Francsek Imre és Jónás Dávid mellett bírálóbizottsági tagnak a szabadkai zsinagóga-tervpályázat második fordulójában,²¹⁴ s ugyanebben az évben pályázott az Osztrák–Magyar Bank épületének tervpályázatán.²¹⁵

Közben az Osztálysorsjáték-palota és a tatai bányatelep munkálatai után Sebestyén Artúrral elváltak útjaik, Kőrössy saját villájának és irodájának építkezésébe fogott.

Az egyemeletes, padlástérrel bővített villát hatszáz négyszögölnyi területre tervezte.²¹⁶ A *Kőrösi Albert építész úr nyaralóépítkezése* című tervek (63. ábra)²¹⁷ szerint a villa szintenként négy szobával, valamint két cselédszobával rendelkezett. Külön lépcső vezetett fel a szobákba és a verandára. A hátsó homlokzaton poligonális, a hatszög három oldalával záródó zárterkély kapott helyet. A vakolt lábazatú nyaralóépület délnyugati hátraugró traktusában helyezkedik el a bejárati ajtó, melyhez lépcsőn át vezet fel az út. A középső tengely első emeletén körtefaágak közül előbújó oroszlánfejjel díszített omega-ablak látható – amelyhez hasonló volt az Osztálysorsjáték-palota homlokzatán –, előtte áttört kőkorlátos erkély található sarkaiban egy-egy historizáló formaképzésű oszloppal. A padlásszinti ablakok együttes kosárirvet alkotnak, közöttük fatörzsek kúsznak felfelé, majd az ablakok felett összefonódnak egyetlen dús lombkoronává. A padlásszint homlokzata számárhátívben végződő oromfalban folytatódik, benne kivételes műgonddal megmunkált napraforgós-rózsasalugasos keretezésű gipszstukkó dombormű látható (66. ábra), amely a Festészet, a Szobrászat és az Építészet allegóriáját mutatja be. Az idillikus természeti környezetben bemutatott mesterségek mellett jobb oldalon két angyal hármас címerpajzsot, azaz művészcímert tart. Alaposabban szemügyre véve az Építészet allegóriáját, az arányokat méricskélő műépítész előtt a villa makettje látható.

Az 1900-ra elkészült egyemeletes villa (64-65. ábra) homlokzatát dús, realiztikus ornamentika díszítette, amelyen Kőrössy németországi tanulmányai tükröződnek, ezért a terveket valószínűleg egyedül készítette el, annak ellenére, hogy azokon még a „Kőrösi és Sebestyén” cégbélyegző olvasható. A homlokzat ehhez hasonló kiképzése és a hullámzó ornamensek elhelyezése már a müncheni mester, Friedrich von Thiersch késői bérházainál is

²¹⁴ A mű- és középítési szakosztályok ülése. MMÉE Heti Értesítő 1900/19. 1-31, 46.

²¹⁵ 1901. november 4-én, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet középítészeti szakosztálya által kijelölt bírálóbizottság tagjai közül Jablonszky Ferencel együtt őt kérték fel a zalaegerszegi zsinagóga pályázatára beérkezett „Jehova” jeligéjű pályaterv elbírálására is. *Vállalkozók Közlönye*, 1901. november 5., 4.

²¹⁶ BFL IV. 1407.b.33483/1899-III

²¹⁷ BFL-XV.17.d.329 - 33482/2

felfedezhető, de hasonlókkal találkozhatunk Cottbusban, Stuttgartban és régi drezdai képeslapokon.

A korábbi hazai szakirodalom a belga–francia Art Nouveau itthoni példájának tekintette a villát az egyes nyugat-európai országok szecessziós architektúrájának komolyabb tanulmányozása hiányában, ám mára stíluskritikai vizsgálatok bizonyítják a német korai Jugendstil formavilágát az épület analógiájaként. Ennek bizonyítékai olyan németországi villák, mint a drezdai Goetheallee 23. szám alatti Heinrich Watzlawik által 1901-ben épült villa (76. ábra) kúszóindáival, vízililiomaival és maszkos díszítményeivel, vagy a Dümper und Hauke cég által kivitelezett Schillerstrasse 48. szám alatti bérház (1901-1902) Cottbusban (84. ábra) homlokzatalakításával és számrhátíves oromzatával. Az épület formai alakítását tekintve Martin Dülfer által tervezett villákkal (86. ábra) és Hanns Schlicht által tervezett stuttgarti nyaralókkal (87. ábra) mutat rokonságot, amelyeket akkoriban az Architektonische Rundschau is bemutatott.

A Kőrössi-villa omega-ablakával szoros hasonlóságot mutat a Friedrich Russ által 1903 és 1909 között épült Zimmermannstrasse 4. szám alatti ház (83. ábra) Stuttgart villanegyedében. A homlokzat másik egyedi – piskótaformára emlékeztető – ablakformája (valójában erkélyajtó) hazánkban egyedinek számít, azonban az 1905-ben épült Mecklenburgstrasse 65. szám alatti bérház Schwerinben (az építész nem ismert) ugyanilyenel büszkélkedik.

A korai német Jugendstilre – amely szívesen táplálkozott a középkori építészeti formákból – realisztikus növényi ornamentikáján és állatalakjain kívül a homogén homlokzatszínezés jellemző. Az épület lehetséges ikonográfiai értelmezésére Raffay Endre tett kísérletet – a Zeneakadémiáról szóló – könyvében²¹⁸, amelyben leírja, hogy a villa dekorációi és üveglaklaka inspirálhatta az egykor szintén Hauszmann Alajos irodájában dolgozó Korb Flórist és Giergl Kálmánt a Zeneakadémia terveinek kidolgozásánál. A Kőrössi-villa motívumai dionüszoszi és apollóni szimbólumok köré csoportosulnak: Dionüszoszra a kerítésen megjelenő, mámort jelképező mákgubók és a homlokzatkörnyékön látható szőlőleveles és fürtös indák utalnak, míg Apollónra az omega-ablak két oldalán található pávák alakja, valamint az oromzat napraforgódíszai. A vakolatarchitektúra készítőjéről nincs pontos információnk, de mivel olyan motívumok, mint a mákgubó, a gorgók vagy a zöld arc rendkívüli módon hasonlítanak mind a későbbi Walko-ház, mind pedig a villával egy időben épülő Osztálysorsjáték-palota épületszobrászati díszekre, valószínűleg itt is Oppenheimer Ignác irodája dolgozhatott.

²¹⁸ RAFFAY Endre: Apollón szentélye. A budapesti Zeneakadémia százéves épülete, építéstörténete és ikonográfiai programja, Pozsony, 2007, 101.

Említésre méltó a kivételes szépségű kovácsoltvas kapu is, melynek különlegessége, hogy a főkapun a kapu síkjából kiemelkedő tulipánok, illetve mákgubók és napraforgók teszik plasztikusabbá az indák szövedékét. A kapu kivitelezését korábban Jungfer Gyulának tulajdonították. A 2000-es évek elején végzett felújítások alkalmával Hochmann József neve merült fel, aki az Osztálysorsjáték-palota kovácsoltvas ajtó és ablakrácsait készítette. A stíluskritikai vizsgálat is ezt erősíti meg.

Az épület másik különleges eleme a lépcsőházi színes ólomüveg ablak, amely Róth Miksa műhelyében készült. A gránátalmás, íriszes kompozíció még egy gólyát is rejt. Eredeti terve szerint – amelyet a miami Wolfsonian Florida International University Róth Miksa-gyűjteménye őriz²¹⁹ – a felső harmad közepén zöld és barna árnyalatokból álló zöld fej lett volna szalagokkal, épp olyan, mint amilyen a bejárat melletti oszlop fejezete. Mára csupán hasonló színvilágú opálüveg betét látható. A lépcsőház (67. ábra) formavilága Martin Dülfer müncheni Bechtolsheim-villájának (1896-1898) lépcsőházával (80-81. ábra) mutat rokonságot, illetve a Thiersch-Dülfer iroda által tervezett Kereskedelmi és Iparkamara lépcsőkorlátjának motívumaival (68. ábra), valamint a Hösslin-villa lépcsőházával (69. ábra). A Kőrössy-villa gazdagon díszített indás, íriszes lépcsőkorlátját nagy valószínűséggel Hochmann József készítette.

1900-ban beköltözhetett a még agglegény építész azzal a kikötéssel, hogy a pinceosztályhoz tartozó helyiségeket nem használja bérlakásként.²²⁰ A villában egy 200 kg teherbírású felvonó is működött a pince és a földszint között, melyre 1914. január 4-én kapott engedélyt a tulajdonos.²²¹

Kőrössy a hosszú telek legvégébe építette fel önálló irodáját, miután megszűnt együttműködése Sebestyén Artúrral. Az emeletes irodaépületre 1900-ban nyújtotta be a kérvényt, s csak 1903. március 23-án kapott építési engedélyt,²²² azzal a kikötéssel, hogy a szomszédos telkektől tartania kell a kívánt minimális tűztávolságot, három-három métert a kétszintes lakóépület kategóriájának megfelelően. A terveken (73-74. ábra) szereplő bélyegző szerint a kivitelező itt is Bloch Leó és Holitscher Róbert építési vállalkozók cége volt.²²³

A pincével is ellátott épület földszintjén két irodahelyiség kapott helyet, egy tizenkét lépcsőfokos csigalépcső vezetett fel a másolószobába, amely a padlástérben volt berendezve. Az akkoriban korszerűnek számító épületről a Bobula János által szerkesztett *Budapesti*

²¹⁹ TD1991.48.37, az akvarell technikával készült terv mérete: 50.2 x 33.3 cm

²²⁰ BFL IV. 1407.b.33483/1899 – III

²²¹ *Építő Ipar*, 1914. 01. 04.

²²² 56674. *Építő Ipar*, 1903/27., 13. 86.

²²³ BFL-XV.17.d.329 - 33482/2

Építészeti Szemle 1904-ben így számolt be: „A közölt kis földszintes épület műépítész irodai célra épült, s a tervezésnél a következők tartattak szem előtt: A nagy rajzteremnél eltérőleg a szokásos centralizált műterem világítástól a fő súlyt arra kell fektetni, hogy a rajzterem minél több világító forrást nyerjen a rajztáblák lehetőleg különálló elhelyezésére. Ily rajzteremnél, melynél nem az egyöntetű világítás, hanem a lehetőleg sok helyről eredő világosság a fődolog, a traktusnak két szemközti oldalán elhelyezett ablakok is előnyös kihasználást engednek. A két kis mellékszoba, melyek közül egyik a főnöké, világítása rendes. A homlokzaton levő kis erkélyről természetes nagyságú részletrajzokat lehet lebocsájtani, és azok térhatását a kertből könnyebben megítélni.”²²⁴

Az iroda (75. ábra) működéséről és munkatársairól elég keveset tudunk, egyetlen építész említ a szakirodalom, Kiss Gézá, aki 1905-ben lett Körössy irodavezetője. Az iroda magyaros, ugyanakkor fachwerkes kialakítással – a villához hasonló szellemben – épült, így illeszkedve az akkori üdülőövezet szecessziós esztétikájához. Formavilágát tekintve azonban nemcsak azért térhet el a homlokzati díszítés a lakóépületétől, hogy annak reprezentatív szerepével ne keljen versenyre, hanem azért is, mert négy esztendő elteltével Körössy építészetének fejlődése más esztétikai irányba fordult. A magyaros kivitelezésben közrejátszhatott Lechner Ödönnel való barátsága is. A szecessziós nyaralók formavilágát idéző épület ma is ott áll a telek végén, ahol egykor hazánk számos városképi jelentőségű épületének tervei születtek.

A telek harmadik épülete az istálló volt, amely 1910-ben épült a Bihari Benő – aki Kiss Gézával közösen indult 1906-ban a nagyvárad Fekete Sas szálló tervpályázatán²²⁵ – által szignózott tervek alapján. A terveket (72. ábra) egy esztendővel később módosították, és emeletes istállót létesítettek, melynek földszintjén négy ló befogadására alkalmas állások és egy kocsiszín volt berendezve. Az emeleten kapott helyet a padlás és a kocsislakás, amelyhez egy szoba és egy konyha tartozott. Az épület az iroda felől szélfogóval, a kert felől pedig egy szerszámokkamrával és egy zabkamrával egészült ki. Az istálló később – amikor a szomszédban felépült Wodianer Hugó Vidor Emil által tervezett villája – nagy viszályt keltett: Wodianer úr többször is jelentette Budapest Székesfőváros Tanácsának, hogy az istálló az ő villájának bejáratával egy vonalban van, és az ő telke felé terjed az állatok bűze, s a temérdek légy rendkívül zavaró maga és családja számára. Körössy ekkor a megfelelő intézkedések után azzal védekezett, hogy az építésügyi szabályzat értelmében nem szükséges külön engedély az ajtó- és ablak befalazásokhoz, illetve, hogy az istállóépület egy évvel korábban épült, mint Wodianer villája. Végül a hosszas pereskedés miatt Körössy Albert Kálmán műszaki véleménnyel

²²⁴ BOBULA János: Körösi Albert építész műterme. *Budapesti Építészeti Szemle*, 1904, 190-191.

²²⁵ *Magyar Építőművészet - Magyar Pályázatok*, 1906/4., 11, 18-19.

kiegészített közleményben foglalt állást – és tett pontot a vita végére –, amelynek készítői dr. Eröss Sándor és Ullmann Gyula építészek voltak.²²⁶

A telek történetének későbbi fontos adaléka, hogy az első világháború során Kőrössy és felesége, Paula úgy határozott, hogy házuk egy részét ideiglenesen felajánlják a Vöröskereszt Egyletnek 10 ágyas kórház (Hilfsspital) és műtőhelyiség kialakítására, ahol a főorvosi tiszteet hámosfalvi dr. Hertzka Károly vállalta magára.²²⁷

A festői szépségű villa²²⁸ elpusztult szobrászati részleteinek helyreállítása és teljes rekonstrukciója 1999-ben Csaba Flóra építész és Reichard Ágnes belsőépítész tervei alapján készült, a munkát még abban az évben Budapest Építészeti Nívódíjjal, 2002-ben pedig Podmaniczky-díjjal jutalmazták. A befejező munkákkal már Avraham Yaakobi izraeli belsőépítészt bízták meg, aki a belső helyiségek neoszeccsessziója mellett a kertrendezés során különböző letűnt korok sláger designjait elevenítette fel.

A Kőrössy-villa egyik máig is vitatott kérdése, hogy tervei hogyan juthattak el ifj. Csiszár Lajos erdélyi építészhez, akit a közelmúltig a Kőrössy-villa tengelyesen tükrözött másaként felépült marosvásárhelyi Csonka-villa (70. ábra) építészeként tartottunk számon.²²⁹ Oniga Erika művészettörténész legújabb kutatásaiból tudjuk²³⁰, hogy a Csonka Géza fotós számára épült lakóház és műterem 1905 körül épült fel valójában Bustya Lajos építőmester kivitelezésében, aki a terveket 1904. szeptember 17-én szignózta,²³¹

Mindenesetre érdekes egybeesés, hogy Kőrössyt bízták meg a marosvásárhelyi római katolikus főgimnázium terveinek elkészítésével, amely végül Pápai Sándor tervei alapján valósult meg, s kivitelezője ifj. Csiszár Lajos volt, aki 1902-ben Budapesten tett építőmesteri vizsgát²³², majd Marosvásárhelyen telepedett le, ahol irodát nyitott.²³³ Az építtető pedig egy helyi fotós, aki Budapesten, Klösz György otthonában járva – mely közös telken állt a Kőrössy-villával – láthatta az elegáns szeccsessziós épületet.

²²⁶ A perről vagy legalábbis panaszról szóló dokumentum (BFL) az utóbbi éves tervrendezése során kikerült az építési iratokból. Köszönöm segítséget a BFL dolgozóinak, különösen Kún Emesének, hogy segítségemre volt a keresésben.

²²⁷ *Pesti Napló*, 1914/65., 190.

²²⁸ A háború után is nagy volt a nyüzsgés a villában, Kőrössy leszármazottja, az 1929-ben született Lengyel Mária ma is emlékszik arra, ahogy kislánként a lépcsőházban játszott babáival a színes üveglak alatt, vagy az udvaron a két cocker spániellel.

²²⁹ GERLE-KOVÁCS-MAKOVECZ, 1990, 43.

²³⁰ ONIGA Erika: Csonka Géza villája. *Szeccsessziós építészete a Magyar Királyságban 1893-1918* (megjelenés alatt)

²³¹ Marosvásárhelyi Városi Levéltár, Műszaki iratok, 404. doboz

²³² Hivatalos Közlemények. *Építő Ipar*, 1902. február 16. 1902/26., 1355, 7.

²³³ Székely Lapok, 1902. február (42. évfolyam, 10-17. szám)1902-02-27 / 17., 3.

AZ OSZTRÁK–MAGYAR BANK PÁLYATERVE

Budapest

Körössy Albert Kálmán 1900-ban az Osztrák–Magyar Bank Szabadság térre építendő székházának zártkörű tervpályázatán is indult, ahol a III. díjat nyerte el.²³⁴ A zsűri tagjai között volt Czigler Győző és Pucher István, valamint Emil Förster,²³⁵ a bécsi akadémia professzora. A pályaterveket az osztrák fővárosban bírálták el – s a bécsi bankban voltak nyolc napon át kiállítva –, és csak a győztes pályaművet mutatta be a *Magyar Építőművészet* folyóirat.²³⁶ Ezért sajnos nem kaphatunk képet a pályatervként elkészített épület alaprajzáról és homlokzatáról.

A tervek Bécsből hazaérve a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet székházában kerültek kiállításra, s a napi sajtóban is visszhangra találtak. A kritikusok itt is megemlékeztek a tervpályázati szabályzat esetlegességéről: „*Ha napnál világosabban nem lehetne látni, hogy nálunk a tervpályázatok pusztán csak komédiás mutatóványok, – és ha ez iránt akárhányban még kétség lett volna, akkor azt az osztrák-magyar bank budapesti házára beadott pályatervek feletti ítélet kijózanította.*”²³⁷

Sokan diadalittas sorokban méltatták a magyar építészeket, mivel a díjazásban nem részesült munkák is jobban sikerültek az osztrák tervekénél: „*Örömmel konstatáljuk, hogy a magyar építészek most fényes tettel is bizonyították magas művészi képességeiket, amit mi technikusok mindannyian erélyesen hangoztatni meg nem szüntünk, valahányszor műépítészeti kartársainkat idegenekkel szemben jogtalan mellőzés fenyegeti.*” A cikk szerzője Gondos Viktor, a *Gazdasági Mérnök* című folyóirat szerkesztője, aki külön megemlíti Körössy Albert Kálmánt is: „*Harmadsorban Körösi Albert honfitársunk munkálatát jutalmazta a bizottság alkotó erejének szintén nem első ízben való elismerésével.*”²³⁸ A *Magyarország* című napilap pedig így tudósított: „*Körösi Albertet, a fiatalabb gárdának sokat ígérő, nagytehetségű tagját ez a sikere egy csapással az elsőek közé emelte.*”²³⁹

A nyolc magyar és nyolc osztrák – köztük Otto Wagnerrel – pályamunka közül az első díjat Alpár Ignác kapta, az ő tervei alapján épült fel a pénzügyintézet 1902 és 1905 között. Tervezési

²³⁴ Az osztrák-magyar bank tervpályázata. *Magyar Építőművészet*, 1906/4., 6. 23.

²³⁵ Az ő tervei szerint épült fel Budapesten a Dohány utcai zsinagóga 1854 és 1859 között.

²³⁶ ALPÁR Ignác: Az Osztrák-Magyar Bank budapesti palotája. *Magyar Építőművészet* 1917/4-6. 1-32.

²³⁷ Vx.: Osztrák-Magyar Bank budapesti házána a tervpályázata. *Építész Szemle*, 1901. 10. évf. 12. sz. 155.

²³⁸ G.V. A magyar építészek. *Gazdasági Mérnök*, 1901/25., 23.

²³⁹ *Magyarország*, 1901/8., 113, 11.

munkáiban Kőrössy korábbi társa, Sebestyén Artúr is részt vett, aki 1900-ban Alpár Ignác meghívására segédkezett az épülethomlokzat kiképzésénél.²⁴⁰

Érdekes megfigyelni, ahogy a szecesszió kibontakozásakor vegyes visszhangot kap. Kőrössy Albert Kálmán tervének vitathatatlan kvalitása mellett, a szecessziós törekvéseket ellenzők közül az *Építési Szemle* cikkírója így mutatja be a III. díjas tervet: „Körösi tervezete a monumentalitást akarja elérni, s azért klasszikus motívumokkal harmonikus egészet igyekezett teremteni. Épülete bizonyára azért imponáló, mert a nyugaltság határai közt volt képes megmaradni. Mindeme kiválóságok elismerése mellett azonban, az impozáns arányú épületet nehézkesnek és olyan jellegűnek kell nyilvánítanunk, a mely inkább szobrok és más, műtárgyak befogadására volna alkalmas, mintsem prózaikus pénzkezelésre. Belső beosztása azt mutatja, hogy a tervező nagy eszmék szolgálatába akar szegődni s ezt jól teszi. A magas földszinten szép központi közös csarnokot alkalmaz, mely körül a bankhelyiségek csoportosulnak. Kár volt ezt a dicséretre méltó tervezetét a plakátos tarka-barka keretezésekkel elcsúnyítani, és még nagyobb kár volt a terveket békaszínű és narancs ízű olvashatatlan betűkkel hozzáférhetetlenné tenni. Az építésznek – különösen a klasszikus motívumokkal dolgozó építésznek – nincs arra szüksége, hogy utánozza a vad virágok közt botorkázó piktorokat és rajzmestereket, akik az eget zöldre, a vizet vörösre, a lombos fát kékre festik és a körkereket szögletes vonalakkal rajzolják.”²⁴¹

Ebből a leírásból arra következtethetünk, hogy annak ellenére, hogy a tömegforma itt is historizáló lehetett, a díszek már a szecesszió gazdag ornamenseivel és „modern” betűtípusainak formáját követhette.

²⁴⁰ Sebestyén Artúr önéletrajza. MÉM MDK Magyar Építészeti Múzeum, Sebestyén Artúr-hagyaték

²⁴¹ Vx.: Osztrák-Magyar Bank budapesti házának a tervpályázata. *Építési Szemle*, 1901/10., 12, 156.

WALKO LAJOS BÉRHÁZA

Budapest V., Aulich u. 3.

A lipótvárosi, Aulich utca 3. szám alatt épült bérház az egyik első szecessziós épület hazánkban. id. Walko Lajos, a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank igazgatója és neje, Fabricius Amália építtette családjá számára. Kőrössy Albert Kálmán már korábban ismerhette Walko Lajost – aki a telket 1900-ban vásárolta meg a Magyar Államkincstártól²⁴² –, mert a pénzügyintézet Dorottya utcai átalakításában a Hauszmann-iroda munkatársaiként részt vehetett a tervezésben. Sőt, az építész édesapja, Neumann Miksa is a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank igazgatósági tagja volt.

A bérház tervei (88. ábra) 1900-ban készültek el, az építési engedélyt pedig 1900. június 25-én kapta meg.²⁴³ A bérház vagy inkább üzletbérház földszintjét az üzletek foglalták el, míg az emeleti részekben a Walko család tagjai éltek. A reprezentatívabb szobák az utca felől helyezkedtek el, míg a közlekedésre használt helyiségek és a vizesblokkok az épület hátsó traktusában voltak.

A négyemeletes, függőlegesen tagolt épület főhomlokzata (89-90. ábra) alapján véve még a historizmus tömegalakítását követi, kisebb alapterületű – a harmadik emeletig húzódó – zárterkélye a romantika korának zárterkélytípusát követi, amely csak az acélkonzolos gerendák megjelenésével tette lehetővé a zárterkélyek legfelső emeleti alkalmazását. A földszinten nagy méretű kirakatokkal kialakított üzlethelyiségek voltak, például Scheininger Sándor kárpitos boltja és Sonnenberg Emil cipész üzlete, aki nem összetévesztendő a Sonnenberg-házat építtető Imrével.

A homlokzati díszek gazdagsága figyelhető meg mind ornamentális mind figurális ornamensekben.²⁴⁴ A földszinten vízi növények és állatok láthatók: a kapu felett két, a kapukonzol alatt várakozó béka, melyek maguk alá húzott lábbal, ugrásra készen várják, hogy felettük a konzolra leszálló szitakötők megpihenjenek, és lecsaphassanak rájuk. Az első emelet feletti faragott díszes övpárkány magasságában helyezkedik el a gazdag ornamentikájú áttört kőerkély. Alján a koncentrikus körökkel kialakított díszítés a fodrozódó vizet juttatja eszünkbe, a bimbós-virágos, egymásba fonódó növények szövedéke közül pedig egy-egy pávakakas alakja tűnik elő az örökkévalóság megtestesítőjeként.

²⁴² *Budapesti Hírlap*, 1900/20., 117, 10.

²⁴³ Fővárosi Ügyek. *Építő Ipar*, 1900/24., 1225, 164.

²⁴⁴ BFL - XV.17.d.329 - 24734

A többi ornamentum az ablakokat keretezi: az első emeletiek szemöldökében kacsaringós, tobozos fenyőágak között egy madárfészek rajzolódik ki, jobb szélén fiókait etető madárral. Hasonló jeleneteket láthatunk dél-németországi Jugendstil bérházak homlokzatán is. A második emelet ablakai felett az épület szélső tengelyeiben – a sötétség és a fény szimbólumaként – egy-egy bagolyfej és gyík látható. A harmadik emelet kígyókkal küzdő férfialakjai szintén a sötétség legyőzését hivatottak bemutatni, míg a középső tengelyben egy-egy fagyöngyös násfával díszített hajú nimfa jelenik meg a halhatatlanságot jelképezve. A negyedik emelet ablakszemöldökeiben tölgyfaágak között makkot bontogató mókusok bukkannak fel, amelyek az észak-germán mondavilág szerint a világfa ágain ugrálnak, illetve a szorgalmat is szimbolizálják gyűjtögető életmódjuk miatt.²⁴⁵ Lehet, hogy ez utóbbi az építető bankigazgatóra utal. A koronázópárkányon csokorba kötött babérleveles indák az isteni szférát jelképezik, a vadgesztenyeágakkal és annak terméseivel együtt. Hasonló ikonográfiai program jelenik meg a Joseph Maria Olbrich által tervezett bécsi Secession épületén (1898), ahol a lábazati zónában gyíkok és baglyok kísérik a kígyóhajú najádokat, akik felett babérfa terebélyesedik a művészet és az isteni világ jelenlétét kifejezve.²⁴⁶

Az épületszobrászati díszeket Maróti (Rintel) Géza készítette, aki Oppenheimer Ignác díszítőszobrász műhelyében kezdte pályafutását, majd 1900-ban önállósította magát. Ennek az épületnek a díszítését még a mesterrel közösen alkották, de már feltűnnek Maróti jellegzetes állatfigurái. A Jugendstil építészeti formanyelv bontakozik ki a homlokzaton, amelyen botanikai pontossággal beazonosíthatók a különféle növények. A Walko-ház, szobrászati dekorációit tekintve, olyan épületekkel állítható párhuzamba, mint a karlsruhei Sophienstrasse 158. és a Kaiserstrasse 144. szám (85. ábra) alatti bérházak, vagy a stuttgarti Liststrasse 23. és 38. szám alatti épületek.²⁴⁷ A színes kerámialapokkal készült oromzati dísz a bűnbeesést mutatja be, amikor Éva éppen az almáért nyújtja a kezét. A tervet – amelyet Darilek Henrik készített – az Iparművészeti Múzeum adattára őrzi. A kompozícióról (91-92. ábra) Ács Piroska a következőket írja: „*A felül domború ívvel záródó keret dúsan zöldellő gyümölcsfa-pár között álló nőalakot zár magába. Jobb kezét az aranyló termés felé nyújtja. Júnói termetét, telt idomait bíborvörös ruha fedi, vállát lila-sárga árnyalatokkal komponált, lágyan hullámzó köpeny borítja. E földre omló lepel redői polipkarok módjára csavarodnak a fatörzsekre ember és természet szoros kapcsolatát szimbolizálva. A terv datálásához a két művész – Darilek és*

²⁴⁵ VÍGH Éva (szerk.): Állatszimbólumtár. Budapest, 2016, 237.

²⁴⁶ RAFFAY Endre: Apollón szentélye. A budapesti Zeneakadémia százéves épülete, építéstörténete és ikonográfiai programja. Pozsony, 2007, 104-105.

²⁴⁷ BALDAVÁRI Eszter: A német korai Jugendstil hatása Körössy Albert Kálmán építészetére. Pécs, 2013

Kőrössy Albert Kálmán (1869–1955) – együttműködésének lehetséges időpontja ad támpontot. Bár Kőrössy már 1900-tól önálló tervezőirodát működtetett, Darilek csak 1908-tól tevékenykedett folyamatosan Budapesten.”²⁴⁸

Az oromfalon látható csempedisz megdőbbentő hasonlóságot mutat a karlsruhei Kriegstrasse 97. szám alatt álló Gössel Haus oromzati díszével. Az épületet Robert Curjel és Karl Moser tervezték 1896–1897-ben, az oromfal reliefjén két oszlop között hullámvonalban záródó szegmensíves kialakítású tükördísz látható, melynek közepén egy fa áll: jobb oldalán Ádám nézi, amint Éva éppen elveszi az almát a fán tekergő kígyótól.

A Walko-ház lépcsőházi feljárójának oszlopán egy fával összeolvadt leányarcra figyelhetünk fel, aki nem más lehet, mint az Apollón szerelme elől menekülő és babérfává változó Daphné nimfa. A motívum és a szobrászati dísz kivitelezése hasonlít az 1907-ben épült budapesti Gresham-palota bejáratánál látható leányalakhoz, amely szintén Maróti Géza alkotása. Az épület ikonográfiája szempontjából az építész fontosnak tartotta a magyar flóra és fauna fajainak megjelenítését, amelyről a *Magyar Iparművészet*ben így vélekedett: „*A minap, hogy az Újépületnek immár szépen beépülő telkén építészeti eszmék után böngésztem, az Aulich-utcában egy szerény kiterjedésű, nagy igények nélkül föllépő, de új formanyelven hozzám beszélő homlokzat ragadta meg a figyelmemet, a mely szűk és keskeny arányainak dacára térhatásában diadalmasan mérközött a szomszéd ház-óriásokkal. A hatás okait fürkészendő, közelebbről szemügyre vettem az épületet és láttam, hogy azt, t. i. a hatást, nemcsak okos és jól átgondolt építészeti tagozásának, hanem ornamentikájának is köszöni, a mely, jóllehet relatíve igen gazdag, nem nyomja el, hanem emeli a profilokat és mindenütt helyesen hangsúlyozza a díszítésnek dinamikai irányítását: a magasba törést, az elnyújtást vagy a közömbösséget. E mellett építészeti nyelvezetéből új, friss fuvallat leng felénk, mely megnyeri rokonszenvünket és túlhajtásaiban is biztosítja a maga számára elnézésünket. Gondoltam, hogy okulással jár, ha egyes részeit bemutatom olvasóinknak.*

Hisz az architektúrának díszítése egyszersmind iparművészeti föladat is, a melyben építész és művészi iparos egymásra vannak utalva. Kötelességünk tehát a modern építészeti törekvéseket, eredményeket – különösen azoknak dekoratív részét kiemelőleg – figyelemmel kísérni úgy, a mint azt már folyóiratunknak I. évfolyamában megkezdettük volt. A mikoron az építésznél, Kőrösi Albertnél jártam információk végett, a fiatal műépítő oly érdekesen fejtegette az okokat, a melyek őt a homlokzat tagozására, a díszítésnek azon való alkalmazására vezették, hogy a

²⁴⁸ SZILÁGYI András–HORÁNYI Éva (szerk.): Szecesszió. A 20. század hajnala. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1996

bemutatott ábrák kíséretével a hallottak visszaadásánál alkalmasabb magyarázattal alig szolgálhattam volna. Adom tehát azokat alább a maguk közvetlenségében.

»A homlokzat megoldásánál az volt a fő nehézségem, hogy a telek igen keskeny, a szomszéd házak pedig (a melyeknek magasságát be kellett tartanom) igen magasak és nagy tömegűek voltak. Ha nagy oszlopokat, kiugró párkányokat, erős lizénákat alkalmazok, azok csak még inkább megszükitették volna épületem arányait. Helyesebbnek véltem tehát a homlokzatot nem a történeti stílusok keretében, hanem egészen szabadon, a modern törekvések értelmében megoldani. E körülményekből szükségképpen az következett, hogy homlokzatomban nem a szerkezeti, hanem a díszítő elemekre fektettem a súlyt.

A szerkezeti megoldásnak a mai egyszerű bérházaknál, úgy érzem, amúgy is fogyni a tere. Bérházaknál ritkák a szembeötlő, jellegzetes, domináló szerkezeti részek és nem is szükségesek. Nagy átívelések, erős támpillérek, hatalmas keretelések nélkül is megáll az ilyen bérház. A szükséges szerkezetek pedig rendesen annyira egyszerűek, alkalmazási módjukban és méreteikben egymáshoz annyira hasonlóak, hogy azoknak mindenkor külső hangsúlyozása érdektelen, sőt unalmas is volna. Azokkal az elemekkel pedig, a melyeket nem szükségből, hanem csak megszokásból, belső igazság nélkül szoktak alkalmazni, újat, helyeset elérni alig lehetséges. Rá lehet ugyan még ma is erőszakolni az emlékszerű vagy szerkezeti elemeket a közönséges bérházak arányaira, de lehetetlenség, hogy logikusan gondolkodó ember ne érezze azt az ellentmondást, a mely a homlokzatnak ilyenén kiképzése és az igazság között van.

Mivel tehát a szerkezeti elemeket nem vélem eléggé érdekeseknek homlokzatomnak változatossá való tételére, a díszítő alaptól kiindulva kellett azt élénkítenem. Dekoratív motívumaimat egészen szabadon választottam úgy az állatvilág, mint a növényvilág köréből, mivel helyesnek tartom azt a felfogást, hogy nincs a természetben olyan elem, a melyet kellő stilizálással és összehangolással díszítés céljából felhasználni ne lehetne.

Az utolsó évtizedek bérházain tapasztaltam, hogy mindeddig ebben is bizonyos aggodalmassággal jártak el. A stilizálásra alkalmas növényeknek és állatoknak számát korlátoznak tartották. Griff, oroszlán, sas, csiga egyrésztől, akantusz, babér és gyümölcsfűzér másrésztől, korlátlanul uralták a teret. Pedig mily gazdagság és frissesség rejlik az állatok, különösen pedig a növények nagy tömegében és mennyire intimussá, otthonossá (készszerűen nem mondom még 'nemzetiessé') tehetjük díszítésünket, ha a saját országunkra nézve speciális állat- és növényvilágból merítünk és azt speciális ízlésünknek megfelelőleg dolgozzuk föl! Az új irány ebben a tekintetben is felnyitotta az építészeknek és művészi iparosoknak a szemét. Buzdít arra, hogy alkalmazzuk mindazt, a melyet már azelőtt is ismertünk, de ne zárkózzunk el új motívumok felhasználásától, sőt keressük azokat. Keressük különösen a flórában; ennek

kifogyhatatlan változatossága, a változatosságban is szimmetrikus formái képezik a modern díszítő stílus alapját. Egyszóval ebben a naturalizmus diadalmaskodik a scholastika fölött.

Hogy ornamentikám a homlokzaton jól hasson, természetyszerűleg nem képezhettem ablakaimnak oltár- vagy diadalkapuszerű kereteket. Hagytam azokat egyszerűen nyílásoknak, a falsíkokat meg falsíkoknak, vagy pedig szélesebb, keskenyebb felfutó szalagoknak, a mi megfelel jellegüknek. Így elmaradtak az oromzatok és a nagy kiugrású kötő- és főpárkányok, nem lévén szükség olyan tagozott architektúrára, a mely ilyeneket megkívánt volna.»

Az itt mondottak illusztrálására bemutatjuk a szóban forgó háznak (Valkóház) egyes részleteit. A két nagyobb ábra közül az egyik a homlokzatnak középső erkélyét és bejáró kapujának szép balkonszerű koronázását, a másik a főbejárót a lépcsőkezdettel ábrázolja, egy pompás, gyengén csavart középoszloppal. A két kisebbik ábra közül az egyik egy második és harmadik emeleti ablaknak ornamentális összekötését (szerencsés, fölfelé törekvő ornamentika, de szerencsétlen megkoronázás a két kézzel kapaszkodó, kandikáló alakkal), a másik a kevésbé kiugró, de azért mégis gazdag főpárkánynak egy részletét mutatja be. A szobrászmunka, bár egyes helyeken még nincs a kellő diszkrécióval traktálva (a 3-ik emeleti ablak koronázásáról már beszéltünk; a párkány alatti mókusoknak és leveleknek, nemkülönben a vesztibül síkdiszítványeinek is túlságosan erős a reliefje), elsőrangú. Úgy kompozíciójával, mint mintázásával különösen kitűnik a nagy erkélynek és a bejárókapu koronázásának az ornamentikája. Készítőjük a jóhírű Oppenheimer-Rintel cég volt.”²⁴⁹

Az idézetből tehát megismerhetjük az építész művészi szándékát: nem annyira a szerkezeti elemek hangsúlyozására fektette a hangsúlyt – bár a tömegalakítás és a homlokzat szerkezete a historizmusból indul ki –, hanem a díszítőmotívumokkal kíván újat alkotni. Azonban nem a megszokott formákból merít, hanem az élővilág naturalisztikus bemutatására törekszik, sőt a magyar növény- és állatvilág alakjait kívánja megjeleníteni. Ebben a törekvésben azonosul a Spiegel Frigyes és Weinréb Fülöp által 1896-1897-ben épült Izabella utca 49. szám alatti Lindenbaum-házaival – ahol a négy elem szimbolikus alakjai jelennek meg –, főként a páva, a kígyó és a Nap felé törekvő nő elemeivel, ugyanakkor a Lindenbaum-házak motívumai stilizáltak, és tulajdonképpen csak az építész Magyar Iparművészetben megjelent leírásából tudjuk, hogy a díszítésnél felhasználtak „mályvát és napraforgót, lilomot, egy kákaszerű növény leveleit és egy sajátyszerűen fonott sujtásszerűen fonott díszítményt, melyet magyarosnak is nevezhetünk.”²⁵⁰ A Walko-ház után két évvel felépült Vidor Emil által tervezett Honvéd utca 3. szám alatti Bedő-ház formavilága még modernebb, hiszen szakít a historizáló homlokzati

²⁴⁹ Kőműves: Modern építészet. *MI*, 1902/5., 1, 11-17.

²⁵⁰ Spiegel Frigyes: A modern díszítő művészet az építészetben. *Magyar Iparművészet*, 1897/1., 2, 65-66.

megoldásokkal, de itt is stilizált formában jelennek meg a napraforgók és gránátalmák. Amíg a Lindenbaum-házak és a Bedő-ház is színes homlokzattal készült, a Walko-ház az ornamensek részletgazdagságával tette színesebbé a felületet. Kőrössynek nemcsak Münchenben ragadhatták meg képzeletét az élethű formák, magát a hazai természeti alakokat is megismerhette Borbás Vince reáltanodai előadásainak köszönhetően.

MADARASSY-BECK MIKSA SÍRMELEKE

Salgótarjáni utcai temető, Budapest

Kőrössy Albert Kálmán épületeinek sajátos művészeti megjelenését hamar megkedvelte a pesti közönség, ezért számos megbízást kapott. Nemcsak villákat és bérházakat tervezett, hanem egy síremléket is.²⁵¹ A megrendelő nem volt más, mint báró Madarassy-Beck Miksa (1839–1924) bankár, közgazdász, az 1869-ben a Malvieux bankházból alakult Magyar Leszámloló és Pénzváltó Bank Rt. vezető igazgatója, 1870-től vezérigazgatója, 1899-től elnöke.

Kőrössy édesapjának munkatársa volt, síremléke 1902-ben készült a Salgótarjáni úti zsidó temetőben.²⁵² A két család kapcsolata szempontjából érdekes, hogy Madarassy-Beck fia lett később a Leszámloló és Pénzváltó Bank elnöke, ennek a pénzintézetnek volt felügyelőbizottsági tagja többek között Kőrössy Albert Kálmán is.²⁵³ A virágokkal és levelekkel díszített szecessziós síremlék (95-96. ábra) ma igen romos állapotban van.

Két kiszélesedő négyszög alaprajzú pilon vagy oszlop előtt kialakított egyeneszáródású keretben olvasható Dr. Madarasi-Beck Béla (1874-1900), báró Madarassy-Beck Miksa (1838-1924) és báró Madarassy-Beck Miskáné Netter Malvina (1852–1932) elhunytak neve. Feltete szegmensíves záródású napmotívum látható, két oldalán lángokkal.

A síremlék talapzatánál indás-virágos növényi ornamensek jelennek meg – ugyan az a minta látható az oszlopok és a síremlék elején található különálló pilonok fejezetén is –, a fedlapon pedig a család címerének domborműve. Az aszimmetrikus kompozícióban – amelynek bal oldalán alacsony, áttört kőkerítés vezet a pilonig, a jobb oldalon pedig kőből készült virágágyás kapcsolódik a másik pilonhoz – a síremlék oldaldalain és a pilonok talapzatán is indás ornamensek láthatók.

Az impozáns szecessziós síremlék Kőrössy Albert Kálmán egyetlen ismert síremléke. A családdal való barátságra tekintettel vállalhatta el a feladatot. Inspirációként lehetséges, hogy a korabeli szakfolyóiratokban illusztrációként megjelent építményeket vehette alapul, például az *Architektonische Rundschau*ban 1901-ben bemutatott, Gustav Erdmann és Ernst Spindler által

²⁵¹ CSÁKI Tamás: A Salgótarjáni utcai temető – a pesti zsidó közösség sírkertje, 1874-1890. *Városhistória Évkönyv Urbs – Magyar Városhistória Évkönyv 12.*, Budapest, 2017, 316.

²⁵² FOGARASI Katalin (főszerk.): Zsidó síremlékek Budapesten. Nemzeti Kegyeleti Bizottság, 2004, 64.

²⁵³ *Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz*, 1926-1927/1., 2, 93.

tervezett Heinrich Hartmann családjának berlini síremlékét²⁵⁴, vagy az 1902-ben bemutatott (97-98. ábrák), Ludwig Eisenlohr és Carl Weigle által tervezett stuttgarti Pragfriedhof temetőben álló síremlékét.

²⁵⁴ *Architektonische Rundschau*, 1901/6., 47. tábla és 1902/1., 8. tábla

SONNENBERG IMRE BÉRHÁZA

Budapest VI., Munkácsy Mihály u. 23.

Sonnenberg Imre kereskedő, szállító 1903-ban – miután a Mérleg utcában lakó család 110 000 koronáért megvásárolta a Munkácsy utcai telket²⁵⁵ – Körössy Albert Kálmánt bízta meg házának megépítésével. A tervek (99. ábra) elkészülte után 1903. augusztus 24-én kapták meg az építési engedélyt a kétemeletes bérháza.²⁵⁶ A kivitelezők az építéssel többször is együttműködő Bloch és Holitscher voltak.²⁵⁷ Az asztalosmunkákat Kressalek Béla végezte, az ácsmunkákat Wellisch Mór, a lakatosmunkát pedig az Osztálysorsjáték-palota kapudíszítményét is kivitelező Hochmann József készítette.²⁵⁸ Az építkezés összköltsége 300 000 korona volt.²⁵⁹

A bérház csupán kétemeletes, de a szintek belmagassága miatt háromemeletesnek tűnik. Az építész modern életteret kívánt létrehozni a térsor kialakításával: a különféle szobák itt is az utca felől voltak elhelyezve, de a napfényes udvar felől volt az ebédlő, a szalon és a budoár, sőt az udvar felől a hátsó traktusban kialakított verandán lehetett élvezni a napsütést.

A *Magyar Építőművészet* folyóiratból tudjuk, hogy a lábazat – mely felett homokkőből faragott, realisztikusan bemutatott bogáncsvirágok és levelek láthatók – csiszolt márványkőből készült, amit a későbbi átfestések elrejtettek. A díszes fakeretes bejárati ajtó – amelyhez három mészkő lépcsőfok vezet fel – mindkét szárnyán ovális ablaknyílás látható különleges műgonddal megmunkált kovácsoltvas ráccsal, az ajtónyílás felett pedig hatalmas, lant alakú üvegablak, amelyben egykor Róth Miksa által tervezett, színes paradicsommadarakkal díszített ólomüveg (96. ábra) volt.

A kapu feletti, homokkőből készült kosáríves kapukeret rózsalugast formáz, melyhez hasonló rózsafejek jelennek meg később a szintén Körössy által tervezett, Váci utca 9. szám alatti Philanthia virágüzlet portálján. Hasonló kivitelezésű rózsalugasokat láthatunk Berlinben, a Danckelmannstrasse 47–48. szám alatti iskolaépület szintén homokkőből készült kapuján. A Maróti Géza által készített kaput – amely felett egykor faragott kőtábla jelezte az alkotó személyét: „Körössy Albert építész 1904” – közrefogó faragott fejezetes duplaoszlopok felett

²⁵⁵ Korábbi tulajdonosok: Mottl Román és nejétől Plesoksky Helén (1870), Bernfeld Mór (1884).

²⁵⁶ Sonnenberg Imre (Mérleg utca 2.) Szondy utca 2999. hrsz. 2 emeletes lakóház

²⁵⁷ BFL IV. 1407.b. 28303/1904-III.

²⁵⁸ *Magyar Pályázatok*, 1906/4., 1.

²⁵⁹ BFL XV. 37.c.171037/1903-III.

nyújtott nyolcszögű ablak látható a lant alakú alatt. Az ablakok kökeretét erdélyi homokkőből készült faragott nőalakok veszik körül: gyengéd mozdulataik, finom redőzésű ruházatuk és az őket körülölelő virágfüzerek a korabeli szecessziós és szimbolista festményeket juttatják eszünkbe. A kapuzatból kirajzolódó hegedűforma és a gazdag virágornamentika a barokk formavilágának elegáns idézete – Gerle János építész is erre utal.²⁶⁰

Ikonográfiai szempontból érdekes, hogy a kenyérszimbólum rombusz alakú megfogalmazásának gyönyörű szecessziós plasztikai változata – Szegő György szerint – a Munkácsy utcai Sonnenberg-ház kapuzata: *„A figurák rózsakoszorúval ékesítik ezt a diadalkaput. Fátylaik redői úgy helyezkednek el az építészeti nyílás felső harmadában, mint a függönyök, lábuk pedig a két férfias oszloppárból előbukkanó cseppformán nyugszik, pontosabban táncol.”*²⁶¹ A női alakok két oldalán a bogáncsvirágokkal és -levelekkel gazdagon díszített indák között három-három kör alakú tábla látható, a kőből kifaragott szavakból a következő felirat olvasható össze: *„Itt nyújt az élet örömet, fájdalmat, tövist és rózsákat.”*

A színes üveglak felett hatalmas mozaik volt látható – valószínűleg ez is Róth Miksa műhelyében készült –, tengeri kikötőt ábrázoló hajós motívuma az építető, Sonnenberg Imre szállító kereskedőre utal. A hullámvonalas oromzat vagy pártázatos koronázópárkány formavilága és fektetett ovális ablakai egyszerűbb formában jelennek meg az ez évben – szintén Sonnenberg Imre megbízásából – épülő Alkotás utcai házakon, valamint Polgár Alajos István utca 49. szám alatti házában, melynek munkálatai szintén ekkor zajlanak. A pártázat egykori pompája mára csak archív képeken érzékelhető: ugyan a második világháború jelentős kárt okozott az épületen, az 1960-as években az emeletréépítés során a hullámszerű oromzat és a homlokzati mozaik is elpusztult.

A homlokzat visszaugró tengelyeiben az alsó két szintet kosáriréses boltív veszi körül, amelyben szintén domború felületben vannak elhelyezve az ablakok, a boltív felett pedig nyitott oszlopos erkély vagy loggia látható a Munkácsy utcai homlokzaton. A Szondi utca felőli homlokzat kiképzése egyszerűbb: az alagsori ablakok mellett csupán az épület sarkán alakítottak ki üzlethelyiséget, az első és második emeletet átfogó zárterkélyek felett, itt is egy-egy hullámszerű, kagylóformára emlékeztető pártázat rajzolódik ki, közöttük pedig szív formájú ablakok törnek meg a koronázópárkány vonalát. Az ablakok között a főhomlokzathoz hasonlóan tárcsákkal kiegészített bogáncsmotívumos vakolatarchitektúra látható.

A kapun belépve hullámszerű, faragott kőkorlátos lépcső tárul elénk (102-103. ábra), melynek aprólékosan megmunkált kovácsoltvas pofapallója lenyűgözi a látogatót. A verandával

²⁶⁰ GERLE János–LUGOSI LUGO László: A szecesszió Budapesten. 1999, 70.

²⁶¹ SZEGŐ György: Teremtés és átváltozás, 1996, 115

kiegészített földszinten voltak a nevelőnők és a leányok szobái, valamint az úriszoba, egy szalon ebédlővel és két további hálószoba. A lépcsőn felérve, a hallból két lakás nyílik, közöttük pedig lengőajtón át lehet a belső udvarra jutni. A második emelet tizenegy szobás volt, két konyhával, két cselédszobával, valamint egy gardróbbal kiegészítve, a harmadik emeleten pedig mosó- és vasalószobák működtek.

A lépcsőház emeleti korlátjai egyszerűbb díszítést kaptak – ugyanilyen látható a szomszédos, szintén Körössy által tervezett Szondi utcai ház lépcsőházában is –, s a körmotívumos fonatos-indás padlócsempék is eredetinek tűnnek. Az *Építő Ipar* adatai szerint²⁶² a házban működő felvonó beszerelésére 1904. július 25-én kaptak engedélyt a tulajdonosok, ez valószínűleg étellift lehetett, ami a századforduló tehetősebb családjainak otthonából nem hiányozhatott, hiszen a konyhát nem a szobák közelében helyezték el.

A közelmúltban egy aukciósház tételeként szerepelt a ház építészeti leírása a Bloch és Holitscher építési vállalkozók aláírásával. Ebből tudjuk, hogy mészműves téglából portland- és románcement habarccsal készültek a falak, amelyek sima vakolást kaptak. Az utcai homlokzatot sárgás kőporral vakolták, és a szobrászmunkák is hasonló színt kaptak. Az épület helyiségeit dongaboltozattal, valamint vasgerendákkal fedték. A lépcsőházban a lábamatot színes márvánnyal burkolták. A földszinti szalonba két csiszolt márványoszlopot terveztek, amely ma már nem látható. A tetőt vörös újlaki cserepekkel fedték, a gerinc és élcserpek díszesek voltak, a manzárdtető nyereg és félnyereg kúpjai bádogfedést kaptak. Az asztalosmunkákat illetően a bejárati kapu kívülről tölgyfaborítású volt, a belsőben fenyőből készültek. Az ablakok Esslingeni redőnyöket és Lepter-féle²⁶³ rúdzárakat kaptak, kivéve a télikert nyílásai. A konyhák és fürdőhelyiségek fehér Zsolnay-lapokkal burkolatot kaptak.

1921-ben Sonnenberg Imre halála után özvegye, Weiss Lina örökölte az ingatlant, aki 1923-ban átalakításokat végeztetett László György építésszel.²⁶⁴ 1926-ban, az édesanya halála után, négy gyermekük közül²⁶⁵ a két fiúra, Marcellre és Istvánra szállt a ház tulajdonjoga, akik 1937-ben a jobb szárnynál igényeltek változtatásokat. Az építési tervek arról árulkodnak, hogy a két fiú az építőiparban tevékenykedhetett, mert az építési munkákat Sonnenberg Marcell végezte, míg a tervezőmérnök Sonnenberg István volt.²⁶⁶ Az új, földszinti lakásokat 1940-ben vehették használatba.²⁶⁷

²⁶² Fővárosi Ügyek. *Építő Ipar*, 1904. július 31. 1904/28., 38.

²⁶³ Lepter János budapesti gyárából.

²⁶⁴ BFL XV.37.c. 98179/1923-III.

²⁶⁵ Sonnenberg Marcell, István, Ilona és Margit.

²⁶⁶ Az építőmester Pásztor J. György volt. BFL XV.37.c. 49003/1937-III.

²⁶⁷ BFL IV. 1407.b. 28303/1940-III.

1922 és 1937 között a házban élt Kardos Mór és neje, akik a Pamutkereskedelmi és Ipari Rt. elnökei voltak, s ekkoriban volt a ház lakója Lukács Sándor miniszteri tanácsos neje is az 1922/1923-as budapesti cím- és lakásjegyzék szerint. Érdekes kapcsolódási pont, hogy az országgyűlési képviselők lakáskönyve szerint 1927-ben itt lakott Gömbös Gyula is, ezt a mai lakók is megerősítették.

1936-tól a házban élt dr. Egri István gépészmérnök,²⁶⁸ aki édesapjával az Egri és fia egészségügyi berendezéseket gyártó céget működtette. A lakást – Egri István fiának visszaemlékezése alapján – Kozma Lajos tervezte. Az 1940-es években itt volt Láng József parkettázó és padlózási vállalata, akinek hirdetése a *Tér és Forma* folyóiratban többször is megjelent.²⁶⁹

További érdekesség, hogy a rendőrségi zsebkönyvekben szereplő fővárosi címtár szerint itt működött egy ideig²⁷⁰ Ecuador tiszteletbeli főkonzulátusa, 1944-ben pedig csillagos házzá nyilvánították, s ide telepítettek át más zsidó családokat, a szabály szerint egy szobában egy család lakott. Az ötvenes években egy ideig különböző pártok székháza működött itt, s 1949-ben az emeleten nyílt meg a Zrínyi Ilona Napközi Otthon, majd óvoda. A bérház az utóbbi években (103-104. ábra) közösségi összefogás eredményeképpen felújította a mészkő kaput és három Róth Miksa üvegablakot rekonstruálását kezdeményezte, amely Fűri Judit üvegművész alkotásaként készült el.

²⁶⁸ *Budapesti Távbeszélőnévsor*, 1936

²⁶⁹ *Tér és Forma*, 1943/16., 1.

²⁷⁰ 1941-ben már biztosan, és 1944-ben még biztosan.

A SONNENBERG-BÉRHÁZAK

Budapest XII., Alkotás u. 7/a és 7/b

A Munkácsy utcai házhoz hasonlóan az Alkotás utcai házak is Sonnenberg Imre számára épültek, aki akkoriban a Fischer és Sonnenberg szállítmányozási cég egyik tulajdonosa volt. Az Alkotás utca és Schwartzer Ferenc utca sarkán épülő házak terveit Kőrössy Albert Kálmán 1904-ben készítette, július 25-én kapott építési engedélyt a 7/a (1465. hrsz.) épületre, majd augusztus 22-én a 7/b-re.²⁷¹

Az 1905-re felépült házak tervein építtetőként Sonnenberg mellett megjelenik Brüll Sándor neve is, valamint Bíró Károly és Gyula építőmestereké, akik a kivitelezésért feleltek. Érdekes, hogy a 7/b. számú telek tulajdonosaiként szintén szerepelnek. Nevük számos alkalommal felbukkan Kőrössy alkotásainál: beckói Bíró (korábban Biermann) Károly (1842–1927) és fia, Gyula (1867–1945?) építőmesterként dolgoztak, bár Gyulának építési oklevele is volt.

A csatlakozó udvaros beépítés tovább fejlődéseként létrejövő tömbátvágással megépült²⁷² két épület alaprajzi kialakítását tekintve megegyezett: a pincében hatalmas fáskamrák, mosókonyha és műhelynek vagy raktárnak szánt helyiségek voltak, a földszinten több lakást alakítottak ki, amelyek összesen tizennégy szobából álltak két cselédszobával és egy házmesterlakással. Közel azonos volt az emeletek kiosztása is azzal a különbséggel, hogy házmesterlakás helyett itt hagyományos szobák helyezkedtek el.

Az épületek homlokzati díszítése (105. ábra) meglehetősen hasonló volt: a háromemeletes bérházak lekerekített zárterkéllyel kiemelt sarokkal rendelkeztek. A homlokzatról készült tervrajzok a részletesebb díszítésre nem terjednek ki, csak a hullámzó pártázatot és a sarok díszes tetőfelépítményét mutatják. A megvalósult épületen a zárterkély három szint helyett csak az első és a második emeletet fogja össze, a harmadik emeletet hangsúlyos övpárkány választja el, a falsík pedig visszaugrik a földszintivel megegyező mértékben. Az ikerépületek homlokzatának díszítési programja jól illeszkedik a Lechner Ödön művészetének utolsó szakaszára jellemző magyaros szecesszió formavilágába. Kőrössy Albert Kálmán 1904 és 1908 közötti épületeit – köztük az Alkotás utcai házakkal – ez a formanyelv köti össze.

Felfedezhető azonban néhány különbség is az „ikrek” között: a 7/a ház megőrizte eredeti funkcióját a földszinten is. A kapun belépve láthatjuk, hogy a kovácsoltvas lépcsőkorlátok elég

²⁷¹ *Építő Ipar*, 1904/28., 35, 256.

²⁷² MARTONFFY, 2020, 58.

jó állapotban megmaradtak, itt és a bérház hátsó homlokzatának korlátjain körtemotívum jelenik meg, mellyel harmonikus formavilágot mutat a földszinti folyosó hasonló padlómintázata. A két bérpalota sorsa is eltér egymástól: 1948-ban az Alkotás Házszövetkezet – az akkori tulajdonos – a háború következtében megsérült 7/a szám alatti épületet helyreállította, majd a későbbi háztulajdonos, Farkas Gergelyné megbízásából végeztek renoválásokat 1951-ben, Cziprián Ferenc tervei alapján. 1956-ban a Fővárosi XII. Vegyesipari Javító Vállalat lakatosműhelyének gépelrendezési tervei valósultak meg, a hatvanas években pedig lakásmegosztásra került sor. Az utolsó helyreállítás 1993-ban volt.

A 7/b ház szürke betonlábazata felett vakolt falazatú homlokzat látható. A lépcsőházhoz vezető fakeretes kapuhoz kovácsoltvas ráccsal ellátott üveglak tartozik, a rácson a házszám olvasható. A földszinten üzlethelyiségek működtek, például a Délivasút Kávéház, melyről Tersánszky Józsi Jenő is megemlékezett Ányos Laci zenésről írt novellájában: *„Akkoriban cigánybanda élén muzsikált a Déli-vasút kávéházban. Ide szökött ki a beteg Ady Endre is a közeli Szieszta szanatóriumból, részint azért, mert nem ösztökölte költeményírásra a kórházi levegő, részint a megtiltott borból hörpintsen egy-két pohárral.”*

Később a kávéház megszűnése után 1952-től az Alkotás étterem működött a helyén, a hatvanas években pedig a lakáskomfortosítás következtében azt is átalakították, a Velence önkiszolgáló étterem nevet kapta.

Érdekes kapcsolat fedezhető fel egy 1905. június 20-án elutasított, majd július 3-án elfogadott építési engedély tárgyával, amely Sonnenberg Imre Kékgolyó utca 1463/1. hrsz. (ma Kékgolyó utca 16/a) alatti háromemeletes bérházának építéséről szól. Az építtető neve mellett itt is megjelenik Brüll Sándor, s a kivitelezők ezúttal is Bíró Károly és Gyula voltak.

Az épületek a második világháború során (106-107. ábra) jelentős károkat szenvedtek, ma (108. ábra) szecessziós díszítéseiktől megfosztva láthatók.

DR. GONDA DEZSŐ BÉRHÁZA

Budapest VIII., Práter u. 9.

A Práter utca 9. szám alatti bérház dr. Gonda Dezső ügyvéd számára épült 1903 és 1905 között²⁷³. Az ügyvéd a Buda-Pasarét és Vidéke Egyesület igazgatójaként később több kisebb villa tervezési feladataival is megbízta Kőrössy Albert Kálmánt, az egyesület műszaki tanácsosát. Gonda volt az igazgatója a Józsefvárosi Kaszinónak is, amelynek Szabad Líceumán Kőrössy is előadást tartott 1906-ban. Pasaréti, Házmán utcai nyaralóját szintén Kőrössy tervezte 1907-ben, sőt ugyanebben az utcában az egyesület titkára, Erdei Henrik számára 1906-ban épült kétemeletes villa is az ő munkája, ahogy Lukács Sándor és Betz Mihály bankhivatalnokok ugyancsak kétemeletes nyaralói is.

A Práter utca 9. szám alatti épületről – amelyhez már 1903-ban készülhettek tervek²⁷⁴ – a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteménye őriz egy fotót 1906-ból. A kapualjról készült fényképen jól megfigyelhető a vakolt lábazat és a kapu, valamint a homlokzat vakolatarchitektúrája. Az ablakszemöldökök között kanalas technikával felhordott vakolatréteg látható, amely ezáltal pöttyös mintázatú. Felette az emeletek falsíkja karcolt, függőleges csíkozású. A kosáriréses kőkeretes kapu szépen faragott fából készült, üvegbetétekkel kiegészítve, amelyeken bogáncsvirágok és levelek kúsznak fel indaszerűen. Az ajtó alján szívotívumos rézborítás látható. Hasonló, realiztikus bogáncsdíszítést találunk a Munkácsy Mihály utcai Sonnenberg-ház homlokzatán is, de ott vakolatdekorációként jelenik meg. A kapu mellett jobbra cégérek láthatók, amelyek között a ház tulajdonosának neve és foglalkozása olvasható: „*Dr. Gonda Dezső, ügyvéd*” (109. ábra).

A Práter és a Kisfaludy utca sarkán épült lakó- és bérház legömbölyített sarkán, a földszinten egy nagyobb, két kirakati ablakkal rendelkező üzlet kapott helyett, felette az emeleteken zárterkélyt alakítottak ki. Ezzel növelték az épület alapterületét anélkül, hogy a városnak közterületi díjat kellett volna fizetni. Az üzlet ajtaja fellett és a homlokzatok sarok felőli félemeleti ablaksorában egy-egy babérfácskával díszített vakolt mezőt alakítottak ki, amelyek közül a Práter utca felőli oldalon a következő szöveg olvasható: „*tervezte Kőrössy Albert Kálmán, épült 1904–1905 szecessziós stílusban*”. A felirat a betűk formavilága és a szöveg

²⁷³ *Építő Ipar*, 1904. augusztus 28. 1904/28., 35, 256.

²⁷⁴ Az *Építő Ipar* szerint már 1903. március 9-én megkapta az építési engedélyt. *Építő Ipar*, 1903/27., 1366, 72.

alapján később készülhetett. A másik két mező üres, archív fotó hiányában nem tudjuk, hogy olvasható volt-e rajtuk bármilyen felirat.

A Práter utcai homlokzat (110-111. ábra) reprezentatívabb: itt található a már említett kapu és egy másik üzlethelyiség. Az emeleti ablakok változatos formájúak: a főemeleten kosárirésesek, az első emeleten félkörívesek – ahogy a harmadikon is –, míg a második emeleten egyenes lezárásúak, az utóbbiak ablakkötényében köríves rétegekben felvitt vakolatdíszítés látható. A kapu felett és a két oldalán – az emeleteken végighúzódo – zárterkélyek felett hullámzó pártázatos oromzat teszi még hangsúlyosabbá a főhomlokzatot: a barokkos formák szecessziós formajegyekkel való ötvözése a németországi korai Jugendstil világát juttatja eszünkbe, főként Martin Dülfer müncheni bérházait, például az 1904-ben épült Gedonstrasse 4-6. szám alatti műteremházat (77-78. ábra).²⁷⁵

A pártázat hullámvonalai a Munkácsy utca 23. szám alatt az ekkoriban épült Sonnenberg-ház egykori oromzatával hozhatók párhuzamba. A nagy méretű padlásablak és az alatta lévő három kisebb félköríves ablak között babérágak, sőt egész, gyökerüket is megmutató babérfák láthatók, a harmadik emeleti ablakok között pedig a földszinti kapu bogáncsmotívuma ismétlődik meg, ezúttal vakolatból. A koronázópárkány karcolt vakolata is különleges: a klasszikus építészetben használt díszítősorra utalnak ugyan a szívmotívumok, de itt függőlegesen sorakoznak egymás alatt.

A lépcsőház szélfogójában (112-113. ábra) szívformákkal kiegészített hullámzó keretben bogáncsindákkal átszőtt női fej – talán egy nimfa vagy najád – alakja köszönti a látogatót. A lépcsőház egyszerű, stilizált virágmotívumos kovácsoltvas korlátján különleges, rapszodikus vonalvezetésű indák futnak végig, amelyek a szecessziós mozgalom első éveiben voltak népszerűek.

Összességében véve a ház jól illeszkedik Kőrössi 1900 és 1905 közötti, német korai Jugendstil jegyében fogant művei közé, amelyeken a bogáncsindák és a babérfák mellett a szépség allegóriájaként megjelenő nimfák is feltűnnek.

A házban működött Nadler Adolf toronyóra- és műszergyára, a mester épületek és kastélyok óráinak beállítását is vállalta.²⁷⁶ Szintén a ház lakója volt Pósa Lajos író felesége, Andrássy Anna Lídia (1867–1953) író, aki Móra Ferencsel és Herman Ottóval folytatott levelezésében is ezt a címet adta meg.²⁷⁷

²⁷⁵ Dieter KLEIN: Martin Dülfer. Wegbereiter Der Deutschen Jugendstilarchitektur. München, 1993, 39.

²⁷⁶ *Protestáns egyházi és iskolai lapok*, 1911/54., 43.

²⁷⁷ KÖHEGYI Mihály–LENGYEL András (szerk.): *Móra Ferenc családi levelezése – A kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 3.*, Kecskemét, 1987, 154.

A középső tengely padlásszintjének nagy méretű ablaka mögött kétszintes műterem volt kialakítva, itt élt és dolgozott a 18. számú lakásban báró Mednyánszky László (1852–1919), aki innen címezte leveleit háborúban szolgáló szerelmének, Nyulinak. A festő 1916-ig élt itt, amíg a frontra nem indult harctéri rajzolóként, akkor bőröndökbe zárt holmiját a házban lakó Porgesz József gondjaira bízta, de már nem tért vissza érte.

Az 1920-as években Garzó Berthold (Bertalan) (1882–1959) Esterházy- és Wolfner Gyula-díjas festő lakott a műteremben, a hatvanas években pedig Tamás Ervin (1922–1996) élt és alkotott itt, aki a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége festő szakának alelnöke volt. A műterem jelenlegi művész lakója, ifj. Gajzágó Sándor (1942–) Molnár C. Pál-díjas festőművész és teológus – sokáig a hittudományi akadémia könyvtárosa volt –, aki több kiállításon is együtt szerepelt Gross Arnolddal. A műterembe belépve látható, hogy az ajtótokok, a kilincsek és a cserépkályha, valamint a falépcső eredeti.²⁷⁸ 1989-ben a Fővárosi Ingatlankezelő Műszaki Vállalat végzett felújítási munkákat, amelyek elsősorban a padlásszinti szükséglet komfortosítására terjedtek ki.²⁷⁹

²⁷⁸ CSORDÁS Lajos: Képes Ház–Mednyánszky a háborúba indult, Budapest, 2018/41., 5, 6-7.

²⁷⁹ VÁRHIDI-MAYER-SZÚCS, 1989, 7.

POLGÁR ALAJOS HÁZA

Budapest VII., István u. 49.

Polgár Alajos műbútorasztalos és bútorgyáros 1899-ben vásárolta meg az István út 49. szám alatti telket Pálffy Lujzától.²⁸⁰ Az 1897-ben a londoni világkiállításon aranyérmet kapott asztalosmestert az 1900. évi párizsi világkiállításon ezüstéremmel jutalmazták művészi kivitelezésű asztalosmunkáiért, így nagy ismertségre tett szert hazánkban²⁸¹ 1904-ben bízta meg Kőrössy Albert Kálmánt lakóházának megtervezésével,²⁸² az épület 1905 áprilisára készült el, ekkor az asztalosműhely is megnyílhatott. 1909-ben került sor az első átalakításra, július 5-én kapott átépítési engedélyt.²⁸³

A háromemeletes utcafrontos bérház három üzletet fogalt magába a földszinten (114. és 116. ábra). A homlokzaton (117. és 115. ábra) több helyen is – például a második emeleten – szívotívumok jelennek meg, valamint karcolt virágminták, amelyek az Alkotás utcai házakon is láthatók. Igen érdekes összehatásában az épület, mivel elsőre szembetűnik, hogy a szűkös telekosztás ellenére tömege nagyobb bérházakra jellemző léptékben épült, a Munkácsy Mihály utcai Sonnenberg-ház oromzatában látható ovális ablakok itt is megjelennek. A homlokzaton végigfutó lizénaként értelmezhető falsávok mintha egy kétdimenziós árkádsort alkotnának.

Az átalakított lépcsőházban a padlóburkolat fonatos mintázata a Sonnenberg-házéval azonos, így valószínűleg Walla József cementárugyára készíthette. A cementlapokon kívül olyan részletek árulkodnak a ház egykori fényéről, mint a lépcsőház vese formájú ablakai vagy a díszes lépcsőkorlátok. Ez az épület Kőrössy első alkotói szakaszába sorolható, amelyet a korai Jugendstil építészet ihletett. Elsősorban Martin Dülfer müncheni építész bérházaival mutat rokonságot, például a Bayerstrasse 57-59. szám alatti 1900 és 1901 között épült Allgemeine Zeitung épületének homlokzati kialakításával.²⁸⁴

Saját villája vagy a Sonnenberg-ház impozánsabb kivitelezésű ennél a szerényebb kompozíciónál, azonban a hullámzó oromzatok és a barokkból kölcsönzött motívumok itt is megtalálhatók. Archív felvétel nem maradt fenn az épületről, így nem tudjuk, hogy plasztikus

²⁸⁰ BFL XV. 37. c. 36251/1899-III.

²⁸¹ *MI*, 1903/6., 3, 154.

²⁸² BFL IV. 1407.b. 33229/1904-III.

²⁸³ 52685. *Építő Ipar*, 1909/33., 28, 254.

²⁸⁴ KLEIN, 1993, 36.

vakolatarchitektúra díszítette-e a homlokzatot, mára csupán szívmotívumok és karcolt virágcsokrok dekorálják az ablakkötényeket és közöket.

Az épület kivitelezési munkáit a Bloch és Holitscher cég vállalta el, majd a telek végében álló fészer átalakítását is vállalták 1909 és 1910 között.²⁸⁵ Az 1920-as években Kramer Henrik császári és királyi bútorgyáros műtermeként és műhelyeként szolgált, aki a Gizella térről költözött át ide.²⁸⁶ 1933-ban a lakóház mögött a G. A. Bahner cég alakított ki harisnyagyárat, majd 1936-ban – Polatsik Gézané tulajdona volt ekkor az ingatlan – végeztek kisebb átalakításokat, főként lakásmegosztásokról volt szó.

²⁸⁵ HU BFL - XV.17.d.329 - 33229

²⁸⁶ *Pesti Hírlap*, 1928/50.,138, 19.

A TRENCSENI LEÁNYISKOLA ÉS INTERNÁTUS PÁLYATERVE

1904. szeptember 15-i határidővel írták ki a trencségi leányiskola és internátus tervpályázatát, amelyre magyar építészek jelentkezését várták.²⁸⁷ A kiírás érdekessége volt, hogy az internátus helyiségei között kötelezően megjelölték négy kisebb zongoraszoba elhelyezését egyéb helyiségek között.²⁸⁸ A bírálóbizottság – melynek tagjai Fittler Kamill építész, az Iparművészeti Iskola igazgatója, Czigler Győző, Korb Flóris, dr. Morlin Emil miniszteri tanácsos²⁸⁹ és Berecz Antal felügyelő²⁹⁰ voltak – 1904. november 11-én döntött. Az első díjat a „*Lorántffy Zsuzsánna*” jeligés, Orth Ambrus és Somló Emil által készített terv nyerte, a másodikat Gerster Kálmán „*Trencsin*” jeligés terve, a harmadikat pedig Körössy Albert Kálmán „*Kék mezőben rajzolt vörös szív*” jeligével beküldött munkája. A pályázaton Körössy egykori társa, Sebestyén Artúr is indult, de „*Kató*” jeligéjű terve nem részesült díjazásban. A pályatervek a bírálati jegyzőkönyvvel együtt 1904. november 21. és 26. között voltak megtekinthetők az Iparművészeti Múzeumban.²⁹¹ Végül a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1906-ban Bleuer Ödön trencségi mérnököt bízta meg az építéssel.²⁹²

A „*Kék mezőben vörös szív*” jeligéjű, III. díjat nyert tervet (118-119. ábra) 600 koronával jutalmazták. A bírálati jegyzőkönyv leírása szerint Körössy pályaművében a lakások, illetve az iskola és az internátus külön-külön bejáróval és főlépcsővel rendelkeztek, az elképzelés része volt egy játszótér és egy betegpavilon ragályos betegek számára. A bírálóbizottság a pályázati terven azt kifogásolta, hogy a tornaterem a középtengelyen ugyan szép elhelyezésű, de hozzáférhetősége nem elég jó. Ezenkívül az internátusban az ebédlő elhelyezése a főtengely földszintjén, a két lépcső között nem célszerű, továbbá az épület egészének külső kiképzése ugyan kedvező benyomású, de a főhomlokzaton kissé kiesik a két főbejáró, az architektúrában pedig nincs meg az a nyomatékuk, amely az alaprajzban megvan. A pályatervben ugyanakkor méltányolták azt az elgondolást, hogy a széles homlokzat egyhangúságát elkerülve, a főépületet szegmensívben törte meg a tervező. Az iskola beosztását – a szűk mellékhelyiségeket leszámítva – szintén megfelelőnek találták.

²⁸⁷ Hazai krónika, *Művészet*, 1904/3., 406.

²⁸⁸ *MÉ-MP*, 1904/5., 2, 10.

²⁸⁹ Csáky Albin gróf volt kultuszminiszter megbízta a kisdédóvásról szóló törvényjavaslat elkészítésével. 1895-ben királyi tanácsos lett és a minisztériumban a polgári, felsőbb leány- s az ipari és kereskedelmi szakiskolák ügyeit tárgyaló osztályt vezette.

²⁹⁰ 1894-ben a magyarországi felső leányiskolák főfelügyelőjévé nevezték ki.

²⁹¹ *Építő Ipar*, 1904. december 18. 1904/28., 47, 345.

²⁹² *Gazdasági Mérnök*, 1906/30., 9.

Kőrössy Albert Kálmán tervének alaprajza igen látványos volt, az előkertekkel kialakított főhomlokzatot képzelte el két bejáróval. A földszinten a középső tengelyben kapott volna helyet a tágas ebédlő, mögötte pedig az udvarra nyíló tornaterem, a ruhatár felett karzattal. A tantermek a főhomlokzat felől sorakoznak, míg a folyosó a hátsó udvarra néz. Az internátus épülete tulajdonképpen az iskola kicsinyített mása, bejáratai és főbb helyiségei hasonló kialakítást kaptak, a folyosó itt is az udvar, illetve a Piarista utca felé nyílik.

A főépület homlokzata jól illeszkedik formavilágában az 1904-ben megvalósult, Kőrössy által tervezett épületek közé: a Sonnenberg-ház és az Alkotás utcai ikerházak hullámos oromzata, ovális nyílásai és izgalmas tetőformái jelennek meg, kváderezett nagy méretű kapuval kialakított lábazattal. A főtengelyben nagy méretű félköríves hármásablakokat helyezett el, kétoldalt egy-egy áttört köerkélyel. Érdekes, hogy kétféle homlokzati megoldással nyújtotta be pályatervét, mint egy évvel később a VI. kerületi főgimnázium esetében, mindkét esetben egy egyenes vonalú (12. számú pályaterv azonos jelisével) és egy ívben megtört, előkerttel kialakított verziót. Az utóbbi, 3. számú terv nyerte el a díjat, amelynek főhomlokzatának főtengelye mentén két, oszlopokkal keretezett bejárati kaput tervezett, közöttük a homlokzat főtengelyének első és második emelete között egy-egy domborművet álmodott meg, amelyek között egy szobor – valószínűleg Mária, mint a Magyarok Nagyasszonya – állt volna.

A GYULAFEHÉRVÁRI TÖRVÉNYSZÉKI PALOTA ÉS FOGHÁZ PÁLYATERVE

1904 októberében az Igazságügyi Minisztérium pályázatot hirdetett a gyulafehérvári törvényszéki palota és fogház terveire. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet székházában állították ki a pályaterveket, melyek közül Kőrössy Albert Kálmáné a „Lex” jeligét viselte. Huszonhárom pályamű érkezett be, az első díjat Gerster Kálmán kapta, Kőrössy terve nem részesült díjazásban.²⁹³ A zsűri – melynek szakmai tagjai Bierbauer István, Czigler Győző és Fittler Kamill voltak – Kőrössy tervéről (120-121. ábra) úgy vélekedtek, hogy az épület meglehetősen egyszerű díszítésű. Jól látható az épületek elnyújtott alakja. A kiírt programban kikötés volt, hogy a homlokzatok csak annyi „cífraságot” tartalmazzanak, amennyiben az épületek rendeltetése nyer kifejezést, a célszerűséget és a korszerűséget fontosabb szempontnak találták.

A kétemeletes törvénykezési épület esetében lehetőség volt arra, hogy a tervezők összekössék azt a fogházzal, de fontos volt mindkét épületrész bővíthetősége szükség esetén. A törvénykezési épület földszintjén telekkönyvi osztály, vizsgálóbírószoba, járásbírószoba kialakítását határozták el, míg az emeleteken az elnökség, a polgári osztály, az ügyészség, valamint a büntetőosztály és ügyészség elhelyezése volt követelmény.

A fogház esetében csak a helyiségek méretét határozták meg, a kiosztást nem. Tizenhárom társas zárkát kívántak kialakítani: tízet a férfiak, hármat pedig a nők számára, összesen 546 m² területen. Emellett kilenc (hét a férfiak, kettő a nők számára), egyenként 8 m²-es magánzárka építése szerepelt a programban, továbbá két rabmunkaterem és egy szerszámkamra, rabruhatár és halottaskamra, fürdők és fertőtlenítők, valamint külön kórház. A látogatóknak kialakított szoba mellett iskola és imaterem is volt, az itt dolgozó tanítók és lelkészek számára is szükséges volt egy helyiség. Ezeken kívül konyhával és kamrával ellátott őrmesteri és felügyelői lakást kívántak elhelyezni, illetve egy őrtanyát.

Érdekes, hogy az építési programban külön nem hívták fel a figyelmet a biztonsági szempontokra a helyiségek kialakításánál, csupán kellő számú lépcsőt, folyósokat és gondosan elhelyezett árnyékszékeket írtak elő.

A bírálók a következő indokokkal érveltek a tervek megvásárlása ellen: „*a telek letompítása, valamint a baloldali szárnynak a mellékutcában történt elhelyezése olyan eszközök, amelyeknek alkalmazása az erőszakolt szimmetria szempontjából sem indokolt.*” Ezenkívül a

²⁹³ MÉ– MP, 1904/5., 2, 12.

törvénykezései épületben különösen hátrányosnak találták az esküdszéki terem elhelyezését, mert „*az mellékhelyiségeivel kellő kapcsolatba nem hozható és a tárgyalásnál szereplők a teremben megfelelően nem helyezhetők el*”. Továbbá, a fogháznál a zárkákat magában foglaló középrészt nem gondolták alkalmasnak biztonsági szempontból, mert légudvarokat helyezett el a közelében az építész.²⁹⁴ Összességében úgy gondolták, hogy a homlokzat különleges, de az épület rendeltetésének nem felel meg.

A Kőrössy által a pályázatra benyújtott tervekből jól látható, hogy az ugyanebben az évben, a trencsényi leányiskola és internátus tervpályázatára benyújtott tervvel mutat hasonlóságot, mind alaprajzában, mind pedig homlokzatalakításában.

²⁹⁴ *MÉ–MP*, 1904/5., 2, 12.

PHILANTHIA VIRÁGÜZLET

Budapest V., Váci u. 9.

A Váci utcában lévő két telek egyesítésével létrejött házhelyen 1840-ben Nákó Kristóf halála után örököse, Nákó Sándor megbízásából épült az úgynevezett *Hét választófejedelem-ház* Hild József tervei alapján. A Váci utca 9. szám alatti klasszicista épület földszintjén lévő üzlethelyiséget Kőrössy Albert Kálmán tervezte 1904-ben, s október 9-én nyílt meg Huszár Józsefné Szabó Jozefa vezetésével.²⁹⁵

A ma is egykori funkcióját betöltő és eredeti állapotát mutató szecessziós virágüzletportál (122-123. ábra) a Haas és Somogyi cég kivitelezésében készült. Csiszolt kőlabazata felett a felület mintegy kétharmadát üvegfal teszi ki, amely fölött díszes, sárgaréz-ből készült fríz fut végig, egymásba kapcsolódó oválisok sorát formázza. Az üvegportál fölül ugrik elő az övparkány, melyhez egyfajta attika kapcsolódik, vörösréz-ből készült, szimmetrikusan elrendezett rózsalugast formázó domborművel. Gerle János szerint Kőrössy itt alkalmazott díszítőmotívumai müncheni előképekre vezethetők vissza, például Heinrich Vogeler²⁹⁶ művészetére. Irene Forbes-Mosse *Rózsakapu*, valamint Gustav Falke *Az örökzöld könyvkereskedés* című regényének kötése is a Philanthia portálján látott rózsalugas analógiája, ezenkívül egy Vogeler által 1903 és 1905 között készített rózsaberakás vázlata is közvetlen kapcsolatba hozható Kőrössy motívumaival. Nem tudni, hogy Gerle János feltételezése szerint az épület portál valóban összefüggésbe hozható-e a könyvdíszítésekkel, de 1905-ben a *Deutsche Kunst und Dekoration* folyóiratban is bemutattak hasonló épületdíszítést, például Maler Fritz Ekler és Richard Riemerschmid berlini Wein éttermét vagy Bruno Möhring 1902-es torinói kiállítási pavilonjának enteriőrjét. Hazánkban hasonló rózsalugas látható Lajta Béla 1904 körül tervezett Lederer Béla síremlékén, amely a Salgótarjáni úti temetőben található.

Az 1900. évi párizsi világkiállításon, amelyet Kőrössy Albert is megtekintett, Max Fabiani osztrák pavilonjának egyik termében hasonló rózsalugassal díszített enteriőr jelenik meg. Németországban is találkozhatunk hasonló Jugendstil rózsafejekkel, például a luckenwaldei Theaterstrasse 16. szám alatti bérház ablakdekorációival, de az ilyen vonalrajzú rózsamotívum

²⁹⁵ *Budapesti Hírlap*, 1904/24., 349, 22.

²⁹⁶ Német festő és építész (1872-1942). A Worpswede művészkolónia oszlopos tagja. Könyvborítók és illusztrációk mellett, ő készítette a brémai városháza belső festményeit is.

jellemző volt a glassgow-i „Négyek” művészetében, különösen Charles Rennei Mackintosh enteriőrjeiben.

A Philanthia rózsamotívuma (124-125. ábra) a belsőben is megjelenik: a fehér mennyezetet és a falakat aranyszínű kanyargós keretezések osztják mezőkre, melyekben fehér rózsastukkókat láthatunk. Külön érdemes említést tenni a bútorok díszítéseiről, melyek mintájában vagy anyagában (vörös- és sárgaréz) ugyancsak a homlokzati dekorációk jelennek meg. Figyelemre méltók továbbá Márk Lajos²⁹⁷ virágáros jelenetet ábrázoló olajpannói (126. ábra) is. Ő nemcsak a falakon látható képek festője, de édesapjával, Márk Márkussal 1906-tól a Philanthia Virágcsarnok Részvénytársaság igazgatósági tagja is volt. A belső helyiségbe vezető ajtó felett áttört ablak látható, amelyet Róth Miksa készített.²⁹⁸

A szürke-barna-fehér mozaikpadlóval rakott belsőben a jobb oldali falon eredetileg fémborítással díszített szürke erezésű fehér márványkandalló állt, amelyet később hoztak előre. Az üzlet szecessziós bútorzatához intarziával díszített rózsaszín márványlappal fedett író- és csomagolópult, kis vörös bársonnyal borított kanapék és sarokülőkék, valamint bádoggal bélelt virágállványok tartoztak, sőt virágokkal díszített intarziaberakásos levél- és borítéktartó is a berendezés része volt, amely az idők során elveszett.

A Philanthia nem pusztán virágüzlet volt, hanem egyesület is, amely a főváros virágvárossá alakítását tűzte céljául, hogy még a legszegényebb otthonokba is eljusson a virág szeretete. Az egyesület gyűléseit az üzlet hátsó helyiségében tartották a volt kereskedelmi miniszter neje, báró Dániel Ernőné védnökségével.

A Philanthiában rendezték továbbá a Magyar Nők Közművelődési Körének művészeti zsűrijait 1905-től, sőt Szablya-Frischauf Ferenc festő és iparművész kiállításának is az épület termei adtak helyet. Bárczy István polgármester neje pedig itt rendezte meg babakiállítását 1905 karácsonyán, ahol olyan babák jelentek meg, mint Zrínyi Ilona vagy Dobó Katica magyaros öltözetben.

A korabeli újságokban gyakran találkozhatunk a Philanthia hirdetéseivel, ahol a leghíresebb színésznők számára készülnek a csokrok. Eközben a virágüzlet is egyre nagyobb népszerűségnek örvendett, 1916-ban Grape János soroksári kertészetének virágaiból itt kötötték a királyi pár koronázása alkalmából Zita királyné virágkölteményét, amelyet Bárczy Irén, a polgármester leánya nyújtott át őfelségének.²⁹⁹

²⁹⁷ Magyar festő és grafikus (1867-1940), aki Hollósy Simon magániskolájában tanult.

²⁹⁸ Néhány éve árverezték el Róth Miksa egyik határidőnaplóját, amelyben szerepelt a Philanthia üveglakainak megrendelése. Köszönöm, hogy Rozsnyai József felhívta a figyelmem a dokumentumra.

²⁹⁹ *Pesti Hírlap*, 1916/38., 362, 11.

Az üzlet tulajdonosa Szabó Jozefa (később Józsa) Pepsa kis időre bezárta az üzletet, amikor a ház új tulajdonosa megemelte a bérleti díjat, de az első világháború után újra megnyitott, és az államosításig működött a virágcsarnok. Az 1930-as évekből származó, Kozelka Tivadar által készített fotón még egy Zwack neon cégér is látható, amelyet később eltávolítottak.

A második világháborúban istállóként szolgáló, 1958-tól műemléki védeltséget élvező virágüzlet felmérését 1957. május 27-én vette fel Koós Judit és Batári Ferenc az Iparművészeti Múzeumtól.³⁰⁰ 1976-ban a Műemléki Felügyelőség irányítása alatt teljes felújítást és restaurálást végeztek, a terveket Németh István készítette. A műemléki védeltséget élvező belső berendezést és a portált 1991-ben állították helyre neves szakemberek bevonásával. Az olajfestményeket is restaurálták, a berendezést kiegészítették: pótolták az intarziákat, a fémborításokat és az üvegezett vitrineket, kárpitozást.³⁰¹ Eredeti és replika bútorok idézik a Philanthia hangulatát.

³⁰⁰ Védés: 118482/1958, Vendéglátóipari Múzeum adattára

³⁰¹ Vendéglátóipari Múzeum, ik.sz.7-149-58

A SZABADSÁGHARC-EMLÉKMŰ ÉS A KOSSUTH-SZOBOR TERVPÁLYÁZATA

Pogány Móriccal közösen

Számos, a közvéleményt felkavaró szoborpályázat zajlott a 19. és 20. század fordulóján, melyek között igen sok bizonyult meddőnek. Köztük a budapesti Szabadságharc- emlékműre első ízben 1891-ben kiírt verseny is. A sikertelen próbálkozások azért fulladtak botrányba, mert a bírálóbizottságokban a szakmai tagok száma elmaradt a politikai vagy befektetői tagokétól, így a hozzá nem értők által összeállított kiírások gyakran már eleve lehetetlen követelményeket támasztottak.³⁰² A Szabadságharc-emlékmű pályázatára (127. ábra) másodízben a Kossuth-szoboréval (128-129. ábra) azonos esztendőben, 1905-ben került sor újra, ezért a két szoborpályázat történetét egy fejezetben foglaljuk össze.

A Kossuth-szobor pályázat

Kőrössy Albert Kálmán mindkét pályázaton indult, az akkor még feltörekvő, Tőry Emil irodájában rajzolóként dolgozó nagyenyedi Pogány Móriccal (23. ábra)³⁰³ és Tóth István szobrással közösen.³⁰⁴ Még 1903-ban, az előző sikertelen pályázat után Tóth István, aki a Magyar Képzőművészek Egyesületének elnöke volt, a *Hazánk* című napilapban ismertette a képzőművészek polgármesterrel is egyeztetett kívánságait. Ezek között kiemelte, hogy a bírálóbizottság kétharmad része művészekből álljon.³⁰⁵ A pályaművek elbírálása után így írt a tervekről, köztük Kőrössyék pályaművéről *Vasárnapi Újság* szerzője: „Mind a két pályázat tárgyánál fogva a legnehezebb művészi feladatok közül való, s így érthető, hogy bírálóbizottság egyet sem talált a beküldött pályaművek közül a kivitelre teljesen érettnak. A Tóth István, Pogány Móricz és Kőrösi Albert Szabadságharc-szobor pályaművén a főalak egy erőtől duzzadó férfi, amint büszkén a messzeségbe néz jobbkezevel kaszát fog, mintegy a magára utalt, de jogait és szabadságát mindhalálig védő magyar nemzetet akarva jelképezni. A hatalmas talapzat mellő oldalán hegy látható mely mögül a feltűnő nap sugarai felragyogják a kettős

³⁰² NÉMETH Lajos (szerk.): Magyar művészet 1890-1919 1. Budapest, 1981, 139-140.

³⁰³ Magyar építész (1878-1942), ő tervezte 1911-ben a torinói világiállítás magyar pavilonját Tőry Emmel és Györgyi Dénessel együtt.

³⁰⁴ A szabadságharc -és a Kossuth szobor-pályázata. *Vasárnapi Újság*, 1905/52, 20, 313-315.

³⁰⁵ *Hazánk*, 1903/10., 100.

keresztet. Az alatta lévő dombormű tömött sorokban tovavonuló alakjai a nemzet nagy tömegeinek mozdulását mutatják, a melyek szinte megittasodnak a felvirradó szabadság érzésétől. A szobormű hátsó oldalán egy oroszlán viaskodik két sassal. Ez a csoport a nagy küzdelemnek tetőpontját jelképezi, a mikor a magyarnak két ellenféllel kellett a harcot egyszerre megvívnia. Tóth-Pogány-Kőrösi pályatervén négyzet alakú, lépcsőzetes talapzatról emelkedik ki az elől és kétoldali kiugrásokkal s felül vázával koronázott felépítmény. A talapzatot alakok csoportja veszi körül, melyek előtt Kossuth alakja áll.”³⁰⁶

A szoborbotrány Kőrössi Albert Kálmánt évekkel később sem hagyta hidegen, a Pesti Naplóban 1927-ben jelent meg cikke A Kossuth-szobor hátttere címmel: „Nem a politikait értem. Ez szerencsére megszűnt, amióta nem Bécs dirigálja a „közös” politikán keresztül a mi műemlékeinket. Hanem értem azt a valóságos, konkrét háttérét, amely ma még nem bontakozott ugyan teljesen ki, de amely pár hét múltán máris elő fog tűnni és nem fog az elkészült műemléknek díszére s hangulatosságának emelésére szolgálni. Az Országház tér hosszúkás, sajnos, erősen szabálytalan négyszög, melynek főforgalma az észak-déli, vagyis a Falk Miksa ucca–nádoruccai vonalban fekszik. A legtöbb szemlélő tehát e két betorkolás egyikéből érkezve kapja a tér megjelenésének legelső benyomását és perspektivikus képét, mert pl. már az Alkotmány ucca felől érkezőknek legföljebb csak a parlament középső részlete mutatkozik, de már a tér többi oldalának hatását innét egy szempillantással felölelni nem tudják. Igen fontos tehát, hogy a hosszúkás térnek két rövidebb oldalát milyen épületekkel zárják le, mert ezek az oldalak – a forgalom főirányából – szembe ötlőbbek lesznek, mint a tér már kiépült, hosszoldalaihoz simuló – s ezért rövidülten mutatkozó – Kúria és Földművelésügyi Minisztérium. S ha elköveltük már azt a másutt bajosan elképzelhető (de a Nádor uccai oldalon még mindig jóvátehető) hibát, hogy egy akkora jelentőségű térnek két legszembeötlőbb oldalát nem rezerváltuk ugyancsak monumentális középületek számára, hanem azokat – pláne a déli oldalon még el is aprózva – bérházak építőinek áruba bocsátottuk, akkor méltán lehetne legalábbis azt megkövetelni, hogy a szegénységünket – s talán gondolatszegénységünket is – szomorúan tanúsító félmegoldás újabb hibákkal s kézenfekvő intézkedések elmulasztásával ne váljék tűrhetetlenné. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa legutóbb – amikor az északi (Falk Miksa uccai) parcella beépítését annak tulajdonosa, a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. már elhatározta – iparkodott azon, hogy az Országháztér beépítését különleges előírásokkal szabályozza. Elrendelte, hogy itt a bérházak csak egyenlő főpárkánymagassággal, egységes homlokzattal, oromzatok elhagyásával stb. épülhetnek s ezenfelül fenntartotta az építő

³⁰⁶ D. I.: A szabadságharc és a Kossuth szobor-pályázat. Vasárnapi Újság, 1905/52., 20, 314.

hatóságoknak azt a jogát is, hogy a homlokzatok tervezésébe is beleszólhatnak, azokat kritizálhatják és megváltoztathatják. Sajnos, már a legelsőnek épülő Kőszénbányabérház is azt mutatja, hogy mindezen kikötések, szigorítások nem voltak elegendők. Magassága előírásos, párkányai egyenesek, homlokzati kiképzése bizonyára komoly s művészi lesz. Sőt oromzatok sem mutatkoznak eddig rajta (bár kérdés, vajjon ez itten okvetlenül hátrányos lenne-e). És mégis, minden betartott előírás ellenére, már ma – amikor még a tetőzet sem kész – megállapítható, hogy a térnek ezen az oldalon nyerendő képe nemcsak művészietlen, hanem egyenesen elrontott lesz. Pedig bizonyos, hogy a hatóság az építési engedély kiadása előtt részletesen megbírálta magát a tervezett homlokzatot s hogy evvel aligha lesz baj. Csak egyben hibázott – s ez az, hogy csakis a homlokzat tervét vizsgálta önmagában, de megfeledkezett annak a környezetnek, illetve szomszédságnak egyszerű megtekintéséről is, amelybe az új, bizonyára kifogástalan homlokzat kerül! Mert különben látnia kellett volna, hogy a hátsó szomszédépületek olyan magas s idétlen kéményekkel s tűzfalakkal csatlakoznak az új épülethez, hogy eme építészeti csúfságoknak eltüntetése – ezen az exponált helyen – sokkal fontosabb feladat, mint a homlokzati tervezet apró részleteinek vitatása, kritizálása. Így keletkezik azután a Kossuth-szobornak az a háttere, mely az új bérház lapostetőzete fölött tűrhetetlen sivársággal tolakodik a Nádor uccából érkezők szemébe. Két-három tűzfalnak és tetőcsúcsnak, hét darab füstölő bérházkéménynek, sőt még külön egy vastag, gyárszerű kéményfejnek rendetlen, fekete kontúrijait élvezhetni itten a már kibontakozó nagy szobormű koronázása gyanánt. Pedig bizonyosak lehetünk abban, hogy magának a szobornak silhouettje sohasem fog a szemlélő előtt olyan pregnánsan megjelenni s az egész tér hatásába beleolvadni, mint amilyen bántó élességgel rajzolódik majd ki a világos égboltozaton a kéményeknek s tűzfalaknak gyilkosan zavaró látképe. Ma még könnyen lehetne ezen segíteni. Egyszerűen annyira kellene csak felmagasítani a Kőszénbánya-bérház homlokzatát, hogy a 400 méteres térnek túlsó végén állók elől is eltakarja a hátul kibúvó rettenetes kéményeket és tűzfalakat. Ezt akár oromzattal, akár más módon, – esetleg egy hatodik műterememelettel – lehetne elérni. Ez a megoldás nemcsak az építetőnek nem szolgálna kárára, de megmentené a Kossuth szobor hátterének komolyságát s vele az egész tér összbenyomásának, – legalább tűrhető – kiformalását.”³⁰⁷

³⁰⁷ KÖRÖSSY Albert: A Kossuth-szobor háttere. *Pesti Napló*, 1927/78., 209, 12.

A Szabadságharc-emlékmű pályázata

A Kossuth-szoboréhoz hasonló, sőt régebbi múltra visszatekintő Szabadságharc-emlékmű pályázat 1903-ban került újra a köztudatba, amikor a Magyar Képzőművészek Egyesülete Tóth István elnöklétében kérvényezte többek között a tervpályázat kiírása előtt, hogy csak szobrászok vehessenek részt a versenyben, gipszmacettekkel és ne tervrajzokkal készüljenek el a pályázatok, a bíráló bizottság tagjainak kétharmada pedig művészekből álljon, és a pályaműveket a Műcsarnokban állítsák ki.³⁰⁸

A Szabadság tér északi részére tervezett 1848-49-es szabadságharcnak emléket állító szobor tervpályázatát 1905 januárjában március 31-i határidővel írták ki³⁰⁹, amelyre tizennyolc pályamű érkezett be. Május 3-án és 4-én a bírálóbizottság úgy döntött, hogy nem hirdet ki győztest, új pályázatra kerül sor.

A Körössy Albert, Pogány Móric és Tóth István által benyújtott pályatervről Zboray Aladár a *Magyarország* című napilap hasábjain kritikusan írt: „*Igen eredeti Tóth István, Pogány Móricz és Körösi Albert szobra, amely igen ügyesen tagozott, lépcsőzetesen emelkedő talapzaton egy egyenes kaszájú, zömök magyar férfi-aktot tesz meg főalaknak, mintegy jelképezve, hogy a magyar szabadságot az egyenesre hajlított kasza, a harcra kész magyar védelmezi meg ma is.*”³¹⁰ A bírálóbizottság jegyzőkönyvében is hasonló kritikák érték a művészeket: „*10. Tóth István, Pogány Móric és Körösi Albert terve. Négyzetalakú, lépcsőzetes alaplattól emelkedik ki elül és kétoldalt postamens szerű kiugrásokkal a felül vázával koronázott fölépítmény. A talapzaton elül domináló helyzetben Kossuth Lajos alakja, a fölépítmény körül hautreliefszerű csoport látható. A kompozíció összehatásában minden kedvező sajátságai ellenére befejezetlen, csonka alkotás hatását gyakorolja a szemlélőre. Az alépmény hatása monumentális, de ettől idegen a befejezetlen, csonka felső építmény. A főalak mintegy rostrán van elhelyezve, domináló elhelyezésében közel hozva a nézőhöz, és összefüggésben a néppel, mi a megörökítendő történelmi alak egyéniségének valóban meg is felel. Az egészen magas alakban kidolgozott hautrelief fölfogása téves, zavaros. Elrendezésében túlságosan festői, miáltal az architektúra hatását gyöngíti. Költsége 483.000 korona.*”³¹¹

A bírálati eredmények ellen tiltakozó levelet fogalmazott meg több művész: Hikisch Rezső, Körössy Albert, Maróti Géza és Márkus Géza. A levélben nehezményezték, hogy a pályázati kiírásban csupán eszmei vázlatokat kértek, nem pedig kész műalkotást, illetve, azt

³⁰⁸ *Magyarország*, 1903/4., 1903. április 28. 96., 5.

³⁰⁹ Tervpályázatok. *Építő Ipar*, 1905. január 1. 1905/29., 1., 7.

³¹⁰ ZBORAY Aladár: Szobor-pályázat. *Magyarország*, 1905/12., 111, 14-15.

³¹¹ u.o.

nehezményezték, hogy a zsűri azért tartotta eredménytelennek a pályázatokat, mert azokra bizonyos elismert szobrászok nem pályáztak. Az emlékmű pályázatát végül 1907-ben újra meghirdették, s két fiatal művésznak, Szamovolszky Ödönnek és Gách Istvánnak ítelték az első díjat. Az alkotás azonban nem készült el, mert Szamovolszky 1914-ben meghalt, a háború kitörése pedig elvitte az összegyűlt pénzösszeg jelentős részét.³¹²

³¹² NÉMETH Lajos (szerk.): Magyar művészet 1890-1919 1. Budapest, 1981, 139-140.

IV.3 Nemzeti formanyelvkeresés

Kőrössy Albert Kálmán építőművészetében 1904-ig, a pálya kezdetén a neobarokk tömegformálás és díszítés volt jellemző, amelyet később a németországi korai Jugendstil realisztikus növénymotívumaival és állatfiguráival gazdagított. 1900 körül a Jugendstil formavilág realisztikussága megmaradt, ám a flóra és fauna megjelenítése tudatosan is a magyar élővilágból merített. Kőrössy villáján és az Walko-házon a békák, szitakötők, baglyok és gyíkok mellett kukoricacímer, tölgyfa- és vörösfenyőágak jelennek meg, sőt előtűnik dunai halunk, a kecsge is. A bogáncsvirág dús leveleivel a Sonnenberg-ház homlokzatán és a Gondaház kapuján is megjelenik a Jugendstilre jellemző botanikai pontossággal. Ezen épületek szobrászati kivitelezése Oppenheimer Ignác és –a műhelyében szárnyait bontogató – Maróti Géza nevéhez fűződik.

1904-től az Alkotás utcai házaknál és a trencsényi, valamint a gyulafehérvári tervpályázatoknál egy egyszerűbb vakolatarchitektúrájú homlokzatalakítás jelenik meg vésett vagy karcolt díszítéssel, gazdagon tagolt és dekorált tetőzettel. A stilizált ornamentikában itt már nem ismerjük fel a növény- és állatfajtaikat, utóbbi nem is nagyon jellemző.

Kőrössy Albert Kálmán – akinek formavilága a fentiek alapján folyamatosan változott és fejlődött – 1905 körül ismerkedhetett meg Lechner Ödönnel, akivel közösen nyújtottak be pályatervet a kultuszminisztérium építésére kiírt pályázaton.

Az ezt követő években jelent meg Kőrössy új homlokzati díszítése: a háromkaréjos, a kettős madárfej és a halfarkas motívum – amelyek gyakran megjelennek a honfoglalás kori övvereteken³¹³ –, a réteges vakolatarchitektúra, amely szinte mázszerűen borítja be a falfelületeket, valamint a miniatűr oszlopok homlokzati dekorációként és az enteriőrben lépcsőkorklátként. Hasonlót láthatunk Lechner Ödön és követői, Komor Marcell és Jakab Dezső közös alkotásán, Sipeki Balás Béla 1905–1906-ban épült villáján.³¹⁴

Lechnert – akit fiatal követői építészakadémiára szántak – a hivatalban lévő kultuszminiszterek nem kedvelték, a tervpályázatok többségén újszerű meglátásai nem értek célba, ezért tehetséges fiatal építészekkel közösen pályázott. A Pártos Gyulával való szétválás után Málnai Béla és Lajta Béla építészek, majd Sebestyén Artúr irodájában dolgozott a mester – élete utolsó éveiben

³¹³ BALDAVÁRI Eszter: Lechner Ödön építészeti formáinak hatása Kőrössy Albert Kálmán építőművészetére honfoglalás kori tárgyak és a népművészet keresztmetszetében. *Ybl és Lechner vonzásában*, Budapest, 2018, 168.

³¹⁴ BALDAVÁRI, 2018, 173-174.

pedig Vágó József irodájában³¹⁵–, valamint közösen pályázott a Komor és Jakab párossal és Kőrössy Albert Kálmánnal is.

Ebből az időből Lechner közvetlen hatásáról árulkodik a kecskeméti elmeorvosintézet Kőrössy Albert által elkészített pályaterve (1908) és a temesvári Ligeti úti híd. A pozsonyi templom melletti, szintén Lechner által tervezett gimnázium közvetlen rokonságot mutat az ekkoriban megépülő, Kőrössy által jegyzett egykori VI. kerületi főgimnázium formáival is.

³¹⁵ BALDAVÁRI Eszter: Lechner Ödön „irodái”: történeti rekonstrukció egy pénztárcapló alapján, Régi-Új Magyar Építőművészet, 2022/3, 67.

A MAROSVÁSÁRHELYI RÓMAI KATOLIKUS FŐGIMNÁZIUM TERVE

A reformáció elterjedése után, a 18. század elején kezdték el újjászervezni a katolikus hitéletet Marosvásárhelyen. A kezdetekben 1842-től az ún. Lábasházban működött magyar nyelvű római katolikus oktatás, a századfordulón azonban helyszűke miatt, Bernády György polgármesterségének legelején, felmerült egy új iskolaépület létrehozásának gondolata

Az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsának határozata alapján Marosvásárhelyen új főgimnázium és fiúinternátus terveire írtak ki tervpályázatot 1902-ben. A bírálóbizottság tagjai Baumgarten Sándor a Magyar Mérnök- és Építész-Egyesület részéről, Gerster Kálmán, a kultuszminisztérium építésze, valamint Balázs Ernő voltak. Az október 14-i bírálati döntés értelmében az első díjat az „*In hoc signo*” jeligéjű tervnek (135. ábra), vagyis Kőrössy Albert Kálmánnak ítelték oda az építés megbízásával együtt.³¹⁶ A *Vállalkozók Lapjában* is említették ezzel kapcsolatban: „[...] iskolaépítési tevékenységével is kitűnt ekkoriban: 1903-ban a Marosvásárhelyi Gimnázium építésére kiírt pályázatot nyerte meg.”³¹⁷

Kőrössy pályatervének anyagát az Erdélyi Római Katolikus Státus Levéltára őrzi Kolozsváron.³¹⁸ Ezek valószínűleg már a nyertes pályázat utáni kiviteli tervek lehetnek, mert a rajtuk szereplő dátum 1903. május 10. Az *Erdélyi rom. kath. status építendő gymnasium és finövelde terve* című tervlapon az oldalhomlokzati nézet látható, amelyhez alaprajzok is tartoznak. Az alaprajzon elsőre feltűnik a hasonlóság az 1904-ben készült trencsényi leányiskola pályatervének rendszerével: az oldalsó épületszárnyak a hátsó udvarra nyílnak, az épület középső tengelyének tágas előteréből pedig a tornacsarnokba juthatunk. A pinceszintre kerültek volna a fás- és szénpincék a mosókonyhával, konyhával, egy laboratóriummal és a tornateremhez tartozó öltözőkkel, a felsőbb emeleteken pedig a tantermek és a tanári szobák kaptak helyet.

Az oldalhomlokzat kialakításán Kőrössy későbbi sajátos formavilága látszik kibontakozni, amely a budapesti bérházépítészetben fejlődött tovább, az Alkotás utcai épületek vagy a Práter utcai Gonda-ház formavilágában. A főgimnázium épületének meghatározó elemei a kváderezett lábazat és sarokélek, valamint az omega alakú alagsori ablakok. Lechner Ödön építészeti formáira jellemző miniatűr oszlopok szegélyezik a földszinti félköríves ablakokat, az

³¹⁶ Új főgimnázium. *Budapesti Hírlap*, 1902/22., 290, 10.

³¹⁷ *Vállalkozók Lapja*, 1903/24., 14, 9.

³¹⁸ Marosvásárhelyi Városi Levéltár: Fond Liceul Catolici. Acte tehnice 429/1905-1912, a marosvásárhelyi főgimnázium alapleltára (1905-1926).

első emeletiek feltűnően egyszerűek, a második emeleten pedig szerény dekoráció jelenik meg felettük. A rizalitok díszített oromzatában visszaköszönnek a miniatűr oszlopok.

A terveken szereplő – Kőrössy által szignózott – ceruzával írt megjegyzés szerint ez az első kiviteli tervek végleges verziója, amelyet a miniszteri beadvány tervezetének szánt az építész.

A marosvásárhelyi levéltár adatai szerint 1903-ban dr. Bocskor Mihály, az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsának titkára bízta meg Kőrössy Albert Kálmánt és ifj. Csiszár Lajos építő mestert a régi Klastrom utcában 3559,83 m² összterületre tervezendő iskola megépítésével.³¹⁹

Nem tudni, hogy mi történhetett, de végül új, szerényebb költségvetésű tervek elkészítését kérték, amivel már Pápai Sándor marosvásárhelyi építész bízta meg, az ő tervei alapján épült 1903 és 1905 között a gimnázium 205 171 koronás költségvetésből.

³¹⁹ Marosvásárhelyi Városi Levéltár: Fond Liceul Catolici. Acte tehnice 429/1905-1912, a marosvásárhelyi főgimnázium alapleltára (1905-1926).

A KULTUSZMINISZTERIUMI PALOTA PÁLYATERVE

Lechner Ödönnel közösen, Budapest

Annak ellenére, hogy Kőrössy kultuszminisztériumi palotájának pályaterve (130-134. ábra) nem valósult meg, érdemes bővebben beszámolni róla, hiszen nem csupán azért foglal el különleges helyet az építész életművében, mert mesterével, Lechner Ödönnel közösen készítette, hanem ezért is, mert a historizmus és a modernebb, szecessziós törekvések híveinek versenye élesedett ki a tervpályázat során. Nemcsak a bírálóbizottság tagjait osztotta meg, a napi sajtóban sem maradt visszhang nélkül a botrányba fulladt pályázat.

Berzeviczy Albert közoktatásügyi miniszter tervpályázatot hirdetett a Kultuszminisztérium Duna-parti új palotájának építésére – a mai Széchenyi rakpart Balaton utcától a Markó utcáig terjedő szakaszára, az Országházzal szemközti telekre –, melyen kizárólag magyar építészek vehettek részt.³²⁰ A jeligével ellátott pályatervekhez költségvetést is kellett mellékelni a műleírás mellé, mert a kiírás 2 millió koronában határozta meg a tervezett építési költséget. A pályaműveket 1905. április 15-én 13 óráig kellett benyújtani a Hold utca 10. szám alatti Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium segédhivatali főigazgatójánál. Már a kiírásnál jelezték, hogy az első díjat csakis „*abszolút becsű pályaműnek*” adják ki, a kivitelre szóló megbízásra pedig a miniszter fenntartja magának a szabad rendelkezési jogot.³²¹

Az építési programban kikötés volt a négyemeletesre tervezendő épület magassági szintes kialakítása, hogy a Klotild utcában szabad legyen a forgalom. A helyiségek között a miniszteri és államtitkári szobák mellett három könyvtárral is rendelkezzen, valamint a padlástérben egy kiállítótérrel. A későbbi bírálat szempontjából érdekes, hogy az építési program annak ellenére, hogy az építészeti stílust nem kötötte ki, a „*minden kiforratlanságtól s esetleges modern túlzásoktól mentes*” megjelenést részesítette előnyben.³²²

A hivatalos kiírás előtt már felkarolta a pályázat ügyét a napisajtó, amelyben az alakuló bírálóbizottság összetételére nézve a korábbi tervpályázatokhoz képest pozitív változásnak ítélték, hogy több szakmai tagot delegáltak a testületbe. A *Budapesti Napló* így tudósított az építkezés kezdeményezéséről: „*Nagyon helyeseljük, hogy a miniszter szakított az utóbbi időben*

³²⁰ *Pesti Hírlap*, 1904. december 26., 14.

³²¹ u.o.

³²² A kultuszminiszteri palota pályatervei. *Magyar Pályázatok*, 1905/3., 7.

*már divattá vált rendszerrel, amely középületeink emelésénél kizárta a művészi erők mérközését. [...] A kultuszminisztérium palotájának pályázata hosszú idő után újra nemes versenyben fogja egyesíteni építészeink jeleseit és remélhető, hogy eredménye nemcsak a művészi ízléséről ismert minisztert fogja kielégíteni, de halálos csapást mér a protekciós rendszerre.*³²³

A határidőig huszonnyolc pályamű érkezett be, melyeket a bírálóbizottság³²⁴ 1905. július 14-én vizsgált meg.³²⁵ A döntést követően július 16-án a Szépművészeti Múzeumba vitték át a terveket, az Állatkert felőli kapun megközelíthető földszinti teremben állítottak ki őket, s két héten át megtekinthetők voltak.³²⁶ A meglehetősen vegyes, de konzervatív többségű szakmai zsűri – Forster Gyula, Koronghi Lippich Elek, Fittler Kamill, Aigner Sándor, Radisics Jenő, Schulek Frigyes, Zala György, Herczegh Zsigmond, Ney Béla, Nagy Virgil és Quittner Zsigmond – két eredménytelen szavazás után a harmadik körben 7-5 arányban a 25-ös számú „Pázmán Péter” jeligéjű pályázatot, vagyis Alpár Ignácot jelentette ki győztesnek a tizenkét résztvevő közül.³²⁷ A második díjat a „*Cour d'honneur*” jeligéjű 19-es számú pályamű kapta – amelyet Körössy Albert Kálmán és Lechner Ödön készített –, valamint Hüttl Dezső „*Beatus ille*” jeligéjű terve. A bírálati jegyzőkönyv szerint Körössy és Lechner tervében a Személynök utca felől tervezett terjedelmes előkert miatt kialakított nagy kiülősű rizalitok nagy árnyékot vetnek a hátsó falsíkok ablakaira. A szuterént magasra helyezték, amely így jól használható helyiségeket képez. Az alaprajzi elrendezés világos és áttekinthető, az egyes helyiségek világítása jó. Az osztályok elrendezése több pontban eltért a program követelményeitől. A bírálók kifogásolták, hogy a tervezők a miniszter hivatalos helyiségeit a Személynök utcai részre tették, holott erre megfelelőbb lett volna a reprezentatívabb Duna-parti oldal. A megjelenést illetően úgy fogalmaztak, hogy az „*építészeti kiképzése egyszerű eszközökkel és szerény motívumokkal elég változatos és kedvező*”.

A bírálóbizottság végül is azt a tervezőt hirdette győztesnek, aki az építési programban meghatározott költségvetést nem tartotta. Ezt azzal indokolták, hogy belátták, egy ilyen nagyszabású épület kivitelezésére az általuk irányzott összeg nem elegendő. A többi pályázó

³²³ *Budapesti Napló*, 1904/9., 258. 5.

³²⁴ A bíráló bizottság teljes névsora titulussal: báró Forster Gyula főrendiházi tag és miniszteri tanácsos, dr. Koronghi Lippich Elek miniszteri osztálytanácsos, Fittler Kamill az Iparművészeti Iskola igazgatója, Aigner Sándor építész, Radisics Jenő miniszteri tanácsos és az Iparművészeti Múzeum igazgatója, Schulek Frigyes építész, Zala György szobrászművész, Molnár Viktor miniszteri tanácsos, Szász Károly miniszteri osztálytanácsos, Herczegh Zsigmond építész, a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet részéről Ney Béla miniszteri tanácsos és Nagy Virgil műszaki tanácsos, építészek; a Magyar Építőművészek Szövetsége részéről pedig Quittner Zsigmond építész.

³²⁵ *Budapesti Hírlap*, 1905/25., 197. 8.

³²⁶ A kultuszminisztérium palotája. *MMÉE HÉ*, 1905. június 18. 1905/24., 1-41., 166.

³²⁷ NÉMETH, 1981, 137.

elégedetlenségét nyilvánította ki, mert aki igyekezett tartani az előírt költségvetést, annak nyilván nem volt lehetősége olyan hatásos és monumentális tereket létrehozni (hiszen a beépített terület csökkentését, a helyiségek alacsonyabb belmagasságát és kisebb szobák tervezését kellett kieszközölni), mint annak, aki jócskán túllépte a megadott keretet. A bizottság késleltetve ugyan, de nyilvánosságra hozta a bírálati jegyzőkönyvet, melynek hatására számos cikk jelent meg, amelyben építészek saját néven vagy álnév alatt adtak hangot nemtetszésüknek. Többségük nem volt megbékélve Alpár Ignác győzelmével. Ezt az ellenszenvet megerősítette Szegő György későbbi tanulmánya, mely szerint Alpár barátsága Tisza István miniszterelnökkel méltán vetette fel az előre elrendezett döntés lehetőségességét.³²⁸

Olyanok is akadtak, akik a historizáló és a szecessziós törekvések közötti stílusharcra irányították a figyelmet: *„A két tábor mérkőzött. Egyik felén a protekció, a nepotizmus, a kisebb-nagyobb panamákkal vértezett, reakciós és tudatlan tábor, másik felén a modern, a haladó, a forradalmi ifjú művészpárt. Mindkettő vezérét küldte a csatába. A feladat szép, lelkesítő egy művészre és sok pénzt is hoz a konyhára. S a harc eredménye, mint mindig, az ósdi tehetetlen, művészetlen győzelme. Hét szavazat öt ellen.”*³²⁹

Sőt, olyan is akadt, aki a két karakter: Alpár és Lechner versenyében azt kifogásolta, hogy teljesen elvette a figyelmet a fiatal, feltörekvő építészek kvalitásos pályaműveiről: *„A kik mai építőművészeti mozgalmainkat figyelemmel kísérik, a küzdelmek előterében két egyén vagy helyesebben két személy ádáz harcát láthatják. A két személy körül csoportosulnak az érdekek, olyannyira, hogy a nagy közönség figyelmét teljesen maguknak foglalják le és ez által új erők és törekvések érvényesülése úgyszólván lehetetlenné válik. A kultuszminisztérium palotájának pályázata lehetett volna az a terep, hol új tehetségek reméltek érvényesülést, de a két személynek érdekharca elterelte a közérdeklődést a feladat művészeti megoldásától, tehát a versengés tulajdonképpen céljától. A komoly munka még meg se kezdődhetett, a pályázók a feladatot még meg sem ismerhették és máris megindult a hírlapi campagne, sőt egyesek a pályatervek benyújtása előtt tudni vélték: melyik két építészünk műve között dől el az elsőség kérdése. Mert itt mindig csak két személyről volt szó, két nevet hangoztattak mindenütt: Alpárt és Lechnert. A nagy közönség, melynek természetesen a kulisszatitkokról fogalma sem lehet, a hírlapi küzdelmet felette komolynak tartja és nem veszi észre a csendben dolgozó versengőket,*

³²⁸ SZEGŐ György: Baumhorn Lipót – A Templomépítő: Magyar kiállítási, művészeti katalógusok a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből Baumhorn Lipót építész 1860-1932, Budapest, 1999

³²⁹ Ág: Megint Cigleristák. NÉPSZAVA, 1905/33.,105, 3.

kiknek ambíciója és művészi munkája több méltánylást követel, mint a mennyiben részesülhet a két előtérben küzdő ádáz tusája mellett.”³³⁰

A zűrzavar odáig fajult, hogy a bírálóbizottság tagjai: Quittner Zsigmond és Zala György Körössy és Lechner melletti véleményüket írásba foglalták, és a napilapokban közzétették a Kultuszminisztériumnak írt hivatalos levél formájában: „*Alulírottak, mint a kultuszminisztériumi tervpályázat bíráló bizottságának tagjai a folyó hó 14-én az első díj odaítélésére vonatkozó határozatot a pályázati feltételekkel és az igazsággal meg nem egyeztethetőnek tartjuk és ezért különvéleményünket ezennel előterjesztjük. [...] A pályázati feltételek szerint t. i. az I. díj csak abszolút becsű műnek ítélhető oda, pedig a 25. számú mű az albizottság jelentése szerint – melyet a bíráló-bizottság elfogadott – lényeges hibákban szenved, tehát nem bír abszolút beccsel.*

A bíráló-bizottság egyhangúlag elhatározta, hogy előnynek tudja be a kisebb költséget, hátrálynak a nagyobb költséget úgy, hogy előnyt ad az olcsóbb tervnek, még akkor is, ha a drágább mű talán valamivel jobb is volna, ami jelenleg azonban nem áll. Ezen egyhangú elvi határozatot azonban a titkos szavazásnál a többség ignorálta. [...] Igazságtalan és jogtalan ez nevezetesen azon pályázókkal szemben, akik becsületesen és őszintén iparkodtak az előírt összegben belül a programnak megfelelni. [...] A 19. számú terv, melyet a bírálóbizottság kisebbsége az I. díjra méltónak talált, magában egyesíti a 25. számú tervnek összes előnyeit, azonban annak hátrányait szerencsésen kikerülte, költsége 916 ezer koronával kisebb. A pályázati feltételek szerint, de saját elvi határozata szerint is a bírálóbizottság akkor járt volna el igazságosan, ha a 19. számú tervnek alaprajzi és homlokzati fölényénél fogva és a lényegesen kisebb költségek miatt az I. díjat ennek ítélte volna meg.

Budapesten, 1905. június hó 15-én.

Quittner Zsigmond s. k.,

mint a Magyar Építőművészek Szövetségének első mestere és kiküldöttje,

Zala György s. k.,

mint az Országos Képzőművészeti Tanács tagja, bíráló-bizottsági tagok.”³³¹

Több cikkben is kitértek Körössy Albert Kálmán és Lechner Ödön közös tervére, de csak kevesen érveltek annak előnyeivel. A tervek közelebbi szemügyre vétele azért fontos, mert

³³⁰ A kultuszminisztériumi tervpályázat. *Az Ujság*, 1905/2-3., 168., 16.

³³¹ A kultuszminisztérium tervpályázata. *Az Ujság*, 1905/3., 167, 12-13. 1905. június 17.

sokan a pályaművet egyedül Lechner alkotásaként azonosították, mások viszont éppen a „lechnerességet” hiányolták belőle. A négyemeletes épület pályatervén a homlokzati rajzon jól látható, hogy a földszint kváderburkolatos, míg az emelet vakolatarchitektúrával díszített, az ablakok egységesen kosárirves záródásúak, felfelé egyre kisebb méretűek, ezzel fokozva a vertikálitást. A középső tengely rizalitszerűen ugrik előre, ahogy a két szélső is, ezzel franciaudvart képezve. Erre utal a terv jeligéje, a cour d'honneur, azaz díszudvar is. Az előrelépő rizalitokat toronyszerű felépítmények emelik ki még inkább. A főkapun belépve hatalmas díszudvarra juthatunk – melynek centrális alaprajzú előtetője különleges megoldást mutat (133-134. ábra) –, amelyből további bejáratok nyílnak különböző irattárakba, s mellette két kisebb udvar is helyet kapott az épületben. A bal szárny első emeletén foglalnak helyet a miniszteri segédhivatalok szobái, a jobb szárnyban pedig a különböző ügyosztályok termei. A második emeleten vannak a legreprezentatívabb terek: a középső tengelyben a tanácsterem, a bal szárnyban a miniszteri szoba, a jobb szárnyban pedig az államtitkáré.

A *Fővárosi Közlöny* így ír a közös műről: „Homlokzata tetszetős, nagy kár azonban, hogy a nagy mester keze nem jut jobban érvényre. Költségek tekintetében legközelebb áll az előírányzott összeghez.”³³² Az Ezrey álnéven író – Lechner-követő – Komor Marcell is megjegyezte, mennyire nem lechneres a pályamű: „A tömeghatás a nyílások és falfelületek ritmusa ugyan határozottan rá vall a modern magyar építőművészet apostolára, de benső jobb érzését meg kellett tagadnia, mert hiszen a modern túlzásoktól eltiltották a pályázat feltételei.”³³³ Kismarty-Lechner Jenő – építész, a mester unokaöccse – 1961-ben megjelent Lechner Ödön monográfiájában úgy értékelte a közös pályaművet, mint amelynek „architektonikus kialakításán szembeűnő, hogy az inkább Kőrössi keze munkája. Nyoma sincsen rajta Lechner eddig követett építőművészi felfogásának.”³³⁴ A szerzőnek annyiban igaza van, hogy valóban az építési programban kikötött feltételek miatt nem lehetett modernebb, azaz szecessziós stílusban készült művel pályázni. Éppen ezért a legszokatlanabb formájú részletek a kör alakú ökörszemablak és a szintén körmintás köerkélyek, amelyek elég idegennek hatnak mindkét építész életművében. Az is igaz, hogy a kváderezett lábazat kosárirves nyílásaival, valamint a gazdagon tagolt toronyszerű tetőfelépítmények is Kőrössi legkorábbi művein – például az Osztállysorsjáték Palotán – jelentek meg. Az ő keze nyoma látszik továbbá a középső tengely kialakításán is, amelyen az Eskü téri épület középső tengelyének arányait látjuk. Különösen a kapunyílások és az legfelső emelet formái: a negyedik

³³² *Építési és Műszaki Közlöny*, 1905/5., 6-7.

³³³ EZREY [KOMOR Marcell]: A kultuszminisztérium palotája. *Vállalkozók Lapja*, 1905/4., 21, 4.

³³⁴ KISMARTY-LECHNER Jenő: Lechner Ödön, Budapest, 1961, 161.

emelet termaablaka a kultuszminisztériumi palota pályatervén is megtalálható, csak felette nem Fortuna szobra látható, hanem a Szent Korona.

A homlokzati díszítés kialakítását végignézve azonban láthatjuk, hogy a később Lechnernél és követőinél – például Komor Marcellnél és Jakab Dezsőnél – megjelenő vakolatarchitektúra érdekes, mázként lefolyó mintázata, valamint a középső tengelyben gazdagon tagolt tornyocskák közötti tagozatokat díszítő miniatűr oszlopok Lechner Ödön formavilágáról tesznek tanúbizonyságot. Ide sorolható még a díszudvar kapuépítménye, melynek kupolás megoldása a kőbányai Szent László templom alternatív tervével hasonlítható össze, a kapu előtetős kialakítása pedig a pozsonyi postapalota 1902-ben, Lajta Bélával közösen készített pályatervének kapujával mutat rokonságot. A kidolgozott pályamű egyébként rendkívül kvalitásos, a kompozícióban olyan részleteket rajzoltak meg az építészek, mint a dunai homlokzat középtengelyének oromzatában megjelenő Szent Korona, vagy az utcai átjáróban találkozó, egymás mellett elhaladó lovas kocsik. A mellette lévő árkád alatt pedig egy kedves, idősebb pufók férfi és egy asszony alakja jelenik meg.

Lechner Ödön életművét áttekintve érdekes, hogy a kultuszminisztérium pályatervén – amelynek színes akvarelljeit ma a Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltára őrzi³³⁵ – megjelenő formák jellemző motívumaivá válnak az ugyanebben az évben megépülő Sipeki-Balázs Béla-villának, valamint az egy esztendővel később készülő pozsonyi gimnáziumnak és a Kőrössy által – a mester segítségével – tervezett Munkácsy Mihály utcai főgimnáziumnak. Kismarty-Lechner Jenő is utal arra, hogy nagybátyjának a kultuszminisztériumi pályatervnél „*érdekes és stíluskereső törekvéseit előmozdító elgondolásai vannak.*”³³⁶

A kultuszminisztérium pályatervéről azért fontos bővebben megemlékezni, mert sokkal többet jelentett csupán egy pályaműnél. A Lechner által fémjelzett magyaros stílus képviselőit fogta volna össze, amelyhez szükséges az előzményeket is ismerni.³³⁷ 1903 decemberében a fiatal építészek memorandumot fogalmaztak meg egy mesteriskola létrehozására, amelyet a Magyar Építőművészek Szövetségének közgyűlésén közel 300-an írtak alá. 1903 december 17-én Quittner Zsigmond építész, Zala György szobrász és Beöthy Zsolt művészeti író nyújtotta át Berzeviczy Albert kultuszminiszternek a dokumentumot.³³⁸ Már az átadáskor többen felszólaltak a memorandum szövege ellen, mások attól tartottak, hogy a Képzőművészeti Tanácsnak nem áll érdekében pozitívan elbírálni az ügyet. A memorandum ugyanis – amelynek

³³⁵ A kultuszminisztériumi palota pályaterve. T.13.No.52/1-16

³³⁶ KISMARTY-LECHNER, 1961,104.

³³⁷ BALDAVÁRI Eszter: Lechner Ödön „irodái”: történeti rekonstrukció egy pénztárapló alapján, *Régi-Új Magyar Építőművészet*, 2022/3, 63-67.

³³⁸ *Budapesti Napló*, 1903/8., 346, 7.

teljes szövegét³³⁹ az Építészeti szemle, 1903. évi 24. számában olvashatjuk – tulajdonképpen a mesteriskola létrehozása alatt a nemzeti formanyelv térnyerését, de mindenekelőtt Lechner Ödön pozícióhoz való juttatását mondta ki: „...*A mostani általános modern stílus törekvéseknél is sok helyütt kibontakozik már egy-egy nemzet egyénisége. Itt az alkalom, hogy mi is megteremtjük a modern művészet magyar típusát. A jó sors megáldott minket egy vezető géniusszal, aki fel tudta használni az alkalmas pillanatot, s fiatalos lelkesedéssel mutatta meg nekünk a haladás útját. [...] A magyar építészek ifjú gárdája, a magyar kritika nyíltan színt vallott Lechner törekvései mellett. De döntő helyeken nem vetettek rá ügyet. Aki a magyar munka tipikus képviselője, ma munka nélkül áll s a kit a sors nemzedékek tanítómesterének szánt, nem talál alkalmat tanai hirdetésére.*” A szöveget az Építészeti Szemle főszerkesztője, Bobula János is szerencsétlennek vélte, mert egy esetleges visszautasítás során nemcsak Lechner „katedrája”, de az egyébként régóta szükséges mesteriskola eszménye is meghiúsul. Bobula a véleményétől függetlenül az aláírók között szerepel, ahogyan Hauszmann Alajos is, aki szintén inkább a mesteriskola megalakítása, annak az akadémia keretek köré szervezése mellett állt ki. 1904 novemberében tartott rektori székfoglalójában megnyugvását fejezte ki, hogy a Képzőművészeti Tanács hatására a kultuszminisztérium elvetette a mesteriskola létrehozását.³⁴⁰

A mesteriskola eszményi képe azonban nem halványult el, 1904-ben Gerő Ödön írt *Lechner Ödön mesteriskolája* címmel méltatást.³⁴¹ 1905-ben a Kultuszminisztérium épületének tervpályázata vált a küzdelem szimbolikus harcterévé, ugyanis a második díjat elnyert Lechner Ödön és Körössy Albert Kálmán által közösen benyújtott pályaterv a nemzeti formanyelv térnyerését jelentő zászlóként az építészek, sőt a bírálóbizottsági tagok támogatását élvezte. A pályázatot még Berzeviczy Albert írta ki 1905 tavaszán, amelyet a bíráló bizottság két eredménytelen szavazás után döntött el, s ítélte Alpár Ignácnak az első díjat. A bírálók között volt Forster Gyula, Fittler Kamill, Radisics Jenő és Koronghi Lippich Elek is. Az utóbbi kettő közötti levelezésből kiderül, hogy a mesteriskola megakadályozását aggályosnak tartották. Radisics így írt Koronghi Lippichnek: „[...] *ma, hogy gondolkodtam, kevésbé tetszik az a lapokkal közlendő határozatunk, amelynek éle Lechner törekvései ellen irányul és abban kulminál, hogy mi, a legfőbb művészi fórum „kiforratlan” stílusok és formák tanítását nem tartjuk helyesnek. Kiforratlan formák: mi ez? Kérdem: mikor Ghiberti halhatatlan remekeit megalkotta, kiforrott, megállapodott valami volt a renaissance? Michelangelo megállapodott*

³³⁹ n.n.: Magyar építészeti mesteriskola. *Építészeti szemle*, 1903/12, 24, 325-327.

³⁴⁰ HAUSZMANN Alajos: Az építészeti mesteriskola kérdése. *Építészeti szemle*, 1904/13., 19, 295.

³⁴¹ GERŐ Ödön: Lechner Ödön mesteriskolája. *Művészet*, 1904/1

szabályok nyomán építette meg a Szt. Péter templomot? Hiszen amint a magyar nemzeti törekvések a művészet terén mindenkinek egyaránt felfogható módon megmagyarázhatók lesznek — meg is haltak! [...] óvatos légy a Forster-féle indítványt illetően a határozat megfogalmazásánál, sőt sokkal kisebb bajnak látnám, ha ez egyáltalán napvilágot sem látna, mintha valamit kimondunk, ami ellene van szívünknek és eliteli nemzeti erőnk legfőbb forrását: a géniusokban való közvetlen hitét.”³⁴²

A kultuszminisztérium palotájának tervpályázata nemcsak a különféle stílustörekvések ellentéte miatt érdekes³⁴³, hanem politikai háttere miatt is. Említettük, hogy a kiírást még Berzeviczy Albert kultuszminiszter, a Tisza István vezette Szabadelvű párt minisztere tette közzé 1905. április 15-én, a bírálatot pedig július 14-én tartották meg. Ez, és a későbbi megbízás ideje az 1905-1906-os politikai válság idejére esik. Az 1905. január 26. és február 4. között megtartott választásokat, amely során az ellenzékbe tömörül Koalíció győzedelmeskedett. Mivel elveik szerint a kiegyezés előtti állapotokat szorgalmazták, I. Ferenc József uralkodó, figyelmen kívül hagyva a választásokat, Fejérváry Gézát, a magyar királyi darabonttestőrség kapitányát nevezte ki miniszterelnöknek 1905. június 18-án. A választások lezárásával, de a darabontkormány kinevezése előtt a Tisza-féle kormány maradt uralmon, vele Berzeviczyvel, de a tervezési megbízást Körössy és Lechner számára már Lukács György pártonkívüli kultuszminiszter (1905. június 19.–1906. március 6.) adta ki.

A *Független Magyarország* című lap így tudósított az eseményről: „*Nem is hinné az ember első pillanatra, hogy milyen nagy jelentőséggel bír ez a miniszteri intézkedés. Először az igaz érdem elismerése nyilvánul meg benne, mert úgy Lechner, mint Körösi valóban elsőrangú, kiváló építészek, akik a saját, mélységes tudásukat adják vállalkozásaikhoz. [...] Közügy, fontos közügy ez s mi, aki Lukács miniszternek egyébként politikai ellenfelei vagyunk, e legújabb ténykedésért, mely egyaránt vall bátorságra és igazságérzetre, kalapot emelünk.*”³⁴⁴

Lechnernek is rendkívül fontos volt ez a megbízás, ugyanis a mesteriskolát a tervezési folyamat keretein belül kívánta megvalósítani. Ő maga így írt erről a *Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz* című közismert és legfontosabb értekezésében (amit még reményekkel telve Lukácsnak címezve 1906. február 15-én tettek közzé, március 6-án azonban már Tost Gyula volt a miniszter): „[...] a kultuszminisztérium építésének keretében a jelzett módok között létesíthetném a mesteriskolát. Ajánlom ezt a szent ügyet kultuszminiszterünk jóakarátába, aki a legádázabb politikai küzdelmek közepette számos tényével, mint a magyar kultúrának hivatott

³⁴² Radisics Jenő levele K. Lippich Elekhez. Budapest, szombat 64. szám

³⁴³ GERŐ Ödön: A kultuszminisztérium palotája. *Pesti Napló*, 1905. június 17., 56., 165.

³⁴⁴ *Független Magyarország*, 1905/4., 1360, 14.

őre és a művészet jelentőségét teljesen átértő és érző esztétikus egyéniség még ellenfeleit is elismerésre ragadta.”³⁴⁵ Sármány-Parsons Ilona tanulmányából azt is megtudjuk, hogy a pályázat elnyerése olyan értelemben is szimbolikus volt, hogy a negyvennyolcas érzelmű Lechner estélyt látott a darabont kormány színrelépésével – amelyet viszont Tisza István és az akkori ellenzék hívei nem néztek jó szemmel.³⁴⁶ Az is érdekes egybeesés, hogy Bécsben is hasonló folyamatok mentek végbe: a szecesszionisták kiállításai egyre kisebb érdeklődést mutattak, és az uralkodó sem volt jó véleménnyel a szecesszióról. Már 1899-ben a bécsi kiállítás alkalmával megjegyezte: „*No! de milyen színeket látnak (?) ezek az emberek! Dehogyan látnak ezek.*”³⁴⁷ 1902-ben pedig – amikor a Lechner tanítványok a mester katedrájáért harcoltak – a Beethoven-kiállítás alkalmában Otto Wagner is a szakmai ellenvélemények keresztútjába került.³⁴⁸

A kultuszminisztériumhoz visszatérve, miután 1906. április 11-én jogutód nélkül feloszlott a kormány, az 1906-os választások eredménye értelmében kinevezték Wekerle Sándort, és a második Wekerle-kormány kultuszminisztere 1906. április 8-tól Apponyi Albert lett. Amíg Kőrössy másik fővárosi középülettervezése, a VI. kerületi főgimnázium kivitelezéséhez szükséges engedélyeket már Apponyi szignálta, a Kultuszminisztérium épülete végül nem valósult meg, pedig a Budapest Főváros Levéltárában fellelhető közjegyzői okirat szerint, Lechner Ödön Kőrössyt bízta meg, hogy vegye fel az épület műszaki tervezésének elvégzéséért járó 50 000 koronás tiszteletdíjat a közösen kiállított számlájuk alapján.³⁴⁹

Az évszámok, a tervpályázatok és dokumentumok összevetve felvetik a lehetőségét egy Kőrössy-Lechner-iroda működésére, hiszen a IV. kerületi főgimnáziummal egy időben és kísérteties formai hasonlóságokkal épült fel a pozsonyi főgimnázium, mindez a kultuszminisztérium pályatervének elkészítése idejében. Nemcsak Lechner számára volt mérföldkő a kultuszminisztériumért és vele a mester iskoláért folytatott harc, hanem Kőrössy életművében is, mert a Lechnerrel közös munka lehetett a katalizátora az építész 1906 és 1908 közötti magyaros szecessziós korszakának.

³⁴⁵ LECHNER Ödön: Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz. *Művészet*, 1906/5, 1, 1-18.

³⁴⁶ SÁRMÁNY-PARSONS Ilona: Sorspárhuzamok a századfordulón. Otto Wagner és Lechner Ödön pályarajza. Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Szerk. Somogyi Éva. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1991. 351.

³⁴⁷ n.n.: A király a szecesszióról. *Építészeti Szemle*. 1891. május 1., 1891/1., 10.

³⁴⁸ SÁRMÁNY-PARSONS Ilona, 1991. 347.

³⁴⁹ BFL VII.151 – 1910-0034

VI. KERÜLETI FŐGIMNÁZIUM

Budapest VI., Munkácsy u. 26–30.

A Munkácsy utca 26–30. szám alatti egykori VI. kerületi főgimnázium – ma Kölcsey Gimnázium – 1906-ban épült az U alakban elrendezett épület, amely a főtengelyben és a szárnyakon elhelyezett tornyokkal tágas udvar köré csoportosul, amely a tornaórák helyszínéül szolgált. 1908-ban készült el, ma szépen felújítva látható, csak a két udvari bejárata között álló egykori pavilon tűnt el.³⁵⁰ A telek korábbi tulajdonosai 1885-ben Madarász Zsigmondné Szabadffy Franciska és gyermekei voltak, majd 1892-ben Hindenbaum Mór vásárolta meg, 1905-ben pedig a Magyar Királyi Kincstár birtokába jutott, és egyesítették a Munkácsy Mihály utca 26., 28. és 30. számú telkeket.

1905. február 24-én írták ki a tervpályázatot április 15-i határidővel, amelyre 41 pályamű érkezett be. A bírálóbizottság tagjai között volt Forster Gyula, Fittler Kamill, Aigner Sándor, Korb Flóris építészek, Zala György szobrász, Boncz Ödön miniszteri tanácsos, Baumgartner Sándor, Kapitány Kálmán, Pecz Samu (MÉSZ), Pucher István (MMÉE) és Csányi Károly építészek. 1905. május 30-án ült össze a bizottság a Szépművészeti Múzeumban, ahol meghallhatták az iskolaigazgató Szele Róbert véleményét is. A bírálói döntés alapján Körössy Albert „*Vörös háromszög*” jeligéjű terve kapta az első díjat, Vágó József és László „*Modern nevelés*” és Dümmerling Ödön „*Vörös kereszt*” című terve részesült a 2. díjban, Balázs Ernő „*Két kör*” és Pártos Gyula „*Világosság*” jeligéjű terve pedig a harmadik díjat kapta.

Az épület terveinek elkészítésével Körössy Albert Kálmánt bízták meg, aki két változatot is készített a homlokzatról.³⁵¹ A fennmaradt tervekből látszik, hogy végül az „alternatív homlokzat” megnevezésű valósult meg kisebb-nagyobb változtatásokkal. A tervekből jól kivehető, hogy a másik változaton nem annyira hangsúlyos előudvaros elrendezés, sőt talán inkább az utcafrontos elképzelés érvényesül benne. Mivel ez szokatlan megoldásnak számított, talán az udvar elhelyezése miatt is készült két alternatíva. Ugyanakkor felmerül hát a kérdés, hogy az építész két, magának egyformán kedves változatot nyújtott be, vagy pedig az egyiket egy másik tervezővel közösen álmodta meg. Bakonyi Tibor és Kubinszky Mihály szerint mindenképpen kapcsolatba hozható Lechner Ödön iskolaépítészetével,³⁵² sőt a Sipeki-Balás-

³⁵⁰ GERLE János–LUGOSI LUGO László: A szecesszió Budapesten, 1999, 46.

³⁵¹ BFL-XV.17.d.329 - 28334

³⁵² Azon belül a pozsonyi és a budapesti Vajda Péter utcai iskoláéval mutat közvetlen rokonságot.

villán³⁵³ látható formák is megtalálhatóak Körössy „iskoláján”. Jobban szemügyre véve a részleteket, ilyen például a három egymásba kapcsolt körben – vagy háromkaréjban látható hármás bimbó (vagy mag, esetleg gránátalma) motívuma, és a lekicsinyített kőoszlopok ablakkeretezésként való használata, mely egy az egyben megtalálható a Sipeki-Balás-villán. Hasonló a homlokzat bibét formázó díszítése is, amely elhelyezése miatt mintha lekúszna a tetőről, sőt annyira folyékony állagúnak hat, hogy szinte lecsorog a tetőpárkány alól. A megvalósult homlokzaton, kerítéseken és a padlásablakok között is megjelenik a miniatűr oszlop, amely a lépcsőházban válik hangsúlyos díszítőelemmé, az ablakokat pedig síkszerű vakolatarchitektúra díszíti, amely a magyaros ruházat szegélyeire emlékeztet. A koronázópárkány fő díszítőeleme a falfarkas motívum, amely az ablakok kötényében, a második emeleti ablakok között és az oldalszárnyak oromzatában is megjelenik. A tető építéskori magyaros formavilágú kúpcserepeit a felújítások során kicserélték, az utolsó eredeti darabot az iskola egyik tanára mentette meg, és helyezte el az intézmény történeti gyűjteményében.

A kétemeletes iskola földszintjén az egyik szárnyban a szalon, a konyha és az ebédlő található, a másikban a tornaterem, az öltöző és az orvosi szoba. A főtengelyben volt a sarkon lévő igazgatói iroda mellett a tanári szoba, illetve egy tanári könyvtár, az oldalszárnyban pedig tantermek sorakoztak. Ezek mellett egy diákkönyvtár kapott helyet külön ifjúsági olvasóval, és egy további könyvtár. Az emeletet a nagy tantermek uralták, a szárnyakban egyik oldalon egy rajzterem, míg a másikon szertár és laboratórium volt berendezve.

A korszak iskolaépítkezéseinél különféle szakemberek: pedagógusok, orvosok vagy más közegészségügyi szakemberek tanácsai alapján formálódott az oktatási épületek követelményrendszere. Gönczy Pál – Trefort Ágoston kultuszminiszter mellett a népoktatással foglalkozó ügyosztály vezetője – már 1888-ban leírta, hogy *„az iskola udvara rendesen be legyen kerítve, s kertté legyen alakítva, vagy legalább árnyas fákkal beültetve; az udvaron, vagy ha kivihető az épület belsejében is testgyakorló helyiség legyen [...]”*³⁵⁴

Annak ellenére, hogy a vidéknél sokkal gyorsabban fejlődő fővárosban nagy gondot jelentett az oktatási épület elhelyezése, és ez által a megfelelő méretű és adottságú udvar biztosítása³⁵⁵, a IV. kerületi főgimnázium előtérben elhelyezett hatalmas, fákkal körbeültetett udvara megfelelt a korszerű iskola elvárásainak. Lehetőséget biztosított arra, hogy a századforduló

³⁵³ Sipeki Balás Béla Hermina úti villája 1904- 1905 között épült Lechner Ödön tervei alapján.

³⁵⁴ GÖNCZY Pál: *A népoktatás Magyarországon*. Budapest, 1888, 344-345.

³⁵⁵ SANDA István Dániel: Az iskola-egészségügy és a tanulási környezet korszerűsödése Magyarországon – a századforduló körüli évtizedekben. *Pedagógia-történeti Szemle*, 2016/2., 3-4, 94.

éveiben is számos járvánnyal küzdő tanulóifjúság egészsége a szabad levegőn lévő játék és torna hatására fejlődni tudjon, és a szellemi túlterheltséget is ellensúlyozni tudja.³⁵⁶

1906 decemberében írták ki a versenytárgyalást a kivitelezésre március 11-i határidővel³⁵⁷, amelyre számos pályázat érkezett. Körössy Albert Kálmán volt az építésvezető, Rupp Jenő királyi mérnök pedig az építési ellenőr, valamint több levélben feltűnik Lázár Géza neve a Körössy-irodától.

1907. január 9-én keltezett 89292/1906 számú rendelettel adta meg az építési engedélyt a kultuszminisztérium. Az 1907. március 26-án jóváhagyott terveken³⁵⁸ két mosókonyha, mángorlószoza, két kamra, két további szoba, konyha és egy igazgatói pince is fel van tüntetve, a megoldás a marosvásárhelyi főgimnázium pincealaprajzának elrendezését követi. A földszinti alaprajzon jól látható az udvar utcafrontjánál kialakított pavilon is – itt működhetett a portaszolgálat –, amely a háborúk során elpusztult. A módosított tervekből (136. ábra) kiderül, hogy a tornyok oromfalában angyalalak volt látható, amely kezében szalagot tart, valószínűleg felirattal. 1907. április 10-én Körössy benyújtotta a részletterveket és a költségvetést. Valószínűleg drágának találhatta a VKM ezt a költségvetést – amelyet végül 670 141 koronában állapított meg, mert 1907 június 11-én újabb árlejtést írt ki a kivitelezésre augusztus 12-i határidővel.

A végleges eredmény alapján a következő mesterekkel kötöttek szerződést a fennmaradt dokumentumok szerint: a kivitelezési munkákat Bíró Károly és Gyula végezte (1912-ben a központi fűtéshez szükséges földműves pótmunkákat is), a pallér Bíró Gyula és Bründl János volt. Az épület vasgerendák felhasználásával épült, a falak jól kiégetett téglából készültek román cement-habarccsal. Az ácsmunkát Wellisch Andor készítette, a cserépfedést Dukai János. A szobrászati díszeket: lépcsőházi végződéseket és műkö ballusztrádokat Rákos Manó szobrász készítette³⁵⁹, a haraszi kőből készült egyéb kőfaragómunkákat, lépcsőket Müller Ernő végezte el. Az asztalos munkák elvégzésével Malomsoky József mestert bízták meg. A szobafestő munkákat Rusznyák Henrik készítette³⁶⁰, az ajtók és ablakok, valamint a vascsigalépcső mázoló munkáit pedig Kurbel József mázoló.³⁶¹ Az üvegesmunkákat Handelsmann Arnold készítette – mert az eredeti szerződő mester, Worbesz Ferenc még a

³⁵⁶ CSÁKI Tamás: Standardok és innováció a századelő iskolaépítészében. A fásori evangélikus gimnáziumtól a Vas utcai felső kereskedelmi iskoláig. *Credo*, 2015/21., 1, 32.

³⁵⁷ *Budapesti Közlöny*, 1907/41., 48, 7.

³⁵⁸ VI. kerületi főgimnázium ép. eng. 1907. március 26. M. kir. vallás- és közoktatásiügyi min. Munkácsy u. 2984. hrsz.

³⁵⁹ Az elszámolás szerint 1908. november 11-én fejezte be a munkát.

³⁶⁰ 1917. június 21. a főlépcsőház enyves festése, tornaterem festése, minden emeleten. plusz a szolga és kapuslakás is,

³⁶¹ 1908. október 24. 4700 korona.

munkák elkezdése előtt meghalt –, a kárpitokat és a redőnyöket Lyons Ede cége szállította 1912. március 9-én, a padlózómunkákat az Egyesült Parkettgyárak készítette. A padló gránit terazzo munkáit Melocco Péter Cementárugyára készítette. A villanycsengő Szalai és Deustch gyára szállította.

A végleges építési költségvetést Bíró Károly és Gyula cége 1907. augusztus 24-én írta alá, tehát a munkálatok ez után kezdődtek el. Az építés megkezdését lassították a politikai viszonyok, erre többször hivatkozik mind a VKM mind pedig Kőrössy Albert Kálmán. Valószínűleg a kultuszminiszterek dinamikus ütemű változására gondolhattak, hiszen a tervpályázat 1905. április 15-i elbírálásának ideje alatt még Berzeviczy Albert volt a kultuszminiszter, azonban a versenytárgyalás kiírásakor már Lukács György. Mire azonban az árlejtés megtörtént (1906. március 11.) már Tost Gyula váltotta Lukácsot a miniszteri székekben, aki csupán egy hónapig töltötte be posztját. Mire 1907. január 9-én a VKM rendelete alapján elindulhatott az építkezés, és vele a második árlejtés, már Apponyi Albert volt a kultuszminiszter.

A közelmúltban fellelt vallás- és közoktatásügyi minisztériumi levéltári anyagban megtalálható számos, a kivitelezéshez kapcsolódó levelezés (137. ábra) és számla.³⁶² Ezek alapján munkák tehát 1907 őszén kezdődtek el, és 1908. április 2-ra már készen volt a külső és belső vakolás. Bíró Károlyék építőmesteri munkája 1908. szeptember 1-én befejeződött volna, de az iparosok munkái miatt a bejegyzésük szerint a pallért még 1909. január 10-ig a helyszínen kellett tudniuk. A lakhatási engedélyt az épület tehát 1909. januárjában kapta meg, de csak augusztusban vehette birtokba az iskola.

A gimnázium részéről Dr. Szele Róbert igazgató felügyelte a munkákat. Érdekesség, hogy az intézményben dolgozott Gaál Mózes tanár is, aki később a tisztviselőtelepi gimnázium igazgatója volt, amelynek épületét szintén Kőrössy Albert Kálmán tervezte.

Az épületbe (139. ábra) való beköltözés után még külön levelezés folyt a természetrajzi szertár berendezéséről, amelyet a fizikai szertárral együtt korszerűbb bútorzattal kívántak ellátni a tanárok javaslatai alapján. Az 1912 februárjában eszközölt felújítások a világítótestekre (138. ábra) is kiterjedtek, amelyeket Rác Jenő, a természetrajzi szertár őre, és Dietz Lajos fizikatanár javaslatai alapján Holitscher Zsigmond és társa (Budapest, Kálmán utca 16.) által készült el. A levéltári anyagban különféle szecessziós gáz és villamos lámpákkal, falikarokkal, csillárokkal³⁶³ mind az összművészeti hatást fokozták. A szerződésben szereplő számla szerint a vezetékek elhelyezése mellett 57 lámpa, 115 izzólámpa, 3 ívlámpa került az épületbe,

³⁶² MNL OL K500 Vallás- és közoktatásügyi minisztérium iratai. 269. doboz

³⁶³ 26424/1912 február 25. természetrajzi és physical előadótermek átalakítási munkái. MNL OL K 500 71.folio

valamint a praktikusság jegyében átalakították a tornaterem ívlámpáit, és további lámpákat szereltek be a fényképező „előhívó” kamrába is.

Az épület belseje (140-141- ábra) már nem mindenhol őrzi századfordulós jegyeit, de itt-ott meghagyták az eredeti falfestést, melyből tudjuk, hogy zöldesszürke levelek és okkersárga virágok dekorálták a kosáríves boltíveket a lépcsőfordulóknál, valamint hófehér bibemintás és keresztvirágos vakolások tették elegánsabbá a mennyezetet az egységes poroszsüveg-boltozatos folyosókat összekapcsoló lépcsőfeljáróknál. Az egykor egyedi szépségű oszlopocskákkal díszített háromkarú lépcső fordulói tyúk formájú dekorációk láthatók, melyek megkoptak az idők során. Az előbb említett oszlopocskák – azon kívül, hogy a külső homlokzatokon szintén kedvelt és kiemelt elemek – visszatérnek az emeleti korlátokon is, átvéve a klasszikus balusztrádok szerepét.

Az épület homlokzati díszítésével kapcsolatban joggal merül fel a kérdés, hogy Lechner Ödönnek milyen szerepe volt a tervezésben. A mesternél megismert, konzekvensen alkalmazott díszítőmotívumok, mint a káromkaréj- és a halfarkas motívum a vakolatarchitektúra részeként, valamint a függőlegesen alkalmazott mintasor – andráskereszt-virág, keresztvirág, lefelé néző tulipán és szív –, amely a székely kopjafák motívumára emlékeztet, mind-mind megjelenik Kőrössy épületén is. Annak ellenére, hogy ezek a díszítések – valószínűleg éppen Lechner hatására – korábban is megfigyelhetők voltak Kőrössy Albert Kálmán munkáin, Kismarty-Lechner Jenő úgy fogalmaz nagybátyjáról szóló monográfiájában, hogy a mester utolsó tervpályázatainak egyike „a Munkácsy utcai gimnázium tervének koncipiálása” volt, bár szerinte Lechner keze nyomát kevésbé fedezhetjük fel a homlokzatokon.³⁶⁴ Kézjegye nem jelenik meg közvetlenül az épületen, de érdekes egybeesés, hogy a pozsonyi főgimnázium kísértetiesen hasonló formáival ugyanekkor épült.

³⁶⁴ KISMARTY-LECHNER, 1961, 180.

BECKÓI BÍRÓ KÁROLY ÉS GYULA BÉRHÁZA

Budapest VI., Szondi u. 75.

Kőrössy Albert Kálmán 1906-ban több magánmegrendelést is teljesített, például a VI. kerületi Szondi utca 75. szám alatti bérházat, a Sonnenberg-ház tőszomszédságában. Az építtetők és egyben kivitelezők a Kőrössyvel számos alkalommal együtt dolgozó építőmester apa és fia: beckói Bíró Károly és Gyula voltak.³⁶⁵

A háromemeletes ház alagsorában egy iroda és két bolt, valamint műhely volt, az udvar felől pedig terasz. A homlokzati oldal földszintjén működött a tulajdonosok építési irodája.³⁶⁶ A földszinten ezenkívül hat szoba, egy konyha, fürdő és kamra helyezkedett el, az emeleteken lakásokat alakítottak ki a kor igényeinek megfelelően. Az épület jobb szélső tengelyében alakították ki a bejáratot, ahonnan hosszú előcsarnokon keresztül – ez jellemző Kőrössy más bérházainál is – jutunk a lépcsőházba. Amíg a szobák itt is az utca felől sorakoznak, az alacsonyabb rendű helyiségek pedig az udvar felől, az iroda udvar felőli oldalán nyitott verandát alakítottak ki, ahol talán az építészek fogadhatták a potenciális építtetőket, vagy ismerősöket.

A homlokzat (143. ábra) dekorációinak meglehetősen sík, szimmetrikus kialakítása Lechner Ödön késői formáit idézi. A falfelületet (145-146. ábra) a középső tengelybe elhelyezett kosárirves zárterkély teszi változatossá, amely a második és harmadik emelet magasságában látható. A szélső tengelyekbe egy-egy félköríves köerkély került sajátos kőkonzolokkal. Az Alkotás utcai házakhoz és a Török utcai Bíró-házhoz hasonló az ablakok elrendezése és kialakítása, vagyis a földszintiek félkörívesek, míg az emeletiek legömbölyített sarkú egyenes záródásúak, az egyes szinteken más-más ablakkötény-díszítéssel. A manzárdtetőt két padlásablak töri meg.

A kapun belépve a lépcsőház felé vezető hosszú folyosó padlózata sajnos már nem eredeti, de az emeleti folyosókon kivételes szépségű csempék maradtak meg. A lépcsőkorlát itt is kovácsoltvasból készült – ugyanazzal a díszítéssel, mint a szomszédban található Sonnenberg-ház lépcsőházában lévő – nem annyira az indás-fonatos ornamentika jellemző, sokkal inkább a geometrikus formavilág.

A kapuszemöldök formája az épület oromzati díszeivel és pártázatával harmonizál. Ha közelebbről megfigyeljük a dekorációt, láthatjuk, hogy vakolatrétegek egymásra simításával

³⁶⁵ BFL IV: 1407.b.28302/1906-III

³⁶⁶ K. PINTÉR Tamás: Budapest Architecture 1900. Budapest, 1998, 62.

lesz plasztikus a homlokzat. A díszítmények minden nyílás körül és az épület élein is megjelennek, minden geometrikus motívumot úgy szegnek be, mint egy úri hímzésen. Ez színvilágában és formajegyeiben is közelít a néhány háznysira álló egykori IV. kerületi főgimnázium épületéhez, melynek építése szintén ekkor kezdődött el. Ezenkívül formai hasonlóságot mutat a később épült Baross téri bérpalota és a temesvári Ligeti úti híd díszével.

Lechner Ödön építőművészetében figyelhetünk fel egy vertikálisan elhelyezkedő motívumcsoportra, többek között az Irányi utca 15. szám alatti Vermes-házon és a kolozsvári Lechner Károly-villán. Érdekessége, hogy mindig függőleges elrendezésben látható, s az egyes elemek nagy részének sorrendje is kötött, fentről lefelé a következő: egy andráskereszt alakú virág (X), egy keresztvirág (+), és egy lefelé fordított tulipán vagy szív, amely Lechnernél háromszöggé stilizált formában jelenik meg. Ez a motívumcsoport – amely a Szondi utca 75. szám alatti Bíró-ház kapuján is felfedezhető – a székely kopjafaművészetből eredeztethető. A kopjafák bonyolult jelképrendszerében a két felső motívum állandó: az andráskereszt és a keresztvirág a hazafiságot és a magyarságot jelképezik, míg a szív és a tulipán – elhelyezkedésétől függően – utalhat az elhunyt nemére, családjára vagy foglalkozására. Ezek a stilizált elemek Lechner kolozsvári villáján a tetődíszek kopjafaszerű kialakításával egészülnek ki.³⁶⁷

A századfordulón a magyar díszítő stílus kapcsán többször is utaltak a kopjafákra, mint dekorációs forrásokra, például Huszka József 1890. december 13-án a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben tartott *A magyar díszítő stílről* című előadásában³⁶⁸, vagy Szinte Gábor 1905-ben (elsőként 1901-ben) publikált *Kopjafák (temetőfejfák) a Székelyföldön* című tanulmányában (142. ábra).³⁶⁹ A Kossuth-mauzóleum pályaterveinek bemutatásánál, ahol a Lajta Béla³⁷⁰-Telcs Ede-Tóth István-féle alkotásnál kiemelték az építmény kupoláján használt kopjafa-motívumot, amely „új motívumok és magyaros motívumok keresése s új formába való olvasztása”.³⁷¹ Körössy Albert Kálmán tiszviselőtelepi gimnáziuma kapcsán pedig Baranski E. László jegyezte meg 1912-ben: „*az épület sarkait hangsúlyozó érdekes cölöp végződések, e monumentális - műköből való - kopjafák.*”³⁷²

³⁶⁷ BALDAVÁRI Eszter: Lechner Ödön építészeti formáinak hatása Körössy Albert Kálmán építőművészetére honfoglalás kori tárgyak és a népművészet keresztmetszetében, *Ybl és Lechner vonzásában*, Budapest, 2018, 172.

³⁶⁸ HUSZKA József: A magyar díszítő stílről. *Építő Ipar*, 1890. december 24. 1890/14., 51, 530.

³⁶⁹ SZINTE Gábor: Kopjafák (temetőfejfák) a Székelyföldön. *Néprajzi értesítő*, 1905/6., 2. 91–102.

³⁷⁰ Lajta Béla zentai tűzoltólaktanyájának (1903) kapuzatán is kopjafa-faragások láthatók.

³⁷¹ Magyar Szó, 1902/3., 78., 11.

³⁷² BARANSKI E. László: A mi hajlékunk. *X. ker. tiszviselőtelepi Széchenyi István gimnázium*, Budapest, 1912, 30.

Az 1920-as, 1930-as években a Szondi utcai házban működtette műhelyét Wollanschek György aranyozómester,³⁷³ és itt élt Bolgár Arnold építész is, de azt nem tudni, hogy a Bíró-irodában dolgozott-e. Beckói Bíró Gyula építész – később kormányfőtanácsos – és neje, Fraenkl Mária Margit 1943-ig laktak itt közös végrendeletük dátuma szerint.³⁷⁴ Leányuk, Bíró Edit még 1946-ban is itteni lakosként szerepel, mint Solty Miklósné (beckói Bíró Edit), az Európa Irodalmi és Nyomdai Rt. képviselője.³⁷⁵

Szintén a negyvenes években volt a ház lakója vitéz lófő nagybaconi Nagy Vilmos, aki 1942–1943-ban a Kállay-kormány honvédelmi minisztere volt.³⁷⁶

³⁷³ *Magyar Festőipar*, 1929/25., 5, 12.

³⁷⁴ BFL – VII.163.a – 1942 – 0322

³⁷⁵ BFL – VII.196.a – 1946 – 0024

³⁷⁶ BFL – VII.198.a – 1943 – 1561

BÍRÓ GYULA HÁZA

Budapest II., Török u. 8.

1906. március 19-én kapott engedélyt Kőrössy Albert Kálmán az egykori budai káptalan területén,³⁷⁷ a Török utca 3608/1. helyrajzi szám alatti építkezésre az *Építő Ipar* című folyóiratban szereplő, a székesfővárosi építési tanács által kiadott építési engedély dátuma szerint. A szintén beckói Bíró Gyula építőmester számára épült négyemeletes bérház 1907-re készült el, a kivitelezők természetesen a megbízó és fia voltak.³⁷⁸ A homlokzat bejárat melletti bal tengelyében a zárterkély konzoljában felirat olvasható: „*Épült 1906*”.

Az épület homlokzata (166. és 168. ábra) különleges, Budapesten az egyik első franciaudvaros megoldású bérház³⁷⁹, amely poligonális előudvart képez. Csupán a szélső szárnyak utcafrontosak, s ezzel izgalmasan tagolt homlokzat jön létre.

1908-as építésiügyi szabályzatban az 1894-eshez képes előírták a franciaudvaros bérházak méretéhez tartozó előudvar szélességét: a háromemeletesek között min. 10 méter.³⁸⁰

A franciaudvaros épületek gazdasági szempontból is előnyösek voltak, mert egy keskeny szélességű telek esetén a franciaudvaros kialakításnak köszönhetően nemcsak, hogy további helyiségek, szobák alakíthatók ki, de azok utcára néző magasabb áron bérbeadható lakásokat eredményeztek.³⁸¹

Az épület vízszintes tagolása az Alkotás utcai házakra emlékeztet, és az ablakok formavilága is hasonlóságot mutat: a földszinten félköríves, míg az emeleteken egyenes záródásúak.

A *Magyar Építőművészet* című folyóirat 1908-ban *Budai bérvilla* címen mutatta be a házat (167-168. ábra), két fotóval illusztrálva.³⁸² Csupán ezek a felvételek árulkodnak az épület egykori pompájáról, amely – annak ellenére, hogy a szinte leborotvált homlokzat modernistának hat – Lechner Ödön magyaros formanyelvének egyik legszebb példája. Ha közelebbről megnézzük az archív fotókat, a lábazat díszítései, az andráskereszt és a szívmotívumos részletek, a madárfejes és a halfarkas motívumok mind Lechner művészeti világát idézik, ahogyan a franciaudvar belső falának oromzatában megjelenő háromkaréj és a

³⁷⁷ BIERBAUER István: Árpádház-királyok korában épült templom maradványai. *Építő Ipar*, 1907. január 6. 1907/31., 1565., 3.

³⁷⁸ BFL IV. 1407.b.13438/1906-III.

³⁷⁹ MARTONFFY Melinda: *Franciaudvaros bérházak Budapesten*. Budapest, 2020, 92.

³⁸⁰ MARTONFFY, 2020, 42.

³⁸¹ 49-50.

³⁸² *Magyar Építőművészet*, 1908/6., 3, 25-26.

keretbe foglalt tulipánok is, vagy a pirogránit tetőidomok magyaros megjelenése, kis huszártoronyszerű galambdúcos fatornyokkal.

Az épület vakolatarchitektúrájából jóformán semmi sem maradt meg az utókornak: a díszítéseket eltávolították a magyaros motívumokkal dekorált pártázattal együtt. A különleges, fa tornyocskákkal díszített tetőépítmények helyén lapostetőt alakítottak ki. A kagylómotívumos oromzati díszek a Munkácsy Mihály utcai Sonnenberg-ház oromzati díszekre emlékeztetnek, sajnos egyik ház dekorációi sem éltek túl a későbbi szecesszióüldözést.

A hatalmas belső udvarral rendelkező háznak a korban jellemző módon két lépcsőháza volt – az udvar felől lehetett megközelíteni a cselédlépcsőt –, szintenként nyolc lakás összesen huszonegy szobával, hat fürdővel, a pincében pedig borospince kapott helyet, valamint egy erjesztő. A legfelső emeleten és a padlástérben egy-egy műterem volt berendezve.

A kapun belépve hosszú folyosón át jutunk el a lépcsőházhoz, ahol még eredeti a padlóburkolat a kovácsoltvas lépcsőkorláttal és a fa ablaktokokkal együtt. A lépcsőházban és a körfolyosón az Alkotás utcai bárháznál is használt körtemotívumos kovácsoltvas korlátok jelennek meg.

Az épület elkészülte után nem sokkal a tulajdonos, Bíró Gyula 1909 körül adhatta el a bérházat Sztéhlo Kornél ügyvédnek és nejének, Meskó Berthának.³⁸³ Sztéhlo Kornélnak – aki a harmadik emeleten lakott családjával – több elméleti műve is megjelent, s az ő kezdeményezésére vezették be a polgári házasságot hazánkban.

Az 1910-es években a házban élt Körl Sándor zongoragyáros;³⁸⁴ Meller Gyula, a Magyar Építő részvénytársulat cégvezetője; Grossmann Károly, az Egyesült Téglá- és Cementipari Rt. igazgatója és dr. Takáts György rendes tanár, a Katholikus Tanáregyesület igazgatótanácsának tagja, aki a magyar királyi állami felsőbb leányiskola és leánygimnázium tanári könyvtárának őre volt.³⁸⁵

Az emeleti műteremben élt és alkotott Kézdi-Kovács László festőművész, aki többször is szerepelt a Műcsarnok tárlatain, az 1900. évi párizsi világkiállításon pedig ezüst oklevélben részesült. 1902-ben ő adta ki Barabás Miklós emlékiratait.

Az 1920-as években a ház lakója volt Rieger Tibor mérnök, zongora- és orgonaművész, zeneszerző,³⁸⁶ valamint Dexler Béla miniszteri tanácsos, az MTA tagja és neje, Sztéhlo Margit, aki Sztéhlo Kornél lánya volt. Az 1940-es évek leghíresebb lakója Vitéz lófő nagybaconi Nagy

³⁸³ BFL – VII.153.a – 1909 – 0742

³⁸⁴ *Budai Napló*, 1914/10., 1.

³⁸⁵ Magyar királyi állami felsőbb leányiskola és leánygimnázium évkönyve 1911 VI. Tanári kar az 1911/1912. iskolai évben.

³⁸⁶ BFL – VII.171.a – 1924 – 0104

Vilmos, egykori Maros-Torda megyei járási szolgabíró volt, akit 1918 végén Károlyi Mihály megyei főispánnak nevezett ki. A román csapatok Erdélybe vonulása után települt át Magyarországra.³⁸⁷

³⁸⁷ BFL – VII.179.a – 1923 – 1251

OHMÜLLER KÁROLY ÜZLETBÉRHÁZA

Budapest VII., Baross tér 15.

A Keleti pályaudvarra nyíló kilátással épült 1906–1907-ben a Baross tér 15. szám alatti négyemeletes üzletbérház. 1905-ben Kőrössy Albert Kálmán rokona, Pollák Jakab Baross téri házrészét az építész vásárolta meg, s még ebben az évben elcserélte azt Ohmüller Károly vendéglőssel a VII. kerületi Akácfa utca 28. szám alatti ingatlanra.³⁸⁸ Ekkor Ohmüller – aki a VII. kerületi népkonyha gondnoka volt – és neje új házat építtetett, amelynek terveivel a házrész eladóját, azaz Kőrössyt bízták meg. A bérház építése az 1906. március 5-én kiadott engedély³⁸⁹ után kezdődhetett meg, a kivitelező Paulheim János építőmester volt a terveken szereplő aláírás szerint.

Az épület alaprajzi elrendezését (147. ábra) illetően a pincében két üzlet, két mosókonyha és két mángorló volt berendezve, az alagsori szinten pedig egy házmesterlakást alakítottak ki, valamint négy üzlet működött, melyekhez raktár is tartozott. Az üzlethelyiségeket egy évvel később, 1907-ben alakították át, ekkor két modern kávéházat nyitottak meg. Az első emeleten hat lakás, összesen tizenhárom szoba – kettő cselédszobának kialakítva –, hat fürdőszoba, kamrák és konyhahelyiségek kaptak helyet. A felsőbb emeletek elrendezése is hasonló képet mutatott.

A homlokzaton (147-148. ábra) függőleges hangsúly figyelhető meg: a mára teljesen díszítetlen – egykor egyszerű vakolatsávokkal ellátott magASFöldszint felett az első emeleten szélesebb erkélyek láthatók három-három keskeny ablakkal, míg a másodikon keskenyebb erkélyek és nagyobb ablakok figyelhetők meg. A középső tengely vertikálisát erősíti a négy szinten átfutó zárterkély tetőfelépítménye, illetve a felette lévő oromzat, melyet tornyocska zár le. A negyedik emeleten megjelennek a Lechner Ödön magyaros formanyelvére jellemző miniatűr oszlopok is, melyek szintén felfelé viszik a tekintetet, a pártázat pedig erőteljes, szinte erődítményszerű hatással bír.

Eredetileg a homlokzatot magyaros vakolatarchitektúra díszítette, ám ezt a felújítások során nem rekonstruálták. Az épület egykori szépségéről csupán néhány archív fotó tanúskodik, ezeket jobban szemügyre véve feltűnik két felirat: a bal szélső tengelyben az első emelet

³⁸⁸ *Budapesti Hírlap*, 1905/25., 327, 14.

³⁸⁹ 61920. Baross tér 4356/2. hrsz. Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1906. március 11. 1906/30., 10, 95.

magasságában olvasható: „Épült 1906-07”, a jobb oldali tengely falmezőjében pedig: „Kőrösi Albert műépítész”.

A bérház megjelenését (150-151. ábra) tekintve jól illeszkedik Kőrössy Albert Kálmán Lechner-korszakában, 1906 és 1908 között épült házainak sorába, olyan motívumok jelennek meg a vakolatarchitektúrában, mint a keresztvirág és a lefelé néző tulipán, az oromzati díszben áttört kereszt alakú kivágat párja pedig a Török utca 8. szám alatti ház kökerítésén fedezhető fel. Ezt egészíti ki az oromzaton két oldalon megjelenő kettősmadár-motívum, amely Lechner Ödön alkotásainál is ismert díszítőmotívum. Az összetett tetőzetet még elegánsabbá teszi a színes cserepet imitáló palafedés.³⁹⁰

A kapubejáróban (152. ábra) és az udvari homlokzaton folytatódik a rétegzett vakolatból kialakított szalagos díszítés, az udvaron az emeleteket tartó áttört mellvéddel kiegészített és felületükön díszített oszlopok mellett egyszerű mintázatú vaskorlát látható.

A mezzanint 1909-ben alakíttatta át az időközben elhunyt tulajdonos özvegye, Ohmüller Károlyné, és leánya: Histek József vendéglős, szállodatulajdonos neje. Öt iroda, négy raktár, egy főnöki szoba, egy tanácsterem, egy levéltár és egy műhely berendezésére került sor.³⁹¹ 1910-ben újabb átalakítások következtek, a magassíkföldszinten kilenc irodát, egy raktárt és tíz szobát találunk – valószínűleg ekkor hozták létre a szállodai részt – és ugyanebben az évben készült el az alagsori vendéglő tulajdonosának, May Rezsőnek faportálja, melyet Novák Ferenc asztalosmester készített.

Az egyik kávéházból vendéglő lett, a másik helyén pedig Keleti mozi néven filmszínházat nyitottak a tulajdonosok – Miklosy Imre és Erney Jenő. További kérdést vet fel egy használatbavételi engedély kérelme,³⁹² amelyet Keleti Lajos, a Hazai mozgószínház Rt. vezérigazgatója nyújtott be a mozgószínház működtetéséhez 1909-ben. Lehetséges tehát, hogy a filmszínház elnevezését nem a Keleti pályaudvar ihlette, hanem a mozi akkori tulajdonosa. A szecessziós, már-már art decós portál terve Fabó Beáta moziépítészetről szóló tanulmányát illusztrálja.³⁹³ A jobb oldali bejáraton belépve a lift és a lépcsőház után tovább haladva nyílt a nézőtér bejárata.

1909-ben itt volt a székhelye a Phönix fémárúgyár Párvy és Baán cég képviselőének is.³⁹⁴ 1911-ben Ohmüller Károlyné és itt élő gyermekei 790 864 koronáért eladták az ingatlant, a

³⁹⁰ Köszönöm a felvetést Csáki Tamásnak.

³⁹¹ BFL IV. 1407.b. 32962/1909-III.

³⁹² BFL VII – 16123 – 1909 – IV.

³⁹³ FABÓ Beáta: A moziépítészet és a város. Tömegkultúra a századfordulós Budapesten. *Budapesti Negyed*, 1997/16-17., 206.

³⁹⁴ BFL – VII.192 – 1909 – 1134

Magyar Királyi Államvasutak Alkalmazottainak Rudolf Trónörökös Egyesülete vásárolta meg, amely a MÁV-dolgozók szociális megsegítésével foglalkozott.³⁹⁵ Székely András, az egyesület elnöke később így emlékezett vissza erre az időszakra: „Az alakulástól (1875) 1911-ig a Rudolf Egyesület nagy arányokban fejlődött, vagyona annyira szaporodott, hogy 25 évvel ezelőtt megvehette a Baross-tér egyik leghatalmasabb palotáját, amivel megalapította, de úgyszólván biztosította az egyesület jövőjét és fennállását. Ez a szép palota azóta is székházunk.”³⁹⁶

1928-ban már az Egyesület igényelt átalakításokat – Neuhauser Lajos kőműves volt a kivitelező –, megszüntették a Kelet mozit, helyén vendéglőt alakítottak ki. 1930-ban a Rudolf Trónörökös Egyesület kiadta a bal oldali vendéglő helyét, ekkor építették át – Singer Miksa tervei alapján – Fidzmann Vilmos részére cukorka- és csokoládéüzemmé, amelyben még ostyasütő kemence is működött.

A homlokzat és az udvar vakolatcseréje 1938-ban történt meg, de a második világháború során jelentős károkat szenvedett. 1951-ben állították helyre a vendégszobákkal együtt Szőnyi László tervei alapján, Kónya Ignác kivitelezésében. 1953-ban a jobb oldali étterem is átalakításokon esett át, később pedig Lokomotív étterem és cukrászda néven működött tovább.

Az 1956-os forradalom során súlyos károkat szenvedett az épület, melynek renoválási munkái hamarosan elkezdődtek, de csak apránként haladtak 1998-ig. 1965-ben megszüntették a vendégszobákat, 1993-ban pedig teherfelvonót szereltek be a Rudolf Trónörökös Egyesület jubileumi évfordulója alkalmából. Napjainkban az épület felsőbb emeletein a Baross Hotel működik, az első emeleten pedig az egyesület irodái és szobái.

³⁹⁵ *Pesti Hírlap*, 1911/33., 73. 44.

³⁹⁶ SZÉKELY András: A Rudolf Trónörökös Egyesület 25 éve. *Magyar Vasút és Közlekedés*, 1937/25., 3-4, 112.

A SÁTORALJAÚJHELYI MEGYEHÁZ TERVPÁLYÁZATA

Pogány Móriccal közösen

A régi sátoraljaújhelyi megyeház elbontását már jó ideje szorgalmazta a város, ezért 1906-ban tervpályázatot írtak ki az új épületre június 15-i határidővel. Körössy Albert Kálmán Pogány Móriccal közösen pályázott, akivel korábban a Szabadságharc-emlékmű és a Kossuth-szobor pályázatán indultak együtt.

Tervüket első díjjal jutalmazták, ám az *Építő Ipar*ban megjelent cikk szerint a döntést többen nem találták szabályosnak, mert a zsűri nem várta meg, hogy a határidőig minden pályamű beérkezzen, máris győztesként jelölték meg Körössy és Pogány tervét.³⁹⁷ Annak ellenére, hogy Körössy és Pogány a Műcsarnok 1906-os téli tárlatán is szerepelt ezzel az épülettervvel, sajnos nem maradt fenn egy tervlap sem. Az építészekről és közös alkotásukról így írtak a Műcsarnok katalógusában: „Nagy virtositással mutatja be Körössy Albert többféle alkotását. Mind modern irányúak, amelyek sajátos formáit nagy változatossággal, finom ízléssel párosult bő tudással alkalmazza. Hatásosan állítja elő építészeti rajzait s szereti a színezést, amely színezésben talán kissé rikítóan jár el. De ez úgy látszik általában hozzátartozik ez újabb modern formákhoz, mert van még egynéhány még kirívóbb színezéssel kiállított homlokzat is [...] Pogány Móric több jellemző szép síremléke mellett, főszólt az általa propagált Crematorium ügyére vet és nemcsak rajzban, de hatásos gipszmodellben is bemutatja ily Crematoriumának homlokzatát. Nyugodt komoly hatású építmény modern felfogásban, óriásfaltömegek közepette kis méretű nyílás keretezése. A rajz jó hatású patinája a közfalnak a modell rikítóan s egyetemleges fehér gipsz falán ugyanis hiányzik. Körösi Alberttel közösen állította ki a sátoraljaújhelyi megyeháza tervét több virtuoizitással előállított rajzban.”³⁹⁸

Mivel a zsűrizési botrány után a belügyminiszter a 104.106/906. I. számú határozatával az alispán és a zsűri bírálatát végérvényesen megsemmisítette, nem közölték a terveket sem.³⁹⁹ 1908 áprilisában újra kiírták a tervpályázatot, de az is eredménytelenül zárult. Az viszont érdekes összefüggés lehet, hogy ebben az évben bízták meg Pogány Mórict a Pénzügyi-palota megépítésével, amely egy izgalmas pártázatú, honfoglaláskori motívumokkal díszített épületet eredményezett.

³⁹⁷ *Építő Ipar*, 1906/30., 26, 247.

³⁹⁸ *Építő Ipar*, 1906 /30., 49, 455.

³⁹⁹ *Az Ujság*, 1907/5., 99, 8.

A BUDA-PASARÉT ÉS VIDÉKE EGYESÜLET LAKÓHÁZAI

Budapest II., Házmán u. 3., 6., 17.

Bár a Práter utca 9. számú ház 1904–1905-ben épült, tulajdonosa, illetve lakója, dr. Gonda Dezső ügyvéd és Körössy Albert Kálmán már 1900-ban ismerte egymást, amikor a Buda-Pasarét és Vidéke Egyesület megalakult.

Az egyesület azzal a céllal jött létre, hogy a Pasarét körül elterülő vidékét, mint nyaraló- és családiház-telepet a külföldi világvárosok példájára kertvárossá építse ki.⁴⁰⁰ Az István Főherceg Szálloda egyik termében tartotta alakuló közgyűlését, melynek elnöke dr. Gonda Dezső és Herzmann Bertalan voltak,⁴⁰¹ titkára Erdei Henrik, a műszaki főtanácsos pedig Körössy Albert Kálmán. Gonda több kisebb villa tervezési feladataival bízta meg Körössyt, a budapesti lakás- és címjegyzék szerint például a Házmán utca majdnem teljes páros oldala (4., 6., 8., 10., 12.) az ő tulajdonát képezte, míg a páratlan oldalon az egyesület titkárának, Erdei Henriknek volt három egymás melletti háza (13., 15., 17.).

Az *Építő Ipar* című szakfolyóirat szerint 1907. július 8-án kapott építési engedélyt Körössy Albert Kálmán a Gonda Dezső számára tervezett emeletes nyaralóra a Házmán utca 6998. helyrajzi számú telekre.⁴⁰² Ugyanebben az évben, július 22-én kap engedélyt további két építkezés az utcában: Lukács Sándor 3. szám alatti kétemeletes nyaralója⁴⁰³ és Betz Mihály 6. szám alatti nyaralója (153-156. ábra).⁴⁰⁴ Mindketten banktisztviselők voltak, s mindkettőjük házát Körössy tervezte. Szintén ekkor épül Gabos Oszkár tervei alapján a Gonda tulajdonában álló, 10. szám alatti nyaraló, amelyet Bartos Hajnalka magánzó vásárolt meg.⁴⁰⁵

Míg a Házmán utca 3. szám alatti nyaraló mára elpusztult, addig a Házmán utca 6. szám alatti Betz-villa⁴⁰⁶ a mai napig áll.⁴⁰⁷ A telek közepén álló villa utca felőli homlokzatának erkélynyílása és a lépcsőházi ablakok rozettaszerű kialakítása idézi még az egykori szecessziós hangulatot. A hátsó udvar felől megközelíthető bejáraton belépve a magassíkszínti lakás

⁴⁰⁰ *Pesti Hírlap*, 1900/22., 105, 9.

⁴⁰¹ Alelnökök: Bachruch Károly és Gál Károly. Pénztáros: Kende Lajos. Ellenőr: Neurath Tódor. Ügyész: Dr. Herényi Sándor.

⁴⁰² 155748. Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1907. július 14. 1907/31., 1592, 278.

⁴⁰³ 162499. Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1907. július 28. 1907/31., 1594, 296.

⁴⁰⁴ 162498. u.o.

⁴⁰⁵ 162457. Bartos Hajnalka, Házmán-u. 7305. hrsz.; terv. Gabos Oszkár. *Építő Ipar*, 1907. július 28. 1907/31.1594, 296.

⁴⁰⁶ BFL-XV.17.d.329.11573.1-4.

⁴⁰⁷ Köszönettel tartozom a ház lakójának, Galasi Zsuzsa levéltárosnak, aki beengedett minket a lakásába, hogy fotókat készíthessünk az eredeti részletekről.

neoreneszánsz mennyezetstukkói és savmaratott ablakai eredetiek lehetnek – a stílusbeli különbségek pedig a megrendelő ízlését mutatják –, a zárterkély és az ajtótokok formavilága pedig a homlokzat stílusához igazodik. A lechneri formanyelv itt is tetten érhető, csakúgy, mint a Házmán utca 17. szám alatti villánál.

A Buda-Pasarét és Vidéke Egyesület titkára, Erdei Henrik és testvére, Dezső, akik három Házmán utcai telek tulajdonosai voltak, 17. szám alatti kétemeletes nyaralójuk (157-160. ábra) megtervezésével szintén Kőrössy Albert Kálmánt bízták meg.⁴⁰⁸ Az Erdei-villa⁴⁰⁹ 1908-ban épült a Pasaréti út és a Házmán utca sarkán. A kétszintes épület (ma bérház) függőleges tagolását tekintve háromtengelyes, szimmetrikus felosztású; a középső tengely háromnegyed köríves alaprajzú térbővítményt formáz, amelyben a földszinten fakeretezésű kapu, valamint a lépcsőház helyezkedik el. A felületképzést tekintve rakott nyerskő lábazattal épült, felette vakolt kőfal található.

A hátsó homlokzat második emeletének kovácsoltvas korlátos erkélye fölé a tető elé ugró pártázat került, benne apró virág alakú ablakkal. A tetőn látható továbbá egy fából készült, fióknyeregteretivel fedett, három ablaknyílással kialakított padlásablak. Az épület Pasaréti úti homlokzatának bal oldalán, a második emeleten látható egy nyolcszög alaprajzú zárterkély, a jobb oldalon pedig az épület egész hosszán végighúzódó félköríves bővítmény, amely stílusát tekintve elkülönül a ház többi részétől, és nyilvánvalóan későbbi hozzáépítés, bár az ablakkötények építéskori mintázata megnehezíti pontos datálását.

Az ajtón belépve rögtön szembetűnik, hogy a padlóburkolat és a kovácsoltvas korlát eredeti. A lépcsőház legfelső részén három kis virág alakú ablak látható, melyek kialakításából sejthető, hogy színes üvegek díszíthették őket, ezeket azonban mára kicserélték.

A villa homlokzati díszének nagy része áldozatul esett az átalakításoknak, az oromzat formájából és a megmaradt dekorációs elemekből is jól látható azonban, hogy az épület formavilágában jól illeszkedik az 1906 és 1908 közötti, Lechner Ödön magyaros formanyelve által ihletett korszakba.

Az 1911. évi lakás- és címjegyzék szerint a Házmán utcában álló házakba lassan beköltöztek új lakók is. Gonda Dezső a páros oldal nyaralóit eladhatta, mert a 6. szám alatt építkező Betz Mihály mellett Siegmund Herman lakott a 8. számú házban, a 10-esben Bartos Hajnalka, a 12. szám alatt pedig Spiesz Ágost építtetett házat Mayer Péter tervei alapján. A páratlan oldalon a 3. szám alatt Wagner Marcel és Julián élt, mellettük az 5.-ben a Buda-Pasarét és Vidéke

⁴⁰⁸ 91575. Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1908. november 8. 1908/32., 16, 175.

⁴⁰⁹ BFL-XV.17.d.329.11563.1-5.

Egyesület ellenőrének özvegye, Neurath Tódorné és gyermekei.⁴¹⁰ A Házmán utca 13., 15., és 17. szám alatti épületek Erdei Henrik és Dezső tulajdonában voltak 1911-ben is.

Az egyesület elnöke, dr. Gonda Dezső és Körössy Albert Kálmán nemcsak az építkezések kapcsán ismerték egymást, mert az 1904-ben megalakult Józsefvárosi Szabad Líceum állandó előadói voltak, s mindketten beszédet mondtak egy Mátyás téri kávézóban a józsefvárosi egyesületi községi ellenzék tagjaiként.⁴¹¹

⁴¹⁰ A 7. szám alatt dr. Dobozy István, a 9. szám alatt Fürst Ignác és neje, a 11. szám alatt pedig Horváth Sándor.

⁴¹¹ *Pesti Hírlap*, 1906. december 13.

A MOCSONYI-BÉRPALOTA PÁLYATERVE

Erzsébet tér–Sas utca, Budapest

1907-ben az előkelő Lipótvárosban, az Erzsébet tér és a Sas utca sarkán építendő bérpalota tervezésére írtak ki tervpályázatot. A mai József Attila utca 18. és a Sas utca 2. sarkán lévő korábbi ingatlant gróf foeni Mocsonyi Antal örökölte nagyapjától. Az *Építő Ipar* korabeli számában „K-ó” álnéven – mely valószínűleg a bírálóbizottság⁴¹² egyik tagját, Kabdebó Gyulát rejti – számolt be a tudósító a kiírásról, s Körössy Albert Kálmán pályaművére (161-162. ábra) is kitér: *„Tekintve, hogy Budapesten tisztán magán bérház terveit mindeddig megbízással szokták beszerezni, ez az úttörő lépés meglehetősen fontoságú fejlődő építészetünkre nézve. Annál inkább áll ez, mert ugyanennek a tulajdonosnak még számos beépítésre váró telke van a fővárosban és remélhető, hogy – ami kétségtelen – ha ez az építkezés a tervpályázat révén megfelelő sikerrel fog járni, akkor a többi házaira is ezt az utat fogja követni. [...] A pályázatra 17 terv érkezett be, amelyek körülbelül minden elképzelhető módját kimerítették egy hasonló alakú telek beépítésének. [...] A pályázat többi tervei közül és általában az összes tervek közül a legnagyobb szabású Körösi Albert terve, amely az utcára nyíló előudvarral létesít a kávéháznak nélkülözhetetlen utcai helyiséget és egyúttal az utcára nyíló szobák számát is megszorítja kettővel. A lakások mindegyike az újabban megkívánt hallal rendelkezik és beosztásában is annak a vidéknek igényeihez van szabva.”*⁴¹³

A bírálati jegyzőkönyv szerint a bérház helyiségeinek kiosztása nem volt kedvező sem az egyes szobák megközelítése, sem a földszinti kávézó működése szempontjából. A földszinten berendezett nagy alapterületű kávéházon kívül egy belső lépcsőn át lehetett volna az első emeleti nyitott teraszra jutni, amelyre a lakások helyiségeinek, különösen a hálószobák ablaka nyílt volna. Bíralták továbbá a padláson elhelyezett fényképezési műterem déli tájolását is, és annak ellenére, hogy a pályaműben az Osztálysorsjáték-palota impozáns formáira – köztük a neobarokk tömegformán kívül a termaablakra és a dekoratív tetőfelépítményre – ismerhetünk, a zsűri szerint: *„A homlokzat nem nyújtja az előkelő bérház jellegét.”* Körössy bérháztervei közül tömegformáiban leginkább a szintén sarokra épült Gyár utca 32. szám alatti épületre hasonlít – elsősorban a sarokmegoldás –, a pályaterven részletekbe aprólékosan nem bocsátkozó dekorációk is historizáló elemekről tanúskodnak, a nagy méretű nyílások és az

⁴¹² A Mocsonyi-bérpalota tervpályázatának bíráló bizottsági tagjai Francsek Imre, Kabdebó Gyula és Kertész K. Róbert műépítészek voltak.

⁴¹³ K-ó: Bérpalota-tervpályázat. *Építő Ipar*, 1907. június 9. 1907/31., 1587, 226-227.

ablakkötények, valamint az erkélyek díszítéseiben rejlenek a Kőrössyre jellemző szecessziós formajegyek.

Végül is Kőrössy tervét nem díjazták. A bírálóbizottság a beérkezett 17 munka közül az első díjat a „*Minerva-fej*” jeligés tervnek, vagyis Somló Emil és Orth Ambrus építészeknek ítélte,⁴¹⁴ ám a bérház végül a harmadik díjat nyert, Rainer Károly által jegyzet „*Lukrativ*” jeligéjű terv alapján épült meg 1909-ben.⁴¹⁵

⁴¹⁴ *Magyar Építőművészet*, 1907/5., 7.

⁴¹⁵ *Modern üzletház. Építő Ipar*, 1909. augusztus 8. 1909/33., 32, 292.

A TEMESVÁRI LIGET-ÚTI HÍD

Mihailich Győzővel közösen

A város tanácsa 1902-ben kezdte el a Béga folyó csatornázási munkáit, melynek során vízi erőmű és három új híd épült. Ez utóbbiakra 1907. április 30-án írtak ki pályázatot, amely Mihailich Győző szerint először adott alkalmat arra, hogy Magyarországon is statikailag határozott rendszerű, nagyobb nyílású vasbeton hidak épüljenek.

A temesvári Ligeti-úti híd tervezésével a Rékason (később Temesrékas, majd Temesrékás) született fiatal műegyetemi tanárt, dr. Mihailich Győzőt bízták meg. Ő az ismert építészmérnök-statikus, Zielinski Szilárd irodájában dolgozott, s Kőrössy Albert Kálmánt kérte fel az építmény művészi kiképzésének megtervezésére⁴¹⁶, a kivitelezési munkákat pedig Melocco Péter budapesti cége végezte a temesvári városi mérnökség közgyűlési határozata alapján.⁴¹⁷

Mihailich számos publikációt szentelt a vasbeton hidaknak, amelyekben gyakran példaként ismertette a Ligeti-úti híd tervezési koncepcióját (170-174. ábra). 1910-ben a Magyar Mérnök-és Építész-Egylet *Heti Értesítőjében Konzolos vasbetonhidak építése Magyarországon* címmel számolt be a tervezői munkáról, melynek során figyelembe kellett venni az építési terület sajátosságait és a lehetséges problémákat: „A 9 méteres altalaj megbízhatatlanságát szem előtt tartva, vagy háromcsuklós ív, vagy statikailag határozott rendszerű gerenda jöhetett szóba. A háromcsuklós ív, tekintettel az alsó élvonal laposságára, igen nagy hídfőket kívánt, másrészt pedig a széles és rendkívül ferde ligetúti hídnál a csuklók kiképzése nehézségeket is okozott volna. Maradt tehát a gerendatartós megoldás. Azonban erre nézve is kedvezőtlen volt a helyzet, miután egyrészt az áthidalandó nyílás lényegesen nagyobb volt, mint még az addig épült folytatólagos gerendák legnagyobb közbenső nyílása is, másrészt pedig ép a nyílás közepén állott a legkisebb szerkezeti magasság rendelkezésre. A megoldás konzolok alkalmazásával volt lehetséges.”

Végül is a megoldás a Liget-úti hídnál a 37,42 méteres nyílásban egy kéttámaszú gerenda alkalmazása volt: az áthidalandó nyílás fölött két konzol látható, melyek végén a közbeiktatott gerenda csuklószerűen fölfekszik. A konzolok ellensúlyozására a 8 méter hosszú vasbeton oszlopokra támaszkodó tartó a hídfőkön túlnyúlik. A hét főbordával kialakított híd ferdesége:

⁴¹⁶ RITOÓK Pál (főszerk.): Magyar építészet 6. – A szecessziótól napjainkig. Budapest, 2004, 63.

⁴¹⁷ 16288., 1272.tan/20kgy. irat. Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum adattára. 38/766 Temesvár, Béga-hidak. Köszönöm a segítséget Dr. Balogh-Ebner Mártonnak.

53° 18'.⁴¹⁸ A konzolos gerendahíd mérnöki megoldása olyan merésznek számított, hogy a pályázati bírálatban is megjegyezték: „*ez merész ívhajtású ugyan, de teljesen indokolt megoldás, melyről azt hisszük, hogy a legtöbb szakférfiú helyeslésével fogunk találkozni – ha az összes beérkezett íves megoldás között műszaki szempontból legjobbnak minősítünk.*”⁴¹⁹

A 75 tonna vas felhasználásával megépült híd 1908-ra készült el (170. ábra), azonban csak 1909. május 11-én és 13-án tartották meg a próbaterheléseket.⁴²⁰ Az építésről részletes fotódokumentáció is készült, amelyet a mérnök tanulmányában közzé is tett: a híd terveiről, a pályalemez vasbetétjének elkészüléséről, a konzolos tartó betonozásáról és az elkészült hídról is, amely mögött még nem tűnik fel a Székely László által az 1910-es években tervezett Neptun fürdő homlokzata.

Mihailich tanulmánya a híd tervezéséről 1909-ben német nyelven is megjelent a *Beton und Eisen* című szakfolyóiratban – *Die Parkgassenbrücke in Temesvár* címmel⁴²¹ –, amellyel a szerző külföldi szakmai körökben is elismerésre tett szert. Hazánkban Gombos Mihály királyi főmérnök így méltatta a hídtervezés mérnöki eredményeinek sikereit: „*[...] Mindeme hidaknál szerzett kedvező tapasztalatok a vasbeton szerkezeteknek külföldön már rég ismert előnyeit igazolták s hozzájárulnak ahhoz, hogy a vasbetonszerkezetekkel szemben nálunk még néhol fennálló indokolatlan előítéletek megszűnjenek.*”⁴²²

A híd több szempontból is különleges konstrukciónak számított, mivel Magyarországon először itt alkalmaztak betont burkoló dekoratív műkövet, amelyet a szerkezeti betonnal egyidejűleg öntöttek.⁴²³ Ezenkívül az építmény megépülésekor a világ legnagyobb fesztávú vasbeton gerendahídja volt. Mihailich a sikeres tervezésért az 1910. évi torinói világkiállításon dicsérő oklevélben részesült.⁴²⁴ A mérnök és a műépítész tervének sikere nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a vasbeton-építéset hazánkban – számos nagy országot megelőzve – hamarosan jelentős fejlődésnek indult.⁴²⁵

A formai alakításáért felelő tervező, Körössy Albert Kálmán akkoriban Lechner Ödönnel is együtt dolgozott, a közös munka és Lechner magyaros formanyelvének hatása látható a híd

⁴¹⁸ MICHAİLICH Győző: Konzolos vasbetonhidak építése Magyarországon. *MMÉE HÉ*, 1910. szeptember 4. 1910/29., 31, 345-350.

⁴¹⁹ JANCSÓ Árpád: A temesvári Bega-hidak krónikája. Magyar Útügyi Társaság és Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság kiadó, Temesvár, 1999.

⁴²⁰ Dr. M.: Nagynyílású vasbeton hidak építése hazánkban. *MMÉE HÉ*, 1908. június 7. 1908/27., 21, 209.

⁴²¹ MIHAILICH Győző: Die Parkgassenbrücke in Temesvár. *Beton u. Eisen*, 1909/8., 15, 359-362.

⁴²² GOMBOS Mihály: A topleci Csernahíd. *MMÉE HÉ*, 1909. április 11. 1909/8. évfolyam, 14, 154.

⁴²³ BAGYINSZKI Zoltán–GERLE János: Alföldi szecesszió. *Art Nouveau in the Alföld*, Debrecen, 2008, 202.

⁴²⁴ GERLE János: A magyar századfordulós építészet emlékei III. rész Temesvár. *Magyar Építőművészet*, 1986/4., 54.

⁴²⁵ Emlékezés Mihailich Győző professzorra. *A MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei* 53. kötet 1977/3-4, 296.

díszítőmotívumain is. Az oszlopokkal szegélyezett hídfők az ekkoriban elkészült VI. kerületi főgimnázium kapuoszlopaira emlékeztetnek, melyeket vakolatból készült virágmotívumok díszítenek. Az alföldi szecesszióra jellemző stilizált népművészeti elemek jelennek meg dekorációként (174. ábra), például rozetták, a híd mellvédjén pedig függőlegesen elrendezett gránátalma-motívumok, amelyek között az 1908-as évszám olvasható.

Az elmúlt időszak kutatásai során a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Adattárában őrzött Zielinszki Szilárd-hagyatékban sikerült fellelni néhány dokumentumot a híddal kapcsolatban. Többek között a helyszínrajzot, statikai terveket és számításokat (173. ábra).

A KECSKEMÉTI ELMEGYÓGYINTÉZET PÁLYATERVE

Lechner Ödön szellemében

1907 októberében a Belügyminisztérium Kecskemét határában létesítendő, ezer fő befogadására alkalmas koloniális jellegű elmeógyógyintézet terveire hirdetett jelíges pályázatot, amelyen kizárólag magyar építészek vehettek részt. Az építéssprogramot, valamint a telek helyszínrajzát Zajzon Gyula belügyminisztériumi segédhivatali főigazgató Úri utcai irodájában vehették át a pályázók. Az építkezés költségét maximum kétmillió koronában határozták meg. A pályaművek benyújtásának határideje 1907. december 31. volt, s két hónapon belül elbírálták őket.⁴²⁶

Az építési program rendkívül hosszú és részletes volt, kiterjedt minden szükséges épülettípusra, azok méreteire, meghatározta nemcsak az egyes pavilonok⁴²⁷ befogadóképességét, hanem az egyes területek beépíthetőségének mértékét is. A szakszerű ápolás és koloniális berendezkedés miatt pavilonrendszerben kötötték meg a tervezési koncepció alapjait. A közveszélyesség szempontjából sürgősen elhelyezendő betegek befogadása is fontos szempont volt, ezért olyan vegyes rendszerű intézet tervezését írták elő, mely az elmebetegség összes fázisa számára zárt, szabadabb és nyílt osztályokkal rendelkezik, és az összes betegkezelési módnak megfelel. Ehhez igazodva olyan osztályokat különítettek el, mint a testi betegek kórháza, a „többé-kevésbé nyugodt, de megbízhatatlan betegek megfigyelő és zárt osztálya”, az „izgult betegek osztálya”, a „sínylődő, tisztátalan osztály”, valamint fertőző tuberkulotikus betegek osztálya, és egyéb heveny fertőző betegek osztálya.

A külföldi tanulmányutak során vizsgált példák alapján létesítendő korszerű intézmény részeként kívántak létrehozni egy olyan munkás lakótelepet is, amelyben egy-egy (férfi és női) 60 ágyas munkáslak kapott volna helyet. Itt élhetnek azok a mérsékelt betegek, akik mezőgazdagsági vagy iparos munkát is végezhetnek. További lehetőség volt a családi ápolás, ebből a célból 30 falusi ház építését kezdeményezték, ahol egy család két-két beteget ápolhat, s nemcsak ápolási és eltartási díjat kaphat, hanem a lakás haszonélvezeti jogát is, amelyért az intézetnek megszabott árakon ipari – szabó, cipész, fehérneművarrás stb. – munkákat teljesíthettek.

⁴²⁶ A kecskeméti elmeógyógyintézet. *Magyarország*, 1907/14., 240, 10.

⁴²⁷ egy 100 fős koedukált kórház, két 100-200 fős épület nyugodt betegek számára, két 100-200 fős megfigyelő, két 80-160 fős épület „izgult betegek” számára, két 60-120 fős munkáslak, két 60-120 fős „sínylő pavilon, 30 db két beteget ellátó falusi ház és egy épület fertőző betegek számára.

Az intézetet gazdaságilag úgy kívánták berendezni, hogy kitermelje a maga szükségleteit: élelmiszert, takarmányt a tehenészet számára, magnuműeket a loállománynak, a sertések hizlalására és a baromfitenyésztésre, zöldséget, főzeléket, burgonyát és gyümölcsöt a betegek ételmezésére. Az ipari tevékenység kiszolgálására pedig asztalos-, lakatos-, kovács-, könyvkötő, bádogos-, szalma- és kosárfonó műhelyeket terveztek létrehozni. Az ételmezési és ruharaktárak, a főzőkonyha és mosóház kezelését az irgalmas nővérekre bízta, akik a betegápolást is felügyelték. Az ő számukra a telepen egy római katolikus kápolna építését is előírták, melynél pontos méreteket is megadtak: 13 méter széles és 14 méter hosszú hajóval, 6 méter hosszú szentéllyel rendelkező, kórussal és harangtoronnyal ellátott épületet kívántak, amelyhez az apácák lakhelye kapcsolódik.⁴²⁸

A pályázati hirdetményre tizenhat pályamű érkezett be, amelyeket a bírálati jegyzőkönyvvel együtt a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Semmelweis utcai székházában állítottak ki két héten át.⁴²⁹ A bírálóbizottság tagjai dr. Raisz Gedeon orvos, belügyminisztériumi osztálytanácsos; dr. Chyzer Kornél balneológus; Jendrassik Alfréd műszaki tanácsos; dr. Babarczi-Schwarzer Ottó elme-ideggyógyintézeti főorvos; dr. Komád Jenő, a lipótmezei elmeorvosintézet igazgatója voltak. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet részéről Nagy Virgil építész, műegyetemi tanár, a Magyar Építőművészek Szövetsége részéről pedig Jakab Dezső építész vállalt szerepet a zsűriben.

Az első és második díjat egyenlő részben megosztva Korb Flóris és Giergl Kálmán, valamint Bálint és Jámor budapesti építészeknek ítélték, a harmadik díjat Lechner Ödön és Sebestyén Artúr „*Vörös kereszt fehér mezőben*” jeligéjű terve kapta. 1000 koronáért megvételre ajánlották többek között⁴³⁰ Körössy Albert Kálmán „*Dymphne*” jeligés tervét (164-165. ábra).⁴³¹ Az épületek közül alaprajzi szempontból az Adminisztrációs épület illeszkedik Körössy eddigi tervpályázatai közé, azon belül is leginkább a sikereket elért trencsényi leánygimnázium alaprajzi rendszerét követi: a hátsó udvar felé nyíló szárnyakkal, a hangsúlyos, nagy, tágas előcsarnokkal kialakított középső tengellyel és egy nagy méretű vigadóteremmel.

A homlokzaton – ezúttal nem kváderezett – nyerskő lábazatos épület Lechner Ödön magyaros formanyelvére és homlokzatalakítására utal, de a Körössynél is megfigyelhető motívumvilágba illeszkedik: a tulipán és szívmintás vakolatarchitektúrával, a függőlegesen elhelyezett

⁴²⁸ A kecskeméti elmeorvosintézet pályatervei. *Magyar Építőművészet*, 1908/6., 9, 27-30.

⁴²⁹ Vegyesek. *Építő Ipar*, 1908. április 5. 1908/32., 14, 153.

⁴³⁰ Hübner Jenő, Ybl Lajos, Jakabffy Zoltán és Schoditsch Lajos tervei mellett.

⁴³¹ *Dymphne*, egy ír király leánya volt, aki egy éjjel elszökött otthonról. Hosszú útja után a belgiumi Gheel városában talált menedékre. A megtért keresztény leány érintésének hatására a rángatózó és a tébolyultak meggyógyultak. A szentté avatott *Dymphne* történetéről 1897-ben írt Niedermann Gyula és Chyzer Kornél. Gheel. *Budapesti Hírlap*, 1897/17., 49.

kopjafákra emlékeztető motívumsorral, valamint a Török utca 8. szám alatti Bíró-ház díszes tetőformáival. A földszinten félköríves ablaksor látható, a bejárati ajtó viszont kosáríves záródású. Az ablakszemöldökök vakolatarchitektúrájának ornamentális díszítése egészen a második emeletig fut fel. A középső tengely felé haladva egy-egy Lechner motívumvilágára emlékeztető ablakpár látható. A földszinti kapu két oldalán egy-egy félköríves ablak helyezkedik el: ez a hármas elosztás jellemző az első és a második emelet ablakaira is. A rizalitok díszesebbek, áttört pártázatos oromzat zárja le őket, közepükön egy-egy keresztvirág alakú ablakkal, amely szintén Lechner hatására utal.

A pályamű épületeinek terveit megfigyelve az Adminisztrációs épület áll legközelebb Kőrössy Albert Kálmán korábban is használt formáihoz, itt a Lechnerre jellemző tetődíszek sem jelennek meg, ilyen még a Kórházi pavilon homlokzati terve, amelyen azonban már igen. A Megfigyelő pavilon homlokzatának horizontalitása a Lechner által kedvelt francia neoreneszánsz építészetet juttatja eszünkbe. Az Izgult betegek pavilonjának oromzati díszai a kecskeméti városháza összetett oromzatát idézik, s megjelennek a halfarkas motívumok a vakolatarchitektúrában.

Az egész tervanyag legárulkodóbb épületterve a kápolna (163. ábra), amelynek részletei a Kőrössy által átvett formákon kívül Lechner közvetlen hatását mutatják. A tető háromkaréjos ökörszemablaka, a tetők csúcsdíszének formái, az oromzatban megjelenő áttört háromkaréj, a földszint összetett orientalizáló ablakformája, a Lechner pozsonyi Szent Erzsébet plébániatemplomára jellemző apró díszítőmotívumokkal keretezett rózsablak, a kapubejáró keretezése és felhasznált díszítése mind-mind Lechner Ödön korábbi alkotásain megjelenő sajátosságok.

Összességében véve az egyes pavilonépületek formavilágában felfedezhető sokféleség, valamint a motívumok részletes kidolgozottsága miatt – ami nem minden esetben jellemző az építész terveire – felmerül a kérdés, hogy Lechnernek – aki maga is pályázott Kőrössy egykori építészársával, Sebestyén Artúrral – közvetlenül része lehetett-e Kőrössy terveinek elkészítésében. Érdekes egybeesés, hogy Kőrössynek nem volt gyakorlata szakrális épület tervezésben, és épp a kápolna tervei azok, amelyek közvetlenül Lechner Ödön stílusát mutatják. Elképzelhető tehát, hogy amíg az Adminisztrációs épület jól kivehetően kizárólag saját alkotás, a kápolna tervezési munkáiban a mester is részt vehetett.

IV.4 Kőrössy Albert Kálmán és Kiss Géza közös alkotásai

Kiss Géza (1878–1944) (24. ábra) budapesti építész a Felső Építőipariskolában folytatta tanulmányait 1895-ben, majd a Műegyetem elvégzése után Párizsba ment, ahol az ismert német esztéta, Julius Meier-Graefe volt mestere. 1902 és 1904 között Berlinben Bruno Möhring műépítész professzor műtermében dolgozott. 1905-ben Kőrössy Albert Kálmán irodavezetője lett,⁴³² 1909-től 1914-ig pedig társult vele. Egyik legismertebb budapesti munkája a Rákóczi út 86. szám alatti, 1906-ban épült Brandtstädter-bérház.

Az első világháború alatt mérnök főhadnagyként teljesített harctéri szolgálatot és több kitüntetést szerzett. A háború után 1919 és 1925 között testvérével, Kiss Aladárral (?–1949)⁴³³ volt közös műterme. 1923-ban eljegyezte Beregi Erzsit.⁴³⁴ Két évvel később testvérével, Kiss Rezső festőművésszel Brazíliába mentek, 1925. október 27-én szálltak partra Rio de Janeiróban. Indulásuk körülményeitől még a *Színházi Élet* című lap is beszámolt: „Kiss Rezső festőművész és bátyja, Kiss Géza építész szeptember 30-án este még a Fészekben vacsoráztak, vacsora után azonban felkerekedlek és kimentek a Keleti pályaudvarra. Rokonok és jó barátok egész légiója kísérte ki őket a vonathoz és meghatottan búcsúzott el a kél kitűnő művésztől, akik beültek a vasúti kocsiba, hogy meg se álljanak Brémáig, ahonnan Brazíliába vándorolnak ki. Azóta már réges-rég az óceán vizét hasítja a hajó, mely Kisséket egyenesen Rio de Janeiróba viszi. Huszonhárom napig utaznak a tengeren és október 27-én szállnak partra, hogy idegenben, Braziliában keressék meg szerencséjüket.”⁴³⁵

1925 és 1927 között tehát Brazíliában élt, de ottani munkásságáról nem sokat tudunk. Hazatérése után 1928-ban önálló irodát nyitott Budapesten, s számos pályázaton vett részt, ekkoriban készült munkája a Budapesti Zsidó- és Bródy Adél kórházépületek átépítése.⁴³⁶ Későbbi életéről nem sokat tudunk, 1944. április 11-én halt meg.

A Kőrössy Albert Kálmánnal való közös munka lazább társulást jelentett, mindketten jegyeznek önálló műveket is az 1909 és 1914 közötti időszakban, ezek a saját alkotások főleg magánmegrendelésekben, bérházépítésekben mutatkoznak meg. Nem tudjuk pontosan, hogy lehetett-e része Kiss Gézának – és ha igen, pontosan milyen – Kőrössy Albert Kálmán azon műveinél, amelyeknél az építési engedély az ő nevére szólt. Ilyen például 1909-ben Obersohn

⁴³² HADIK András: Műteremlakások, műtermes villák, művésztelepek Budapesten, Művészet a városban – *Budapesti Negyed*, 2001/32-33., 60.

⁴³³ A három testvér: Géza, Rezső és Aladár édesapja Kiss Jakab, édesanyjuk Weiss Berta volt, aki 1918-ban hunyt el. Kiss Aladár lakásterveit a *Lakás* című folyóiratban mutatták be.

⁴³⁴ *Az Ujság*, 1923/21., 63.

⁴³⁵ Kiss Rezső és Kiss Géza október 27-én szállnak partra Rio de Janeiro-ban. *Színházi Élet*, 1925/43., 56.

⁴³⁶ SZENTMIKLÓSSY Géza (szerk.): A magyar feltámadás lexikona, 1930, 750.

Jenő Benczúr utca 4. szám alatti villája vagy dr. Perl Soma Mester utcai háza. Mindeközben Kiss Géza nevére adják ki Fuchs Dávid Fillér utcai háromemeletes házának építési engedélyét.⁴³⁷

1909-ben Kőrössy Albert Kálmán és Kiss Géza egyik első közös pályaműve a szegedi felsőipari iskola – egyes forrásokban szegedi állami ipariskola – és technológiai múzeumra kiírt tervpályázat volt, amelyet Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter hirdetett meg. A bírálóbizottság munkájában a szegedi polgármesteren kívül a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, valamint a Magyar Építőművészek Szövetsége szakemberei vettek részt, név szerint Kotál Henrik és Fischer József.⁴³⁸

1909. május 8-án született meg a döntés. A beérkezett 15 pályaterv közül a második díjat Kőrössy és Kiss 9. számú „Dorozsma” jeligéjű terve nyerte, amely 1909. május 10. és 24. között a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet székházában volt kiállítva.⁴³⁹ A tervek sajnos nem maradtak fenn, így nem tudjuk azt sem, hogy vajon Kőrössy Albert Kálmán vagy Kiss Géza művészeti elképzelése fedezhető-e fel bennük.

⁴³⁷ 63003. Vegyesek. *Építő Ipar*, 1909. május 9. 1909/33., 31. 175.

⁴³⁸ Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. *Építő Ipar*, 1908. december 20. 1908/32., 51, 488.

⁴³⁹ *Műszaki Lap*, 1909/10., 10, 81.

TISZTVISELŐTELEPI GIMNÁZIUM

Budapest VIII (egykor X.), Könyves Kálmán krt. 40.

Budapesten a megnövekedett népesség miatt 1904-re már kilencven első osztályos – a város peremén élő – tanuló szorult ki a fővárosi gimnáziumokból. Ez a jelenség, főleg a VIII. és IX. kerületet – a munkás- és tisztviselőtelepeken élő fiatalokat – érintette. A gyermekek oktatásának érdekében a főváros tanácsának előterjesztésére a közgyűlés a Tisztviselőtelepen szavazott meg egy kétezer négyszögöles telket.

A Könyves Kálmán körút 40. – az egykori Üllői út és Marhahajtó út sarkán fekvő – telkén a 18. század végén még legelő volt, később pedig ideiglenes katonai kórházat működtettek itt. 1896-ban egy ideig a Magyar Királyi Államvasutak gépgyárának és a Diósgyőri Magyar Királyi Vas- és Aczélgyár igazgatóságának tulajdonát képezte.⁴⁴⁰ 1906-ban a Vallás- és Köznevelési Minisztérium vette tulajdonba a tíz házhelyre parcellázott területet,⁴⁴¹ ekkor adták át az iskolaépítési program céljaira. A gimnázium építésére vonatkozó tervpályázatnak nem találjuk nyomait a korabeli sajtóban, csupán azt tudjuk, hogy Gaál Mózes igazgatósága alatt létrejött korszerű iskola megépítése előtt német, francia és svájci iskolákat tanulmányoztak egy utazás keretében Körössyvel. A tanulmányutak a készülő modern épület sajátosságainak alapjait vizsgálták, ami a külföldi korszerű nevelési elvek és módszerek ismertetében, és azok építészetre való hatásában mutatkozik meg.

1909. május 21-én írták ki az árlejtést június 18-i határidővel, az építési engedélyt pedig 1909. június 14-én kapták meg az Elnök utca – Villám utca 8631/a. helyrajzi számú kétemeletes főgimnázium építésére (175-177. ábra).⁴⁴²

A művezetést Körössy Albert Kálmán vállalta, de az Országos Levéltárban fennmaradt építési napló (165. ábra) szerint tervezőtársa, Kiss Géza és a többi munkatárs: Kiss Aladár és Lázár Géza aláírása is szerepel a naplóban. Az építési ellenőr kezdetben Kéler Elemér, majd Jakabffy Zoltán mérnök volt. A kivitelezést beckói Bíró Károly és fia, Gyula végezték ezúttal is, akik Weigl Lajossal dolgoztak együtt. a tető ácsmunkáit Hellenbrand János ácsmester végezte, a cserépfedő munkákat pedig Dobai János⁴⁴³, aki az Osztálysorsjáték-palota építkezésénél is

⁴⁴⁰ BFL XV. 37.c. 61952/1909-III.

⁴⁴¹ BFL XV. 37.c. 46652/1909-III.

⁴⁴² *Építő Ipar*, 1909/33., 22, 204.

⁴⁴³ További munkálatok: vasmunka: Vasgerendákat árusító Rt.; falkötő vasak: dr. Lipták és Társa; ácsmunka: Hellebrand és Varga; vasbeton-munka: Rella N. és unokaöccse építési cég; bádógosmunka: Cross Charles E.

együtt dolgozott Kőrössyvel. Az asztalos munkákat Sipos Henrik vállalta, a lakatosmunkákat pedig a Kőrössyvel számos alkalommal együttműködő Hochmann József. A padló cementlapjait a Melocco Cementárugyár készítette, amíg a hajópadlót a Politzer és Oklejszky cég⁴⁴⁴. A többi kőmunkát, beleértve a kerítés fedköveit, az oromfedköveket, a toronysarokköveket, az erkélymellvédeket és a belső lépcsőket Walla József cementárugyára készítette. Az üvegezési munkákért Rosenberg C felelt⁴⁴⁵, a világítást itt is Holitscher Zsigmond cége készítette, a mázolást a Fischer és Hartman vállalat. A vízvezeték, szellőzés és fűtés munkáit a Cross Charles E. Lewis utóda cég képviseletében Szedlacsek István végezte el. Az öntöttvas oszlopokat a Schlik-féle vasöntőde és gépgyár hidosztálya készítette.⁴⁴⁶

Az építési naplóból (185. ábra) olyan adatokat tudhatunk meg például, hogy az építkezésen hányan vettek részt, a kezdeti falazási munkáknál például 18-25 kőműves, 13 állványozó, 5 tanonc, 20 asszony és 60 napszámos dolgozott. Ennek ellenére elég lassan haladt az építkezés, több bejegyzés is az iparosok sürgetéséről szól.

Az iskola (178.-184. ábra) ünnepélyes átadási ünnepsége 1911. május 11-én volt, azonban a teljes átvételre csak 1912–1913. tanév során került sor. Az igazgató levélben kérvényezte a kultuszminisztériumnál, hogy a 1911. évi tanévet még a Rezső téri gimnázium termeiben kezdhessék meg a munkálatok befejezéséig. A Bíró Károly és Gyula által lekészített végszámla alapján 1912. február 10-én fejeződhetett be a munka – amely a berendezésekre terjedt ki –,⁴⁴⁷ mert az épülettel kapcsolatos munkák befejeztével 1911. április 15-én kaptak engedélyt a használatba vételre.⁴⁴⁸

Gaál Mózes igazgató ünnepi beszédében keresztelte el az épületet Tündérpalotának vagy Tündérkastélynak: „Október végén állott az épület, tető alá került [...] díszes homlokzatával szépen, fiatalosan néz a népligetre, melynek lombos fái közül úgy hat a szemlélőre, miként ha tündérkastély volna. Aki megpillantja, akaratlanul is megáll és gyönyörködik üde szépségében.”⁴⁴⁹

Az épület alaprajzi rendszerét tekintve hasonlít Kőrössy Albert Kálmán első oktatási épületére, a trencsényi leánygimnázium internátus tervezésére beadott pályaműre, de annak továbbfejlesztett verziója: a franciaudvaros megoldás itt U helyett H alaprajzzá válik. A

Lewis utóda (józsefhegyi cementgyáros); gőzfűtés és szellőztetés Knuth Károly; vízvezeték és fűtés: Neumann Lajos.

⁴⁴⁴ 1913. márciusában lettek kész.

⁴⁴⁵ 1911. április 10-én készült el.

⁴⁴⁶ BFL-XV.17.d.329.38493. 38. folio, 54990/1910-III

⁴⁴⁷ MNL OL K 500 Vallás- és közoktatásügyi minisztérium iratai, 321, 325. doboz

⁴⁴⁸ 5702/1911. véghatározat. BFL-XV.17.d.329.38493, 39. folio

⁴⁴⁹ X. ker. tisztviselőtelepi Széchenyi István gimnázium, Budapest, 1909/10. évi iskolai évkönyv

tisztviselőtelepi gimnáziumnál például központi kazánházzal megoldott légszszűtést alakított ki, amelyet a középső tengely rizalitjainak sarkaiban rókatorok-összekötéssel oldott meg kémény nélkül. Az alagsor jellemzően alá nem pincézett terekből áll, a középtengelyben kapott helyet a központi fűtés és a szénkamrák, az oldalsó szárnyakban pedig lomtár, mángorló, konyha és egyéb raktárhelyiségek.

A nagy méretű szélfogón belépve tágas magasföldszinti előcsarnokba érünk, melynek két oldalára, a bejáratához közel helyezte el a tervező bal oldalon a tanári, jobb oldalon pedig az ifjúsági könyvtárat. A középső traktustól balra fordulva kaptak elhelyezést a tanári szobák és egy tanácskozó, míg a jobb oldali traktusban egy orvosi szoba és két tanterem. A szárnyakban alakították ki a nagyobb alapterületű tantermeket, például a földrajzi előadót. A jobb szárny homlokzat felőli oldalán a magasföldszinten volt az ebédlő külön tálalóhelyiséggel, amelyhez étellift is tarozott. Az alagsori konyhából így könnyedén, gőz- és szagmentesen oldották meg a tálalást.

Az első és második emelet reprezentatív pilonokkal övezett lépcsőháza napfényes, tágas tereket eredményez (166-168. ábra), ez Gaál Mózes kérésére készült: *„Ó, adjatok a diákoknak tágas udvart, melyet lombos fák szegélyeznek, adjatok napsütötte folyosókat, [...] tegyetek minden ablakba néhány virágot, jóillatú, élénk színű, egyszerű virágokat, melyek gyönyörködtetik a szemet, bizony a szívet is. Ne féljetez attól, hogy a virágban kárt tesz a diák, sőt bízzátok rájuk e virágok gondozását, szoktassátok hozzá azokat, a kik a virágokkal eddig durván bántak, hogy szeressék meg őket [...]”*⁴⁵⁰

A belső díszítés ma rendkívül egyszerű: fehérre mázolt falak vannak szinte mindenhol, bár itt-ott az eredeti színes virágos falfestés idézi fel a régi időket. A lépcsőfeljáróknál robusztus, stilizált kopjafára emlékeztető lépcsőkarokat láthatunk, melyek a temesvári Ligeti-úti híd pilonjainak formájára emlékeztetnek.

Az első emeleten – a lépcsőn felérve – a csarnokkal szemben egy tanterem, valamint egy ének- és segítő egyesületi terem került kialakításra – itt működik most a pedagógiai könyvtár – , a jobb szárnyban pedig természettudományi terem és laboratórium. A poroszüveg-boltozatos termet a korabeli fotók szerint középen vasoszlop támasztotta alá, a festett ornamentikával díszített fala mentén pedig magyaros faragású szekrények álltak – természettudományi gyűjtemény – amely később a szegedi tudományegyetem kihelyezett szertára volt.⁴⁵¹ A jobb szárny északkeleti tájolása miatt itt rajz- és mértanirajz-termeket alakítottak ki.

⁴⁵⁰ Gaál Mózes: A jövő iskolája, 1909, 481.

⁴⁵¹ X. ker. tisztviselőtelepi Széchenyi István gimnázium, Budapest, 1928, 21.

Az orvosi szobán kívül a higiéniai követelmények kielégítésére külön vizesblokkokat hoztak létre a diákok és a tanárok számára. Hátról a telek bal sarkában külön kis emeletes épületet tervezett a művész, ahol könyvkötő és asztalosműhelyt rendeztek volna be, az emeleten lakószobákkal. Ez végül nem épült fel.⁴⁵²

A második emeleten a festett és fémlemezrántásos dekorációkkal ellátott előtérrel szemben nyílt a díszterem, amelynek egykori díszítéséről az iskolai évkönyvekben megjelenő fényképek segítségével tájékozódhatunk. A geometrikus mintájú vakolt és festett dekorációkon kívül a faborítás is említésre méltó, amelynek művészi kivitelezése és monumentális kialakítása Ritoók Pál művészettörténész szerint⁴⁵³ a századforduló építészeinél kedvelt nemzeti motívumára, Attila-palotájára emlékeztet. Ebbeli meggyőződését tovább erősíti Bogdán Melinda, a múzeumigazgató beszámolója, amely szerint az intézmény egykori igazgatója, Gaál Mózes is az Attila-palota allegóriájának rajongója volt.

A második emelet felett nagy, tágas padlásteret is kialakítottak,⁴⁵⁴ s ritkaságszámba mentek az alagsorban berendezett műhelyek is, amelyeket a *Budapesti Hírlap* 1913-ban külön kiemelt: „A kézügyesítés problémáját igen praktikus módon oldják meg a tisztviselőtelepi gimnáziumban, ahol a növendékek asztalosműhelyi munkákat is végeznek (bútorokat, dísz tárgyakat, háztartási eszközöket, játéktárgyakat stb.), az intézet bútorain kisebb szerű javításokat csinálnak és egyébként is hasznosítani igyekeznek magukat. A nagy nevelői és szociális érzékkel megáldott Gaál Mózes igazgató, az intézet rajongással szeretett »családfeje«, rendre közli azoknak a tanulóknak nevét, akik az intézet részére valami hasznos munkát végeztek. »Család ez az iskola« a szónak legnemesebb értelmében, ahol az igazgató-atyja nem a törvény rideg szavával parancsol, hanem a közjó nevében lelkesít minden jóra, szépre.”⁴⁵⁵

Hönich Henrik építész szerint az épület „funkcionális szervezése átgondolt és logikus. Tartószerkezeti rendszere tiszta és időtálló: tömör nagyméretű téglák hossz-főfalazatnak, az acélgerendás poroszfüveg födémnek és kiváltóknak köszönhetően”.⁴⁵⁶

A homlokzatról érdemes bővebben is szót ejteni. A Kőrössy Albert Kálmán által készített első – 1909. május 16-án készített és jóváhagyott – tervváltozat formavilágában sokkal jobban közelít a Lechner Ödön művészetére jellemző motívumokhoz. A pártázat, a nyíláskeretezések és a vakolatdíszek Kőrössy 1906 és 1908 közötti „Lechner-korszakát” idézik, hiszen maga a

⁴⁵² Az udvari pavilon helyére Hönich Henrik tervezett előadótermet, amelyet építészeti allegóriaként értelmezett. A megvalósításra az építész halála miatt nem kerülhetett sor.

⁴⁵³ Szóbeli közlés 2019 októberében.

⁴⁵⁴ BFL IV. 1407. b. 38493/1910-III.

⁴⁵⁵ Középiskoláink élete. *Budapesti Hírlap*, 1913/33., 183, 32.

⁴⁵⁶ HÖNICH Henrik: A Tündérpalota jövője: a lehetőség! Konferencia előadás az épület energiahatékonysági felújításáról, 2015. május 13.

terv is egy esztendővel a lechneri formanyelvben készült épületek után készült. Úgy tűnik, az 1904-ben készített trencsényi leánygimnázium és internátus harmadik díjjal jutalmazott tervei álltak a legközelebb az építész művészi hitvallásához, hiszen később is újra és újra visszatért annak tömeg- és homlokzatalakításához. A középső rizalit homlokzati kiképzése itt is a trencsényi pályamű kiosztását követi, ugyanakkor nagy méretű ablaknyílásai és a manzárdtető közepén elhelyezett huszártorony a nagykanizsai főgimnázium szintén 1904-ben, Vágó László és József által „*Mens sana*” jelige alatt beadott pályatervére hasonlít.⁴⁵⁷

Kőrössy homlokzati tervén látható, hogy az orommezőbe Magyarország címere, a kapu fölé pedig a tanintézmény neve került volna. A feliratok keretezése a Kőrössy tervei alapján 1906 és 1908 között épült VI. kerületi főgimnázium megoldásait követi.

Az ugyanekkor készített hátsó homlokzat izgalmas tetőfelépítményei elsőre megragadják a tekintetünket. Érdekes párhuzamok fedezhetők fel Kőrössy Török utca 8. szám alatti Bíró-házával, melynek huszártornya egy az egyben megjelenik a tisztviselőtelepi gimnázium udvari homlokzatának középtengelyében a manzárdtetőt koronázva, s hasonló formaképzésű tornyocskákat látunk a szélső szárnyak oromzatában is. A pártázat és a középrizalit oromfala – a praktikusán itt elhelyezett óra mutatja a gyermekeknek a szünet lejártát – szintén a Kőrössyre jellemző formákról árulkodik, azonban a középső tengely bélletes ablakai, valamint a tetőgerinc díszítései Lechner Ödön hatásáról tesznek tanúbizonyságot. A középrizalit magasba törő oszlopai – melyek a Sipeki Balás-villát juttatják eszünkbe – fiálévá alakulnak, rajtuk egy-egy kőangyal jelenik meg.

A fent leírt homlokzati kiképzéssel szemben az 1910-ben készült kivitelezési tervek⁴⁵⁸ nem pusztán egyszerűbbek lettek, de a művészi formákban is történt változás. A díszítőelemeket tekintve érdekesség, hogy a megjelenített állatalakok az Aulich utcai Walko-ház magyar flórából és faunából származó figuráival mutatnak rokonságot. Itt is felfedezhető – habár stilizált formába öntve – bagoly,⁴⁵⁹ kígyó, páva és hal⁴⁶⁰ – sőt két emberi alakot is láthatunk a toronyszerű szárnyak falain.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ *MÉ–MP*, 1904/2., 2, 14-15.

⁴⁵⁸ BFL IV. 1407. b. 38493/1910-III.

⁴⁵⁹ Az épület energiahatékonysági felújítása során a bagoly formájú konzolokat lecserélték gipszöntvényekre. Az egyedüli eredeti darabot a padláson őrizte az intézmény, amíg a Kőrössy Albert Kálmán életművét bemutató kiállításra az Iparművészeti Múzeum restaurátor munkatársai megtisztították, kiállíthatóvá tették. Köszönet az értékmegőrző munkákért Hajtó Kornéliának.

⁴⁶⁰ Az előbbi a hátsó homlokzat egyik oromfalan tűnik fel, míg az utóbbi kettőt kívül és belül is felfedezhetjük akár az ablakok közötti díszítésekben, akár a belsőben megmaradt eredeti falmintában, sőt pávákat láthatunk a kovácsoltvas bejárati kapun is. A halak ábrázolásában érdekesség, hogy párban jelennek meg, és egy kört írnak le testükkel, miközben a másik uszonyát kergetik.

⁴⁶¹ Az egyik egy frontálisan ábrázolt ifjú, aki könyvet tart maga előtt, a szárnyak tengely felé forduló falszakaszán látható. Az oldalnézetben ábrázolt író diák pedig ugyanezen szárnyak utca felé forduló szakaszán jelenik meg.

A középrizalit díszítése, a fiatornyok hangsúlyosabbá és geometrikusabbá válása, a kerítés vaskos, de díszítésében kopjafaszerű kialakítása egy új szellemi irányzatról árulkodik. Az 1910-es években a magyar–finn nemzetközi kapcsolatok megújódása miatt sok hazai építészre hatottak a korabeli finn nemzeti stílust szorgalmazó építészek művei. Kós Károly és barátai – akiket Fiatalokként emlegetett csak a hazai sajtó – az erdélyi építészet mellett a finn és az angol lakóházak és templomok szerkezeti sajátosságait igyekeztek meghonosítani hazánkban, a díszítőmotívumokat pedig az erdélyi népművészetből merítették.

Kőrössy annak ellenére, hogy nem tartozott a Fiatalok művészcsoportjába, szívesen táplálkozott az új törekvések friss hajtásaiból a tisztviselőtelepi gimnázium megtervezésénél. Korábbi műveitől meglehetősen eltérő az épület formaalakítása: a Lechner által képviselt magyaros formanyelv és a Fiatalok – vagyis Kós Károly⁴⁶² és köre – motívumvilágának ötvözete. Erről árulkodnak a kapu madármotívumai, valamint a kapuoszlopok fafaragást idéző díszítései.⁴⁶³ Ezt erősíti Szegő György is, aki szerint Kőrössy korábbi műveihez képest egészen más hangvételű ez, a lechneri formákat a Fiatalok népi építészetével ötvöző motívumvilágú épület.⁴⁶⁴

Érdemes összehasonlítani az iskola kapujának madármotívumát Kós Károly Kolozsváron épült Monostori úti Kakasos-templomával, a vaslemezek megmunkálása ugyanolyan technikával készült, a különbség csupán annyi, hogy a templomot kakas figurák díszítik, míg az iskolát pávakakasok. A főtengely – a Kőrössynél már megszokott bibeformájú – pártázatban végződik, melyet rombuszba zárt keresztvirágok díszítenek, és manzárdtető fed. Hasonló az oldalsó szárnyak díszítése is, de itt fehérre festett a falfelület.

1909 és 1913 között épült a Kecskeméti Református Teológia és Jogakadémia Mende Valér tervei alapján. Az épületdíszítés nagy hasonlóságot mutat Kőrössy Tündérpalotájával: mindkét épületen fehér és vörös sgraffito dekorációk láthatóak, stilizált növény- és állatalakokkal, melyekhez hasonlókkal találkozhatunk a Fiatalok más alkotóinak épületein is. Talán a finn Akseli Gallen-Kallela által illusztrált Kalevalával is felfedezhető némi hasonlóság, mindenesetre ezen épületek dekorációs egységessége valószínűleg a közös magyar népművészeti forrásokból táplálkozó modern törekvést mutatja. A három nagy méretű ablak, a fiatornyok és a manzárdtető felett középen a huszártorony – Mende Valér épületének középtengelyére hasonlít.

⁴⁶² Építész, író, grafikus, tanár (1883-1977). 1908-1909 között épült a zebegényi római katolikus templom, amit Jánszky Bélával tervezett.

⁴⁶³ SZEGŐ György: Teremtés és átváltozás. 1996, 131.

⁴⁶⁴ SZEGŐ, 1996. 131.

Egészében véve a díszítés olyan ősi magyaros formavilágot mutat be, mely az 1912-ben megrendezésre került turini (torinói) világkiállítás magyar pavilonjának díszítéseiben is megjelenik.⁴⁶⁵ Tóry Emil és Pogány Móric vízmedence felett lógó kerekén régi magyar lószerszámok motívumaiból alkotott díszek függtek, s a frízekben Attila nászát, valamint Szent István koronázását is „antikizáló naivsággal” ábrázolták.⁴⁶⁶ De talán érvényes még ebben az időszakban is egy az 1900-as világkiállításról író kritikus megfigyelése is: „*Magyarország a közép-európai stílust képviselte, melyben heraldikai motívumok voltak Jugendstil ornamentikával ötvözve, de egy kis török érintéssel és Bizánc ékköves réztárgyaival.*”⁴⁶⁷

A torinói világkiállítás épülettervei nem véletlenül merülnek fel, ugyanis az 1911-ben kiírt tervpályázat bírálóbizottságának tagjai között szerepelt Kőrössy Albert Kálmán is – a Magyar Építőművészek Szövetségének delegáltjaként – Maróti Géza, Alpár Ignác és Hüttl Dezső mellett.⁴⁶⁸

A magyaros formákra való törekvésre utal az iskola 1912. évi értesítőjében megjelent tanulmány, amelyben Baranski E. László képzőművész, a gimnázium rajztanára így fogalmazott: „*A magyar építőművészek, a mi iskolaházunk tervezői is (Kőrössy Albert és Kis Béla), érvényesíteni akarják a magyar formanyelvet. Azt akarják, hogy a mi épületeinkben megnyilatkozzék az eredeti, szívós életű, nemes lendületű magyar szellem, melyet elnyomni, kiirtani nem sikerült a nagyobb műveltségű nyugati szomszédságnak.*”⁴⁶⁹

1911-ben, az új épület átadásának évében az iskolai évkönyv szerint többen is adakoztak a Tanári Özvegyeket és Árvákat Gyámolító Országos Egyesület részére. Feltűnik közöttük a két tervező építész neve is: Kőrössy Albert műépítész 17 koronát, míg Kiss Géza műépítész 7 koronát adományozott.⁴⁷⁰ További érdekesség, hogy a kőbányai gimnázium építésénél a tisztviselőtelepi gimnáziumnál alkalmazott térhasználat szolgált mintaként.⁴⁷¹

1912 és 1916 között a gimnázium jeles magyar–latin szakos, majd történelem és görögptlő irodalomtanára volt a tisztviselőtelepen élő Babits Mihály⁴⁷² – aki az első világháború alatt lemondott egy éves szabadságáról, hogy hadba vonult kollégáit helyettesítse az intézményben.⁴⁷³ Több alkalommal is versbe foglalta nyugodt környezetét: „*[...] most itt lakom/a szép Tisztviselőtelepen/a fővárosban és mégis/kisvárosban csendben.*”

⁴⁶⁵ BALDAVÁRI Eszter: Kőrössy Albert Kálmán. Az építészet mesterei. 2021

⁴⁶⁶ A turini magyar ház. *MI*, 1911/14., 6, 253-257.

⁴⁶⁷ Philippe JULIAN: The Triumph of Art Nouveau, Paris Exhibition 1900. 1974, 104.

⁴⁶⁸ *Az Újság*, 1910/8., 77.

⁴⁶⁹ BARANSKI E. László: A mi hajlékunk. *X. ker. tisztviselőtelepi Széchenyi István gimnázium*, Budapest, 1912, 5.

⁴⁷⁰ X. ker. tisztviselőtelepi Széchenyi István gimnázium, Budapest, 1911, X. A tanulók segélyezése, 72.

⁴⁷¹ Köszönöm Brunner Attilának, hogy rendelkezésemre bocsátotta az ezzel kapcsolatos iratokat.

⁴⁷² JÁKI László: Babits Mihály – Avagy A tanári szabadság határai. *Neveléstudomány, Oktatásügy*, 2017/3. 113.

⁴⁷³ A budapesti X. ker. tisztviselőtelepi m. kir. áll. főgimnázium értesítője II. 1914-1915. 13. 1.

Ami az épület későbbi sorsát illeti, a gimnázium 1921-ben felvette gróf Széchenyi István nevét, majd három évvel később az iskolaépület háromnegyed részét át kellett engedniük a Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára számára, ezért az osztályok egy része a környékbeli iskolákban nyert elhelyezést. 1925-ben a múzeum igényeinek megfelelően végeztek átalakításokat, továbbá a homlokzat renoválása is ekkor történt: a kőporos fröcskölés és a mázolás miatt az épületszobrászati díszek kontúrjai elmosódtak, a színes sgraffito díszek pedig eltűntek. A második világháború sem kímélte az épületet, főleg az Elnök utcai szárny szenvedett jelentős mértékű károkat. Az ezt követő felújítás során az impozáns huszártornyot már nem építették vissza.

1955 októberében a múzeum gazdasági hivatala raktár építését kérvényezte⁴⁷⁴ a VIII. kerület tanácsának Végrehajtó bizottságánál. Az 1960-as átalakításokról a felelős tervező, Mondok Tamás leírásából⁴⁷⁵ tudjuk, hogy a volt tornaterem vízszintes megosztásából keletkező földszinti alapterületen a múzeum dolgozói részére alakítottak ki ebédlőt, gyakornoki szobát és könyvtárat; a létrejövő alagsorban pedig bútorraktárt rendeztek be. Az első és második emeleten irodahelyiségek kaptak helyet.

1972-ben kiköltözött a Néprajzi Múzeum, ezt követően az épület a Magyar Nemzeti Múzeumnak és a Magyar Természettudományi Múzeumnak adott otthont, a gimnázium pedig 1975-ben megszűnt. Ekkoriban a díszterem már raktárként működött, díszítő festése és stukkódíszzeinek nagy része megsemmisült.

1998-tól az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum működik itt. 2014 és 2016 között több ütemben végeztek felújításokat: energiahatékonysági és műemléki rekonstrukciót Hönich Henrik építész tervei alapján,⁴⁷⁶ akit munkájáért Ybl-díjjal jutalmaztak, ám váratlan halála miatt csak a díj posztumusz átadására kerülhetett sor.

Az épületben működik a Magyar Nemzeti Múzeum restaurátorképzése, és a Természettudományi Múzeum Növénytára is itt található.

2019 szeptemberében a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ Körössy Albert Kálmán születésének 150. évfordulója alkalmából *Díszítőérzéssel átszőtt tudás* címmel rendezett kiállítást⁴⁷⁷ az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum

⁴⁷⁴ BFL XV. 37. c. 2407/1959-III.

⁴⁷⁵ BFL XV. 37. c. 20749/1963-III.

⁴⁷⁶ Ezúton köszönöm az azóta elhunyt Hönich Henrik kitartó munkáját, és kedvességét, a felújítás alatti időszak beszélgetéseit. Egy ilyen alkalmával mesélt arról, hogy mi köti össze Körössyvel: az építész Városligeti fasori villájának telke korábban Schwarz Gusztáv volt, az ő leszármazottja.

⁴⁷⁷ A tárlat 2019 júniusa és szeptembere között a budapesti Ráth György-villában, szeptember és november között az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum dísztermében, 2019 novembere és 2020 februárja között pedig a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár átriumában és lépcsőházában volt megtekinthető. A kiállítás kurátora: Baldavári Eszter.

dísztermében, második emeleti folyosóján és lépcsőházában. A tárlat berendezése alkalmával véletlenül bukkantak rá a szervezők a Restaurátorképző Központ folyosóján egy – és egyben az egyetlen eredeti, építéskori – szecessziós tűzcsapszekrényre. A berendezési tárgyat – amelyen kívül még egy eredeti, bagolymotívumokkal faragott írószekrényt őriz az intézmény – az épületben működő MNM Országos Restaurátor és Restaurátorképző Központ kölcsönözte a kiállítás idejére. A tárgy szakszerű tisztítását 2019. szeptember 19-én a Magyar Képzőművészeti Egyetem V. éves fa-bútor restaurátor hallgatói végezték.⁴⁷⁸

⁴⁷⁸ Köszönjük a gyors és szakszerű tisztítást a hallgatóknak: Fogarasi Csongor, Gömöri-Csonka Szilvia, Hegedűs Fanni, Hesztera Aladár, Kisterenyei Balázs, Molnár Mihály.

A SZVETENAY UTCAI ELEMI ISKOLA

Budapest IX., Lenhossék u. 24–26.

A Budapest székesfőváros fejlesztéséről szóló 1908. évi XLVIII. törvénycikk megalkotása Wekerle Sándor miniszterelnök és Bárczy István polgármester közös munkájával a lakáshiány hatósági építkezésekkel való megszüntetésére adott módot. A tervezet részét képezte egy ötéves iskolaépítő-program is, melynek keretein belül kilencven iskola létesítését kezdeményezték 32 millió korona költséggel. A beruházás sürgőssége következtében a programot öt helyett négy év alatt bonyolították le, végrehajtásában pedig a főváros technikus tisztviselőin kívül Kőrössy is részt vett. A koncepció központjában a higiénikus, pedagógiai és esztétikai tekintetben is megfelelő intézmények létrehozása állt. A Kőrössy Albert Kálmán és Kiss Géza tervei alapján, 1911–1912-ben három ciklusban⁴⁷⁹ épült IX. kerületi Szvetenay utcai elemi iskola szükségességét Kabdebó Gyula városépítési szakértő ismertetőjében azzal indokolta, hogy a Mester utca 25/b alatti házban működő, valamint a Bakáts téri elemi iskola zsúfoltsága miatt új épület létrehozása szükséges.

A Ranolder, a Szvetenay és a Vendel utca sarkán fekvő 8806–7. helyrajzi számú telektömbből kihasított 700 négyszögölnyi telekrészen kivitelezendő háromemeletes, utcafrontos épület terveit 1911-ben hagyták jóvá, s a *Magyar Építőművészet* aktuális számában közölték budapesti székesfővárosi elemi iskola néven (186. és 188. ábra). A tanintézet összes építési költsége 620 000 korona volt. Az építőmesterek Bíró Károly és Gyula voltak, és 1912. július 15-i átadási határidővel vállalták el a kivitelezési munkákat. Az 1912. augusztus 18-án kelt árajánlat leírásából tudjuk, hogy a téglából és román- és fehérhabarccsal készült falak homlokzati díszítését sárga és fehér kőporral vakolták, amely szobrászati elemekkel és műkö pilaszterfejezetekkel egészült ki. Különböző műkövet alkalmaztak a lépcsőházban, a külső lábazat gránit utánzatú volt, a homlokzat többi eleme pedig mészkő utánzatú műkö, amelyet Ney Simon vállalata készített. Az asztalosmunkákat Popper Zsigmond, a lakatosmunkákat Árkay Sándor, a bádogosmunkákat Reisz Gyula, a cseréptetőt Dukai János, a cement burkolatot Walla József, az üvegesmunkát Handelsmann Arnold készítette. A díszfestők a Galbavy testvérek (Gyula és József) voltak, a szobrászati munkákat Barber Károly készítette.⁴⁸⁰

⁴⁷⁹ ERDEI Gyöngyi: Fejezetek a Bárczy-korszak történetéből. Budapest művelődéspolitikája a századelőn, 1991, 63.

⁴⁸⁰ BFL-XV.17.d.324.b.26. kisdoboz

Kőrössy terveit a bírálóbizottság a következők alapján tartotta kivitelezhetőnek: a fedélszéknek manzárdok útján való kihasználását az iskolákkal kapcsolatos mellékintézmények tették szükségessé. A napközi otthonok és a rendszeres tanfolyamok rajztermei igen célszerűen nyertek elhelyezést a szellős és világos manzárdokban: két napközi otthon, egy szlőjd – vagyis kézműves terem –, két rajz- és egy énekterem. Az épület az Eisler és Vértes cég kivitelezett⁴⁸¹ központi fűtéssel is rendelkezett. A háromemeletes – plusz padlástérrel kiegészített – iskolában huszonnégy osztályterem, kilenc egyéb terem, hat szertár, két tornaterem, két tantestületi szoba, egy igazgatói lakás és két szolgálatkás kapott helyet.

Érdekesség, hogy a főépület emeletén is találunk tornatermet. Jáki László neveléstörténész szerint építészeti szempontból igen előnyös ez a Szvetenay utcai iskolánál is alkalmazott megoldás.⁴⁸² Megemlíti azt is, hogy a *Fővárosi Közlöny* 1912-es közlése szerint az intézményben engedélyezték a villanycsengők felszerelését, ez ebben a korban még Budapesten sem volt általános.⁴⁸³ A korszerűen berendezett tantermek fa padjait Schusztér Vilmos, míg a bútorokat a fiúiskolai részben Janusek Béla, a lányoknál pedig Németh János készítette. Az épület szobafestő munkáit a Galbavy testvérek végezték.

Homlokzati alakítása a következőképpen alakul: az alagsor és a földszint ablakai egyenes záródásúak, és a földszintet övpárkány választja el az emeletektől. A harmadikon a korszakra jellemző – Kós Károly és a Fiatalok csoportjának munkáit is inspiráló – finn népi építészet jellegzetes motívuma, az Eliel Saarinen után elnevezett, húrtrapéz alakú ablakforma látható. A főhomlokzaton két kosáríves záródású kaput is kialakítottak, ugyanis külön bejáraton mehettek be az épületbe a fiúk és a lányok. Ezt a kapu felett olvasható feliratok jelzik, a többi épületi szobrászati munkával együtt Barber Károly alkotásai.

Belső kialakítását tekintve a földszinten is volt egy hatalmas tornaterem öltözőkkel, egy igazgatói szoba és két tantestületi szoba.⁴⁸⁴ Az emeletek alaprajza is hasonló elrendezésű: szintenként tíz tanterem, két csarnok, valamint egy-egy szertár a szárnyakban. A fiúk és leányok számára kialakított külön bejáraton át lépcső vezetett egy-egy csarnokba, ahonnan három irányban nyíltak a különféle helyiségek. Ez szokatlan megoldásnak számított, hiszen általában az udvari traktus felől egy hosszú folyosóról nyíltak a termek. A korabeli útmutatások szerint

⁴⁸¹ A burkolómunkát Rácz József, a vászonredőnymunkákat Jusztus Sándor és fia, az üvegesmunkát Handelsmann Arnold, az ablakszellőző-munkát a Budapesti vas- és fémipari r.-t. cég, a vízvezeték- és csatornázási munkákat Bálint Andor végezte. *Fővárosi Közlöny*, 1912/23., 63.

⁴⁸² JÁKI László: Korszerűsítési törekvések a századforduló iskolaépítésében. *A magyar neveléstörténet forrásai II.*, Budapest, 1989, 65.

⁴⁸³ JÁKI, 1989, 92.

⁴⁸⁴ BFL-XV.17.d.328.KT-i-146

már nem igazán épültek iskolák folyosó nélkül⁴⁸⁵, csupán akkor, ha a telek viszonyai lehetővé tették a termék napfényes kialakítását és a megfelelő szellőztetést. Funkcióját tekintve nemcsak a könnyebb közlekedést rossz időjárás esetén a benttartózkodást tették lehetővé, hanem gyakran a ruhatárok és ivócsapok is itt kaptak helyet.⁴⁸⁶

Összességében nézve az épület kialakítását, az 1910-es évek iskolaépítésének formai egységébe olvad bele, geometrikus tagozati elemeivel és az art decót megelőlegező szigorú szimmetriájával. A tervrajzokon észlelhető homlokzati – valószínűleg sgraffito – díszítések is a korabeli ornamentikát követik, a Fiatalok által kedvelt motívumokkal.

Az első világháború után az itt tanuló gyermekeknek ingyenes étkezést biztosított az amerikai misszió, amiről a *Magyarország* című napilap is beszámolt.⁴⁸⁷ Napjainkban (189-191. ábra) a Lenhossék utca 24–28. szám alatti iskola épületét szépen felújították, és egyik részében a Szent György Média és Informatikai Szakközépiskola működik, a másikban pedig a IX. kerületi kormányhivatal.

⁴⁸⁵ Mivel a tervek állapota igen rossz, valamint a vonalrajzok homályosak, a korabeli sajtóban megjelent verziót mutatom be.

⁴⁸⁶ KÜHRNER Éva: Iskolahigiéné a századfordulón. *Iskolakultúra*, 2003/12., 122.

⁴⁸⁷ Ebédelnek a gyerekek. Az amerikai akció a Szvetenay-utcai iskolában. *Magyarország*, 1919/26., 159, 4.

MAGYAR LESZÁMÍTOLÓ ÉS PÉNZVÁLTÓ BANK

Fő Tér (Hlavné Námestie) 1., Pozsony

A Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank pozsonyi fiókosztálya 1893-ban alakult meg, azonban az 1900-as évek végén olyan fejlődést mutatott, hogy régi hivatalos helyiségei a folyton fokozódó forgalom lebonyolítására szűkösen bizonyultak. Ezért az intézet vezetősége minden követelménynek megfelelő új bankpalota létesítését határozta el. A Fő téren (ma Hlavné námestie) lévő korábbi épület, az Auer-ház (192. ábra) – amely arról volt híres, hogy a mohácsi csata után II. Lajos király menedéket kereső özvegye, Habsburg Mária itt szállt meg – Edl Tivadar tulajdonában volt, 1893-ban vásárolta meg a bank. A telek adottságai és kedvező elhelyezkedése miatt (a Fő tér a történelmi városrész szívében van) ide tervezték az új székházat, az Auer-házat 1906-ban elbontották.

Kőrössy Albert és Kiss Géza 1910-ben kapott megbízást az új épület (193-194. ábra) megtervezésére.⁴⁸⁸ Stefan Slachta magyar építészeről szóló tanulmányában⁴⁸⁹ az építés dátumaként 1904-et tünteti fel, azonban az előző épületet akkor még nem bontották el, s a megbízás alapján is az 1910-es évszám helytálló. Az épület 1911 októberére készült el, ünnepélyes átadásáról a *Budapesti Hírlap* is beszámolt: „Az épület az intézet budapesti vezetőségének és nagyszámú előkelő közönség jelenlétében vasárnap adatott át rendeltetésének. A Leszámitoló bank fiókosztályának új épülete, Kőrössy K. Albert udvari tanácsos és Kiss Géza építészek sikerült alkotása, Pozsony első modern nagyvárosi jellegű bankpalotája.”⁴⁹⁰

Az épületről nagyon kevés információ maradt fenn, nem áll rendelkezésre tervrajz sem Magyarországon, sem a szlovákiai intézményekben. Az emeleteken bérlakásokkal is rendelkező négy emeleten a bank impozáns tömege napjainkban is kiemelkedik a pozsonyi Fő tér épületei közül. Kőlapokkal burkolt modern lábazattal, a kor áruházaira is jellemző nagy üvegfelületekkel rendelkezik.

A szimmetrikus homlokzat két szélső tengelyének kváderezett oszloppárral közrefogott zárterkélye historizáló copfos díszítést kapott, a középső tengely ma is az eredeti Esslinger-

⁴⁸⁸ Az építész számos szállal kötődött a pénzintézethez, megrendelői köréből is kerültek ki vezetőségi tagok. Édesapja szintén igazgatósági tag volt, később maga az építész is részt vett felügyelőbizottsági tagként.

⁴⁸⁹ Stefan SLACHTA: A magyar építészek tevékenysége Szlovákiában 1987-1918 között. *Népek és nemzetek közös építészeti öröksége*, 1988, 41.

⁴⁹⁰ *Budapesti Hírlap*, 1911/31, 240, 20.

redőnyökkel felszerelt harmadik emeleti ablakai között pedig három atlasz-fejezetes pilaszter „tartja” az oromzatot és a hangsúlyos tetőépítményt. Az alattuk futó lizéna érdekes, geometrikus díszítősora hatszögletű kék-fehér kerámiacsempékből áll, melyek formájukat tekintve talán az épület funkciójára utaló stilizált méhek lehetnek.

A manzárdtető különleges tetődíszje nemcsak a nyíregyházi pénzügyi intézet épületét idézi, de eszünkbe juthat Lechner Ödön Postatakarékpénztárának tekergőző kígyót formázó pártázata is.

A homlokzat kialakítása és arányai Rainer Károly Belvárosi Takarékpénztárhoz készített „*grand prix*” jellegű tervével (1908) hozhatók párhuzamba, de méltán juttatják eszünkbe a Vágó-testvérek szimmetrikus oromzattal kialakított homlokzatait – például a Gutenberg-otthont (1906–1907), vagy Führer Miklós nyíregyházi Royal szálló és Otthon kávéház (1909) épületét. A különleges műgonddal megmunkált vörösréz lemezekből álló magyaros motívumokkal díszített kaput – amely a Philanthia virágüzlet portáljánál közreműködő budapesti Haas és Somogyi cég kivitelezésében készült – sárgarézből készült díszrácszat egészíti ki. A kapuszemöldök vörösrézéből készült Nap-motívumos üvegezett rácsa szintén a nyíregyházi épület formáira emlékeztet.

A kapun belépve (195. ábra) geometrikus formákkal és stilizált rózsákkal díszített lépcsőházba jutunk, ahol a kovácsoltvas liftrács jellegzetes motívumai a torinói világkiállítás magyar pavilonjának stílusát tükrözik. A helyi városi legenda szerint a rózsamotívumos terrazzo burkolat a csehországi Klatovyban készült, a település neve kiolvasható a stilizált szirmokból. Azonban a Melocco-féle cementlapok mintái (196-197. ábra) között találjuk meg ezt a mintázatot. A kompozícióval kapcsolatban sok kérdés felmerül, ugyanis nemcsak hazánkban használták ezt a lapot, megtalálható Argentínától Oroszorszáig különféle bérházak burkolataként.⁴⁹¹

A földszinten működő bank egykori mozaikjai – amelyek a pécsi Zsolnay-gyár munkái – a 2018 decemberében bekövetkezett tűzvészben nagymértékben megrongálódtak, ezért jelenleg restaurálás alatt állnak. Érdekes művészettörténeti párhuzamot jelentenek ezek a mozaikok, amely készítőjének nevét nem tudjuk – bár közel állnak Göröntsér Greff Lajos munkáihoz és a Kristóf tér díszítményeihez –, azonban a Ziegler Géza által tervezett Hernád-udvar 40. szám alatti bérház homlokzatán látható mozaikokkal is megegyeznek.⁴⁹²

Az intézmény az 1920-as években Tátra Bank néven működött tovább a második világháborúig, azt követően, az 1950-es években államosították. Az 1990-es években a

⁴⁹¹ Az Anat Meidan által feldolgozott buenos aires-i szecessziós épületek egyikében ugyanez a cementlap látható, de sajnos a szerző nem tudott információval szolgálni arról, hogy pontosan melyik bérházban fényképezte.

⁴⁹² Köszönettel tartozom Kovács Dánielnek, aki felhívta a figyelmemet az egyezésre.

földszinten működő Roland kávézó egyik domináns látványossága Bártfay Tibor szobrász *Pegasus* bronzszobra volt.⁴⁹³ Ma a Kooperativa biztosítótársaság működik az épületben, melynek sárgás homlokzatszínét a 2018-as felújítás alkalmával homogén törtfehérre változtatták.

⁴⁹³ Roman Delikát: <https://bratislavskerozky.sk/miesto-kde-bola-banka-doma-takmer-sto-rokov/>

SZABOLCSI AGRÁR TAKARÉKPÉNZTÁR

Országászló Tér 5., Nyíregyháza

A Szabolcsi Agrár Takarékpénztárt 1907-ben Nyíregyházán alapította a Magyar Jelzálog-Hitelbank, a Magyar Agrár- és Járadékbank Rt. és a Magyar Telepítő- és Parcellázóbank a Nyíregyházi Gazdasági és Kereskedelmi Hitelintézet bevonásával, másfél millió korona alaptőkével. Az intézmény célja elsősorban a helyi agrárérdekek szolgálata volt,⁴⁹⁴ s 1910-ben úgy határozott, új székházat, illetve banképületet építtet.

Kőrössy Albert Kálmánt és Kiss Gézárt bízta meg a tervek (198-199. ábra) elkészítésével⁴⁹⁵, és 1910. június 23-án kapták meg az építési engedélyt⁴⁹⁶ a Széchenyi tér és az Iskola utca sarkán fekvő, Hoffman Adolf kereskedőtől megvásárolt telekre. Az egyemeletes épület – amelyet sokáig Groák banknak is neveztek egykori igazgatója, Groák Ödön után⁴⁹⁷ – 1911. május 8-án készült el, építési munkái Koch és Kallós budapesti vállalkozók kivitelezésében valósultak meg.⁴⁹⁸ A pénztár irodái és tárgyalói mellett szolgálati lakásoknak is helyet adott, elsősorban hangsúlyos oromzatos párkányzatával és díszes tetőformáival hívja fel a figyelmet.

A homlokzatalakítást tekintve (200-201. ábra) a késő szecesszió historizáló formái jelennek meg: a kapu tengelyében az emeleten két oldalt triglifes motívum, az ajtó felett pedig félköríves therma-ablak látható. Az emelet kosáríves körkélyét lőrészerű nyílások teszik áttörtebbé. Középen a hatalmas félköríves oromfalban hat címerpajzzsal övezett mezőben volt olvasható az intézmény neve: „*Szabolcsi Agrár Takarékpénztár*”. A manzárdtetőt girlandos-copfos füzérrel ellátott kőkorsók díszítik.

A historizáló formákkal díszített késő szecessziós épület terveinek elkészüléséről nem sokat tudunk, de valószínűleg inkább Kiss Géza művészetéből merítettek, amelyhez hasonló jelent meg az 1904-es, bihari Benővel közösen benyújtott⁴⁹⁹, nagyváradi Fekete Sas szálló pályatervénél.⁵⁰⁰ Érdekes összevetni a Szabolcsi Agrár Takarékpénztár épületének homlokzati díszait a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank ugyanekkor épülő pozsonyi palotájának

⁴⁹⁴ *Az Ujság*, 1907/5., 68, 19.

⁴⁹⁵ MNL-SzSzBL- V.83.III., Nyíregyháza város polgármesterének, illetve mérnöki hivatalának iratai.

⁴⁹⁶ A Nyíregyházán bejegyzett Szabolcsi Agrár Takarékpénztár Rt. 1910. június 23-án 10893-as iktatószámon kérte meg Nyíregyháza város Tekintetes Főmérnöki Hivatalától

⁴⁹⁷ A bankigazgató neje pedig a nyíregyházi feministák vezetője volt

⁴⁹⁸ P. S.: Építési engedélyezés a századelőn. *Kelet-Magyarország*, 1996/53., 254, 13.

⁴⁹⁹ „Biharország-Nagyvárad” jellegével készült a pályamű. A nagyváradi Fekete Sas szálló tervpályázatának egyik bíráló bizottsági tagja Kőrössy Albert Kálmán volt.

⁵⁰⁰ *MÉ MP*, 1906/4., 11.

homlokzatával, ahol a historizáló girlandokkal körülölelt fekvő ovális ablaknyílások álló verziói jelennek meg az oromzatokban.

A Szabolcsi Agrár Takarékpénztár az első világháború után 1922-ben a Magyar–Olasz Bank részeként működött tovább,⁵⁰¹ majd az 1930-as években felszámolták, és helyére a Felsőszabolcsi Tiszai Ármentesítő Társulat költözött be Kisvárdáról.⁵⁰² 1934-ben kezdték el rendbe hozni a háborús sérüléseket a házban. Később a megyei és városi pártbizottságok kaptak benne elhelyezést, majd a Magyar Honvédelmi Szövetség irodáinak, gyakorlótermeinek adott otthont. 1984-ben a MESZÖV-székház működött az akkoriban sárgára festett épületben, mely ekkor került műemléki védelem alá. Ebben az évben indultak el a felújítási munkák is, a második világháború utáni tatarozás során eltávolított – illetve vissza nem helyezett – szecessziós épületedíszeket ekkor helyezték vissza a Szabolcs Megyei Állami Építőipari Vállalat kivitelezésében.⁵⁰³ A helyreállítási munkák Jandek Ernő tervei alapján készültek, az ő javaslata alapján kapta az épület jelenlegi kék színét.⁵⁰⁴ Az enteriőrben a lépcsőházat is szépen felújították, eredeti állapotában látható a kovácsoltvas lépcsőkorlát és a kapubejáróban lévő lunetták gyümölcskosarat formázó domborművei. Napjainkban a Tiszántúli Takarékszövetkezet működik az épületben,⁵⁰⁵ amelyet 2014-ben az eredeti tervek alapján újítottak fel.⁵⁰⁶

⁵⁰¹ *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle*, 2002/37., 2, 163.

⁵⁰² Ez a fontos társulás még a szabadságharc előestéjén alakult azzal a céllal, hogy a Rétköz területét védje a tiszai árvizek és belvizek ellen. Az érintett területek földesurai, községei meglehetősen nehezen értették meg a rendelkezés lényegét, remélhető áldásos hasznát, s csak amikor gr. Lónyay Menyhért állt az irigyek élére, akkor végeztek eredményes munkát.

⁵⁰³ MARGÓCSY József: Utcák, terek, emléktáblák. Fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza Városi Tanács V. B. 1984, 117.

⁵⁰⁴ Magyar Műemlékvédelem 1980-1990 – az Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványa, 369.

⁵⁰⁵ Köszönet az információkért és a fotózási lehetőségért Bede József igazgatónak.

⁵⁰⁶ Bár a sarkon létrehozott pénzautomata csökkenti a műemlék esztétikai értékét.

MAGYAR AGRÁR- ÉS JÁRADÉKBANK

Budapest V., Nádor u. 16.

Az 1875-ben hazánkat is elérő szőlőfiloxéra a magyar szőlészetek csaknem felénél okozott pusztulást. A termőterületek felújításához szükséges kölcsönök céljából és az ország mezőgazdasági és közlekedési érdekeinek előmozdítása érdekében 1895. június 1-jén megalakult a Magyar Agrár- és Járadékbank. A pénzügyintézet a szőlőkölcsönök folyósításának befejeztével tenyészállatok vételárának előlegezését vezette be, később pedig – az első világháború kitörése előtt – vasúti osztálya huszonöt helyiérdekű vasút ügykezelését látta el.⁵⁰⁷

A folyamatosan fejlődő pénzügyintézet új székház építését határozta el 1906-ban. A Nádor utca 16. szám alatti telket 1869-ben az Unió Viszontbiztosító Bank vásárolta meg, és a meglévő épületre harmadik emeletet építtetett Limburszky József tervei alapján.⁵⁰⁸ 1881-ben magántulajdonba került, Pick Sámuel és neje, Scheff Malvina vette meg, ekkoriban napközi, vagyis középiskolai tanulók délutáni otthona működött az épületben.⁵⁰⁹ 1906-ban az újraraházasodott dr. Gerő Lajosné Scheff Malvina árverésre bocsájtotta a területet, ekkor a Magyar Agrár- és Járadékbank szerezte meg a tulajdonjogot 245 000 korona vételár fejében.

Az új épület tervezési munkáival Körössy Albert Kálmánt és Kiss Gézárt bízták meg. A négyemeletes, bér lakásokkal kiegészített banképület 1910. május 28-án kapott építési engedélyt a Fővárosi Közmunkák Tanácsától,⁵¹⁰ de a munkálatok végül csak 1911-ben kezdődtek el.⁵¹¹

A négyemeletes épület a Nádor utca és a Vigyázó Ferenc utca sarkán áll. A sima falazású alagsor felett sima kváderezésű a magasföldszint, ahol a kosárirves lezárású ablakok szemöldökét óriás zárókő díszíti, ezzel robusztusabbá téve a nyílások jellegét. A földszintet vastag, szalagszerű, áttört, fordított tulipándíszítéssel faragott övparkány választja el az első emeletről. A főhomlokzaton (203-204. ábra) három kőből készült alak jelenik meg: az egyik férfi egy zsákot tart a nyakában és a búzamezőn áll, a másik kezében pedig kasza látható. A középen látható nőalak – kezében méhkest tart, mögötte búzakalásszal – minden bizonnyal Déméter vagy római nevén Ceres lehet, aki a föld termékenységét, a gabona érését, a

⁵⁰⁷ JENEI Károly: Kisebbségi takarékpénztári és bankfondok: Repertórium, Levéltári leltárak 56. Budapest, 1972, 107.

⁵⁰⁸ ROZSNYAI József: Részlet a Nádor utca 16. műemléki dokumentációjából, Hild-Ybl Alapítvány, Budapest, 2004

⁵⁰⁹ Középiskolai tanulók délutáni otthona. *Ország-Világ*, 1909/30., 52, 1175.

⁵¹⁰ 42794. Nádor-u. 775. hrsz. Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1910. május 29. 1910/34., 22, 230.

⁵¹¹ *Vállalkozók Közlönye*, 1910. március 30.

földművelés sikerét biztosító istennő. Kezében a méhkas a dolgozós közösséget és a megszervezett, szigorú szabályoknak alávetett munkát jelképezi, ugyanakkor a védelmező anyai oltalom szimbólumaként is ismert. A görög mitológia szerint Démétér Iaszónnal – akinek gyakran kasza az attribútuma, tehát az egyik férfialak ő lehet –, a föld termékeny belsejének istenével együtt nemzette Plutoszt, a gazdagság istenét, aki vak volt, s gyakran bőségszaruval jelenik meg. Lehetséges, hogy a búzával teli zsák a bőségszaru egy modern formája. Mindkét férfira találunk a mitológiai források között olyan utalást, amely szerint halandó földművesek voltak.⁵¹² Ez jól látható öltözetükön, míg Démétér ruhája és hajviselete isteni mivoltáról tesz tanúbizonyságot.

Az alakok feletti falsávbán olyan nyomok rajzolódnak ki, melyek lehetségessé teszik, hogy valamilyen festéssel lehetett kiegészítve a kompozíció. Az egykori Magyar Agrár- és Járadékbank palotájának kapudíszítése cégtábla szerint Jungfer Gyula munkája,⁵¹³ amelyet azonban jellemzően nem historizáló formák díszítenek, hanem a késői klasszicizáló Jugendstil formavilágát idézi.

Az belső térbe a puttókkal díszített előcsarnokon át jutunk, a forgóajtó sárgaréz díszítései eredetiek, a forgási irányt mutató sárgaréz táblán pedig – ahol a betérő biztosan észreveszi – szellemesen a Haas és Somogyi cégfelirat olvasható. A forgóajtó feletti rézborítású részben négy egymás felé fordított búzaszem alakul rozettává. Az enteriőrben a korszerű banképület alaptípusa jelenik meg: a középpontban helyezkedik el a díszes pénztárcsarnok, itt érintkezik egymással a külső és belső forgalom. A trapéz alakú üvegmennyezetet – amely az épület udvarát betöltő pénztárcsarnokot fedi – vízszintes és függőleges irányú, aranyárga díszítősorok és préselt gúla alakú üvegszemek gazdagítják.⁵¹⁴ Az üvegmennyezet közepén színes ólomüveg kompozíció látható, növényi ornamentumok között a Nap-motívum jelenik meg, amelynek búzaszemre hasonlító stilizált napsugarai az épület funkciójára utalnak (205. ábra). Különösen finom az előcsarnok és a pénztárterem közötti falminták aranylós színárnyalata, a díszüvegezésen nagyvonalúbb a felületkezelés, mint az emeleti ablakokon. A kompozíció csigavonalakból szerkesztett fekete kontúrjait az ólomháló alkotja, amely fehér opálüveg elemeket, a súlypontokban domború üvegszemeket fog körbe. A színtelen katedrálüveg környezetében a fehér opálüveg betétek gyöngyházfényben ragyognak. A felső emeleten

⁵¹² PÁL József (szerk.): *Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából*. 2001

⁵¹³ LŐRINCZI Zsuzsa (szerk.): *Budapest in Detail – Építészeti részletek*. 1999, 21.

⁵¹⁴ u.o. 57.

működik az adminisztráció: az igazgatóság, a könyvelés és az irattár. A pincében széfek és trezorok kaptak helyet.⁵¹⁵

Az épület belsejében is folytatódik a homlokzat ikonográfiája: az üvegablakok egyikén Hermészt pillanthatjuk meg,⁵¹⁶ akit Rómában a Kr. e. 5. századtól Mercuriusszal, a kereskedelem istenével azonosítottak. Itt is megfigyelhetők klasszikus attribútumai: a pásztorbot és a szárnyas sisak kosszarvval, hiszen kos alakban is tisztelték.⁵¹⁷ A lépcsőházban és az emeleteken is feltűnik a búzaszem, mint az agrárbank jelképe, a lépcsőházi ólomüveg ablakok stilizált mintái pedig búzakalászt formáznak.

A Róth Miksa által készített színes ólomüveg ablakok terveit (202. ábra) a Magyar Építészeti Múzeum Róth-hagyatéka őrzi. A színes, sárga, kék és zöld színvilágú, ceruzával készült terv valószínűleg a hivatali helyiségek előtti hallba készült, bal oldali ornamentális díszítése és jobb oldali medalionos kompozíciója is erre utal. Felirat is olvasható a tervlapon: „AGRÁR BANK ÉPÍTKEZÉS”. A másik, színes akvarell technikát alkalmazó terv összetettebb, még reprezentatívabb helyre tervezték: a felső osztatokban bal oldalon homokóra, míg a jobb oldalon mérleg látható. A középső kompozíción Hermész robusztus alakja jelenik meg – szárnyas sisakja és pálcája sem hiányozhat –, egy könyvbe író gyermek vállát fogja át, és óvó tekintetével őrzi őt munkája közben. A vörös, sárga és kék színvilágú tervlapon a mester cégbélyege is látható: Róth Miksa császári és királyi udvari üvegfestő.

Útunkat folytatva az épület második emeleti előterében – ahonnan jelenleg az OTP vezetőinek irodái nyílnak (206. ábra) – kis házi múzeum és az eredeti berendezés néhány kecses bútordarabja fogad. Az igazgatósági irodák előcsarnokának üvegablakain a négy évszak allegorikus alakjai és Merkúr látható, kivitelezője és tervezője Róth Miksa volt.⁵¹⁸ Ezen az emeleten van a Barna-teremnek is nevezett díszes ülésterem.

1912-ben Kőrössy és Kiss módosított tervet nyújtott be, amelyet 1912. február 19-én fogadott el a Fővárosi Tanács építési ügyosztálya. Ebben többek között arra is kitérnek, hogy a második emeleti belső folyosókon üvegezett betétes ablakokat kell készíteni.⁵¹⁹ Az épületben az említett helyen egy neoreneszánsz formavilágú színes ólomüveg betét figyelhető meg, amely nem illeszkedik a többi üvegalkotás stílusához. Ezt a későbbi ablakot valószínűleg Róth Miksa műhelyéből kérhették, vagyis eredetileg erre a helyre nem készült üvegbetét.

⁵¹⁵ u.o. 12.

⁵¹⁶ GERLE János: A pénz palotái. A mi Budapestünk. Budapest, 1994, 57.

⁵¹⁷ PÁL, 2001.

⁵¹⁸ u.o. 58.

⁵¹⁹ BFL IV. 1407. b. III. üo. 1912. évi 16095. tan. sz.

Az épület (190. ábra) kivitelezési munkáit Wellisch Sándor és Gyula budapesti építőmesterek végezték. A munkálatok alatt, 1912 januárjában egy lakatossegéd, Lándl József a pincébe zuhant, sérüléséről a *Népszava* is tudósított.⁵²⁰ A korabeli napisajtó követte az építkezés minden mozzanatát, sőt előre reklámozni kezdték az új bankot, amely szerint az új székház a minden modern banktevékenységnek megfelel majd.⁵²¹ Megjelentek a kritikai hangok is az épület stílusával kapcsolatban: „*Kőrössy és Kiss leginkább magyar stílusban dolgoznak [...], a bank azonban, tudomásunk szerint, a barokkot követelte tőlük, melyben kevésbé otthonosak.*”⁵²²

Az építészekre és az épületre vonatkozó kritikus hangok mellett méltatták is az építkezést: „*A tervező, Kőrösy Albert építőművész, megoldotta a legtermészetesebb és mégis legnehezebb feladatot: olyan homlokzatot rajzolt, amely nyíltan hirdeti a palota hivatását. A finom, izléses, monumentális, nagyvonalú front benn az utca házsaiban is kifejezésre juttatja, hogy ebben a házban komoly, öntudatos és messze elágazó gazdasági munka folyik, itt érintkezik egymással a két legnagyobb hatalom, a föld és a pénz, amaz a legősibb és legmaradandóbb minden javak közül, ez a legmodernebb, leghatósabb, legmozgékonyabb. A renaissance derűs, mosolygó rajza ékeskedik a palota külsején. [...] Pompásan kiképezett lépcsőház vezet föl az első emeleti helyiségekbe. A márvány, az arany, a nemes veretű és eredeti rajzú bronz pazar dísze teszi művészi jelentőségűvé az épületnek ezt a részét. [...] A lépcsőházat aztán harmonikusan tetőzi be a hall, kétségkívül egyike a legszebbeknek a modern budapesti építkezés történetében.*”⁵²³

A pénzügyintézet végül 1912 októberében kapta meg az épület használatbavételi engedélyét, a bérletásokat pedig gyakran maguk a tervezők reklámozták a napilapokban. Néhány évvel később, 1920-ban érdekközösséget kötött Magyar–Olasz Bankkal, üzleteit fokozatosan átengedte, csupán vasúti osztályát és áruosztályát tartotta meg. A két pénzügyintézet ügyvezetését 1920. június 14. és 1925 decembere között dr. Eber Antal vezérigazgató irányította, majd 1926. január 1-jén a Magyar Agrár- és Járadékbank teljesen beolvadt a Magyar–Olasz Bankba.⁵²⁴ Az intézmény alelnöke 1920 és 1939 között Madarassy-Beck Gyula – a Magyar Kereskedelmi Csarnok elnöke – volt, aki édesapjával, Beck Miskával együtt a Kőrössy Albert Kálmán által tervezett sírban nyugszik a Salgótarjáni úti temetőben. 1922-ben új lépcsőt építettek Münnich Aladár tervei alapján, amely az első emelettől vezetett fel, a padlástérben pedig irodákat és étkezdét alakítottak ki.

⁵²⁰ *Népszava*, 1912/40., 3, 5.

⁵²¹ Az Agrárbank új palotájában. *Pesti Napló*, 1912/63., 96, 23.

⁵²² ZUBOLY: Látványos épületek. *Pesti Napló*, 1912/63., 42, 36.

⁵²³ Egy új bankpalota. *A Hét*, 1912/23., 18, 290.

⁵²⁴ JENEI, 1972, 107.

A Magyar–Olasz Bank egészen az államosításig működött itt, akkor a Belügyminisztérium vette tulajdonba a házat. 1946 és 1949 között a Budapesti Rendőr-főkapitányság működött benne Münnich Ferenc – a Kommunista Párt egyik alapítója – vezetésével, akinek nevét viselte a Nádor utca 1968-tól 1990-ig.⁵²⁵ 1951-től újra bankként funkcionált az épület – akkor költözött ide az Országos Takarékpénztár –, s ma is az OTP székházaként működik. Annak ellenére, hogy a háborúk alatt nem keletkezett jelentősebb kár, 1984-ben elérkezett az idő, hogy felújítsák és korszerűsítsék a bankpalotát. A pénztárcsarnok és az enteriőr felújítási munkái Lázár Antal Ybl-díjas építész (IPARTERV) tervei alapján készültek.⁵²⁶ Az 1980-as években a homlokzatok helyreállításához Az ÉVITERV készített tervet.⁵²⁷ Az 1960-as években alapított pénztörténeti gyűjtemény az 1990-es évek elején költözött be az – 1993-ban műemlékké nyilvánított⁵²⁸ – épület Vigyázó Ferenc utcai földszinti kiállítótermébe, ahol többek között egy 1200 darabot számláló egyedi perselygyűjtemény is megtekinthető.

⁵²⁵ *Népszabadság*, 1988/46., 155.

⁵²⁶ *Élet és Tudomány*, 1994/49., 28.

⁵²⁷ BFL XV. 17.e.306.a – 629. kd.

⁵²⁸ A védettség elrendelésének célja az 1910-ben időtálló és nemes anyagokból épített, eredeti funkcióját szinte mindvégig megtartó banképületnek, mint a magyar banki kultúra építészeti-belsőépítészeti értékeinek megóvása. *Művelődési Közlöny*, 1993/37., 34.

OBERSOHN BENŐ BÉRHÁZA

Budapest VI., Németh László u. 4.

A Németh László utca 4. szám alatti bérház telekének korábbi történetéről nem sok információ maradt fenn. 1908-ban az itt álló földszintes ingatlant Obersohn Benő, a Magyar Jelzálog Hitelbank egykori igazgatója vásárolta meg ifj. Marjay Károly magánzótól,⁵²⁹ aki Kőrössy Albert Kálmán és Kiss Géza irodáját bízta meg kétemeletes házának megtervezésével (207-208. ábra).

A szintén Kőrössy és Kiss által tervezett Aradi utca 17. és a Vörösmarty utca 61. szám alatti házak közelében épült bérház 1909. február 15-én kapott építési engedélyt a Fővárosi Közmunkák Tanácsától.⁵³⁰ A korábban itt álló épület bontási munkái 1909. április 1-jén kezdődtek meg, amelyről a napisajtóban hirdették meg a lebontott építési anyagokat megvásárlásra utaló hirdetés alapján tudunk.⁵³¹ Az épület kivitelezési munkáit Bihari Benő végezte, aki Kiss Géza tervező társa volt, sőt a Kőrössy Albert Kálmán Városligeti fasori villája mögötti istállóépület kivitelezése is az ő nevéhez fűződik. Obersohn Benő tulajdonos 1909. november 17-én kapta meg a birtokbavételi engedélyt.

A francia udvaros, egyszerű geometrikus formákkal díszített épület (209-210. ábra) betonkerítésének dekorációja még Kőrössy Lechner-korszakát idézik, annak egyszerűbb változatai. Amíg a két szélső tengelynél egyenes záródású ablakok láthatók, a második emeleti ablakok szemöldökének cikk-cakk mintás dekorációjának két oldalán különleges, kopjafákra emlékeztető faragást imitáló vakolatdíszítés látható. Ez lábazat és fejezet nélküli falsávként, azaz lizénaként fut végig a földszinttől a második emeletig. Az emeleti ablakokat ezenkívül geometrikus szegfümotívumos vakolat díszíti. A falsávot háromszögű, hármas ablakkal kiegészített oromzat zárja le, amely az 1910-es évek bérházépítészetének jellemző eleme.

A hátraugró franciaudvaros falszakaszok közül a bejárat ajtó felett láthatók egyszerű ornamensekkel dekorált kovácsoltvas-korlátos erkélyek, a párkányzat alatt pedig olaszorsó motívum (vázába állított virágcsokor), melyet egy-egy páva fog közre. A franciaudvar utcával merőleges falszakaszain egy-egy dombormű látható. Mindkettő ugyanazt a kompozíciót mutatja be: egy kalotaszegi öltözetben egymás felé forduló ifjú pár között faragott oszlopos, galambdúcos székely kapuzábé látható, felette egy pálca jelenik meg, amelynek két végét egy-

⁵²⁹ BFL – VII.203 – 1908 – 1422

⁵³⁰ 8916. *Magyarország*, 1909/16., 40, 14.

⁵³¹ *Budapesti Hírlap*, 1909/29., 75, 30.

egy madár tartja a csőrével. Elképzelhető, hogy egy udvarlási jelenetnek vagyunk tanúi, de lehetséges, hogy éppen a búcsú pillanatának.

A homlokzat egészét áttekintve feltűnik a hasonlóság a Körössy Albert Kálmán által 1907-ben tervezett Török utca 8. szám alatti Bíró-házzal, tulajdonképpen annak egyszerűbb, modernebb változata jelenik meg itt. A keskenyebb telekre épült bérház a Török utcai bérpalota szélső tengelyeit nem vett át, csak a francia udvart és az azt közrefogó tengelyeket, melyek emeletein a fal enyhe előreugrása is a Bíró-ház zárterkélyeire utal. Annak hullámos, magyaros pártázata itt háromszögű oromzatként jelenik meg. A lábazat magyaros díszítései szintén ezt a párhuzamot erősítik.

A házban lakott 1913-ban dr. Papp Sándor festőművész,⁵³² 1916-ban pedig a földszinten volt berendezve Goldberger Ignác könyvnyomdája, amely bankok, gyárak és iparosok számára készített nyomtatványokat és táblázatokat.⁵³³ A *Fővárosi Hírlap* című naplap is a Goldberger és Társa könyvnyomdában jelent meg,⁵³⁴ sőt a Függetlenségi és 48-as Párt december 4-ei, terézvárosi alakuló nagygyűlésének – amelyen Károlyi Mihály miniszterelnök mondott beszédet – plakátját is itt készítették.⁵³⁵

⁵³² *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1913/25.

⁵³³ *Nagybányai Hírlap*, 1916/9. évfolyam, 41, 3.

⁵³⁴ *Magyarország*, 1913/20., 90, 10.

⁵³⁵ VI. kerületi függetlenségi és 48-as Párt szervező bizottsága. TÓTH Orsolya: *Plakátok az utcákon 1918-1921*, gyűjteményi katalógus, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest, 2020

RÁKOS JAKAB BÉRHÁZA

Budapest VI., Vörösmarty u. 61.

A Vörösmarty utca 61. szám alatt 1873-ban Bernthalek Károly tulajdonos építtette fel egyemeletes házát Rill Imre és Schomann Ferenc tervei alapján. Az 1880-as években Makk József és Ferenc tulajdonát képezte, akik 1907. május 9-én adták el Friedmann József ügyvéd és Oser Jakab – a Magyar Vegykészítményű Papírgyár tulajdonosa – számára 59 000 koronáért.

Ekkor bízták meg Kőrössy Albert Kálmánt és Kiss Gézát egy háromemeletes bérház tervezési munkáival. 1909. május 10-én kapták meg az építési engedélyt,⁵³⁶ ám a készülő ház gazdát cserélt: Rákos (néhol: Rákosi) Jakab és Bárdos Sándor vásárolták meg 1909. június 22-én 67 000 koronáért. Az volt az oka a tulajdonosváltásnak, hogy Friedmann és Oser a befizetett építésiengedély-díjat szerették volna visszakérni azzal az indokkal, hogy építési vállalkozójuk cserben hagyta őket. Szerettek volna az építkezéstől elállni, de kérelmüket a tanács nem fogadta el, mert az építési szabályzat szerint az építési díj első részletének visszafizetésére az építéstől való elállás esetében sem tarthat igényt az építtető, mivel az építési terveket a hatóság már megvizsgálta és elfogadta.⁵³⁷ Az új tulajdonosokkal kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy Rákos Jakab Népszínház utcai házát 1908-ban,⁵³⁸ Vas utcai bérházát pedig 1910-ben⁵³⁹ Kiss Géza tervezte, így az építész megrendelői köréből került ki az új vásárló. Még ez év szeptemberében aztán Rákos Jakab neje, Weiller Berta nevére kivásárolta a tulajdon másik felét Bárdos Sándortól, végül ők is megváltak a háztól 1910. június 3-án. Ekkor Metz Anna vásárolta meg az ingatlant,⁵⁴⁰ aki 1916-ban még biztosan az épület tulajdonosa volt.

Az épület (211-212. ábra) művészeti megjelenését tekintve a homlokzaton a késő szecesszió formavilága érhető tetten, a díszítőmotívumok és a homlokzatalakítása az 1910-es évek németországi késő Jugendstil bérházainak megjelenésével mutat rokonságot. Az épület tervanyagai nem maradtak fenn, így nem tudjuk, hogy az eredeti koncepcióhoz képest a kivitelezés mennyiben változott, de a tervezőpáros ugyanebben az időben épülő Aradi utca 17. szám alatti bérházával mutat formai rokonságot. Első ránézésre szembetűnik a homlokzat egyszerűsége, amely arra enged következtetni, hogy a díszítések egy részét az idők során

⁵³⁶ 38759. *Építő Ipar*, 1909/33., 20, 185.

⁵³⁷ 95. A tanács előterjesztése dr. Friedmann Józsefnek és társának, építési engedélydíj ügyében hozott tanácsi határozat ellen beadott fellebbezésére. *Fővárosi Közlöny*, 1908/19., 17, 342.

⁵³⁸ 166224. Rákos Jakab, Népszínház-u. 5918. hrsz. *Építő Ipar*, 1908/32., 31, 310.

⁵³⁹ 18468. Rákosi Jakab, Vas-u. 5415. hrsz. *Építő Ipar*, 1910/34., 11, 118.

⁵⁴⁰ BFL – XV.37.c – 3333 – 28684

eltávolíthatták. Az épület alapformáiból viszont jól látható, hogy az 1910-es évek késő szecessziós formavilágába illeszkedik, szívotívumos-indás lépcsőkorlátjaival és maszkos formáival a homlokzaton, amelyekhez hasonló figyelhető meg a Benczúr utcai villánál látott két tartófigura alatti faragott lábazat sarkain is. Ezek a maszkok a korban divatos egyiptizáló és asszír formákat idézik, amelyek 1907 után váltak a Jugendstil építészet inspiráló díszítő elemeivé. A korszak egyik nagy hatású épülete, a háborúk pusztításai miatt ma már nem álló, Bruno Schmitz által tervezett müncheni Weinhaus Rheingold borház (1905-1907), melynek szobrászati díszait Franz Metzner készítette.⁵⁴¹ Az alkotók, akiknek a lipcsei Népek csatája emlékmű monumentális architektúrája köszönhető, a korszak esztétikai ízlésének meghatározó művészei voltak, számos alkotásuk megjelent a *Deutsche Kunst und Dekoration* című folyóiratban, amelyet hazánk művészei is jól ismertek.

A lépcsőház előcsarnokában (214. ábra) elhelyezett falfülkékben festett pásztorszobrok sorakoznak. Az alkotások Bolla Zoltán szerint tulajdonképpen őrszobrok, csak nem teuton vagy ókori alakok formájában jelennek meg, hanem fiatalabb (pásztorbottal) és idősebb (subában fokost tartva) pásztorokként.⁵⁴² A ma óvodaként működő ház további sorsáról kevés a rendelkezésre álló információ. 1910-ben az épületben működtette ügyvédi irodáját dr. Gulyás Lajos.

⁵⁴¹ A témáról bővebben lásd Bálint Imre és Bolla Zoltán kutatásait a Szecessziós Magazinban.

⁵⁴² Szecessziós Magazin

DR. PERL SOMA BÉRHÁZA

Budapest IX., Mester u. 4–6.

A Kőrössy Albert Kálmán tulajdonát képező Oktogon téri ház földszintjén működő Abbázia kávéház közismert törzsvendége volt az ügyvéd, író, politikus, Eötvös Károly és ügyvédsegédje, dr. Perl Soma (1857–1927). Az *Igazságügyi Közlöny* szerint 1892-től praktizált ügyvédként⁵⁴³, és számos szervezet vezető posztját töltötte be, köztük a Király utca 36. szám alatt működő Magyarországi Cionista Szervezet és a Vívó és Athlétikai Club elnöke volt. Mint ügyvéd 1903 és 1918 között tagja volt a főváros törvényhatósági bizottságának, így az Abbázián kívül itt találkozhatott a szintén törvényhatósági bizottsági tagságot élvező Kőrössyvel.

A Mester utca 4–6. szám alatti ingatlan 1868 és 1870 között Egréder (korábban Egléder) József tulajdona volt, aki 1868-ban építtette fel fölszintes lakóházát Wieser Ferenc tervei alapján a Friedhofgassén, az akkori Temető utcában.⁵⁴⁴ 1900-ban Perl Soma ügyvéd tulajdonába került felesége, Jakabffy Lenke révén,⁵⁴⁵ aki az új épület tervezési munkáival (215-216. ábra)⁵⁴⁶ Kőrössy Albert Kálmán és Kiss Géza irodáját bízta meg, bár az építési engedélyben csak Kőrössy neve szerepel. A négyemeletes bérház 1909. június 14-én kapta meg az építési engedélyt a Főváros Közmunkák Tanácsától,⁵⁴⁷ s augusztus 3-án kezdték meg a korábbi fölszintes épület bontását.⁵⁴⁸ Az építkezési munkákért Moskovitz Ferenc építőmester felelt. 1909. november 2-án kapta meg a tulajdonos a lakhatási engedélyt,⁵⁴⁹ melynek egyik második emeleti lakását már az év augusztusában hirdették a *Pesti Hírlap*ban.

Érdekes adalék, hogy a modern bérház (217. ábra) korszerű felszereltségével a napi hírekbe is bekerült, ugyanis itt használtak a világon először elektromos levélkézbesítő automatát (218. ábra). Az építkezést vezető építőmester és egyben műépítész, Székely Dezső – *A Ház* című folyóirat felelős szerkesztője – 1911. április 2-án mutatta be szabadalmát, amelyet Barcza Ferenc postafőtiszttel és Wertheim F. vállalkozóval együtt fejlesztett ki. Az úgynevezett Székely–Wertheim–Barcza-féle villamos levélkézbesítő-automata üzembe helyezéséről a *Világ* című napilap tudósított: „A Mester-utca 4-6. száma alatt lévő négyemeletes palotában nyert az

⁵⁴³ *Igazságügyi Közlöny*, 1892/1., 10, 338.

⁵⁴⁴ BFL – XV.17.b.312 – 165/1868

⁵⁴⁵ *Budapesti Hírlap*, 1900/20., 206, 11.

⁵⁴⁶ Dr. Perl Soma IX., Mester-u. 9155/6 hrsz. *Budapesti Czim- és Lakásjegyzék*, 1914/26.

⁵⁴⁷ *Építő Ipar*, 1909/33., 25, 230.

⁵⁴⁸ *Pesti Hírlap*, 1909/31., 182, 30.

⁵⁴⁹ BFL VII – 12312 – 1909 – III

új rendszer első hajlékot, megelőzve ezzel a világ összes államait. A levélkézbesítés ebben a házban véglegesen ilyen automata segélyével fog eszközöltetni, és ezzel kitűnő alkalma nyílik úgy a posta-, mint a fő- és székváros vezetőségének, a ház lakóinak, valamint a nagyközönségnek, a találmány praktikus és egyszerű voltáról, a szerkezet precíz működéséről meggyőződést szerezni.”⁵⁵⁰

A *Pesti Napló* az új szerkezet szükségességéről és az ünnepélyes üzembe helyezésről is megemlékezett: „[...] nagy jelentősége van annak az új magyar találmánynak, az úgynevezett Székely-Wertheim-Barcza-féle villamos levélkézbesítő automatának, amelynek első példányát ma délelőtt adták át a használatnak. [...] A postaigazgatóság részéről megjelentek Rutter főtanácsos, igazgató-helyettes, Schvemm, a levélhordó osztály főnöke, Korossy felügyelő [lehetséges, hogy Kőrössy Albert Kálmán volt valójában], a műszaki osztály főnöke, azonkívül a főváros, s a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet képviselői. [...] A hidraulikus hajtóerő révén a szabadalom tulajdonosai elérték azt a fontos célt, hogy ez a rendszer alig valamivel drágább a kapu alatti rendszernél s nem jár vele semmi üzemköltség.”⁵⁵¹ Tulajdonképpen egy 1907. július 26-án regisztrált szabadalomról⁵⁵² van szó, amelyet „Berendezés levélpostai küldeményeknek emeleti lakásokban való kézbesítésére” név alatt Barcza Ferenc királyi posta- és távirdatiszt és Schweiger Zsigmond budapesti műszerész jegyzett, mint feltaláló. A 1908. február 5-én megjelent hivatalos szabadalmi leíráshoz csatolták a szerkezet műszaki rajzát is, amely a Klösz György műterem által készített fotólitográfia alapján készült el. A *Világ* című napilap a következőképpen írta le működését: „Az új készülékkel, ha a levélhordó kézbesítésre megjelenik, úgy egy gombnyomással a szekrényeket leereszti, a leveleket a rekeszes szekrény nyílásain bedobálja, és egy másik gombnyomással azokat néhány pillanat alatt újból az emeletre fölereszti. A feleresztő gomb megnyomása után a levélhordó a kézbesítést rögtön folytathatja egy másik házban, mert a további teendőket automaticæ végzi el a szerkezet, a szekrények felszállanak, majd rendes helyükre, erre a motor önmagát kikapcsolja.”⁵⁵³

Az épület lakóiról keveset tudunk. A földszinten működött 1911-től Kelemen János kocsmája.⁵⁵⁴ 1913-ban itt alakul meg a Ferencvárosi Iparosok és Kereskedők Kaszinója,⁵⁵⁵ a

⁵⁵⁰ A villamos levélkézbesítő-automaták. *Világ*, 1911/2., 78, 11.

⁵⁵¹ Villamos levélkézbesítő automaták. Egy új magyar találmány. *Pesti Napló*, 1911/62., 80, 10.

⁵⁵² 40945 lajstromszámmal szerepel a Szellemi Tulajdon Nemzeti Hivatalának adatbázisában. Köszönöm a szabadalmi leírás megtalálásában való segítséget Gács Jánosnak.

⁵⁵³ A villamos levélkézbesítő-automaták. *Világ*, 1911/2., 78, 11.

⁵⁵⁴ *Fővárosi Közlöny*, 1911/22., 74, 2835.

⁵⁵⁵ Eöry Gabriella ír tanulmányában az 1924-ben alakult ferencvárosi Kaszinóról, amely valószínűleg nem azonos a Ferencvárosi Iparosok és Kereskedők Kaszinójával. Lásd.: EÖRY Gabriella: A kaszinók elterjedése Magyarországon. *SZÁZADOK A Magyar Történelmi Társulat folyóirata*, 2017/151, 4, 832.

gyűlések elnöke Thék Endre asztalosmester, udvari tanácsos volt,⁵⁵⁶ az intézmény ügyvezető elnöke dr. Helvey Tivadar, a társelnökök között pedig feltűnik Gregersen Nils mérnök neve is.

1926-ban Perl Soma a mosókonyhát is lakássá alakíttatta, a munkákat Stettner Gusztáv és Krausz Gábor építőmesterek végezték. 1930-ban a Stühmer Frigyes kakaó- csokoládé- és cukoráru gyár Rt. részére végeztek átalakítási munkákat a bejárat kaputól balra lévő üzlethelyiségben. A munkálatok Sturn Károly építőmester tervei alapján készültek el. Az 1930-as években Perl Soma fia, dr. Perl György tőzsdetanácsos élt a házban, aki kisebb tatarozásokat végeztetett ekkoriban.⁵⁵⁷ A ház mégis apjáról vált ismertté, akiről számos karcolat és tréfa született. Mesterével, Eötvös Károllyal az Abbázia kávéház tükör előtti kerek asztalának törzsvendégei voltak – a politikus haláláig „Eötvös-asztalnak” nevezték⁵⁵⁸ –, ő az ügyvédet csak Perl öcsémnek nevezte, s emiatt az egész város így emlegette. Humoros szócataíkról a *Bolond Istók* folyóirat is gyakran írt, Mikszáth Kálmán karcolatai közül pedig *A T. házból* című emlékezik meg Perl öcsémről és a Vajdáról.⁵⁵⁹

⁵⁵⁶ *Magyar Lakatosmesterek Lapja*, 1913/8., 51-52, 12.

⁵⁵⁷ FAZEKAS, 1999, 48.

⁵⁵⁸ SCHWEITZER Gábor: Lapok az Abbázia kávéház történetéhez, Budapest, a kávéváros. *Budapesti Negyed*, 1996/12-13., 130.

⁵⁵⁹ Cikkek és karcolatok (51–86. kötet) Mikszáth összes műve, 1887. Parlamenti karcolatok (75. kötet)

RÖSER JÁNOS BÉRHÁZA

Budapest VI., Aradi u. 17.

Az Aradi utca 17. szám alatti belvárosi bérház eredetileg Röser János – a Röser Kereskedelmi iskola igazgatója – számára épült, még az építési engedély is az ő nevére szólt 1910. április 18-án.⁵⁶⁰ 1910 júliusában azonban dr. Hetényi Mór és birtoktársai vásárolták meg az épülő ingatlant 105 000 koronáért.⁵⁶¹ Dr. Pajor Ernő (1890-ig Pollák) ügyvéd⁵⁶² – az Erdélyi Borértékesítő Rt. képviselője – és érdektársai – köztük Hetényi – lettek így a tulajdonosok, akik 1911. február 27-én kapták meg a lakhatási engedélyt. Az épület kivitelezője Bihari Benő építőmester volt, Kiss Géza egykori tervezőtársa, aki valószínűleg a Kőrössy-irodában dolgozhatott.

A háromemeletes épület (219-220. ábra) alagsorában nyert elhelyezést a pinceműhely, két raktár, egy borospince faskamrákkal és műhellyel. A földszinten és az első emeleten tíz szoba és négy konyha volt kialakítva. A második emeletre került a főnöki szoba, mellette a segédszoba, s az utóbbiból nyílt az irattár, amely valószínűleg az ügyvédi irodához készült. Az alagsor szintjén nagy, egyenes záródású ablakok helyezkednek el minden tengelyben. A fából készült kapufa szemöldökmezője díszes: egy kaspóból kinyíló indás-leveles, végein felcsavarodó ornamentika látható, melynek két oldalán egy-egy galamb jelenik meg. Az egész kompozíció nagyon egyszerű és szimmetrikus. Az emeleten kialakított nagyobb egyenes záródású ablakok kötényében fehér medalionok láthatók, melyekben egy-egy sárkányalak foglal helyet, körülötte bogys-leveles ágakkal. A medalionokkal egy sávban érdekes díszítést fedezhetünk fel a zárterkélyek aljában: a klasszikus ion templomok tetőszerkezetében lévő architráv egymásra épülő sávok kialakítására emlékeztető megoldást láthatunk, melynek felületén négyzetbe foglalt stilizált maszkok, sőt gorgók jelennek meg, míg a felső sávban párosával, addig az alsó két sávban egy-egy, összesen hat konzollá alakult maszk látható.

Színében és formavilágában egyértelműen a Vörösmarty utcai bérházzal mutat rokonságot az épület (208-209. ábra): hasonlóak a homlokzatot díszítő maszkok, a lépcsőház padlócsempéje viszont a Török utcai Bíró-ház padlócsempéjével egyezik meg teljesen. Az erkély mellvédje

⁵⁶⁰ 25330. Röser János Aradi utca 3410. hrsz. Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1910. április 24. 1910/34., 17, 184.

⁵⁶¹ *Pesti Hírlap*, 1910/32., 176, 21.

⁵⁶² Az 1878-ban Szegeden született Pollák Ernő neve és születési helye érdekes kérdést vet fel, lehetséges, hogy rokoni szálak fűzték Kőrössy Albert Kálmánhoz, akit nagy-nagybátyja, Pollák Jakab nevelt fel. Pajor Ernő a Magyar Jogi Lexikon munkatársa volt, melybe az öröklési jog köréből írt cikkeket. Ismert könyve: Magyar polgári perrendtartás. Pozsony, 1903. (Tudományos Zsebkönyvtár 140-141. sz.).

vaslemezről készült, benne az áttört ornamentális és figurális díszítés Kós Károly és a Fiatalok épületein fellelhető vaskorlátok és kerítések motívumvilágával és fogalmazásmódjával rokonítható. A korláton megjelenő páva közvetlen rokona lehet a Könyves Kálmán körüli egykori Tisztviselőtelepi gimnázium vaslemezkerítésének.

Egységében nézve az épületet, a Kőrössy Albert Kálmán által tervezett bérház a Kós Károly és köre által kedvelt formákat ötvözi az 1910-es évek késő szecessziós díszítőelemeivel, stilizált maszkjai, vagy inkább rémei a Németországban is felfedezhető késői Jugendstil épületekkel mutatnak rokonságot. Ezt a dekorációban való keveredést követhetjük nyomon a kapubejáróban is, ahol a geometrikus maszkok pecsétnyomóra emlékeztető pávás medalionokkal váltakoznak.

Az 1910-es években Spitz Gyula működtette itt építőszerszám és műszaki cikk kereskedését, melyet a *Magyar Építőművészet* folyóiratban is hirdetett, 1939-ben pedig az épület második emeletét nagyságos dr. Hetényi Imre és társai megbízása alapján alakították át. A megbízó édesapja, Hetényi Emil Pajor Ernővel együtt a Telepítési Hitelbank Rt. igazgatósági tagjai volt.

KUTNEWSZKY GYÖRGY ÜZLETBÉRHÁZA

Budapest V., Kristóf tér 6.

Budapest a századfordulón egyre növekvő, modern metropolisszá vált, ahol a szórakozási lehetőségek és a divat is igyekezett felvenni a versenyt az európai nagyvárosokkal. Amikor a sikeres Kutnewsky György lengyel származású német szücsmester⁵⁶³ Deák Ferenc utca 15. szám alatti divatüzlete kicsinek bizonyult, a közeli Kristóf tér 6. szám alatti ingatlant vásárolta meg Löffler Frigyes fogásztól 630 000 koronáért. A korábbi épület helyén korszerű, modern prémfeldolgozót és áruházat szeretett volna építtetni, a tervek elkészítésével Kőrössy Albert Kálmánt és társát, Kiss Gézát kérte fel 1910-ben.

Az 1910. április 25-i dátummal elkészült terveken (223-224. ábra) szereplő aláírás szerint a kivitelező itt is a Kőrössyvel számos alkalommal együttműködő Bíró Gyula volt.⁵⁶⁴ A belvárosban álló, zárt sorba épült, utcafrontos, ma kölapokkal burkolt lábazatos, ötemeletes – manzárdlakással kiegészített – üzletbérház földszintjén három üzletportál (225. ábra) van modern stílusban átépítve. A mezzanint az épület teljes szélességében kökeretbe foglalt üveg borítja, napjainkban reklámtáblák díszítik kívülről. Ezt a vízszintes szakaszt mérsékelt előreugró konzolok nélküli övparkány zárja le, egyfajta előtetőként.

A teraszokat, illetve a szélső tengelyeket – egykor aranyra festett – díszes koronázóparkány zárta le, egymásra rétegezett geometrikus cikcakk sormintával. Tizenegy kis négyzet alakú ablakocská – de az is elképzelhető, hogy valamilyen köberakás – töri meg a falsíkot, előtte zöldes színű kőből készült állatok: medve, farkas, oroszlán trófeái sorakoznak.

A homlokzaton a tulajdonos hivatására utaló, prémvadászokat bemutató domborművek láthatók (226-228. ábra): a jobb oldali alakok közül a hal szélső hasonló öltözetben látható, és egy juhot vagy őzgidát tart a nyakában – mint az archaikus görög, borjút vivő fiút ábrázoló szobrokon –, míg a jobb oldali figurát mókusok veszik körül. A frízben található domborművek stílusban megegyeznek a negyedik emeleten láthatóakkal, de itt alakpárokat jelenített meg alkotójuk. A baloldali pár – két az előzőekhez hasonló öltözetű férfi – stilizált vadászkürtöt emel a szájához. Mindketten jobbra tekintenek, ezzel a jobb oldali párra irányítva a figyelmet, akik megfeszített íjjakkal várják a megfelelő pillanatot, amikor útjára engedhetik nyilaikat

⁵⁶³ fia, Kutnewsky Oszkár születésekor 1901-ben is még német állampolgár volt, Lauenburgban született, és a pápai születésű Klein Bertát/Bettit vette feleségül. 377. sz. Születési anyakönyvi kivonat

⁵⁶⁴ BFL-XV.17.d.329 - 24412

abban a reményben, hogy sikeresen leteríthetnek valamilyen vadállatot. A vadászok lábánál két kopó is látható, akik izgatottan várják, mikor indulhatnak az elejtett vad keresésére. Mintha csak Tóry Emil és Pogány Móric turini magyar házának alakjai népesítenék be a homlokzatot. Nem véletlen a párhuzam, ugyanis a domborművek Göröntsér Greff Lajos munkái⁵⁶⁵ (229-230. ábra), aki Maróti Géza és ifj. Mátrai Lajos növendékeként az 1911-es torinói világkiállítás díszítési munkáiban is részt vett.⁵⁶⁶

A belső szemügyre véve a tervek alapján láthatjuk, hogy a földszinten három üzlethelyiség megépítése volt tervbe véve, valamint egy házmesterlakás egy hozzákapcsolódó kamrával. Az első emeleten három üzlethelyiség kapott helyet. A második emeleten pontosan az üzlethelyiségek felett három lakás található, a harmadik emeleten viszont a homlokzati oldalra négy szoba került, a lépcső két oldalán hallal, előszobával, fürdővel és mellékhelyiséggel. A negyedik emelet három szobájából a szalonba lehetett átmenni, ehhez tartozott egy inasszoba, a jobb szárnyból terasz nyílt az udvarra, mellyel szemben szintén három szoba, konyha és fürdő állt a cselédek rendelkezésére. Ennek a szintnek a középső tengelyében műterem működött, két oldalán padlásszoba volt, s a bal oldali mögött még egy kisebb műterem is.

A bal szárnyhoz nagy terasz tartozott. A tervek azt mutatják, hogy kívül az oromzaton az üzlet felirata így olvasható: *Kutnewsky György Szőrméáru*, a betűket pedig öt atlasz (vagy kariatida) tartotta volna. Míg a harmadik emeleten egy bagoly látható az ablakok között, a mezzaninon négy leányalak tartja a tetőt az ablakok szélén. Az első két emelet ablakainak szemöldökmezőjében ovális formájú ornamentális díszítés figyelhető meg. Ezen az 1910-ben jóváhagyott épületen nem láthatóak még a farkasok az oromzatban.

Két esztendővel később újabb tervek készültek – aminek nem tudjuk az okát –, az 1912-ben jóváhagyott, Kiss Gézával közösen készített rajzokon⁵⁶⁷ már nem kosáriréses a zárterkély, hanem négyszögletes, a második emelet bal szárnyában szabóműhely látható, körülötte szobákkal. A homlokzat is egyszerűbb lett, és kőlapos burkolása, valamint kialakítása Otto Wagner 1903-ban Bécsben épült Duna csatorna zsilipházára emlékeztet, melynél a hangsúlyos, íves középtengelyt alacsonyabb egyenes záródású szakaszok fogják közre az itt látott cikk-cakk mintás motívummal díszítve. Talán az osztrák építész hatása követhető nyomon a kis vascsapokkal vagy inkább vasgombokkal díszített és rögzített márványlapokból álló homlokzaton.

⁵⁶⁵ MEDVEY Lajos: *Vezető Budapest szobrai megtekintéséhez*. Budapest, 1939, 39.

⁵⁶⁶ BALDAVÁRI Eszter: Körössy Albert Kálmán, a szecessziók mestere. *Építőművészek Ybl és Lechner korában*, 2015, 318-351.

⁵⁶⁷ BFL-XV.17.d.329 - 24412

Az impozáns magasságú épület módosított homlokzati tervén látható, hogy megjelölték a járószinttől a negyedik emeletig (ötödik szint): a 25 méteres magassággal tehát nem lépték át a 26 méteres maximális magasságot, amelyet az építési szabályrendelet megfogalmazott. Viszont mivel a negyedik emelet felett húzódott még manzárd szint, ahol műteremlakást rendeztek be, jóval túllépe a megengedett határt, azonban az által, hogy nem értelmezték emeletként, a hatóság megadta az építési engedélyt. A fővárosban a századfordulót követő években az addig megszokott 3-4 emeletes házak mellett megjelentek az 5-6, néha 7 emeletes bérházak is, amelyek alkalmanként közfelháborodás tárgyát képezték, és felhőkarcolóként nevezték ezeket a bérházakat.⁵⁶⁸

Annak ellenére, hogy az épület belseje nagymértékben átalakított, a padlóburkolat és a lépcsőkorlát eredeti, viszont nem az eddig látott, Kőrössy által annyira kedvelt formakincset őrzik, inkább a későbbi geometrikus formák jelennek meg.⁵⁶⁹ Ezeket a késő szecessziós motívumokat Bolla Zoltán proto-art decónak nevezi.

Kutnewsky György 1912 áprilisában nyitotta meg üzletét a házban, amely nagy feltűnést keltett, még a sajtóban is bemutatták a modern épületet. A *Budapesti Hírlap* részletesen ismertette a korszerű üzletházat, amelyben a munkatermek az ötödik emeletre kerültek, így a beáradó nappali fény lehetővé tette, hogy a szőrméket könnyebben lehessen osztályozni, a megóvásra kerülő darabokat pedig szabadon helyezték el. Így jellemezték az áruházat: „Nagy nyílások, magasba törő vonalak adják meg a modern üzletházak jellegét, melynek egy pompás mintaképe készült el Kőrössy és Kiss építészek tervei alapján mostanában a Belváros legélénkebb helyén a Kristóf-téren. Kutnewsky György szűcsmester impozáns üzletháza visszatükrözteti az épület belsejében uralkodó életet s jelképezi azt a modern gondolkodást, amellyel a cégtulajdonos a magyar szőrmeüzlet fejlesztése terén elvitázhatatlan érdemeket szerzett a magyar iparnak.”⁵⁷⁰ A molytalanító helyiségekkel is ellátott modern épület földszintjén rendkívül népszerű élőmodelles bundabemutatókat is tartottak a vásárlóközönség szórakoztatására. A *Tolnai Világlapja* még fényképet is közölt a divatáruházról – innen tudjuk, hogy az oromzatban a „KUTNEWSKY” felirat volt olvasható.⁵⁷¹ Két további női divatüzlet is működött a földszinten: Schwartz Szidi *Sidy Salonja*, a harmincas években pedig Tüdős Klára, az Operaház kosztümtervezője nyitotta meg *Pántlika* nevű üzletét. A házban élt Radó Aladár kereskedő is,⁵⁷² akinek a földszinten volt üzlete (225. ábra), továbbá báró Bánffy Dezső egykori

⁵⁶⁸ n.n.: Budapesti felhőkarcolók. *Pesti Hírlap*, 1912/34., 308, 35-36.

⁵⁶⁹ DÉRY Attila: Nemzeti kísérletek építészetünk történetében, 1995. 136.

⁵⁷⁰ *Budapesti Hírlap*, 1912/32., 102, 12.

⁵⁷¹ *Tolnai Világlapja*, 1912/12, 20, 1181.

⁵⁷² BFL – VII.171.a – 1927 – 0107

miniszterelnök özvegye, Máthé Ilona 1916 és 1919 között szintén a ház lakója volt.⁵⁷³ Ebben az időszakban itt működött Kmetty János festő műterme is. Később, a 20. század közepén ebben az épületben lakott Sarkantyú Simon festő, grafikus és művészetpedagógus.

1928-ban a Kutnewsky-műhelyben készült el Habsburg Ottó trónörökös magyar díszruhájának prémezése is,⁵⁷⁴ erről a korabeli napisajtóban is említést tettek.⁵⁷⁵ Az 1950-es években még a házban élt Kutnewsky György fia, Oszkár, aki szintén szücsmester lett.⁵⁷⁶

Később több átalakításon esett át az épület: 1916-ban Erős Sándor építész tervei alapján a bal szárny, majd 1931-ben Kosály Ödön építész tervei szerint a jobb szárny. A földszinti üzlethelyiséget 1935-ben alakították át. Az egykor arany és zöld üvegmozaikok mára eltűntek a homlokzatról, s a bronzkapuk sem láthatók. A legutolsó munkálatok 1995-ben kezdődtek, amikor az üzlethelyiségben galériát alakítottak ki, és a homlokzati portál fémszerkezetét sárgára festették.

⁵⁷³ BFL – VII.178.a – 1919 – 0328

⁵⁷⁴ „*Díszítőérzékkel átszőtt tudás*” Kőrössy Albert Kálmán *építésze* című tárlat tartalmából, a szerző kurátori munkája, 2019

⁵⁷⁵ BALDAVÁRI Eszter: A királyi család magyarországi látogatásai az építészet és az iparművészet tükrében, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, 2020. április 5.

⁵⁷⁶ BFL – VII.190 – 1950 – 0038

BALLA HENRIK BÉRHÁZA

Budapest V., Váci u. 14.

A Kőrössy–Kiss iroda 1912-ben kapott megbízást a Váci utca 14. szám alatti bérház tervezési munkáira (231. ábra). Az ingatlant Stiglmayer Jakab szabómester örököseitől, a Mannó testvérektől Balla Henrik és neje, Haldek Irma vásárolta meg 1912 februárjában 1 000 000 koronáért.⁵⁷⁷ Balla a Kőbányai Agyag- és Téglaiipar Rt.⁵⁷⁸ igazgatója volt, amely ugyanebben az évben alakult meg, és a Váci utca 14. szám alatt volt bejegyezve. Igazgatósági tagjai között bolt Kőrössy Kálmán Albert építész és kivitelező partnere Biró Gyula, a felügyelőbizottságnak pedig az irodájában dolgozó Lázár Géza volt a tagja.⁵⁷⁹

1912. május 28-án kapták meg az építési engedélyt⁵⁸⁰, egy évvel később, 1913. június 30-án pedig a személyfelvonó beszerelésére.⁵⁸¹

A négyemeletes késő szecessziós sarokház homlokzatán (231-235. ábra) a szalagablakokat díszes rézkeretek választják el egymástól, melyekben dupla levélsorok vannak, köztük valamiféle pajzsra emlékeztető rozettákkal. A fonatmintás rézkeretek fogják össze a homlokzaton az első emeletet és a földszintet, ahol üzletek és kávéház kapott helyett. Az acél-üveg kialakítású konstrukció Otto Wagner áruházainak megoldására emlékeztet. A harmadik emeleti erkélyek alatt gyámköves lábazon álló, konzolként funkcionáló, puttóra hasonlító gyermekfigurák láthatók, az alakokat a barokkból ismert copfszerű fonatok kötik össze. Felettük lekerekített sarkú kovácsoltvas erkély található, szintén pajzsra emlékeztető rozettákkal, valamint hármass csoportokba rendezett apró gömböcskékkel. Ez a két motívum fedezhető fel a még ebben az évben megépült Benczúr utcai villa kovácsoltvas erkélyén is, sőt az erkélyt ott is két emberi alak tartja. Az erkély mögötti ablakok és erkélyajtók boltívében az alsóbb szintek rézkeretének leveles-rozettás mintája ismétlődik meg. A Régiposta utca felőli homlokzat már nem mutat ilyen szigorú szimmetriát: a rozetták és a puttók eltűnnek a homlokzatról, csupán a tengelyeket elválasztó egyszerű vakolatsávok láthatók. A Váci utca

⁵⁷⁷ *Pesti Hírlap*, 1912/34., 37, 37.

⁵⁷⁸ Korábban Kőbányai Téglagyár Rt., 1912-ben alakult át. A részvénytársaság elnöke dr. Kann Sándor volt, a felügyelő bizottság tagjai között találjuk például Ágoston Emil építész is. KORMOS Alfréd (szerk.): *Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet, 1917-1918*, 232.

⁵⁷⁹ Elnöke dr. Kann Sándor ügyvéd, a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank elnöke volt, a felügyelő-bizottság tagja volt még Hegedűs Dezső és Ágoston Emil építész.

⁵⁸⁰ 66246. Balla Henrik, Váci-u. 568. hrsz. Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1912. június 2. 1912/36., 22, 219.

⁵⁸¹ 75082. Balla Henrik, Váci-u. 14. Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1913. július 6. 1913/37., 27, 303.

felől a Régiposta utcára befordulva tehát mintha a mozgalmas, sűrű épületszobrászat mérséklődik.

Az épület lekerekített sarkán a negyedik emelet szintjén hatalmas címer látható négyzetmintás mezőben, amelynek aljára stilizált maszk került, két oldalán egy-egy vastag búzakalászt idéző fonattal. A címer tetején rojtos sarkú párnán a magyar Szent Korona domborműve jelenik meg, a címerben olvasható felirattal: „ÉPÜLT 1912-1913 ÉVBEN”. Az építés közben a korábbi épületben működő régi Korona kávéház kapcsán is említést tettek a domborműről: „*A régi Korona-kávéházra ezentúl-már csak az a kőkorona fog emlékeztetni, melyet egykori helyiségei fölé az új ház építője helyezett el.*”⁵⁸² A Szent Korona tehát nemcsak a Régiposta utca egykori nevét, vagyis a régi Korona utcát szimbolizálja (a ház a Váci utca 14. és az egykori Korona utca 2. sarkán áll), hanem Budapest leghosszabb ideig működő kávéházának, a Korona Kávéháznak állít emléket. Tarr László Váci utcáról szóló krónikájából tudhatjuk azt is, hogy régen ennek a háznak a neve „*A magyar koronához*” volt, a dombormű pedig a kávéház egykori cégérének mása. Az 1782-ben alapított kávéház a görög és török kereskedők találkozóhelye volt kezdetben, majd a népes közönséggel kiegészült sakkjátékokról vált híressé, és olyan ismert emberek törzshelyévé, mint Gozdsu Elek és Mikszáth Kálmán, akiknek asztaltársaságát Mednyánszky László, Feszty Árpád, Huszár Adolf is gyakran látogatta.⁵⁸³ Saly Noémi szerint Pest leghosszabb életű kávéháza volt, amely olyan ismert kávéosok irányítása alatt működött, mint Tuschl Sebestyén, Privorszky Ferenc (a Pilvax alapítója), Singer Károly, majd Harkai Mór, aki a pesti kávéos ipartestület elnöke volt.

Törzshelye volt itt Krúdy Gyulának is, aki *Régi pesti históriák* című gyűjteményében többször is megemlíti a kávézót: „[...] *Barkóczy alezredes, aki törzsvendége volt a Váci utcai Korona kávéháznak, ahol ezüstgombos cipőiben, bársony mellényében, fekete selyemsapkájában mindig a legkülönbözőbb külföldi képesújságokra vadászott [...]*” Krúdy leírja továbbá, hogy a kávéház állandó vendége volt Pongrátz Béla költő is: „*A költő-invázió, amely [...] a kanyargós fehérvári utcákról a pesti Korona kávéházba vont a kis Pongrátz Bélát. Akkoriban már ott ült a franciásan finomkodó Gáspár Imre [...]*”⁵⁸⁴

A bér- és üzletház tervei szerint a földszinten hat üzletet alakítottak ki, hátul terasszal, és a házban tartották a Kőbányai Agyag- és Téglaiipar Rt éves közgyűlését is.⁵⁸⁵

⁵⁸² PALÓCZI Edgár: A „Korona” kávéház (1786-1913). *Pesti Hírlap*, 1913/35., 227, 34.

⁵⁸³ BARDOLY István (szerk.): Mednyánszky László feljegyzései 1877–1918. *A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai* 2003/5, 66.

⁵⁸⁴ KRÚDY Gyula: Őszi utazások a vörös postakocsin. SALLY Noémi: *Nekem soha nem volt otthonom... Krúdy Gyula budapesti életének színterei*. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2013, 70.

⁵⁸⁵ *Budapesti Közlöny*, 1917/51., 278, 14.

A bérlakásokat csak később adták ki, a ház egyik első lakója özvegy apatini Fernbach Antalné Anna volt 1914-től. Az 1930-as évektől Zwieback Lajos és Fivére bécsi kereskedők divatszalonja működött a földszinten.

Egy 1993-as műszaki felmérésből kiderül, hogy az épület Mátray-födémmel épült, hosszfőfalas rendszerben. A homlokzat eredeti színéről nincs adat, az 1990-es évek felújítása során kapta mai tojánhéj színét. A függőfolyosó eredetileg kerámia burkolatos volt, de mivel megrongálódott, sötétbarna ún. mettlachi kőlapokkal cserélték ki. Itt említik azt is, hogy a lépcső süttői mészkőből készült, nem pedig fehér márványból, amit csak tehetősebb építetők engedhettek meg maguknak. A fekete márvány lizénákat nem tüntették el, csupán pótolták a hiányos darabokat. A tetőszintet acélszerkezetes drótüvegtető fedte le, ennek egy részét ki kellett cserélni, később pedig ebből a tetőszintből keletkezett a negyedik emelet tetőtér-beépítéssel, amely eredetileg a fölépcsőhöz csatlakozó mosókonyhával ellátott mángorlónak épült. Kihasztnátlan része egyszerűen padláhelyiségként funkcionált, melynek egy része 1958 és 1961 között épült be. Az ehhez kapcsolódó helyreállítási leírásokból tudjuk azt is, hogy a bérház fedélszéke aszimmetrikus: a Régiposta utca felől manzárd jellegű, az udvari traktusokban alacsony hajlású, háromszelemenés volt.

Később, 1984-ben a Népművészeti Vállalatnak két boltja is üzemelt a földszinten. 1994-ben Casino épült a tetőszinten, illetve népművészeti boltok a földszinten, amelyek ma is üzletként funkcionálnak.

DAYKA BALÁZSNÉ PUGIN LEÓNA VILLÁJA

Budapest VI., Benczúr u. 26.

A századfordulón divatos építészbálok rendszeres fellépője volt sok más énekesnővel együtt Pugin Leóna énekesnő, akinek édesapja a köztisztletnek örvendő, echarlens-i születésű Pugin Leó volt. A svájci származású tanár a főreáliskolában, majd a budapesti Egyetemen tanított francia nyelvet. Nyelvtankönyve, *A francia nyelv rendszeres tankönyve* is akkoriban jelent meg. De színdarabot is írt *Az udvarlók* címmel, amelyet a Sándor téri úgynevezett Intim Színpadon adtak elő 1908-ban.⁵⁸⁶ Felesége Dréher Mária – Dréher Ferenc magyar királyi honvéd őrnagy leánya – volt, akivel két gyermekük született: Leóna énekesnő lett, Leó pedig – nagypapja nyomdokaiba lépve – előbb jogszigorló, majd császári és királyi trén zászlós, később tartalékos honvéd főhadnagy.

A Benczúr utca 26. szám alatti telek már 1880-tól a Pugin család birtokát képezte, amelyen a Platzer – a későbbiekben Palóczy – Antal tervei alapján épült lakóház állt. Gábor Eszter kutatásai szerint a Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1879. január 2-án tárgyalta Pugin Leónak az akkori S 180. számú telekre tett vételi ajánlatát, a tanár már a vételi szerződés jóváhagyása előtt benyújtotta az építendő ház terveit (236. ábra) az építési engedély reményében. Ez volt az egykori Nagy János utcában az első ház, amely nem zárt sorba épült, mert a Sugár út (ma Andrássy út) nyaralói területére esett. Erre való tekintettel az építkezés 1880. február 8-án megkapta az építési engedélyt. A pincével ellátott földszintes épület négy szobája a család bővülésével kicsinek bizonyult, ezért 1890–1891-ben a tulajdonos emeletráépítésre kért engedélyt, melynek terveit Ray Rezső készítette.⁵⁸⁷

Pugin Leó aztán 1903-ban is végeztetett átalakításokat, a veranda kialakítása Vladár Pál építőmester kivitelezésében valósult meg.⁵⁸⁸ 1907-ben meghalt az apa, a telek és az akkori családi ház pedig az özvegyre és a két gyermekre maradt.

A fiatal Leóna ismert koloratúr-énekes lett Dayka Balázs színművészhez ment hozzá. Kezdetben az Andrássy út 84. szám alatti bérházban éltek, majd 1911-ben valószínűleg öccse részét kivásárolva, a telek a birtokukba jutott. Ebben az évben bízták meg Kőrössy Albert

⁵⁸⁶ *Magyarország*, 1908/15., 299, 14.

⁵⁸⁷ GÁBOR Eszter: A XXXII. csoport. Az Andrássy úti villanegyed történetéből. *Budapesti Könyvszemle* 17. 2005/4, 345-346.

⁵⁸⁸ 63500. Pugin Leó (1. VI., Nagy János-utca 26. sz.) ugyanott veranda (ém. Vladár Pál). Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1903. április 12. 1903/27., 1370, 99.

Kálmánt és Kiss Gézát, hogy tervezzék meg új villájukat. 1912-ben készültek el a tervek. Budapest Főváros Levéltára őrzi ezeket a tervrajzokat, melyek „*Nagyságos Dayka Balázs né született Pugin Leóna úrnő és érdektársai kétemeletes családi ház építkezése a VI. ker. Nagy János és Délibáb utca 4181 hrsz.*” néven maradtak fenn.⁵⁸⁹ A Kőrössy és Kiss tervezőiroda cégbélyegzőjén kívül Bíró Gyula aláírása is szerepelt a tervekben, ő volt az villa építőmestere, aki számos Kőrössy Albert által tervezett bérház építéséért volt felelős, sőt saját, Szondi utca 75. szám alatti bérházát is Kőrössy Albert tervezte.

Az elkészült – valószínűleg Kiss Géza által aláírt – terveken látható, hogy a keskeny telek adottságaihoz mérten hogyan alakították ki az impozáns, de modern homlokzatot: a bal oldali tengelyt a Váci utca 14. szám alatti épülethez hasonló ablakformával és díszítősávval látták el, míg a jobb oldali tengelyt geometrikusabb elemekkel ellensúlyozták. A háromszögű oromzat ablakait egy-egy téglalapba foglalt, párban ábrázolt figurális díszítés emelte volna ki, amelyhez hasonlókat láthatunk a Kristóf tér 6. szám alatti Kutnewsky-ház homlokzatán. Az oldalhomlokzat Délibáb utca felé eső sarkán a főhomlokzathoz hasonló díszítést kapott, hiszen a háznak két bejárata volt, így a Délibáb utca felőli bejáró is reprezentatív küllemet érdemelt.

A fennmaradt alaprajzi tervekből tudjuk, hogy az alagsorban kapott helyet a ház mesterszoba, ez a századfordulós bérházépítésben gyakori szokás volt. Ezenkívül itt helyezkedett el a garázs az automobil számára, továbbá egy szerkamra. Külön helyiségben volt a szén- és fűkamra, a központi fűtés is innen üzemelt, valamint helyet kapott egy iroda, sőt még egy billiárdszobát is kialakítottak a fiatalok szórakozására.

A mezzaninon, vagyis magASFöldszinten három szoba volt egymáshoz fűzve az udvari homlokzat felől, három pedig a főhomlokzat felől. Külön fürdő, konyha és ruhatár is volt, és egy cselédszoba, valamint egy két szobát összekötő hall. Az első emelet kiosztása is hasonló volt, a Délibáb utca felől három szoba fürdővel, vécével és ruhatárral. Konyha, kamra és cselédszoba is helyet kapott, valamint egy hall, melyből a homlokzat felőli oldalon egy erkély nyílt, s az udvari homlokzat felől is két erkély volt eredetileg.

A második emelet alaprajza az első emeletéhez hasonló volt, erkély nélküli nagy méretű ablakokkal. A padlástér felosztását mutató alaprajzokon látható, hogy a Délibáb utca felől három cselédszoba volt fürdővel, mosókonyhával és nagy padlástérrel. A három szinten berendezett lakásokat a család tagjai használhatták: az özvegy, és a két gyermek későbbi saját családja, mert nincs arról adat, hogy más családok használták volna bérlakásként.

⁵⁸⁹ BFL-XV.17.d.329 - 29689

A homlokzatokat (237-238. ábra) szemügyre véve láthatjuk, hogy az alagsor és a földszint magasságában rakott nyerskő burkolat jelenik meg, ami a századforduló villaépítészetének kedvelt megoldása. A jobb tengely rizalitszerűen előreugrik, a hangsúlyt fokozzák az itt elhelyezett díszítmények is, valamint a keskeny hármás ablakok, illetve az első emeleti erkélyajtó, s a széles, szépen megmunkált kovácsoltvas erkély. Ennek dekorációs elemeiből is jól kitűnik, hogy ezek a stilizált virágfejek szimmetrikusan elrendezve nem hasonlítanak a századforduló eleji rapszodikus hullámvonalú szecessziós erkélyekhez.

Az erkélyt tartó konzolokhoz kapcsolódik egy félköríves díszítmény, melyet a földszinti ablak szemöldökdíszének is nevezhetünk. A nyerskő lábazaton álló, geometrikusan vésett díszítésű talapzat sarkain maszkos forma vehető ki, melyen egy-egy alak áll, egy férfi (Atlasz) a Michelangelo-féle Haldokló rabszolga testtartásában⁵⁹⁰, és egy nő (Kariatida), melyek szintén konzolként tartják az erkélyt. A közöttük futó félkörívben olvashatjuk a kőbe vésett feliratot: „Épült Isten segedelmével az Úrnak 1913. esztendejében”.

A villa formavilágát tekintve jól illeszkedik az 1910-es években elterjedt geometrizáló formakincssel rendelkező késő szecessziós épületekhez. A Lechner Ödön és Baumgarten Sándor téglaszalagos díszítőmotívumait és a Kőrössy Albert Kálmánra jellemző, kezdetben neobarokk elemeket használó, majd Lechner hatására magyaros formanyelvű díszítésmódot egyfajta sík mezőkbe foglalt stilizált növényi és figurális díszítés váltotta fel a szecesszió utolsó éveire: az itt megjelenő geometrikus maszkok és a felirat hasonlít az 1911. évi torinói világkiállítás formakincsére.

Az eredeti terveknel végül egyszerűbb megoldás valósult meg. Az épületet 1912-ben kezdték el építeni – a Székesfőváros Építő Bizottsága július 20-án fogadta el a helyszínrajzot és a terveket –, s 1913-ra lett kész.⁵⁹¹ Nem tudjuk, hogy Dayka Balázs és Pugin Leóna valójában meddig élhettek a villában, mert egy adás-vételről szóló jegyzék szerint 1912 augusztusában dr. Maitinszky Zsigmond ügyvéd és neje, Onetsch Anna vásárolta meg a házat 154 000 koronáért.⁵⁹² Ez azért vet fel kérdéseket, mert egy hónappal korábban, július 22-én még Dayka Balázs neve alatt kapott a ház építési engedélyt.⁵⁹³ Gábor Eszter szerint Maitinszky Zsigmond, az új tulajdonos lebontatta az épületet, és helyére kétemeletes bérházat építtetett, de az adás-vételi szerződés és az építési engedély kiadása között valószínűleg még fel sem épült a Kőrössyék által tervezett villa.

⁵⁹⁰ Köszönöm Csáki Tamásnak, hogy felhívta rá a figyelmem.

⁵⁹¹ BFL - VII.204.a - 1912 - 0509

⁵⁹² BFL - VII.204.a - 1912 - 0509

⁵⁹³ 84127. Dayka Balázs, Nagy-János-utca 4181. hrsz. Fővárosi ügyek. *Építő Ipar*, 1912. augusztus 4. 1912/36., 31, 303.

Nem tudni tehát, hogy meddig élhetett itt a művészházaspár, akik már az 1890-es években, a Nemzeti Szalon hangversenyein is együtt léptek fel.⁵⁹⁴ A nagykőrösi születésű Dayka Balázs (1865–?) 1884-ben a Magyar Királyi Operaház kardalnoká lett, majd besorozták katonának a híres Mollináry-ezredhez. Később a Népszínházhoz szerződött, majd színigazgató lett Székesfehérváron, Besztercebányán és Egerben, amíg tetemes vagyonát elvesztve felhagyott az igazgatással. 1899-ben a budapesti Uránia Színházhoz szerződött előadónak és felolvasónak.⁵⁹⁵

Felesége, Pugin (ejtsd: püzsén) Leóna a Szív utca 3. szám alatt nyitott énekiskolát, ahol hangképzést tanított magyar, francia és német nyelven. A harmincas években a Balatonon volt nyaralójuk, és Dayka Balázs Siófokon nyitott csónakbérletet. Az 1920-as években a villában Maitinszky Zsigmond leánya, Maitinszky Olga festőművész⁵⁹⁶ lakott férjével, Bossányi György fényképésszel.⁵⁹⁷

Egy 1934-es dátummal ellátott átépítési tervből tudjuk, hogy egy bizonyos Fedrid Zoltán és neje, Vidor Piroska lakott az épületben,⁵⁹⁸ és ők bízták meg Faragó Lászlót és László Ferencet a villa átalakítási terveinek elkészítésével. Lehetséges, hogy ezek a tervek nem feleltek meg a házaspár igényeinek, így a Nay és Strausz irodát bízták meg újabbak készítésével. Ezek az első emelet átalakításáról szólnak, de nem kizárt, hogy ekkor került átépítésre a legfelső szint is, ennek során a padlásteret egyszerűsítették le. A munkálatokról a padlásra található graffitik tanúskodnak: valószínűleg az egyik munkás helyezhette el ott névjegyet „1935. IX. 9. UJ” felirattal. Egy másik kéményen pedig egy 1941-ben ott dolgozó bádogos hagyta ott feliratát és bádogembert ábrázoló rajzát.⁵⁹⁹ 1965-ben már biztosan az épületben működött az 1949. október 7-én alakult Német Demokratikus Köztársaság nagykövetsége.⁶⁰⁰

Egy ideig a British Council használta az épületet, majd 2012 novemberétől az OTP Fáy András Alapítványának OK Oktatási Központja vette tulajdonba. A jelenleg is működő intézmény kezdeményezett felújítást 2019-ben, melynek során az épület gépészeti korszerűsítésének keretein belül lecserélték a gázkazánt és az öntöttvas radiátorokat, az eredeti nyílászáróknál tömítést és külső termoüveget alkalmaztak. A díszkandallót, a korlátokat és kerítéseket eredeti formában őrizték meg. 2020 nyarára fejeződtek be a munkálatok, melyek során az épület funkcionális tereinek kibővítésén kívül kávézót, a főhomlokzat magasföldszinti

⁵⁹⁴ *Budapesti Hírlap*, 1898/18., 37, 11.

⁵⁹⁵ SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): Magyar Színművészeti Lexikon 1. Budapest, 1929, 322-323.

⁵⁹⁶ BFL – VII.176.a – 1922 – 0136

⁵⁹⁷ BFL – VII.154.a – 1927 – 0177

⁵⁹⁸ *Magyar Nemzet*, 1941/4., 124, 20.

⁵⁹⁹ Ezen kívül van egy 1968. X.7. keltezésű címerrel ellátott felirat is, amelyet egy szocialista brigád tagjai hagytak a padlás pillérén. Köszönet a segítségért Haga Ferencnek az információkat.

⁶⁰⁰ <https://archivum.mtva.hu/photobank/item/MTI-FOTO-VGtISGFvblVQOEFQbVBjV2JZK3RzZitTWVNlUVc3T2hZaElsS0tFR1VpUT0>

ablakát átalakítva lépcsővel ellátott bejárati ajtót alakítottak ki, a kertben pedig egy reformkort idéző Meszlényi Molnár János által készített Fáy András szobrot helyeztek el.

A SZENT MARGITSZIGET GYÓGYFÜRDŐ RT IGAZGATÓSÁGI ÉPÜLETE

Budapest XIII., Hajós Alfréd sétány. 1.

A margitszigeti kaszinó vagy Sziget-klub építéstörténetéről kevés adat maradt fenn, inkább a tervezés és az építkezés körüli botrányokról olvashatunk a korabeli sajtóban.

A sziget felhasználása és fejlesztése céljából az azt kezelő Fővárosi Közmunkatanács részvénytársaság megalapítását kezdeményezte, amely olyan angol, svájci és fiumei-abbáziai csoportokat igyekezett bevonni, amelyek a gyógyfürdő és szállodai területen komoly tapasztalatokkal és érdekeltségekkel rendelkeztek. A Szent Margit Gyógyfürdő Részvénytársaság 1912. november 18-án jött létre a londoni Ritz Hotels Development Company Ltd. és más genfi, luzerni, abbáziai és fiumei vállalatok együttműködéseként.⁶⁰¹

A részvénytársaság 1913 januárjában egy igazgatósági épület megépítéséről határozott, később pedig felvetődött a szigeten egy kaszinó funkció kialakítása is az épületben. A tervezési feladattal Kőrössy irodáját bízták meg⁶⁰², de a korabeli sajtóból kiderül, hogy előzetesen számos neves hazai építésszt megbíztak tervek kidolgozásával, például Kármán Géza Aladár és Ullmann Gyula irodáját, a Bálint és Jámor-irodát, Ágoston Emilt, Vágó Józsefet, valamint Komor Marcell és Jakab Dezső irodáját. A Pesti Napló által közölt cikkben adnak egy rövid leírást a Kőrössy és Kiss által tervezett historizáló formajegyekkel készült épületről: „XVI. Lajos korabeli, finom francia stílusban tervezték, pazar díszítéssel, forraszokkal, erkélyekkel ellátva. Ki van a tervekben rajzolva mindennemű kaszinói helyiség, modern és nagyvilági recept szerint. Van hall, vendéglő, kávéház és színház, s ez utóbbi olyan megoldással, hogy időközönként a kávéház felé is nyitva legyen a színpadja. Mindezek az általános kaszinó helyiségei, amelyeknél érdekesebb a Casino Privé, ahova csak a megkülönböztetett embereknek szántak bejárást. Az lett volna a játékbárlang, amely számára hat nagy játéktérmet vettek fel a tervekbe.”⁶⁰³

A reneszánsz díszítésekkel ellátott neobarokk tömegformájú épület (240-241. ábra) igen impozánsnak hatott zömök tornyával és széles, a földtől az oromzatig húzódó falsávjaival. Az

⁶⁰¹ Igazgatósági tagok: Bakos János miniszteri tanácsos, Garancsy Mihály miniszteri tanácsos a Fővárosi Közmunkák Tanácsa részéről, dr. Lipmann Frigyes gyáros, gróf Zichy Géza Lipót bankigazgató, Czako Emil bankigazgató, gróf Korniss Károly földbirtokos, Szél Árpád közúti vasútigazgató, Gerbeaud Emil gyáros, Burcher Frigyes szállodaigazgató (Genf) az un. svájci csoport képviselői, és a Ritz Hotels Development Company Ltd. londoni cég: báró Hans Pfyffer von Altishofen (Luzern) és dr. Mayer Lajos (Luzern), a Magyar Bank és Kereskedelmi Rt. képviselői; dr. Mayer Lajos ügyvéd győri, Kállay Frigyes földbirtokos galántai magyar részvényesek; dr. Fodor Géza orvos abbáziai, Zimonyi Schwartz Mihály mérnök fiumei az Általános Forgalmi Rt. képviselői; Spahlinger Hermann szállodás, genfi lakosok.

⁶⁰² Magyar Életrajzi Lexikon I. kötet, 1967, 925.

⁶⁰³ Pesti Napló, 1913/64., 247, 8.

1910-es években Kőrössy Albert Kálmán és Kiss Géza újra a historizáló formák felé orientálódott, ezt mutatja a nyíregyházi és a Nádor utcai pénzügyintézetük is. Az épület tervei nem maradtak fenn, így csak archív fotók adhatnak képet egykori megjelenéséről.

Az 1913. június 11. és július 23. között készült terveken látható kompozíció⁶⁰⁴ alapján az épület Kőrössy és Kiss irodája által tervezett alkotások közül formai szempontból a pozsonyi Leszámitoló- és Pénzváltó Bankhoz áll a legközelebb: az ovális ablaknyílások, a kartus-szerű fűzérral kiegészített motívumok miatt. Ugyanakkor a torony összetettsége, és a barokk oszlopokkal kiegészített ovális nyílásokkal áttört felülvilágítója teljesen szokatlan az életmű alkotásait tekintve. Nem tudni, hogy a beérkezett svájci terveket, valamint a hazai építészekről bekért vázlatokból mit építettek be Kőrössyék, és mely elemek készültek el saját elgondolásaik alapján.

A Margitsziget elején, a budai oldal felé néző részen, a futballpálya mögötti területen épült fel az igazgatósági épület (239. ábra).⁶⁰⁵ Ennek munkálatairól a *Pesti Napló* 1913. október 16-i tudósítása szerint dr. Katona Fülöp építőmester vezetésével, és Kesselbauer Károly anyagkezelő közreműködésével épült fel nyolcvan munkás bevonásával az emeletes épület (242-243. ábra).

Az 1914 februárjában készült módosított alaprajzon⁶⁰⁶ látható, hogy a Pest felőli oldalon volt az épület főbejárata, ahonnan a lépcsőházon keresztül impozáns csarnokba lehetett jutni, ahonnan nyugat felé a nagyterem, kelet felé pedig a kis terem és a büfé terem nyílt. A csarnok két oldalán ruhatárat helyeztek el, a büféterem mellett kiszolgáló helyiségek voltak. Szintén a csarnokban volt a női és férfi illemhely, illetve innen vezetett fel a lépcső az emeleti klubhelyiségekig. A cikkből az is kiderül, hogy az igazgatósági épületet átvette a részvénytársaság, amelyet strandfürdő céljaira adtak át.⁶⁰⁷

Az építés közben botrányba fulladt beruházás a legfelsőbb politikai köröket is érintette, a leköszönő miniszterelnök, Lukács László helyére kerülő Tisza István pedig ellenezte a kaszinó építését.⁶⁰⁸ A befektetők az 1914 januárjában tartott igazgatói ülésen a kaszinó megépítése mellett döntöttek, Marc Camoletti (1857–1940) svájci építész – aki a genfi Musée d'Art et d'Histoire múzeum épületét tervezte 1910-ben – az építési és berendezési költségek hét százalékát kapta volna honoráriumként. Azt nem tudjuk, hogy elkészültek-e ezek a tervek⁶⁰⁹

⁶⁰⁴ BFL-XV.17.d.328.K12.0003, 2-3-4. főlíók

⁶⁰⁵ A kataszteri térképeken és az 1945 előtti légifotókon látható az épület, amely a 23801 helyrajzi szám f jelű épülete volt.

⁶⁰⁶ BFL-XV.17.d.328.K12.0003, 6. főlíó

⁶⁰⁷ A játékbank épületének tervei. *Pesti Napló*, 1913/64., 245.

⁶⁰⁸ N. Kósa Judit: Kaszinóbotrány a szigeten. *Népszabadság*, 2014. november 22.

⁶⁰⁹ *Magyarország*, 1914/21., 13, 12.

1914. március 7-én az ügyel kapcsolatosan Kőrössy Albert Kálmán is tett nyilatkozatot „az általa ismert tényekről”, amelyet Dr. Stamberger Ferenc budapesti királyi közjegyző hitelesített. Mivel sajnos csak magáról a hitelesítésről maradt fenn dokumentum, nem nyerhetünk betekintést az ügybe.⁶¹⁰ Végül 1914. július 1-jén készült el az épület – a kaszinó meghiúsult –, amely teljesen berendezve állt, bérletre várva.⁶¹¹

A kaszinóépület valószínűleg nem épült fel, s az igazgatósági székház az első világháború alatt hadikórházként funkcionált, majd 1927-ig a Sziget Club működött benne.⁶¹² Ekkor vásárolta meg az ismert budapesti vendéglős, Spolarich György, aki Bíró Bélát bízta meg az épület átalakításával. Az akkor Sziget Kaszinó Vendéglő néven ismert szórakozóhely 1933-ig működött.⁶¹³ A második világháború alatt a német–magyar parancsnokság vette át, de később a háború során keletkezett károk miatt romos épületet elbontották. Az 1960-as években kiadott művészeti lexikonok, amelyek Kőrössy Albert Kálmán és Kiss Géza munkásságát ismertetik, már lebontottként utalnak az egykor reprezentatív épületre.⁶¹⁴

⁶¹⁰ HU BFL VII. 176. a 135

⁶¹¹ *Az Est*, 1914/5., 108, 8.

⁶¹² GYALAY Mihály–SZEKERES József: A Szent Margitsziget Gyógyfürdő Részvénytársaság története. *Tanulmányok Budapest múltjából*. 1991/24, 115-175.

⁶¹³ https://falanszter.blog.hu/2013/09/05/ilyen_lesz_az_uj_margitsziget

⁶¹⁴ Magyar Életrajzi Lexikon 1. kötet, 1967, 925.

IV. 5 A Kőrössy iroda működése

Az építész korai műveinek bemutatása során megismerhettük a Városligeti fasor 47. szám alatti, a telek végében álló irodaépületet is. A századforduló első éveiben, amikor az ismert építészek többsége valamelyik bérház lakásában rendezte be irodáját, ritkaságnak számított egy önálló irodaépület. A Vállalkozók Lapjában arról olvashatunk, hogy többnyire az iroda tulajdonosának egyik lakását rendezték át munkahellyé: „Egyszerűen bebutoroznak egy szobát bakokkal, rajztáblákkal, rabszolgákkal, no meg egy másik szobát divánnnyal, karosszékkal, íróasztallal és szivaros dobozzal, esetleg még finom konyakosüveggel is.”⁶¹⁵ Kőrössy irodaépületének terveit nem véletlenül mutatták be az Építési Szemle című folyóiratban alaprajzzal és homlokzati kiképzéssel illusztrálva. Az épület belső kialakításának ismertetése során egy nagy rajztermet és két kisebb szobát említene, amelyek közül az egyik a „főnöké”.

A leírtak alapján valószínűsíthető, hogy Kőrössy Albert irodájában csak néhány munkatárs dolgozhatott a nagyobb megbízások alkalmával sok más építészhez hasonlóan, akik csak a jelentősebb tervezési megbízások során tartottak fenn irodát.⁶¹⁶ Mivel konkrét munkaszerződések nem maradtak fenn Kőrössy kapcsán, egy-két kivételtől eltekintve nem tudjuk, hogy a tervezők és rajzolóok milyen beosztásban és egyszerre hányan dolgozhattak. Valószínűsíthető az is, hogy Kőrössy Albert Kálmán az 1895-ben megalakult⁶¹⁷ Építési és Műszaki Rajzolóok Országos Egyesületének⁶¹⁸ rajzolói közül alkalmazhatott fiatalokat. Kőrössy neve is felbukkan az egyesület építészbálgjainak szervezői között Ullmann Gyulával és Pucher Istvánval együtt.⁶¹⁹ Ezen kívül 1904-ben feltűnik neve az Építőmesterek Egyesületében is olyan személyek között, mint Bloch Leo, Holitscher Róbert, Graf Lajos, Walla József, Hochmann József, akik számos alkalommal együtt dolgoztak kivitelezőként vagy iparművészként Kőrössyvel.

Ez a fejezet mégis azért kerülhetett bele a dolgozatba, mert 2024 nyarán – más kutatás kapcsán – az Országos Levéltár fondjai között böngészve a vallás- és közoktatásügyi minisztérium többségében elpusztult, csupán töredékesen megmaradt anyagai között két, Kőrössyhez köthető oktatási intézmény építési irataira sikerült rátalálni. A VI. kerületi főgimnázium levelezéseiből és dokumentumaiból nemcsak az építéstörténetet lehetett konkrét adalékokkal ellátni, hanem a

⁶¹⁵ n.n.: Rajzolóok nagygyűlése. *Vállalkozók Lapja*, 1907/3, 27.

⁶¹⁶ KELECSÉNYI Kristóf Zoltán: Tanszékek, építési irodák, építészirodák. A mester és tanítvány viszony alakulása 1872 és 1914 között a Műegyetemen és azon túl. doktori értekezés, Budapest, 2022, 72.

⁶¹⁷ *Budapesti Közlöny*, 1895/29., 249.

⁶¹⁸ KELECSÉNYI, 2022, 74.

⁶¹⁹ *Pesti Napló*, 1908/59., 37, 17.

levelekben szereplő aláírások, személynevek is új támpontot adtak az iroda működéséhez. Ezt egészítette ki a másik iskolaépület, a tisztviselőtelepi gimnázium építésének iratai – köztük egy építési napló is –, amely pedig a Körössy-iroda 1910 körüli működésében nyújtott támpontot. Ezek alapján igyekeznek a szerző bemutatni azokat az építészeket és rajzolókat, akik hosszabb-rövidebb ideig az iroda kötelékében dolgoztak.

Időrendi sorrendben először *Lázár Géza* neve tűnik fel, aki 1906-ban a VI. kerületi főgimnázium építésénél dolgozott a Körössy-irodában. Azt nem tudjuk, hogy a tervezésben milyen minőségben vett részt a budapesti Felsőépítőipariskolában tanult Lázár, de az Országos Levéltárban őrzött kultuszminisztériumi iratok között olvasható levelek egy részét Körössynek írta, és gyakran helyette is aláírta a dokumentumokat. Csupán annyit tudunk Lázár Gézáról (1880 -), hogy édesapja Lázár István magánzó volt, a Felsőépítőipariskolában Stegmüller Károly osztályába járt, majd 1899-ben Majorossy Géza építőmesternél volt gyakorlaton. 1901-ben teljesített katonai szolgálatot, és 1908-ban tett építőmesteri vizsgát Bihari Benővel együtt. 1910 után egykori osztálytársával, Mohácsy Lászlóval hozott létre építőipari céget.

A már említett *Bihari Benő*ről szintén kevés információ áll rendelkezésre, de feltűnik neve az 1905-ben kiírt kiskunhalasi járásbíróság tervpályázatánál, valamint az 1906-os nagyvárad Fekete Sas szálló tervpályázatánál, amelyre Kiss Gézával (1878-1944) közösen nyújtotta be pályaművét. Később az ő aláírása szerepelt Körössy Városligeti fasori villája és irodája közötti istálló tervrajzain is.

Egyedül két személyről tudjuk biztosan a pozícióját. Körössy Albert Kálmán 1906. június 10-én kelt ajánlólevele szerint *Gönczy Miklós* (1878-)⁶²⁰ 1906. február 1. és június 10. között rajzolóként dolgozott az építész irodájában, és „teljes megelégedését érdemelte ki”. Valószínűleg a IV. kerületi főgimnázium munkálatainál dolgozhatott a gödöllői születésű, később néprajzi vonatkozású tanulmányaival is nevet szerző Gönczy Miklós.⁶²¹

Kiss Géza vezető tervezőként dolgozott a Körössy-irodában, majd társultak is az építésszel. Kiss Géza önálló munkásságáról szintén keveset tudni. Kiss Jakab és Weiss Berta (?-1918. január 25.), fiaként született.

Testvérei a festőként ismert Rezső (1889) és a szintén építész *Kiss Aladár*, aki a fennmaradt dokumentumok szerint részt vett a tisztviselőtelepi gimnázium építési munkáiban, és 1908

⁶²⁰ 1905 és 1917 között az Országos Iparművészeti Iskola és a fővárosi Iparrajziskola növendéke volt. Több építész irodájában dolgozott rajzolóként. Tervei alapján épült fel a hévízgyörki református iskola. Néprajzi és művészeti tanulmányai a Díszítő Művészet, a Néprajzi Értesítő, az Új Idők és a Magyar Szó folyóiratokban jelent meg.

HU BFL XIV.21

⁶²¹ HU-BFL XVI. 21.2

körül Lechner Ödön és Sebestyén Artúr közös pályaterveinek rajzolásában is részt vett⁶²² az iroda pénztárnaplója szerint.⁶²³ 1920-ban a Király utca 82-ben laktak, majd Kiss Géza és Rezső 1925-ben utaztak ki Rio de Janeiroba szerencsét próbálni. Géza másfél év után hazajött, Kiss Rezső azonban portréfestőként bejárta Dél-Amerikát. A rajzoló vagy tervezők között merül fel még Vogel Jenő és egykori osztálytársa, Weidlinger Andor neve, akik az 1920-as évektől dolgoztak együtt Kőrössy Alberttel, de valószínűleg már nem a Városligeti fasori irodában, hanem a Helyi Bérházépítő Rt. Andrassy út 49. szám alatti irodájában. Erről az időszakról nem maradt fenn részletes anyag, ezért kapott helyet e dolgozat Kőrössy Albert Kálmánról szóló életrajzi részében.

⁶²² BALDAVÁRI Eszter: Lechner Ödön „irodái”: történeti rekonstrukció egy pénztárnapló alapján, *Régi-Új Magyar Építőművészet*, 2022/3, 67.

⁶²³ MÉM MDK, Múzeumi osztály, ltsz.: 70.016.61

V. KULTURÁLIS TRANSZFER KÖRÖSSY ALBERT KÁLMÁN ÉPÍTÉSZETÉBEN

V.1 Földrajzi megközelítés

Egyetemi évei alatt nemcsak a budapesti műegyetemen ismerkedhetett meg a historizmus formáival, hanem Hauszmann Alajos irodájában is, valamint a müncheni akadémián Friedrich von Thiersch által. Ugyanakkor itt ismerkedett meg a formálódó müncheni szecesszió mozgalmával, valamint Thiersch és irodavezetője, Martin Dülfer korai Jugendstil építészetével.

Arról nincs információnk, hogy az építész a hallgatók körében szinte kötelező *grand tour* keretein belül mely országokba látogatott el, de Itália és Franciaország voltak a legnépszerűbb úticélok Ausztria és Németország mellett. Franciaországban kétszer biztosan járt: tanulmányai során és az 1900. évi párizsi világiállítás alatt. Azt is tudjuk, hogy felesége családjával ott élt, és Lechner Ödön is többször megfordult a városban szinte életvitelszerűen, tehát nem kizárt, hogy Körössy is számos látogatást tett francia földön.

Az akadémiai évek mindenképpen meghatározták Körössy munkásságát, de nincs arról pontos információnk, hogy hány alkalommal járt ott.

Érdemes a családi kötelékek földrajzi viszonyait is megvizsgálni. Tudjuk, hogy az építész Szegeden született, a nemesi cím adományozásakor pedig a királyhalmi nevet választották (a család másik ágával ellentétben, akik a szántói előnevet használták). Királyhalom egykor Szegedhez tartozott, a *szegedi nagytáj* részeként tehát nem kizárt, hogy ehhez a régióhoz is megmaradt kötődése.

Szintén a személyes, családi kapcsolódás egyik tényezője a Temesvárhoz közeli Lugos-pétermajori birtoka, amelyre az elmúlt évek kutatásai derítettek fényt. Körössy Albert Kálmán leszármazottjai meséltek arról, hogy a birtok fontos szerepet töltött be az építész életében, gyakran ott tartózkodott családjával. Leányai szinte ott éltek meg gyermekkorukat, csupán a vizsgáik teljesítése érdekében utaztak fel Budapestre. A Lugos (ma Lugoj, Románia) közelében lévő birtok – amelyről több dokumentum tanúskodik – tehát Krassó-Szörény és Temes vármegye környékének akkoriban elkészült épületeit is ismerhette, sőt választ adhat arra, hogyan merült fel neve a temesvári Ligeti út tervezése kapcsán.

Mivel azonban a Körössy-hagyaték töredékessége miatt a fent felsorolt lehetőségekről nem igazán áll fent dokumentáció, a földrajzi megközelítésről szóló fejezet a kutatás jelen állása alapján csupán lehetőségeket tud feltárni.

V.2 A mudéjar építészet szerepe

Kőrössy Albert Kálmán érdeklődési körébe családja elmondása szerint elsősorban spanyolországi, azon belül is a mudéjar építészet tartozott, amely teljesen új információként hatott a kutatás során. Valószínűleg a mudéjar építészet elméleti háttere foglalkoztathatta az építész, mert a neogótikából és francia hatásokból táplálkozó spanyol és katalán „szecessziós” építészet hatása nem igazán fedezhető fel megvalósult munkáin. Azonban a mudéjar építészet összetettsége: a keresztény és muszlim világ művészetben megnyilvánuló összefonódása izgalmas kérdéseket vethet fel egy keresztényként élő zsidó család leszármazottja számára.

Dédunokája szerint Kőrössy többször is járt Spanyolországban, és még a nyelvet is megtanulta.⁶²⁴ De vajon miért vonzódott Kőrössy a középkori spanyol építészetéhez, és inspirálhatta-e annak szerkezeti vagy díszítési megoldása saját építészetét?

Spanyolországban a keresztény uralom alá került muszlimokat nevezték mudéjároknak⁶²⁵, akik a korábban elfoglalt, de később elveszített területeken élhettek: megtarthatták hitüket, szokásaikat, jellemző ruházatukat, és kultúrájuk nyomot hagyott a keresztény (román, majd gótikus) építészetben. A keleti és nyugati stílustörekvések ugyan elválaszthatatlanul ötvöződtek a mudéjar építészetben, de szembetűnőbbek a mór építészeti sajátosságok.⁶²⁶ A stílus a 12. és 16. század között elsősorban Aragónia és Kasztília területén terjedt el, Szigetvári-Szattinger Krisztián szerint két válfaja létezett. Kasztíliában az udvari változat a jellemzőbb, például Sevillában, de itt alakul ki a mudéjar lakóház típusa is (pl. Casa de Pilatos) –, míg Aragóniában a népies vonulat jelenik meg: Calatayud, Tarazona, Teruel és Zaragoza városában.⁶²⁷

A mudéjar építészet díszítőművészetére a téglá, a kerámia és a gipsz használata jellemző. A csúcsív, patkóív és vakívek együttes megjelenése; a csempék díszként való felhasználása a homlokzatokon (azulejo) és a kazettás famennyezet (artesonado). Arabeszk és moreszk díszítőmotívumokkal pedig a belső terekben találkozhatunk.⁶²⁸

A 19. század második felében hazánkban is megjelent a mór architektúra iránti érdeklődés, erről tesznek tanúbizonyságot az 1850-es évektől épülő zsinagógáink⁶²⁹, vagy akár a Feszl Frigyes-féle Pesti Vigadó. 1892-ben Nagy Virgil, a Királyi József Műegyetem tanára mutatta

⁶²⁴ Kisebbik leányát is erre biztatta, de Lilit más dolgok foglalkoztatták. Amikor végül Liliék Mexikóvárosba emigráltak, mégis megtanult spanyolul – a család szerint ez volt a végzete.

⁶²⁵ Az arab „mudajjan” szóból származik (jelentése: „alávetett”, illetve „akinek megengedték, hogy maradjon”)

⁶²⁶ TOMPOS Erzsébet: Spanyolország építésze I. Budapest, 1980, 33.

⁶²⁷ BARDON Alfréd: Spanyolországi építészet, Budapest, 1975, 28.

⁶²⁸ SZIGETVÁRI-SZATTINGER Krisztián: Képes spanyol építészettörténet – 8-13. 2006. augusztus 4. <https://hethathatar.hu/hethatar/?p=8812>

⁶²⁹ KLEIN Rudolf: Synagogues in Hungary 1782-1918. Genealogy, Typology and Architectural Significance. Budapest, 2017, 82.

be részletesen a mudéjar építészetet *Néhány spanyolországi műemlék* című tanulmányában⁶³⁰, amelyről Kőrössy egyetemi évei alatt is hallhatott. A hazai profán építészetben talán Schmahl Henrik művészetében nyilvánul meg leginkább a mór építészet hatása. Sajnos arról nincs konkrét információnk, hogy Kőrössy szakmai munkássága során közvetlenül találkozhatott-e Nagy Virgillel, de mindketten a Magyar Mérnök- és Építész Egylet mű- és középítési szakosztályának tagjai voltak⁶³¹, Schmahl Henrik pedig Kőrössyhez hasonlóan a Magyar Építőművészek Szövetségének tagja volt.⁶³²

Nagy Virgil és Schmahl Henrik mellett Beöthy Zsolt (1848–1922) nevét érdemes kiemelni. Az irodalomtörténész, író, esztéta a V. kerületi főreáliskola tanára volt, ahová Kőrössy is járt. A jelentős egyiptológiai műgyűjteménnyel rendelkező Beöthy szerkesztésében jelent meg 1907-ben *A művészetek története* második kötete, amely a középkorral, benne az iszlám művészettel foglalkozott. A kötetben publikáló Herz Miksa kitért a mudejár művészetre is *Az iszlám művészete más országokban* című fejezetben, amelyet a sevillai Alcazar Leányudvarának fotója illusztrált.⁶³³ A könyv megjelenésekor Beöthy és Kőrössy már biztosan ismerte egymást, ugyanis egy évvel korábban mindkettőjüket felkérték a Vörösmarty szobor bírálóbizottságában való részvételre.⁶³⁴

A századfordulón a magyar formanyelvkeresésben is jelen volt az orientalizálás – Lechner Ödön és Huszka József is a keleti művészetből eredeztette hazánk díszítőművészetét –, majd az 1930-as években Medgyaszay István érezte a székely építészethez közelinek az indiai és kínai formákat és kapumegoldásokat.⁶³⁵ A keleti hatások magyar párhuzamaival Kertész Károly Róbert is foglalkozott, aki 1906-ban megjelent *Ceylon építésze* című, később Hollán-díjjal jutalmazott tanulmányában⁶³⁶ szintén a székely építészet elemeihez hasonlított néhány szingaléz építészeti elemet. Érdekesség, hogy ugyanabban az évben hangsúlyozta a keleti népek kultúrájának megismerését – amely által hazánk nemzeti építésze fejlődésnek indulhat –, amikor Lechner Ödön *Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz* című írása is megjelent.

Kőrössy Albert Kálmán 1906 és 1908 közötti művein egyértelműen Lechner érett magyaros formái jelennek meg. Ezek a formák – az erdélyi és magyar motívumokból táplálkozva – különös meggyőződésről tanúskodnak. Kőrössy munkáit aligha lehet formailag összevetni a

⁶³⁰ NAGY Virgil: *Néhány spanyolországi műemlék* I. MMÉEK 1892/26, 1., 4.

⁶³¹ Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. *Építő Ipar*, 1900. november 29. 1900/24., 1208, 60.

⁶³² Vegyesek. *Építő Ipar*, 1903. május 17. 1903/27., 1375, 128.

⁶³³ BEÖTHY Zsolt (szerk.): *A művészetek története* 2. Középkor. Budapest, 1907, 250-251.

⁶³⁴ *Budapesti Hírlap*, 1906/26., 306, 14.

⁶³⁵ BALDAVÁRI Eszter: Magyar építészek Dél-Ázsiában és közvetítőszerepük a magyar építészetben. *Modern Geográfia*, 2022/17, 141–156.

⁶³⁶ KERTÉSZ Károly Róbert: *Ceylon építésze*. MMÉEK, 1906/40, 41–61.

mudéjár építészet alkotásaival, azonban az már érdekes kérdést vet fel, hogy a spanyolországi érintett épületek téglá-, kerámia- és vakolatdíszei mennyiben határozzák meg a Lechner Ödön építészetében megjelenő, téglaszalagos ornamentika, a homlokzaton alkalmazott mázas kerámia és a gazdag vakolatarchitektúra használatát.⁶³⁷

Érdekes megfigyelés továbbá az is, hogy a mudéjár tornyokon szinte mindig megjelennek a miniatűr oszlopok – aminek inkább dekoratív szerepe volt –, s ez a motívum Lechner érett művein és követőinek épületein is gyakran felfedezhető, köztük Kőrössy Albert Kálmán VI. kerületi főgimnáziumán, Baross téri bérházán, valamint a Sonnenberg-házon és a Bíró-házon is. A századforduló nemzeti formakincskeresése természetesen Spanyolországot sem kerülte el, s Antoni Gaudí – aki szintén szívesen merített a színes mázas csempékkel borított „horror vacui” felületképzéssel meghatározható mudéjár építészetből – művészetén kívül egy úgynevezett neomudéjár építészeti mozgalom⁶³⁸ bontakozott ki, ami a mudéjár hagyományokat élesztette fel. Madridban jelent meg a 19. század végén, és hamarosan elterjedt az ország más területein is.

Amíg Kőrössy Albert Kálmánt talán a különféle vallású emberek kulturális sokszínűségével azonosult, addig Lechner Ödön a magyar formanyelv megalkotásának előzményeként a Franciaországban töltött időszak alatt tanulmányozta a francia reneszánsz kialakulását, az abban megnyilvánuló kereszteződések érdekelték: „[...] egy csodálatos keverék keletkezett, melyből az igazi reneszánsz csak később kristályosodott ki. De éppen ez a kereszteződés, a kezdetnek ezek a primitívségei érdekeltek engem legjobban, mert azt a gondolatot keltették bennem, hogy vajon nem volna-e lehetséges ma is egy ilyen keresztezés által egy új stílus keletkezésének alapját venni?”⁶³⁹

V.3 Társadalmi megközelítés

A földrajzi szempontok és érdeklődési körök mellett a személyes kapcsolatok hatásáról is érdemes néhány szót ejteni. Az épület leírásokban vagy a korábbi fejezetekben többször megjelent a pályakezdő Kőrössy szakmai előmenetelében jelentős szerepet játszó Hauszmann

⁶³⁷ Csupán egy utalás található arról, hogy 1924-ben az Országos Szent Gellért Egyesületben tartott előadást spanyolországi és selmeci kálváriákról. Magyarország 1924/5., 265. sz., 12.

⁶³⁸ A neomudéjár mozgalom egyik legjelesebb képviselője a madridi Emilio Rodríguez Ayuso (1846–1891), aki a legeredetibb spanyol stílusként fogta fel a mudéjár művészetet.

⁶³⁹ LECHNER Ödön: Önéletrajzi vázlat. *A Ház*. 1911/4., 9-10., 335.

Alajos, Friedrich Thiersch és Lechner Ödön neve. A Hauszmann-irodában dolgozó kollégák közül Sebestyén Artúrral társak is voltak néhány éven keresztül, Jámbor Lajossal, valamint Korb Flóris és Giergl Kálmánnal is együtt dolgozott a mester irodájában. Amikor Korb és Giergl közös irodát alapított, az ott dolgozó Bálint Zoltánnal is ismeretséget kötött, és 1900-ban együtt pályáztak (Kőrössy, Bálint és Jámbor) a tőzsdepalota tervpályázatán. Ugyanebben az évben járt a párizsi világkiállításon (amelynek magyar pavilonját Bálint és Jámbor tervezte), ahol Grünwald Mórral járta be a kiállítást. Grünwaldot középiskolás kora óta ismerte, de sajnos sem a töredékes Kőrössy-hagyatékban, sem pedig az alig feldolgozott Grünwaldról szóló írásokban nem találni nyomát szoros együttműködésnek.

Kőrössy közben az építészek közötti társadalmi életben is aktívan részt vett. Az 1876 óta működő Magyar Mérnök és Építész Egyletben tömörülő több szakágból való kiválás egyik fontos lépéseként 1902-ben megalakult a Magyar Építőművészek Szövetségének is tagja volt.⁶⁴⁰ 1903-ban Kőrössy Albert Kálmán kezdeményezésére szavazták meg a MÉSz tagjai egy fegyelmi tanács felállítását, melynek feladata az építészek szakmai felügyelete. A *Művészet* című folyóiratban így írtak az eseményről: „A Magyar Építőművészek Szövetsége januári egyetemes ülésén foglalkozott Kőrösi Albert rendes tagnak egy terjedelmes emlékiratával, a melynek célja fegyelmi tanácsot alakítani és fegyelmi szabályzatot teremteni az építészek körében. A magyar építészek mindeztideig szűkölködnek olyan szervezet vagy hatóság nélkül, mely a karban olykor jelentkező túlkapaszkodásokat korlátozza, ha kell, megbélyegezze és ez által az épített közönség és a működő építész között az annyira szükséges bizalom kapcsolatát megszilárdítsa.”⁶⁴¹

Ugyanebben az évben választották a Magyar Iparművészeti Társulat tagjai közé, később pedig bizottsági tagként elvállalta a közgyűlések jegyzőkönyvi hitelesítését.⁶⁴² Ekkoriban a társulat vidéki kiállításokat is szervezett, Kőrössy a miskolci kiállítás zsűritagjai között szerepelt olyan művészekkel, mint Róth Miksa üvegművész vagy Györgyi Kálmán építész. Az Eperjesen rendezett tárlat után a társaság által felállított kiállítási bizottság tagja lett Árkay Aladárral, Faragó Ödönnel és Telcs Edével együtt. Később az Iparművészeti Múzeum, a Magyar Iparművészeti Társulat, az Iparművészeti Főiskola és a Borsod-Miskolczi Közművelődési és Múzeumi Egyesület védnöksége alatt megrendezett második vidéki iparművészeti kiállítás

⁶⁴⁰ Az alapító okiraton olyan neves építészek aláírása szerepel a teljesség igénye nélkül, mint Lechner Ödön, Márkus Géza, id. Bobula János, Jakab Dezső, Quittner Zsigmond, Bálint Zoltán, Jámbor Lajos, ifj. Bobula János, Lajta Béla, Spiegel Frigyes, Grünwald Mór, Komor Marcell, Vágó László, Vágó József, Almási-Balogh Lóránt, Jónás Dávid, Sebestyén Arthur vagy Vidor Emil, Baku Eszter-Csernus Éva: A Magyar Építőművészek Szövetségének Története 1902-1948 között, *Építés-Építészettudomány* 2021/1. 113-134.

⁶⁴¹ *Művészet*, 1903. 2., 1, 59-80.

⁶⁴² *Építő Ipar*, 1904/28., 18.

(1904) rendezőbizottságának is tagja volt Radisics Jenő, Árkay Aladár és Faragó Ödön mellett.⁶⁴³

1905 fordulópontnak tekinthető, mert annak ellenére, hogy az Osztrák–Magyar Bank és a Kultuszminisztérium palotáinak pályatervei nem Kőrössy tervei szerint valósultak meg, meghozták számára a sikert, és Lechner Ödön elismerését is. Nemcsak együtt dolgozhatott a mesterrel dolgozhatott, hanem a kultuszminisztérium megvalósításánál egy nagyszabású terv részese lehetett. Miután a Lechner-iskola kezdeményezései kudarcba fulladtak, a Kultuszminisztérium tervezése adta az apropóját egy tulajdonképpeni Lechner-iskola létrehozásának, amelyre még Berzeviczy Albert kultuszminiszter tett ígéretet a mesternek. A miniszter leköszönése miatt azonban ez sem valósult meg.⁶⁴⁴

Kőrössy Albert Kálmán 1906-ban részt vett a Műcsarnok téli tárlatán,⁶⁴⁵ egy építészeti műterem – valószínűleg ez lehetett 1904-ben épült saját műterme –, egy bérpalota színes távlati képe, a Philanthia virágüzlet portáljának tollrajza – amely azóta is lappang –, a VI. kerületi főgimnázium vázlatrajza és a sátoraljaújhelyi megyeháza Pogány Móriccral közös terveivel. Az *Építő Ipar* kiállítást bemutató számában a szerző a következőképpen jellemzi az építész munkáit: „Körösi Albert régi vendége a tárlatoknak. Nagy ambícióval dolgozik és rendesen igen díszes kiállítású, nagy ízléssel megrajzolt lapokat látunk tőle. Úgy látszik, kedve és tehetsége is van hozzá. Ez alkalommal saját műterme mellett a »Filanthia« portáléját, egy főgymnasium pályázatát és néhány bérházat állított ki. Sajnos, nem sok architektúrát találunk műveiben. Túlágos dekoratív jellegűek egytől-egyig, de minden esetre dicséretet érdemel bennük a magyaros irány keresése.” Ugyanebben a számban egy másik beszámoló szerint: „Körösi Albert műterem-lakóházának terve, a briliáns kiállítási modor következtében többet ígér, mint amennyit az életben beváltott.” P. A. (Palóczy Antal?) szerint pedig: „Nagy virtuozitással mutatja be Kőrösy Albert többféle alkotását. Mind modern irányúak, amelyek sajátos formáit nagy változatossággal, finom ízléssel párosult bő tudással alkalmazza. Hatásosan állítja elő építész rajzait s szereti a színezést, amely színezésben talán kissé rikítóan jár el. De ez úgy látszik általában hozzátartozik ez újabb modern formákhoz, mert van még egynéhány még kirívóbb színezéssel kiállított homlokzat is.”

⁶⁴³ A Korona Szálló nagytermében nyílt meg, katalógus: Czakó Elemér. VERES László: A szecesszió térhódítása Miskolcon a század elején. *A Herman Ottó Múzeum* 1981/20, 151.

⁶⁴⁴ BALDAVÁRI Eszter: Lechner Ödön „irodái”: történeti rekonstrukció egy pénztárnapló alapján, *Régi-Új Magyar Építőművészet*, 2022/3, 63-67.

⁶⁴⁵ Az 1907-1908. évi téli szalonján pedig a Műcsarnok katalógusa szerint Kőrössy Albert Kálmántól a Lukács Szálló, valamint a Munkácsy utcai főgimnázium terveit mutatták be.

Kőrössy Albert Kálmánt a szakmai és a bankvilágban kialakított kapcsolatai révén számos bérház- és banképítéssel megbízták. Édesapja, Neumann Miksa, a budapesti Áru- és Értéktőzsde alelnöke révén kiterjedt kapcsolatokra szert tett a korabeli pénzügyi élet prominens személyeivel. Ilyen például Sonnenberg Imre és Madarassy-Beck Miksa és Marcell, akik Neumann Miksa munkatársai voltak, vagy Walko Lajos, a Leszámitoló- és Pénzváltóbank igazgatója, a bank igazgatótanácsának tagja volt Kőrössy édesapja is. Az építész Mindhárom említett személy megbízásából tervezett bérházat, ezen felül a Leszámitoló- és Pénzváltóbank pozsonyi palotája is az ő nevéhez fűződik. Sőt, valószínűleg a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank igazgatósági tagjaival való jó kapcsolata révén sikerült megnyernie a pénzügyintézetet a Magyar Iparművészeti Társulat támogatására, amiről a társulat 1905-ben megjelent híreiben olvashatunk.

V.4 Az építész elméleti munkássága

Kőrössy Albetr Kálmán művészeti gondolkodásmódjáról csupán a téralakítás és a homlokzati díszítmények tanúskodnak, a korai szecesszióról való törekvéseiről pedig egyetlen forrásra támaszkodhatunk, a budapesti Walko-ház kialakítása kapcsán. Az építész személyiségének megismerését nehezíti, hogy noha nevével találkozunk a szakmai egyesületek és bálók tagjaként, a közéleti szerepvállalásról kevés információnk van. Ugyanakkor két különböző időszakból megtalálhatók cikkei és nyomtatásban is megjelent beszédei.

Ezek közül a legkorábbi az 1896-ban a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletben elhangzott beszéde, amely az addig meglehetősen kiszámíthatatlan és lazán szabályozott építészeti tervpályázatok megreformálására irányult. A terjedelmes felszólalás és a kidolgozott 14 pontos szabályozás felterjesztését az indokolta, hogy a 19. század második felében az addig az Egylet által elért mérsékelt sikerek mellett számos következtelenség és a hazai építészek versenyképességének ellehetetlenülése miatt további formálást igényelt. 1891-ben felterjesztettek egy szabályzatot⁶⁴⁶, amelyben a már a korábbiakhoz képest biztatóbbnak találták a tervpályázatok számát, pályázat kiírásában és lebonyolításában igyekeztek újításokat

⁶⁴⁶ BAUER Henrik: Építészeti versenyek. MMÉEK A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 25. évfolyam (1891)1. szám / Vegyesek, 52-56.

eszközölni.⁶⁴⁷ A 1891-ben elfogadott szabályzatot követően 1896-ban újították meg a tervpályázatokra vonatkozó szabályozást Kőrössy (akkor még Körösi) Albert Kálmán fiatal építész a mű- és középítési szakosztályok 1896. február 10-i ülésén terjedelmes beszéde és javaslata alapján. 1896. február 24-én tárgyalták a javaslatot, amelyen a Kőrössy által kidolgozott 14 pontból az 1., 2. és 6. pontokat változtatás nélkül elfogadták, a 3. pontot kibővítették azzal, hogy a szakértők név szerint akkor is megnevezendők, ha őket valamely szaktestület jelölte ki, a 4. pontot pedig azzal, hogy bíráló bizottsági tag a pályázaton kívül az építésben se vehessen részt.⁶⁴⁸ A márciusi ülések alkalmával Ney Béla és Grünwald Mór, illetve Bálint Imre javaslatai alapján dolgozták át⁶⁴⁹, vagy bővítették ki a további pontokat, valamint egy 15. pont Kőrössy által javasolt beiktatásával⁶⁵⁰ a végleges szöveget az április 13-i ülésen mutatták be.⁶⁵¹

1900-ban szintén építészeti témában szólalt fel, akkor a Lánchíd mederpillérére kiírt kispályázatról fogalmazta meg véleményét a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítőjében.⁶⁵² Az építész szakma igazságosabbá tétele és versenyképessége érdekelte továbbra is Kőrössyt, aki 1903-ban a Magyar Építőművészek Szövetségének egyik első ülésén egy fegyelmi tanács és szabályzat megalkotását indítványozta.⁶⁵³ Ezt követően az 1905-ös kudarcba fulladt kultuszminisztériumi megbízása után valószínűleg a tervezés tölthette ki mindennapjait, a szakmát érintő társadalmi szerepe az építészbálok megszervezésére terjedt ki. Életének és idejének legfőbb részét az irodája vezetése és a család fenntartása kötötte le, valamint a birtokának igazgatása. Az első világháborút követően Romániában volt letartóztatásban, visszatérését követően ragadott tollat újra. Ekkoriban a katasztrófális gazdasági helyzetben – a háború alatt elmaradt vagy megszakadt lakásépítés, valamint a tömeges menekülthullám következtében – a társasház építésének gondolata újra aktuálissá vált a lakásnyomor és a kötött lakáspiac, valamint a maximalizált lakbér miatt.⁶⁵⁴ Mivel a magántőke bérházépítkezése ellehetetlenült, a házadómentesség a meglévő épületekre kiterjedő kibővítése és időbeli kiterjesztése jelentett volna némi megoldást.

⁶⁴⁷ SZÉKELY Márton–MARÓTY Katalin: A pályázat mint jelenség a késő historizáló építészet korában. *Építés – Építészettudomány*, 2017/1., 11.

⁶⁴⁸ A mű- és középítési szakosztályok együttes ülése. A MMÉE Heti Értesítője, 1896/15., 1-39., 35.

⁶⁴⁹ A mű- és középítési szakosztályok együttes ülése. A MMÉE Heti Értesítője, 1896/15., 1-39., 68.

⁶⁵⁰ u.o.

⁶⁵¹ n.n.: Az építőterv-pályázatok szabályzata. A MMÉE Heti Értesítője, 1896 (15. évfolyam, 1-39. szám) 87-88.

⁶⁵² KÖRÖSI Albert: Építészeti kispályázat szakvélemény (Lánchíd mederpillére–Előadói vélemény) A MMÉE Heti Értesítője, 1900/19., 1-31, 3-4.

⁶⁵³ n.n.: Műépítők fegyelmi tanácsa. *Budapesti Hírlap*, 1903. január 11. 1903/23., 1-31., 11.

⁶⁵⁴ FERKAI András: A társasház, mint a budapesti lakóházépítés megújításának egyik módja. *Ars Hungarica*, 1992/20., 2, 66.

Kőrössy Albert Kálmán nyomtatott sajtóban megjelent cikkei az első világháborút követő években jelentek meg, miután 1926-ban megalapította a Helyi Bérházépítő Rt.-t. Mivel a vállalat pesti és budai ingatlanok és telkek felvásárlásával, illetve azok helyén épített új bérházak bérbeadásával foglalkozott, a házadómentességgel és az akkoriban felterjesztett adómentesség előnyeivel és hátrányaival foglalkozott érdeemben. A témában elsőként „Lakásfelszabadítás és adómentesség” címmel jelent meg tanulmánya 1927-ben a Pesti Naplóban, majd „Adóleszállítás” és „A 30 éves házadómentesség” címen egy két részes cikksorozat 1929-ben az Ujságban, az utolsó pedig 1931-ben „Illetékemelés és építkezés” címmel szintén az Ujságban. A szövegek változtatás nélkül a korabeli helyesírási sajátosságokat megtartva az doktori értekezés mellékletében olvasható.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS ÉRTÉKELÉS

A szecessziók mestere

Kőrössy Albert Kálmán életművét áttekintve egészen változatos, folyamatosan fejlődő pályakép bontakozik ki előttünk. A 19. és 20. század fordulóján felgyorsuló technikai fejlődés az építészetben is megmutatkozott. Új építőanyagok, szerkezetípusok jöttek létre, a művészek egy része pedig a szabadság szellemében szakított a klasszikus díszítőformákkal, és új, sajátos, sokszor szokatlan ornamenseket álmodtak meg. Kőrössy ennek az izgalmas időszaknak az indulásába csöppent bele, amelyben nemcsak a nemzetközi tendenciák modern törekvései voltak fontosak, hanem a művészeti alkotásokban a nemzeti sajátosságok hangsúlyozása is.

A neobarokk villáktól a korai Jugendstil legfontosabb hazai képviselőjévé válik, majd a Lechner Ödönnel való szakmai együttműködés mentén a magyaros formanyelv jellemzi számok ismert épületét. Ezt követően a Kiss Gézával való társulás nyomán késő szecessziós bérházak, iskolák és bankok épülnek: a premodern és a historizáló szecesszió formavilágával, de a nemzeti romantika is kifejező eszközüké válik. Utolsó alkotásait már a neobarokkba visszaoltott késő szecesszió jellemezte.

Az építész szakmai előmenetele szempontjából jelentős mesterek: Hauszmann Alajos, Friedrich Thiersch (és Martin Dülfer), valamint Lechner Ödön gondolkodásmódja⁶⁵⁵ formálta Kőrössy építészeti nézőpontját, hiszen a historizmus, a korai Jugendstil és a magyar formanyelv törekvései mentén fejlődött építőművészete. Szakmai kapcsolatai – amelyek a Lechner-követők jelentős építészei közül kerültek ki (Sebestyén Artúr, Pogány Mór, Maróti Géza, Bálint Zoltán és Jámor Lajos, Komor Marcell és Jakab Dezső) – mellett személyes kapcsolatait is kamatoztatta, hiszen megbízásai jó része a családja által képviselt kereskedői és pénzügyi világ jelentős, és vagyonos alakjai közül került ki.

Az életmű áttekintésekor megismerhettünk jelentős bank- és iskolaépületeket, villákat és bérházakat, nemzetközi elismerő oklevélben részesült hidat és a korában ritkaságnak számító irodaépületet is.⁶⁵⁶ Az építészegyenység izgalmas, misztikus alakja továbbra sem fed fel valódi

⁶⁵⁵ BALDAVÁRI Eszter: Lechner Ödön építészeti formáinak hatása Kőrössy Albert Kálmán építőművészetére honfoglalás kori tárgyak és a népművészet keresztmetszetében. *Ybl és Lechner vonzásában*, Budapest, 2018, 162-175.

⁶⁵⁶ BALDAVÁRI Eszter: Kőrössy Albert Kálmán, a szecessziók mestere. *Építőművészek Ybl és Lechner korában*, 2015, 318-351.

karakterét, de a szigorú, a magántulajdon jogi kérdései és a tervpályázatok igazságossá tételének érdeklődési körén kívül egy hazánktól távol eső ország régmúlt építésze foglalkoztatta.

A zsidó-keresztény gyökerekkel rendelkező Kőrössy Albert Kálmán talán a mudejár építészet sokszínűségében és változatos anyaghasználatában talált rá a nyugati és keleti kultúra szintézisére, amely a magyar embereket oly rég óta foglalkoztatta, és foglalkoztatja ma is. Csak sejteni véljük, hogyan, milyen kapcsolatokon keresztül ismerkedhetett meg az építész a mudeját építészettel, de nem ismerünk olyan forrást, amely azt bizonyítaná, hogy valamilyen formában inspirálta saját építőművészetében. Reméljük a jövőbeni kutatások erre is fényt deríthetnek.

Kőrössy Albert Kálmán építészetének sokszínűsége és a hazai építések által megjelenített változatos formavilág évek óta felveti azt a kérdést, hogy a szecesszió stílusként értelmezendő-e vagy mozgalomként. Nemcsak Magyarországon, hanem Európa más pontjain is, a szakemberek igyekeznek a megfelelő fogalmakkal körülírni a szecessziót, amelyet egyesek stílustörekvésnek, mások mozgalomnak, sőt mozgalomnak neveznek, amelyek forrása a középkori lakóház és kézművesség, a természettudományok ismerete és használata, amely ökológiai sajátosságoknak adhat teret a díszítőművészetben. Tehát a kézműves és népművészeti, természeti hagyományokat igyekeznek összhangba hozni a megváltozott életmóddal és a korszerű technikai megoldásokkal, amely a művészetben is megmutatkozik.

Kőrössy Albert Kálmán pályájának íve is a modernizmus felé tartott: Sebestyén Artúrral elkezdett és önállóan folytatott tevékenysége során megépült alkotásai a hazai korai Jugendstil legfőbb képviselői, amelyek elsősorban a müncheni Martin Dülfer alkotásaival vethetők össze.

A nemzeti művészeti törekvések egyik fontos képviselője, Lechner Ödön, akivel a kultuszminisztérium palotájához készült pályatervük a magyar formanyelv térnyerésének szimbolikus mérföldköve lett volna, ha a politikai változások miatt meg nem hiúsul. A Lechner-követők és tisztelők a mesterben látták a hazai építőművészet újjászületésének lehetőségét, ezért igyekeztek egy mesteriskolát létrehozni számára. A kultuszminiszterek gyors váltakozása és a politikai körök, valamint a művészek más csoportjainak érdekei miatt azonban erre sosem került sor.

Kőrössy Albert Kálmán kudarcba fulladt kultuszminisztériumi építkezés után is kitartott a lechneri formák hirdetése mellett, azonban a kecskeméti víztorony víziójának eltűnésével és a mester fiának halála után, Vágó Józsefnek szinte a gyámsága alá kerülő, megtört Lechnerrel a művészeti kapcsolatok is megszakadtak.

A Kőrössy irodájában régóta dolgozó Kiss Gézával való hivatalos társulás után a modernizmus és érdekes módon a klasszikus formák felé vezető úton haladnak tovább. A

közösen megvalósított művek közül a két oktatásiépület: a tisztviselőtelepi és a Szvetenay utcai iskola az 1910-es években alakuló magyar népi építészetből táplálkozó törekvés példái közé sorolható, amellyel a Bárczy István-féle iskolaépítési program megvalósult épületei közé sorolhatók formai szempontból is.

A három pénzpalota: a pozsonyi Magyar Leszámitoló- és Pénzváltóbank, a nyíregyházi Szabolcsi Agrár Takarékpénztár és a budapesti Magyar Agrár és Járadékbank historizáló szellemben épültek, amíg a bérházak többsége késő szecessziós formajegyeket mutat. Ezek közé tartozik Obersohn Benő-, Rákos Jakab-, Dr. Perl Soma-, Röser János és Kutnewsky György bérháza. A háború előtt megépült utolsó épületek közül a két magánépület: Balla Henrik bérháza és Dayka Baláznéné Pugin Leóna villája szintén későszecessziós jegyeket mutat, az utoljára megépült középület, vagyis a Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt igazgatósági épülete szintén historizáló, neobarokk formajegyekből táplálkozik. Nehéz megállapítani, hogy a historizáló szellemben épült középületeknek pontosan a funkciójuk miatt választották a klasszikusabb formákat, vagy arról van szó, hogy esetleg ezek a művek inkább Kiss Géza koncepcióját tükrözik. A felsorolt épületek közül a nyíregyházi takarékpénztár feltűnő formai hasonlóságokat a Kőrössy-irodában dolgozó Kiss Géza és Bihari Benő nagyváradi Fekete Sas szálló pályatervével.

Kőrössy Albert Kálmán magyar építészetben való elhelyezéséhez a korabeli kritikákban megfogalmazott vélemények is támpontot nyújtanak, amelyek között találunk a szecesszió hullámzó formáit túlzónak és dilettánsnak tartó hangokat, de a korszerű építészetre törekvést elismerő szavakat is. A Műcsarnok tavaszi és téli szalonjain rendszeresen megjelenő Kőrössyinek pont azokkal a terveivel kapcsolatban fogalmazódtak meg ezek a megjegyzések, amelyek nem maradtak fenn közgyűjteményben, de közülük számos épület megvalósult (pl. Osztálysorsjáték-palota, Philanthia virágüzlet).

A 20. század és napjaink szecessziókutatásában igen kevés Kőrössyre irányuló értékeléssel találkozunk. Az 1981-ben Németh Lajos szerkesztésében megjelent Magyar Művészetben Kathy Imre szerint Kőrössy legjellemzőbb épülete a Munkácsy utca Sonnenberg-ház. Későbbi alkotásainál a magyaros formanyelv jegyeit csupán a díszítés terén alkalmazta.⁶⁵⁷

Kismarty-Lechner Jenő utal Kőrössy szerepére a Lechnerrel közös kultuszminisztériumi pályatervre, ezért 2020-ban a készülő Kőrössy-monográfia kritikai megjegyzéseihez felkértem Szegő György építész és Hadik András művészettörténészt, hogy írja le az építésszel kapcsolatos értékelését. Amíg Szegő György⁶⁵⁸ abban látja Kőrössy egyediségét, hogy korai

⁶⁵⁷ KATHY Imre: Magyar Művészet 1890-1919, 1981, 339.

⁶⁵⁸ Szegő György építészeti szakíró, Írásbeli közlés a szerző felkérésére, 2020. augusztus 4.

műveiben a nemzetközi irányvonalat egyedi módon képviselte, addig Hadik András a különféle, historizmustól induló építészeti formáknak a rövid életművön belül bekövetkező gyors fejlődését hangsúlyozza.⁶⁵⁹

Talán azért maradtak el az értékelő hangok, mert Kőrössy Albert Kálmán budapesti épületein kívül számos alkotása nem volt ismert építészettörténeti körökben. Az elmúlt tizenöt év kutatási eredményei között megemlítendő közel tíz alkotás beazonosítása és alapkutatása. Ezek közé tartozik olyan épület is, amelyet korábban Kőrössynek tulajdonítottak a megnyert tervpályázat alapján, azonban végül más, helyi mester tervei alapján valósult meg (pl. Marosvásárhelyi katolikus főgimnázium). A dolgozat nem foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy stíláris szempontból összekösse a Kőrössy-iroda alkotásait Bíró Károly és Gyula irodájának önálló műveivel. Annak ellenére, hogy stíluskritikai szempontból találunk hasonlóságokat, a Bíró-iroda teljes rekonstrukciójára lenne szükség a kapcsolatok felfedezéséhez, egy másik kutatás keretein belül.

Az szintén nehezíti a kutatást, hogy annak ellenére, hogy Kőrössy Albert Kálmán korának egyik legvagyonosabb budapesti polgára volt, sem az ő, sem pedig édesapja vagyonát nem tudjuk megbecsülni. Mivel az építész házából a családdal kapcsolatos ingóságok jórészét még az 1920-as években illetéktelen személy értékesítette, a családi portrék, tárgyak, otthon őrzött tervek, dokumentumok nem maradtak fenn. Ugyanakkor az építész művészeti gondolatairól is kevés információnk van: nem maradt fenn emlékirat vagy művészeti kérdésekről szóló publikáció. Elméleti munkásságából is inkább a rendszerszeretet, a rendezettség és igazságosságra való törekvés rajzolódik ki, hiszen az ő nevéhez fűződik a hazai építészeti pályázatok reformjának elindítása, a MÉSZ későbbi felügyelő bizottságának megalapítása, valamint az ingatlan- és lakásadóval kapcsolatos gazdasági és jogi irányelvek megfogalmazása.

Annak ellenére, hogy megrendelői körét ismerjük: elsősorban a korabeli pénz- és kereskedői világ mágnásainak bérházait építette meg, a szakmai kapcsolatairól keveset tudunk. Többször is feltűnik neve mellet Ullmann Gyula építész neve, akivel az építészbálok megrendezéséért felelt, és aki egy panaszos ügyben is jelen volt tanúként. Egyértelmű, hogy Lechner Ödön követője volt, sőt a mester más követőivel is pályázott együtt: Bálint Zoltánnak és Pogány Ödönnek, valamint Sebestyén Artúrral, akit azonban már középiskolás kora óta ismert. Hiányérzetünk támad továbbá amiatt, hogy a korabeli fontosabb társadalmi eseményeken készült csoportképeken nem fedezhető fel alakja, csupán a Lechner Ödön temetésén készül

⁶⁵⁹ Hadik András művészettörténész, Írásbeli közlés a szerző felkérésére, 2020. október 29.

ismert fotónál merül fel a gyanú, hogy az egyik alak talán mégsem Spiegel Frigyes, hanem Kőrössy.

A kutatás során a stílusbeli kérdésekkel kapcsolatos eredményként értékelhető azonban a Kőrössy-életművel fellelhető formamegoldások forrása a német szecesszióban. Mivel a korabeli szakirodalom a belga-francia Art Nouveau hatását említette, először ezeknek az országoknak a szecessziós építészetének vizsgálata volt kíváncsú. A helyszíni kutatások és a szakirodalom azonban rávilágított arra, hogy egyrészt a két ország Art Nouveau-s építésze különválasztandó, másrészt pedig az elsősorban az Eugène Violet-le-Duc rajza nyomán fejlődött, a francia középkori lakóház formavilágából – a belgáknál pedig az angol lakóházból – továbbfejlődött ökológiai sajátosságokat bemutató díszítőelemeket felsorakoztató épületek jellemzőek. Talán az Art Nouveau törekvések ezen a ponton kapcsolódnak Kőrössy épületeivel, aki szintén tudatosan használta a hazai ökológiai formákat, amely a Walko-házzal kapcsolatos gondolataiból derül ki. A dekorációk kialakításának módja azonban a korai Jugendstilhez köti korai alkotásait, amelyek ma is hazánk legizgalmasabb épületeit eredményezték.

A kutatás másik két jelentős eredménye a leszármazottakkal való kapcsolatfelvétel, amely az építész személyiségének kirajzolódását segítette. Érdemes megemlíteni az eredmények között a történelemtudományok adta kutatási módszerek használatát is, amellyel az építész kapcsolatainak, a tudásáramlás adta lehetőségek révén fejlődő művészet kibontakozásába nyerhettünk bepillantást.

A fent említett gondolatok tükrében az építész pályaképének megismerésével, élete személyes eseményeivel, személyes kapcsolatainak alakulásával és különleges érdeklődési körének bemutatásával bízunk abban, hogy a magyar századfordulós építészet egyik legegységesebb építészetének képe rajzolódott ki előttünk, amely nemcsak a hazai építőművészet korabeli működésének megértéséhez járul hozzá, hanem a szecesszió-kutatás szövevényes útjának felderítéséhez is.

VII. SUMMARY AND ASSESSMENT

The master of Art Nouveas

Regarding at the œuvre of Albert Kálmán Kőrössi, a very diverse and constantly developing career picture unfolds before us. The accelerated technical development at the turn of the 19th and 20th centuries was also reflected in architecture. New building materials and types of structures were created, and some of the artists, in the spirit of freedom, broke with the classical decorative forms and dreamed up new, specific, often unusual ornaments. Kőrössi fell into the beginning of this exciting period, in which not only the modern aspirations of international trends were important, but also the emphasis of national characteristics in artistic works.

From the point of view of the professional development of the architect, the way of thinking of important masters: Alajos Hauszmann, Friedrich Thiersch (and Martin Dülfer), and Ödön Lechner also shaped Kőrössi's architectural point of view, since his architectural art developed along the lines of the aspirations of Historicism, early Jugendstil and the Hungarian formlanguage. In addition to his professional relationships - which were among the important architects of Lechner's followers (Artúr Sebestyén, Móric Pogány, Géza Maróti, Zoltán Bálint and Lajos Jámor, Komor Marcell and Dezső Jakab) - he also made use of his personal relationships, since a good number of his commissions were represented by his family he came out from among the important and wealthy figures of the merchant and financial world.

Reviewing his œuvre, we got to know important bank and school buildings, villas and apartment buildings, a bridge that received an international certificate of recognition, and an office building that was unique in its time. The exciting, mystical personality of the architect still does not reveal its true character, but apart from the strict, legal interest of private property and the fairness of planning competitions, he was interested in an ancient culture of a country far from us.

Albert Kálmán Kőrössi, having Judeo-Christian roots, may have found the synthesis of Western and Eastern culture in the diversity of Mudejár architecture and the varied use of materials, which has occupied the Hungarian people for so long and continues to do so today.

The wealth of forms characteristic of Art Nouveau has been raising the question for years as to whether Art Nouveau should be interpreted as a style or as a movement. Not only in Hungary, but also in other parts of Europe, specialists try to describe Art Nouveau with the appropriate terms, which some call a stylistic effort, others a movement, and even movements whose source

is medieval housing and craftsmanship. They try to harmonize these traditions with the changed lifestyle and modern technical solutions.

Albert Kálmán Kőrössi's career also moves towards modernism: his works, which he started with Artúr Sebestyén and built during his independent activities, are the main representatives of the early Hungarian Jugendstil, which can be compared primarily with the works of Martin Dülfer from Munich. Ödön Lechner, one of the important representatives of the national artistic endeavors, with whom the track plan for the palace of the Ministry of Culture would have been a symbolic milestone for the rise of the Hungarian formlanguage, had it not failed due to political changes. In the following years, he persisted in advertising Lechner's forms, but with the disappearance of the vision of the water tower in Kecskemét and the death of the master's son, who almost came under the guardianship of József Vágó, artistic relations with the broken Lechner were also severed.

After the official association with Géza Kiss, who has been working in Kőrössi's office for a long time, they continue on the path towards Modernism and, interestingly, classical forms. Among the jointly created works, the two educational buildings: the school in Tiszviszlőtelep and the school in Szvetenay Street can be classified as examples of the efforts that were nourished by the Hungarian folk architecture that developed in the 1910s.

The three money palaces: the Magyar Leszámitoló- és Pénzváltóbank, the Szabolcsi Agrár Takarékpénztár and the Magyar Agrár és Járadékbank were built in a historicizing spirit, while the majority of the apartment buildings show signs of late Art Nouveau style. These include the tenement houses of Benő Obersohn, Jakab Rákos, Dr. Perl Soma, János Röser and György Kutnewsky. Among the last buildings built before the war, the two private buildings: the tenement house of Henrik Balla and the villa of Leóna Dayka Balázsné Pugin also show late Art Nouveau features, the last public building built, that is, the management building of the Szent Margitsziget Spa Ltd. It is difficult to determine whether the more classical forms were chosen for the public buildings built in a historicizing spirit precisely because of their function, or whether these works reflect the concept of Géza Kiss.

The placement of Albert Kálmán Kőrössi in Hungarian architecture is aided by the opinions expressed in the critics of the time, among which we find voices that regard the wavy forms of Art Nouveau as excessive and dilettant, but also words that acknowledge the striving for modern architecture.

In the art nouveau research of the 20th century and today, we come across very few evaluations of Kőrössi. According to Kathy Imre in *Hungarian Art*, edited by Lajos Németh in 1981, Kőrössi's most characteristic building is the Sonnenberg House on Munkácsy utca,

however, in his later works, he used the features of the Hungarian design language only in the field of decoration.

Since, apart from this, only Jenő Kismarty-Lechner refers to Kőrössy's role in the career plan for the Ministry of Culture shared with Lechner, I therefore asked the architect György Szegő and the art historian András Hadik to describe their assessment of the architect in 2020 for the critical comments of the upcoming Kőrössy monograph. While György Szegő sees Kőrössy's uniqueness in the fact that he represented the international direction in a unique way in his early works, András Hadik emphasizes the rapid development of various architectural forms starting from historicism within his short oeuvre.

Perhaps the evaluative voices were left behind because, apart from the buildings of Albert Kálmán Kőrössy in Budapest, many of his works were not known in architectural history circles. Among the research results of the past fifteen years, the identification and basic research of nearly ten works should be mentioned. Among them is a building that was previously attributed to Kőrössy based on the winning design competition, but was finally realized based on the plans of another local master (e.g. Marosvásárhely Catholic High School). The thesis does not deal with the question of stylistically connecting the works of the Kőrössy office with the independent works of the offices of Károly and Gyula Bíró. Despite the fact that we find similarities from a stylistic point of view, a complete reconstruction of the Judge's office would be necessary to discover the connections, within the framework of another research.

Also, the source of formal solutions found in Kőrössy's work can be evaluated as a result related to stylistic issues in German Art Nouveau. Since contemporary literature mentioned the influence of Belgian-French Art Nouveau, it was desirable to first examine the Art Nouveau architecture of these countries. However, the on-site research and the literature have highlighted that, on the one hand, the Art Nouveau architecture of the two countries is to be separated, and on the other hand, it developed primarily following the drawing of Eugène Violet-le-Duc, from the style of the French medieval residential house - and for the Belgians, from the English residential house - buildings with decorative elements displaying advanced ecological features are typical. Perhaps the Art Nouveau aspirations are connected to the buildings of Kőrössy at this point, who also consciously used domestic ecological forms, which is evident from his thoughts on the Walko house. However, the way in which the decorations were created links his early works to the early Jugendstil, which still today resulted in the most exciting buildings in our country.

Two other significant results of the research were the contact with the descendants, which helped the architect's personality emerge. Among the results, it is also worth mentioning the

use of research methods provided by historical sciences, with which we were able to gain a glimpse into the development of the art that develops through the opportunities provided by the flow of knowledge and the relationships of the architect.

In the light of the above-mentioned ideas, by getting to know the architect's career, the personal events of his life, the development of his personal relationships and the presentation of his special interests, we are confident that a picture of one of the most unique architects of Hungarian architecture at the turn of the century has been drawn before us, which not only contributes to the understanding of the contemporary functioning of Hungarian architecture, but also also to explore the complicated path of Art Nouveau research.

VIII. BIBLIOGRÁFIA

- ALPÁR Ignác: Az Osztrák-Magyar Bank budapesti palotája, Magyar Építőművészet 1917/4-6. 1-32.
- A budapesti X. ker. tisztviselőtelepi m. kir. áll. főgimnázium értesítője II. 1914-1915. 13. 1.
- „Architecture and Desing of the Modernista Era”; Barcelona and modernity. Picasso. Gaudí. Miró.
- Dalí. Cleveland, New York. The Cleveland Museum of Art; The Merropolitat Museum of NY. 2007
- ÁCS Piroska (szerk.): Maróti Géza 1875-1941. Budapest, 2002
- BAGYINSZKI Zoltán–GERLE János: Alföldi szecesszió. Art Nouveau in the Alföld, Debrecen, 2008, 202.
- BAKONYI Tibor–KUBINSZKY Mihály: Lechner Ödön. Budapest, 1981
- BAKU Eszter-CERNUS Éva: A Magyar Építőművészek Szövetségének Története 1902-1948 között, Építés-Építészettudomány 2021/1. 113-134.
- BALDAVÁRI Eszter: Analógiák és stíluskapcsolatok Kőrössy Albert Kálmán építészetében. XXXI. OTDK. Debrecen, 2013.
- BALDAVÁRI Eszter: A művészet mindenkié. Az utópista szocializmus törekvései és megvalósulásának kérdései a szecesszióban. Magyar Művészet, 2023/5, 47-54.
- BALDAVÁRI Eszter: "...a természetből merítvén inspirációját, újat keres" Újra megjelent Owen Jones Ornamentika - Népek, korok díszítőelemei című könyve. Magyar Iparművészet, 2019/8, 32-35.
- BALDAVÁRI Eszter: Building Community For A House In Budapest. Coup De Fouet: Revista De La Ruta Europea Del Modernisme, 2023/39, 18-27.
- BALDAVÁRI Eszter: Kőrössy Albert Kálmán – a szecesszió sztereotípiái és etimológiai problémája, In: Magyar Építőművészet, 2020. 20. évf. 109. sz. 63-67.
- BALDAVÁRI Eszter: A német korai Jugendstil hatása Kőrössy Albert Kálmán építészetére. Pécs, 2013
- BALDAVÁRI Eszter: Magyar építészek Dél-Ázsiában és közvetítőszerepük a magyar építészetben. Modern Geográfia, Pécs, 2022/17, 141– 156.

- BALDAVÁRI Eszter: Lechner Ödön építészeti formáinak hatása Kőrössy Albert Kálmán építőművészetére honfoglalás kori tárgyak és a népművészet keresztmetszetében. Ybl és Lechner vonzásában, Budapest, 2018, 168.
- BALDAVÁRI Eszter: Kőrössy Albert Kálmán, a szecessziók mestere In: Építőművészek Ybl és Lechner korában, 2015, 318-351.
- BALDAVÁRI Eszter: Lechner Ödön „irodái”: történeti rekonstrukció egy pénztárnapló alapján, Régi-Új Magyar Építőművészet, 2022/3, 67.
- BALDAVÁRI Eszter: A királyi család magyarországi látogatásai az építészet és az iparművészet tükrében, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, 2020. április 5.
- BARDOLY István (szerk.): Mednyánszky László feljegyzései 1877–1918 (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2003/5) Mednyánszky László feljegyzései, 1877-1918, 66.
- BARDON Alfréd: Spanyolországi építészet, Budapest, 1975, 28.
- BENKŐ Loránd (szerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967
- BEÖTHY Zsolt (szerk.): A művészetek története 2. Középkor. Budapest, 1907, 250-251.
- BOBULA János: Körösi Albert építész műterme, Budapesti Építészeti Szemle 1904. 190-191.
- BORECZKY Beatrix: Az Újjáépítési Minisztérium működésének válogatott dokumentumai, 1945–1946. Források a magyar népi demokrácia történetéhez 6. Budapest, 1987, 192.
- BRUNNER Attila: Mezőváros és szecesszió. Kecskemét vonzásterületének szecessziós építésze a 20. Század első évtizedében regionális megközelítésben. doktori értekezés, Budapest, 2024, 89.
- BRUNNER Attila–CSÁKI Tamás (szerk.): A Lechnernek: Források a család történetéhez. Budapest, 2022
- CHOAY, Françoise: The Modern City: Planning in the 19th Century, 1969. Kenneth Frampton: A modern építészet kritikai története. Budapest, 2009, 26.
- CSÁKI Tamás: A finn építészet és az "architektúra magyar lelke". Kultúrpolitika, építészet, publicisztika a századelő Magyarországon. Múltunk - Politikatörténeti folyóirat 2006/51
- CSÁKI Tamás: A Salgótarjáni utcai temető – a pesti zsidó közösség sírkertje, 1874-1890, In: URBS Várostarténeti Évkönyv Urbs – Magyar Várostarténeti Évkönyv 12., Budapest, 2017, 316.

- CSÁKI Tamás: Standardok és innováció a századelő iskolaépítészetében. A fasori evangélikus gimnáziumtól a Vas utcai felső kereskedelmi iskoláig. Credo, 2015/21., 1, 32.
- CSORDÁS Lajos: Képes ház – Mednyánszky a háborúba indult, Budapest, 2018. (41. évfolyam)5. szám, május, 6-7.
- CZAGÁNYI László: Dunaszentgyörgyi Tolnay Lajos (1837–1918), a MÁV első elnöke, Honismeret, 1997
- CZAGÁNYI László: Kik tervezték az inárcsi Tolnay-kúrárt? Inárcsi Hírmondó 2008/8. sz. 19.
- CZAKÓ Elemér–VERES László: A szecesszió térhódítása Miskolcon a század elején. A Herman Ottó Múzeum 20., 1981. 151.
- DÉRY Attila: Nemzeti kísérletek építészetünk történetében Bp., 1995. 136.
- „Díszítőérzékkel átszőtt tudás” Kőrössy Albert Kálmán építésze című tárlat tartalmából, a szerző kurátori munkája, 2019
- DOUCET, Hervé: Existe-t-il une architecture art nouveau à Strasbourg? The File. Urban planning and architecture, 2019/19, 44-51.
- Dr. M.: Nagynyílású vasbeton hidak építése hazánkban. MMÉE HÉ, 1908. június 7. 1908/27., 21, 209.
- EÖRY Gabriella: A kaszinók elterjedése Magyarországon In: SZÁZADOK A Magyar Történelmi Társulat folyóirata Főszerk.: Frank Tibor, 151. évf. 2017, 4. sz. 832.
- ERDEI Gyöngyi: Fejezetek a Bárczy-korszak történetéből. Budapest művelődéspolitikája a századelőn, Budapest, 1991., 63.
- EZREY [KOMOR Marcell]: Budapest Dunapartja (Vállalkozók Lapja 1927. no. 30. p.5.) Kőrössy hozzászólásával no.31.p.4.
- EZREY [KOMOR Marcell]: A kultuszminisztérium palotája. Pályatervek. In: Vállalkozók Lapja, 1905. VI. 21. 4.
- FABÓ Beáta: A moziépítészet és a város., In: Tömegkultúra a századfordulós Budapesten – Budapesti Negyed 16-17. (1997. nyár-ősz) 206.
- FABÓ Beáta–NAGY Béla: Budapest városrendezési (építési) szabályzatai a kiegyezéstől napjainkig. Budapest, 2023
- FAZEKAS István: Kisebbségi családi és személyi fondok VI. kötet: Repertórium (A Magyar Nemzeti Levéltár - Országos Levéltára segédletei, 5. Budapest, 1999)

- FERKAI András: Pest építésze a két világháború között: The architecture of Pest between the world wars. Budapest, 2001
- FÉNYI Tibor: Róth Miksa üvegművészete a historizmustól a szecesszióig. Budapest, 2016
- FOGARASI Katalin (főszerk.): Zsidó síremlékek Budapesten. Nemzeti Kegyeleti Bizottság, 2004., 64.
- FRAMPTON, Kenneth: A modern építészet kritikai története. (London, 1980, 2007), Budapest, 2009, 130.
- FREIXA, Mireia– SALINÉ, Marta: The Starting Point of the Arabic-Andalusi Influence in Gaudi's Ornamental Ceramic The Pavilions Güell (1884-1887) Geometry and Color. Decoding the Arts of Islam in the West from the Mid-19th to the Early 20th Century, 2021/3, 132.
- FRITSCH, Karl Emil Otto (szerk.): Die Deutsche Bauzeitung, Berlin
- FŰRÉSZNÉ MOLNÁR Anikó: Lakáshelyzet, otthonkultúra az ipartelepeken, In.: Az elődtelepülések és Tatabánya város története, Tata, 1992., 88.
- GAÁL Mózes: A jövő iskolája, Budapest, 1909, 481.
- GÁBOR Eszter: A XXXII. csoport. Az Andrássy úti villanegyed történetéből. BUKSZ – Budapesti Könyvszemle 17. (2005)2005 / 4. sz. 345-346.
- GÁBOR Eszter: Miként fogyott el a villanegyedből a zöld? Bécs–Budapest. Műszaki haladás és városfejlődés a 19. században - Városhistória tanulmányok 8. Budapest-Bécs, 2005, 45-64.
- GÁBOR Eszter: Stadtwäldchen Allée – Városligeti fasor (1800-1873), Magyar Műemlékvédelem XIII. 2006, 179.
- GELLÉR Katalin: A magyar szecesszió. Budapest, 2004
- GERLE János: A pénz palotái. A mi Budapestünk. Budapest, 1994. 57.
- GERLE János–KOVÁCS Attila–MAKOVECZ Imre: A századforduló magyar építésze. Békéscsaba, 1990, 7.
- GERLE János: A századforduló építésze. Gyógyító építészet: Gerle János válogatott írásai. (Götz Eszter szerk.) Budapest, 2022, 93-111.
- GERLE János–LUGOSI Lugo László: A szecesszió Budapesten Bp., 1999. 70.
- GERLE János: A magyar századfordulós építészet emlékei III. rész Temesvár, In: Magyar Építőművészet 1986. 4. évf. 54.
- GERŐ Ödön: Lechner Ödön mesteriskolája. In.: Művészet 1904/1

- GOMBOS Mihály: A topleci Csernahíd. In: Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 1909 (28. évfolyam, 1-45. szám)1909-04-11 / 14. szám 154.
- GRÄF, Ulrich: The Situation of The Jugendstil Architecture in The Federal Republic of Germany, Bonn, 1988
- GRÜNWALD Mór–KÖRÖSI Albert: Az 1900. évi párizsi világkiállítás. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1895/29, 149-192.
- GYALAY Mihály– SZEKERES József: A Szent Margitsziget Gyógyfürdő Részvénytársaság története. Tanulmányok Budapest múltjából. 1991/24, 115-175.
- HADIK András: Műteremlakások, műtermes villák, művésztelepek Budapesten, Művészet a városban – Budapesti Negyed 32-33. Budapest, 2001., 60.
- HAUSZMANN Alajos: Az építészeti mesteriskola kérdése. Építészeti szemle, 1904 (13. évfolyam, 1-21. szám)1904-11-15 / 19. szám, 295.
- HAUSZMANN Alajos: Néhány szó az építészetről, Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítője, 1908/11., 102.
- HORÁNYI Éva–SZILÁGYI András (szerk.): Szecesszió. A 20. század hajnala. (Az európai iparművészet korszakai.). Iparművészeti Múzeum, Budapest, 1996
- HUSZKA József: A magyar díszítő stylről. Építő Ipar, 1890. december 24. 1890/14., 51, 530.
- JANCSÓ Árpád: A temesvári Bega-hidak krónikája, Magyar Útügyi Társaság és Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság kiadó, Temesvár, 1999.
- JÁKI László: Babits Mihály – Avagy A tanári szabadság határai In: Neveléstudomány, Oktatásügy, 2017. 3. 113.
- JULIAN, Philippe: The Triumph of Art Nouveau, Paris Exhibition 1900. London, 1974, 104.
- K-ó: Bérpalota-tervpályázat. Építő Ipar, 1907. június 9. 1907/31., 1587, 226-227.
- Karánsebes, Állami Főgimnázium Évkönyve, 1917, 22.
- KATHY Imre: Medgyaszay István, Akadémiai Kiadó, 1979
- KATONA Béla: A budapesti áru- és értéktőzsde, In: MÉ 1916. 14. évf. 9-10. sz.
- KELECSÉNYI Kristóf Zoltán: Tanszékek, építési irodák, építészirodák. A mester és tanítvány viszony alakulása 1872 és 1914 között a Műegyetemen és azon túl. doktori értekezés, Budapest, 2022, 72.

KEMPELEN Béla: Magyar nemes családok. 7.

KERÉKGYÁRTÓ Béla (szerk.): A mérhető és a mérhetetlen. Építészeti írások a huszadik századból.
Budapest, 2007

KERTÉSZ Károly Róbert: Ceylon építészete. Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye 1906/40,
41–61.

KESERŐ Katalin: Az építészet és iparművészet nemzeti keretei (angol rezümével). Nemzet és
művészet. Kép és önkép. Szerk.: Király Erzsébet, Róka Enikő, Veszprémi Nóra. Katalógus,
MNG, 2010. 227-247

KINCHIN, Juliet: 'Hungary, Shaping a National Consciousness' in The Arts and Crafts Movement in
Europe and America, LACMA, 2004

KISMARTY-LECHNER Jenő: Lechner Ödön, Budapest, 1961, 161

KLEIN, Dieter: Martin Dülfer. Wegbereiter der deutschen Jugendstilarchitektur. (Arbeitshefte des
Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege, Band 8.), München 1981, 25

KLEIN Rudolf: Synagogues in Hungary 1782-1918. Genealogy, Typology and Architectural
Significance. Budapest, 2017, 82.

KOCH, Alexander: Deutsche Kunst und Dekoration: illustr. Monatshefte für moderne Malerei, Plastik,
Architektur, Wohnungskunst u. künstlerisches Frauen-Arbeiten, Darmstadt

KORMOS Alfréd (szerk.): Magyar Pénzügyi Compass 1. kötet, 1917-1918 (Budapest, 1918) III. Ipari,
kereskedelmi stb. társaságok, 232.

KÖRNER Zsuzsa: Városias beépítési formák, bérház- és lakástípusok. Budapest, 2010., 91.

KÖRÖSI Albert: A mi építészeti pályázataink. Magyar Mérnök- és Építészegylet Heti Értesítője, 1896.
6. szám., 23-27.

KÖRÖSI Albert: Építészeti kispályázat. (Lánchíd mederpillére. – Előadói vélemény.) A Magyar
Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 1900, 19. évfolyam, 6. szám, 3-4.

KÖRÖSSY Albert: A 30 éves házadómentesség I. rész. Ujság, 1929. 5. évfolyam, 96. szám, 1929.
április 28., 7-8.

KÖRÖSSY Albert: A 30 éves házadómentesség II. rész. Ujság, 1929. 5. évfolyam, 97. szám, 1929.
április 30., 6.

- KÖRÖSSY Albert: A Kossuth-szobor háttere. Pesti Napló, 1927. szeptember (78. évfolyam, 197–221. szám)1927-09-16 / 209. sz. 12.
- KÖRÖSSY Albert: Illetékemelés és építkezés. Ujság, 1931. 7. évfolyam, 116. szám, 1931. május 24., 7-8.
- KÖRÖSSY Albert: Lakásfelszabadítás és adómentesség. Pesti Napló, 1927. 78. évfolyam, 155. szám, 1927. július 12., 10.
- KŐHEGYI Mihály–LENGYEL András (szerk.): Móra Ferenc családi levelezése – A kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 3. (Kecskemét, 1987), 154.
- K. PINTÉR Tamás: Budapest Architecture 1900. Budapest, 1998, 62.
- KRÚDY Gyula: Őszi utazások a vörös postakocsin, In: Saly Noémi: Nekem soha nem volt otthonom... Krúdy Gyula budapesti életének színterei (Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, 2013), 70.
- LAKATOS Mihály, MÉSZÁROS L. Edgár és ÓRIÁS Zoltán (szerk.) Az 50 éves Vállalkozók Lapja Jubileumi Albuma. Budapest, 1930, 426.
- LECHNER Ödön: Magyar formanyelv nem volt, hanem lesz. Művészet, 1906/5, 1, 1-18.
- LECHNER Ödön: Építésznevelés. Művészet
- LŐRINCZI Zsuzsa (szerk.): Budapest in Detail – Építészeti részletek. Budapest, 1999. 21.
- LYKA Károly: A tőzsdepalota. A Budapesti Napló eredeti tárcája. In: Budapesti Napló, 1899. december (4. évfolyam, 332-360. szám)1899-12-23 / 354. szám
- Magyar Életrajzi Lexikon 1. kötet, A-K (1967) 925.
- Magyar királyi állami felsőbb leányiskola és leánygimnázium évkönyve 1911 VI. Tanári kar az 1911/1912. iskolai évben
- MARGÓCSY József: Utcák, terek, emléktáblák. Fejezetek a régi Nyíregyháza életéből. Nyíregyháza Városi Tanács V. B. 1984. 117. old.
- MARÓTZY Katalin– SZÉKELY Márton: The Restricted Design Competition for the New York Life Insurance Company Building in Budapest A Late Nineteenth-Century International Design Competition in Central Europe. RIHA Journal 0198 | 10 September 2018
- MARTONFFY Melinda: Franciaudvaros bérházak Budapesten, Budapest, 2020

- MICHAILICH Győző: Konzolos vasbetonhidak építése Magyarországon. MMÉE HÉ, 1910. szeptember 4. 1910/29., 31, 345-350.
- MIHAILICH Győző: Nagynyílású vasbeton hidak építése hazánkban. MMÉE Heti Ért. 27 (1908), 21. sz. 209. lap
- MIHAILICH Győző: Die Parkgassenbrücke in Temesvár. Beton u. Eisen 8 (1909) 15. sz. 359 — 362. lap
- MORAVÁNSZKY Ákos: Versengő látomások. Esztétikai újítás és társadalmi program az Osztrák-Magyar Monarchia építészetében 1867–1918, Budapest, 1998
- MORAVÁNSZKY Ákos–M. GYÖNGY Katalin: A tér. Kritikai antológia, Budapest, 2007
- MORAVÁNSZKY Ákos–M. GYÖNGY Katalin: A stílus. Kritikai antológia, Budapest, 2009
- MUTHEIUS, Hermann: Das englische Haus: Entwicklung, Bedingungen, Anlage, Aufbau, Einrichtung und Innenraum, Berlin 1904–1905
- N. KÓSA Judit: Kaszinóbotrány a szigeten, In: Népszabadság, 2014. november 22., szombat, 8.
- NAGY Virgil: Néhány spanyolországi műemlék I., A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 26. évf., 1892, 1. sz. 4.
- NÉMETH Lajos (szerk.): Magyar művészet 1890-1919, Budapest, 1981, 137.
- NIERHAUS, Andreas– OROSZ, Eva-Maria: Otto Wagner. Bécs, 2018
- n.n.: A király a szecesszióról. Építészeti Szemle, 1899/1, 10.
- n.n.: Két tervpályázat. Építészeti szemle, 1899/8., 4, 63-64.
- n.n.: Magyar építészeti mesteriskola. Építészeti szemle, 1903/12, 24, 325-327.
- n.n.: Rajzolók nagygyűlése. Vállalkozók Lapja, 1907/3, 27.
- PALÓCZI Edgár: A „Korona” kávéház (1786-1913), In: Pesti Hírlap, 1913. szeptember (35. évfolyam, 219-231. szám) 1913-09-25 / 227. sz. 34.
- PAMER Nóra: Art Nouveau a belga építészetben. Budapest, 1979
- PAJOR Ernő: Magyar polgári perrendtartás. Pozsony, 1903. (Tudományos Zsebkönyvtár 140-141. sz.)
- PÁL József (szerk.): Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és magyar kultúrából. Balassi Kiadó, 2001.

- PODMANICZKY Gyula: Magyarország állami és magánmésesek lótenyésztésnek kézikönyve, Budapest, 1903, 61.
- POWELL, Nicolas: Review of C. Nebehay, Ver Sacrum, 1898–1903. The Burlington Magazine, 1976/118, 660.
- PÓK Lajos: A szecesszió. Budapest, 1977, 23.
- RAFFAY Endre: Apollón szentélye. A budapesti Zeneakadémia százéves épülete, építéstörténete és ikonográfiai programja, Pozsony, 2007. 101.
- RITOÓK Pál (főszerk.): Magyar építészet 6. – A szecessziótól napjainkig, Budapest, 2004. 63.
- ROSTÁS Péter: Hauszmann Alajos és a szecesszió s budai Királyi Palota 1900 körüli átépítésében, Tanulmányok Budapest Múltjából 2016, 41., 181.
- ROZSNYAI József: A Nádor utca 16. műemléki dokumentációja, Hild-Ybl Alapítvány, Budapest, 2004
- ROZSNYAI József: A magyarországi historizmus építészeti alkotásainak előképeiről, különös tekintettel neobarokk építészetünk stíluskapcsolataira. Kő kövön. Dávid Ferenc 73. születésnapjára II. kötet. Budapest, 2013, 303-322.
- ROZSNYAI József: Neobarokk építészet Magyarországon az Osztrák-Magyar Monarchia idején különös tekintettel Meinig Arthur építész munkásságára. Doktori disszertáció, Budapest, 2011, 7.
- RÓZSA György: "Itt nyújt az élet örömet, fájdalmat, tövist és rózsákat" - Kőrössi Albert Kálmán és a Munkácsy utcai gimnázium. Budapest, 2014
- SALAMON, Gáspár: 'Akademische' Vorbilder für die Polytechnische Architekturausbildung an der Joseph-Technischen Hochschule Budapest in der Gründerzeit, Vom Baumeister zum Master Formen der Architekturlehre vom 19. bis ins 21. Jahrhundert, (ed. Carola Ebert) Berlin Universitätsverlag der TU Berlin 2019, 192-213.
- SÁNDY Gyula: Hogyan lettem és hogyan voltam én templom-építő, -tervező és művezető építész, Lapis Angularis. Források a Magyar Építészeti Múzeum gyűjteményéből, Budapest, 2005, 17.
- SÁRMÁNY-PARSONS Ilona: Sorspárhuzamok a századfordulón. Otto Wagner és Lechner Ödön pályarajza. Polgárosodás Közép-Európában. Tanulmányok Hanák Péter 70. születésnapjára. Szerk. Somogyi Éva. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1991. 351.
- SCHÖPFLIN Aladár (szerk.): Magyar Színművészeti Lexikon 1. Budapest, 1929, 322-323.

- SCHWEITZER Gábor: Lapok az Abbázia kávéház történetéhez, Budapest, a kávéváros – Budapesti Negyed 12-13. (1996. nyár-ősz), 130.
- Magyar Életrajzi Lexikon 1. kötet, A-K (1967) 925.
- SIKOŠEK, Majda: The National Variant Of Art Nouveau In The Architecture Of Belgrade As A Manifestation Of The National Identity, coupDefouet Congress, Barcelona, 2023
- SILVERMAN, Debora L.: Art Nouveau in Fin-de-Siecle France: Politics, Psychology and Style, University of California Press, 1989
- SILVERMAN, Debora L.: Art Nouveau, Art of Darkness: African Lineages of Belgian Modernism, Part I, A Journal of Decorative Arts, Design History, and Material Culture, Volume 18, No. 2
- SISA József–WIEBENSON, Dora, (szerk.): Magyarország építészetének története. Budapest, 1998
- SISA József: Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora. Budapest, 2007
- SISA József: Szkalnitzky Antal. egy építész a kiegyezéskorabeli Magyarországon. Budapest, 1994
- SLACHTA, Stefan: A magyar építészek tevékenysége Szlovákiában 1987-1918 között. Népek és nemzetek közös építészeti öröksége 1988
- SPIEGEL Frigyes: A modern díszítő művészet az építészetben. *Magyar Iparművészet*, 1897/1., 2
- SZEGŐ György: Baumhorn Lipót – A Templomépítő: Magyar kiállítási, művészeti katalógusok a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményéből Baumhorn Lipót építész 1860-1932, Budapest, 1999
- SZEGŐ György: Teremtés és átváltozás Bp., 1996. 131.
- SZEGŐ György: Vince Pál (1909-1994). In: Magyar Építőművészet 2011. 6.
- SZÉKELY András: A Rudolf Trónörökös Egyesület 25 éve, In: Magyar Vasut és Közlekedés, 1937 (25. évfolyam, 1-24. szám) 1937-02-20 / 3-4. szám 112.
- SZÉKELY Miklós: Az ország tükrei. Magyar építészet és művészet szerepe a nemzeti reprezentációban az Osztrák-Magyar Monarchia korának világkiállításain. Budapest, 2012
- SZENTMIKLÓSSY Géza (szerk.): A magyar feltámadás lexikona (Budapest, 1930) 750.
- SZÖGI László: Budai, pesti és óbudai diákok külföldi egyetemjárása II. 1256-1525 és 1867-1919 – Budapest Történetének Forrásai, Budapest, 2012, 324.
- SZTERÉNYI József: Mintalapok iparosok és ipariskolák számára. Vas- és fémipar, VI. (1900). Magyar Iparművészeti Társulat, Budapest, 1900. - IV. füzet, 171. lap.

- THIERSCH, Hermann: Friedrich von Thiersch, DA (1852–1921) - ein Lebensbild. Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1925
- THUN-HOHENSTEIN, Christoph– HACKENSCHMIDT, Sebastian: Post Otto Wagner. From the Postal Savings Bank to the Post-Modernism. Bécs, 2018
- TOMPOS Erzsébet: Spanyolország építésze I. Budapest, 1980, 33.
- VALERO, Irene Gras: La recepció del medievalisme de l'artista Heinrich Vogeler (1872 - 1942) al modernisme català i les seves connexions amb el nacionalisme, coupDefouet Congress, Barcelona, 2023
- VÍGH Éva (szerk.): Állatszimbólumtár. Budapest, 2016, 237.
- ZBORAY Aladár: Szobor-pályázat. In: Magyarország, 1905. 12. évf. 111. sz. 14-15.
- ZUH Deodáth–ROZMANN Viktor: A nemzeti stílustörekvések nehézségei I.: Műemlékvédelem az identitáspolitikai szolgálatában a 19. század végén Magyarországon. Régi-Új Magyar Építőművészet 2023/23

FOLYÓIRATOK

- 8 Órai Ujság (Budapest, 1918–1944)
- A Hét (Budapest, 1890–1924)
- A MTA Műszaki Tudományok Osztályának Közleményei (Budapest, 1951–1982)
- Alkotmány (Budapest, 1897–1919)
- Architektonische Rundschau: Skizzenblätter aus allen Gebieten der Baukunst (Stuttgart, 1885–1915)
- Az Est (Budapest, 1910–1939)
- Az Ujság (Budapest, 1903–1944)
- Budai Napló (Budapest, 1914–1938)
- Budapest – Köztársasági Ujság (Budapest, 1877–1919)
- Budapest évkönyve. Hiteles czim és lakjegyzék (Budapest, 1898)
- Budapesti Czim- és Lakásjegyzék (Budapest, 1880–1928)
- Budapesti Hírlap (Budapest, 1883–1939)

Budapesti Közlöny (Budapest, 1853–1944)
 Budapesti Napló (Budapest, 1896–1918)
 Budapesti Távbeszélőnévsor (Budapest, 1906–1950)
 Dekorative Kunst (München, 1897–1929)
 Deutsche Kunst und Dekoration: illustr. Monatshefte für moderne Malerei, Plastik, Architektur, Wohnungskunst u. künstlerisches Frauen-Arbeiten (Stuttgart, Darmstadt, 1897–1932)
 Élet és Tudomány (Budapest, 1946–)
 Építés- Építészettudomány (Budapest, 1969–2005)
 Építési és Műszaki Közlöny (Budapest, 1902–1908)
 Építészeti szemle (Budapest, 1892–1905)
 Építő Ipar, Építő Művészet (Budapest, 1877–1932)
 Fővárosi Közlöny (Budapest, 1890–2005)
 Független Magyarország (Budapest, 1903–1905)
 Gazdasági Mérnök (Budapest, 1877–1918)
 Gazdasági, pénzügyi és tőzsdei kompasz (Budapest, 1925–1947)
 Grafológia (Budapest, 1930–1935)
 Hazánk (Pest, 1858–1860)
 Igazságügyi Közlöny (Budapest, 1892–1948)
 Kelet-Magyarország (Nyíregyháza, 1945–2022)
 Központi Értesítő (Budapest, 1876–1947)
 Magyar Építőművészet (Magyar Pályázatok) (Budapest, 1903–2023)
 Magyar Festőipar (Budapest, 1921–1942)
 Magyar Hírlap (Budapest, 1968–2022)
 Magyar Iparművészet (Budapest, 1885–2024)
 Magyar Lakatosmesterek Lapja (Budapest, 1909–1913)
 Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője (Budapest, 1882–1910)
 Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közlönye (Budapest, 1867–1944)
 Magyar Műemlékvédelem 1980-1990 – az Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványa 369.
 Magyar Nemzet (Budapest, 1938–)
 Magyar Ujság (Arad, Kolozsvár 1924–1940)
 Magyarország (Budapest, 1894–1944)
 Magyarság (Budapest, 1920–1944)
 Műcsarnok (Budapest, 1898–1901)

Műszaki Lap (Budapest, 1901–1938)
 Művelődési Közlöny/Oktatási Közlöny (Budapest, 1953–2008)
 Művészet (Budapest, 1902–1918)
 Nagybányai Hírlap (Nagybánya, 1908–1919)
 Népszabadság (Budapest, 1944–2016)
 Népszava (Budapest, 1877–)
 Ország-Világ (Budapest, 1880–1938)
 Pesti Hírlap (Budapest, 1841–1944)
 Pesti Napló (Budapest, 1852–1939)
 Protestáns egyházi és iskolai lapok (Pest, 1842–1919)
 Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle (Nyíregyháza, 1956–2022)
 Szegedi Híradó (Szeged, 1861–1923)
 Színházi Élet (Budapest, 1910–1938)
 Tér és Forma (Budapest, 1928–1948)
 Tolnai Világlapja (Budapest, 1901–1944)
 Ujság (Budapest, 1903–1944)
 Vállalkozók Közlönye (Budapest, 1901–1938)
 Vállalkozók Lapja (Budapest, 1879–1944)
 Vasárnapi Újság (Budapest, 1854–1921)
 Ver Sacrum (Bécs, 1898-1903)
 Világ (Budapest, 1911–1949)

KÖZGYŰJTEMÉNYI ÉS LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

BUDAPEST FŐVÁROS LEVÉLTÁRA

- IV. 1407.b Budapest Székesfőváros Tanácsának iratai (1873-1930)
- IV.1411 Budapest Székesfőváros Árvaszékének (1873-1875 Budapest Székesfőváros Tanácsának, mint gyámhatóságnak) iratai (1874-1950)
- VII A jogszolgáltatás területi szervei (1841-1956) Közjegyzői iratok
- XI.814 Hável Lipót Építési Cég iratai (1816-1962)
- XIV.21 Gönczy Miklós rajzoló, iparművész iratai (1906-1917)
- XIV.243.d. Gerle János építész gyűjteményes és magániratai (1890–2012). Gyűjtemények (1890–2004)
- XV.17.a Buda szabad királyi főváros tervei (1810-1874)

XV.17.b Pest szabad királyi város tervei (1786-1873)

XV.17.c Óbuda mezőváros tervei (1861-1873)

XV.17.d.329. Tervtár (1786–2014). Építési ügyosztályok tervtára (1873–2006)

XVI.21 I. kerületi Munkás- és Katonatanács iratai (1919-1919)

XVII.1709 Budapesti kisebb igazolóbizottsági fondok levéltári gyűjteménye 1945-1946

Fővárosi Műemlékfelügyelőség iratai, 629. sz. doboz

IPARMŰVÉSZETI MÚZEUM ADATTÁRA

KRTF 875

MLP – F 1900.4.171

KERESKEDELMI ÉS VENDÉGLÁTÓIPARI MÚZEUM

Sebestyén Artúr önéletrajza alapján. (MNG Adattár 1351/1920.)

MAGYAR ÉPÍTÉSZETI MÚZEUM ÉS MŰEMLEKVÉDELMI DOKUMENTÁCIÓS KÖZPONT

MÉM MDK, Múzeumi osztály, ltsz.: 70.016.61

MÉM MDK Magyar Építészeti Múzeum, ltsz. 72306.

MAGYAR MŰSZAKI ÉS KÖZLEKEDÉSI MÚZEUM ADATTÁRA

16288., 1272.tan/20kgy. irat. 38/766

MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR

MOL Z 65 Hungarian Discount and Exchange Bank, Co. - Magyar Leszámítoló- és Pénzváltó Bank Rt. Record Office - Okmánytár, 1938-194823./ 14. doboz. 8. tétel. Igazgatósági iratok.

Felügyelő bizottsági tagok személyi adatai 1910-1943

MNL OL K500 Vallás- és közoktatásügyi minisztérium iratai. 269. doboz

HU MNL – TD 1991.48.37

MNL SzSzBL: Nyíregyháza város polgármesterének, illetve mérnöki hivatalának iratai.

MAGYAR ZSIDÓ MÚZEUM ÉS LEVÉLTÁR

Kőrösy József hagyatéka (HJMA XIX-131)

Pollák Henrik hagyatéka (XIX-232)

A Magyarországi Izraeliták Országos Irodájának iktatókönyvei

MAROSVÁSÁRHELYI VÁROSI LEVÉLTÁR

Fond Liceul Catolici. Acte tehnice 429/1905-1912, a marosvásárhelyi főgimnázium alapleltára (1905-1926).

MTA Lexikongyűjtemény

INTERNETES FORRÁSOK ÉS INTERJÚK

Hadik András művészettörténész, Írásbeli közlés a szerző felkérésére, 2020. október 29.

Házassági anyagkönyvi bejegyzés: "Hungary Civil Registration, 1895-1980", FamilySearch, Entry for Wachsberg Emil and Wachsberg Henrik, 20 Sep 1932.

https://falanszter.blog.hu/2013/09/05/ilyen_lesz_az_uj_margitsziget

Hungary Civil Registration, 1895-1980", FamilySearch, Entry for Királyhalmi Neumann Miksa Mihály and Neumann Áron, 23 Feb 1912

Szegő György építészeti szakíró, Írásbeli közlés a szerző felkérésére, 2020. augusztus 4.

Szigetvári-Szattinger Krisztián: Képes spanyol építészettörténet – 8-13. 2006. augusztus 4.

<https://hetedhethatar.hu/hethatar/?p=8812>

RÖVIDÍTÉSEK

BFL	Budapest Főváros Levéltára
FSZEK	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
IMM	Iparművészeti Múzeum
MÉ MP	Magyar Építőművészet – Magyar Pályázatok
MÉM MDK	Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ
MI	Magyar Iparművészet
MILEV	Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár
ML	Marosváráshelyi Levéltár
MMKM	Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum
MMÉE	Magyar Mérnök- és Építész-Egylet
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár
MNL SzSzBVL	Magyar Nemzeti Levéltár – Szabolcs-Szatmár-Bereg Vármegyei Levéltára
OSZK	Országos Széchényi Könyvtár
TUM	(Architekturmuseum der) Technischen Universität München
VL	Vállalkozók Lapja
VU	Vasárnapi Újság

IX. MELLÉKLETEK

IX. 1 Dokumentumok az építész elméleti munkásságából

Körösi Albert: A mi építészeti pályázataink.

Magyar Mérnök- és Építészegylet Heti Értesítője, 1896. 6. szám., 23-27.

Gyakran felmerült – és nem csupán szakkörökben – a kérdés, hogy mért oly meddők hazánkban az építészeti feladatok megoldására rendezett pályázatok. Az építészet és az építő mesterségek nemcsak a fővárosban, de az egész országban is óriás lendületet nyertek és bátran állíthatni, hogy nálunk mindeddig nem volt időszak, amelyben a virágzásnak és fejlődésnek hasonló fokát érték volna el. Vidéki városaink között alig van egy is, amely a nagy évezredes ünnepély előestéjén ne iparkodott volna azon, hogy nemzeti életünk e kimagasló fordulópontját egy-egy méltó alkotással jelölje meg.

Ily körülmények között kétszeresen feltűnő jelenség, hogy – főleg a vidéki – és gyakran monumentális építészeti pályázatok eredménye vajmi szerény, nemcsak minőségre, hanem számra nézve is. Hogy ezen nem éppen örvendetes körülménynek oka miben rejlik, azt egyszerre és egész biztossággal eldönteni alig lehet, de annyit bátran állíthatni, hogy a legtöbb esetben nem hazai építészeink okai a szellemi fiaskónak. Tagadhatatlan, hogy építészeink tudnak és akarnak dolgozni; bizonyítja azt a főváros rohamos és mondhatnám amerikai lépésekkel haladó építkezése és fejlődése, bizonyítják azt a bécsi technikus karnak nemrég elhangzott őszintén bámuló szavai és minden hazánkban megforduló idegennek kellemes meglepetése és elismerése. Építészeink szíves örömmel, sőt lelkesedéssel fognak minden új és szép feladat kidolgozásába és működésükért nem kívánnak sokkal többet, mint munkálkodásuk színvonalához mért helyes feltételeket, szakszerű és igazságos megítélést, és szerény de méltányos díjazást.

Es valóban, ezekben rejlik nemcsak az építészeti, de minden más művészeti pályázatnak is kulcsa és megoldása. A helyes feltételek és a helyes megítélés képezik az e téren való üdvös alkotás legfontosabb tényezőit.

A valóságban pedig ezek nálunk jóformán alig fordulnak elő. Ami szokásos pályázataink faktorai között talán nincs egyetlen egy sem, amelyet helyesnek lehetne mondani. Rajzbeli és egyéb követelmények, bírák és bíráló, díjkiosztás, határidő, építés, szellemi jog megvédése

stb. mind oly dolgok, amelyekhez a pályázatot rendező testület nem csak hogy alig ért, de gyakran nem is akar érteni és azért igazságérzet, vagy legalább is méltányosság nélkül állapítja meg őket. A legtöbb esetben. csak azt tartja szem előtt, hogy a kívánt munkáért minél kevesebbet adjon és semmit meg ne Ígérjen, – de ezek fejében aztán az építésztől minden lehető és lehetetlent megköveteljen. Az utóbbi években nem egy olyan pályázat volt hazánkban, amelynek elnyerője minden tekintetben pórul járt és jogosan sajnálhatta feláldozott idejét és fáradságát.

Ennek egyszerű oka az, hogy nálunk a pályázat lényegét nem annak tekintik, ami, t. i. felhívásnak egy-egy érdekes feladatnak sokféle ideával való megoldására, – hanem egyszerűen a lehető legolcsóbb módnak a tervek beszerzésére és azonkívül egészen speciális helyi érdekek kielégítésére. Az illető testületek pályázati eljárásai bámulatos szabályszerűséget mutatnak fel, amelyből rendesen kétféle következtetést, vagy legalább is megokolt benyomást szerezhetünk magunknak. Az egyik, a mondhatnám „bona fide” rendezett pályázati felhívás az, amelyből kiolvasni véljük, – hogy az illetőknek nincsen helybeli építészük vagy építőmesterük (vidéken ez gyakran mindegy) és így tényleg rászorultak a hazai építészek terveire, amidőn is csekély díjukért mindazt megkövetelik, amit az épület kollaúdálásáig építész csak elvégezhet. A másik pedig az, midőn akaratlanul is gyanúnk támad, hogy az építtetőknak igenis már van egy helybéli „jó emberük”, aki az építésről semmi áron lemondani nem fog, de jelenleg nagy dilemmában van, mert saját képzettségének hiányában mégis a jóhiszemű kollegákhoz kénytelen fordulni, hogy azok szolgáltatassák neki a megoldás ideáit. Mikor aztán ez megtörtént, akkor a helybéli szakember belekapaszkodik a legjobb tervnek vagy pláne a programnak egy kis hibájába, és neki ül, hogy mármost ő mutassa meg, miszerint sokkal okosabb mindazoknál, akik számára a sült gesztenyét a parázsból kikaparták. Hogy azért még ilyenkor is maradhat kibúvó a díjak megvonására, avval most nem akarok bővebben foglalkozni, csak azt óhajtottam konstatálni, hogy a lóláb mindenkor kilátszik.

És ez a lóláb az, t. szakosztályok, mely a legtöbb és legszebb pályázatok eredményét megghiúsítja. A pályázatban való részvétel inkább függ az építész bizalmától, semmint képzettségétől; ha a bizalom hiányzik, akkor a pályázatban nem fog részt venni. A pályázatot hirdető testület a legkényelmesebb morállal élhet ugyan és azt mondhatja, hogy „akinek a pályázati program nem tetszik, az egyszerűen ne pályázzék”, – de nem tekintve az ily olcsó kibúvó benső jogtalanságát, ezáltal saját céljának is csak árthat, mert sokakat elriaszt a munkától.

A pályázattól általában csak akkor várhatunk helyes eredményt, ha a program rendezése jó akarattal és szakéi telemmel történik, vagyis akkor, ha a legeltérőbb gondolatok megnyilatkozását lehetőleg előmozdítja. Ennek elérésére az első és legfontosabb követelmény: az ideák kifejthetőségét haszontalan fizikai munkával el nem nyomni. Csak a kis mérték, kevés rajzbeli munka és kevés számítás megkövetelése szolgálhat e célnak. A sok rajz és részletes kidolgozás, a költségek pontos kiszámítása a pályázatot rendező testületnek nem lehet hasznára, ha intenciója tiszta és őszinte. A laikusnak nem sokat érnek a nagy rajzok és a vakító perspektívák, mert sem a valódi hatást, sem a rajz helyességét nem képes megítélni. A szakértőnek pedig fölöslegesek, mert neki a megoldás alapgondolatát kell keresnie, amely igazságos munkáját a sok rajz és részlet csak megnehezíti, vagy pláne megghiúsítja.

A megítéléshez és összehasonlításhoz mindenkor elegendő, ha az összes rajzok 1:200 mértékben készültek. Ami e határt túllépi, az már csak fölösleges munkát, időt és pénzáldozatot igényel, de a célhoz nem visz közelebb. Az építetőnek pedig nem állhat érdekében az, ami a pályázónak csak anyagi áldozatába kerül. Mindenkor jobban fog járni, ha a tervező kevés fizikai munkával három-négy jó megoldást képes előterjeszteni, mintha a nagy munka- és időbeli követelmények ezt teljesen Lehetetlenné teszik.

De a tapasztalat még egyéb érvekkel is szól ezen felfogás mellett. Majd minden pályázatban láthatjuk, hogy a legjobb terv is módosul az építéskor, és hogy a pályázat útján nyert mű sohasem marad meg részleteiben, mire az építésre kerül. Ezen még a legjobb program sem fog változtathatni, mert a dolog természetében fekszik. Hiszen éppen abban rejlik a pályázatok értéke és egyedüli értéke, hogy a legeltérőbb megoldásmódokat hozza napvilágra és gyakran csodálkozhatunk egy jól rendezett pályázatban azon, hogy mily változatosak, sőt homlokegyenest eltérők lehetnek, még a legjobb megoldások is. A díj kiosztásakor is az a bírálók legnehezebb és legkényesebb feladata, hogy az eltérő ideákat szembe állítva, azok elsőbbségét lelkiismeretesen megállapítsák. Az első díjban részesülhet több kiváló terv is, de az építést végre mégis csak az egyiknek vagy a másiknak kell odaítélnünk – és ekkor okvetetlenül előáll a díjmentes terv módosításának lehetősége vagy szüksége. Mire való volt mármost a sok pontos részlet, a nagy mértékű alaprajz és a horribilis részletes, előmérletes költségvetés? Csak nem akarják a pályázást ily úton megnehezíteni vagy egészen lehetetlenné tenni?! Mert igenis, ez nem más, mint visszariasztása a dolgozni akaróknak! Van nagyon sok fiatal építész, akinek fejében nem egy jó megoldás gondolata fogamzott már meg, – de nincs még irodája és egy sereg alkalmazottja, akikkel a helyes ideát számtalan rajzlapon és egy vaskos költségvetésben fixírozhatná. Az ily körülmények közt sokkal célszerűbb nyílt pályázat helyett néhány elismert nevű építészt szűkebb körű pályázatra felhívni. Különösen

áll ez kisebb építkezésekre, amelyekre az egész hazai építészeti kar mozgósítása nemcsak fölösleges, de némileg lelkiismeretlen dolog is.

A nagypályázatokban azonban még a kétszázas mértékű tervezet is túllő a célon. Nagy feladatok kihirdetésekor nálunk húsz-harminc, a külföldön ötven-százkétszáz pályamű érkezik be. Önkéntelenül is felmerül a kérdés, vajjon a mai pályázati rendszerrel a dolog lényegében, a munkálkodás alapelvében nem vagyunk-e tévúton? Nem óriási veszteség-e az nemzetgazdasági szempontból, ha pl. a 40 legfontosabb németországi pályázatra a múlt évben 1950 teljesen átdolgozott pályamű érkezett be? Ezt az óriás munkát pénzértékben ki sem lehet fejteni, annál kevésbé, minthogy a pályázatok tulajdonképpeni értéke csak ideális. Igaz az is, hogy minden törekvő építészre nézve nagy haszonnal jár a pályázatokban való részvétel, ha nem tudja is e hasznot mindenkor anyagi értékben kifejezni. Látóköre tágul, képességei fejlődnek és ereje a harcban edződik. Az előrejutás és haladás pedig – ha általános szempontból tekintjük – mindig morális nyereséget jelent. E nyereség visszahat az egyénre is, aki talán a maga rövidlátásában már-már elcsüggedt, ha az egyik vagy a másik pályázaton elbukott. De ugyanezt az eredményt: az összeségnek és az egyénnek előre jutását sokkal kevesebb munkapazarlással is el lehetne érni, és talán jobban.

A pályázatnak, t. szakosztályok, általában csak az előbb említett céljuk lehet, t. i. egy és ugyanazon feladatnak a legváltozatosabb megvilágítása – ideákkal. De kell-e ehhez minden ideát 10-12 rajzlapon következetesen végig részletezni? Kell-e ezt az ideát, melyről még nem tudhatjuk jó-e vagy sem, – teljesen dolgozott rajzokban jóformán a részletes munkatervekig kiképezni? Nem volna-e sokkal helyesebb előbb az alapgondolatot terjeszteni a bírálók elé – és csak azokra fordítani azután a végig dolgozás nagy munkáját, amelyek helyt álltak? Nem kár-e a rossz megoldást vaktában épp oly fáradtsággal keresztül vinni, mint a jót, hogy aztán csak későre értesüljünk munkánk hiábavalóságáról? De tovább megyek. Nem a program gyakori homályossága vagy félreértése-e maga az ok, mely a helytelen alapgondolatot – önhibánk nélkül – bennünk felébresztette? Ilyenkor aztán csak 3-4 hónap múlva tudhatjuk meg, hogy munkánk és fáradtságunk kárba veszett és hogy időnket a magunk és mindnyájunk érdekében sokkal üdvösebben értékesíthettük volna.

A pályázásnak ez a módja nem lehet helyes és hogy nem is az, azt újabban kezdik már fölismerni. Német- és Franciaországban a pályázatok mai elavult és munkapazarló rendszerének átalakítását követelik. Nem munkaterveket és krajcáros költségvetést, hanem alapelveket és gondolatokat kívánnak. És hogy ezt elérhessék – igen helyesen – a tulajdonképpeni pályázat előtt ú.n. előzetes konkurenctát rendeznek. Az alaprajzi megoldás skiccszerű vázlatával, a homlokzatok odavetett, szabadkézi rajzával egyelőre megelégszenek.

Az így beérkezett, áttekintő gondolatok közt a bírák is könnyebben választhatnak és könnyű szerrel felismerhetik, hogy az egyik, vagy a másik, vagy akár több megoldás is helyes alapokon nyugszik. A meg nem felelőket aztán félreteszik és száz-kétszáz építész ismét másra fordíthatja erejét és tudását. A megfelelőnek vélt 8-10 gondolat szerzője pedig nyugodtan ülhet neki a már helyesnek tudott idea kidolgozásának – és az eredmény fényes.

Ez az eljárás gyors és igazságos és megadja a tervezőnek a megérdemlett méltányosságot. A mai viszonyok között ezt nevezhetnők a pályázatok ideális megoldásmódjának.

Mi, t. szakosztályok, még sajna nem vagyunk ennyire. A megengedett és meg nem engedett helyi érdekeltségek még sokkal szűkebb látókörűek, semhogy a németek és franciák ezen eljárását általánosságban elfogadnák. Nekünk kevesebbrel is be kell még érünk és egyelőre nagyon is meg lehetnénk elégedve, ha a kétszáz mértékű tervek és az általános költségvetés elve mindenkor meg volna tartva. Annál inkább van erre szükség, mert nálunk igen gyakori eset, hogy az építtetők maguk sem tudják egészen pontosan, hogy mit akarnak, és a különféle kívánságokat csak a beérkező pályaművek ébresztik föl és tisztázzák. Ilyenkor aztán egy-egy jó gondolat szerzőjének még azt is megbocsátják, ha a programtól kénye-kedve szerint eltért. Ez esetben tehát a pályázó még inkább van kitéve annak, hogy munkáját félrevetik és kétszeresen fogja érezni a kétszáz mértékű pályázatok általánosításának szükségét.

T. szakosztályok! Mindeddig a pályázati program azon részével foglalkoztam, a melyben a tervezőtől megkívánt munkálkodás iránya és mennyisége határoztatik meg. Evvel szemben van minden programnak egy másik, nem kevésbé fontos része is, az t. i., a melyiket az építtetőknek kell előzetesen kidolgozniuk, hogy a munkálkodás keretét fodorhassák. E tekintetben főleg a megkívánt területek nagysága, csoportosítása és az összköltségek kitűzése szerepelnek. Itt is rendszerint hibákkal találkozunk – főleg vidéki pályázatokban. A helyiségek száma és nagysága pontosan fel van ugyan sorolva; meg van mondva, hogy ez vagy az a szoba, lépcső, terem vagy bejárás hova helyeztessék, – de gyakran oly laikus módon, hogy az első próbára kitűnik a kívánt megoldás lehetetlensége. Az építtetők csak arra gondolnak, hogy mit és mennyit akarnak, de hogy mily módon lehet ezt akarni, avval nem igen törődnek. Ami pedig a költségek meghatározását illeti, arról nem is akarok szólni. Erre nézve csak azt a jellemző tényt hozom fel, hogy voltak pályázataink, a melyekben a díjat csupán azért nem adták ki, mert utólag felfedezték, hogy a meghatározott összegért egyáltalában lehetetlen volt minden kívánságnak eleget tenni. Nekünk pedig még zúgolódnunk sem volt szabad, mert természetesen csakis mi voltunk a hibásak, ha nem tudtunk elég olcsó tervekkel előállni. Ezt az eljárást különben, mint zseniálisan olcsó tervbeszerző módot melegen ajánlhatom a t. szakosztályok becses figyelmébe.

A külföldön, nevezetesen Németországban, erre is megtalálták az egyszerű és helyes remediumot. A lehetséges helyiségek számát és elrendezését, valamint a költségösszeget nem állítják össze találmányra, hanem a pályázat kihirdetése előtt megbíznak valakit – és erre az említett helybeli „jó ember” is jó – egy vázlatos előzetes terv kidolgozásával. Ebből aztán hibái dacára is, könnyű már megítélni, hogy mennyi helyiség fér el a telken, hogyan lehet és hogyan nem lehet azokat összefoglalni és mekkora a megközelítő építő összeg?

A programba tehát megközelítően helyes és lehetséges kívánságok kerülnek és meg van legalább a megoldás lehetősége. De azért az ily eljárásakor is vigyáznunk kell! Voltak Németországban is egyesek – és hol nincsenek? – a kik találtak utat-módot arra, hogy betekinthesseken ezen előzetes tervvázlatba. Mi sem volt aztán természetesebb, mint hogy benyújtott pályatervük mindenben követte az előzetes terv alap gondolatát. A díjat aztán meg is kapták, annál is inkább, minthogy az előzetes terv helybeli szerzője is benn ült a bírálóbizottságban és könnyen érthető gyöngédséggel viseltetett a saját gondolata iránt. Azért az ily esetek elkerülése végett kimondták, hogy az előzetes terv szerzője a bírálatból kizárandó és azonkívül minden utánjárás megghiúsítására, a programban magát az előzetes tervet is közzétették, kiemelve annak hibáit és fogyatékosait is. A kinek tetszett, az követhette, a ki pedig jobbat tudott, annak nem kellett ismeretlen erőktől tartania. Gyöngé tervektől és gyöngé tervezőktől általában csak addig kell a pályázatokban félnünk, a míg titokban működnek. A fenti értelemben rendeztek tavaly Németországban több pályázatot és az eredmény mindenkor fényesen igazolta, hogy az előzetes terv ismertetése nem akadályozza az önálló gondolkozást.

Igen üdvös újításokat ajánlanak a pályabírák működésére nézve is. Első sorban azt, hogy a bírák legelső összejövele még a program közzététele előtt tartassék. Ilyenkor nyílik a legjobb alkalom arra, hogy a szakértők a program kivihetőségét, a kívánságok lehetőségét megvitassák, az utóbbiakat kiegészítsék, módosítsák vagy egészen újból formulázzák. Sok meddő munkát lehet ily módon megtakarítani és az építészeket hasztalan erőpazarlástól megkímélni.

A bírálók nehéz feladatának legnehezebb része a tervek első osztályozása. Különösen ott érezhetik tisztjük kényes voltát, a hol nagy számmal érkeztek be a pályaművek. A bírák ilyenkor rendszeren egy- vagy kétszeri kiválasztást eszközölnek, hogy ezáltal a legjobb művek körét rendszeresen szorítsák össze. Ezen eljárás alapján véve helyes és az egyedül lehetséges, de nagy hiba az, hogy a kiselejteztet a bírák rendszeren együtt és nem egyenként végzik. Valóban emberfeletti önállóságra és tántoríthatatlan biztosságra volna szükségük, ha kölcsönös véleményeik által ilyenkor magukat némileg befolyásoltatni nem engednék. Az együttes működésnek csak akkor volna szabad bekövetkeznie, ha az első selejteztet magában

már mindenki elvégezte és az eredmény összehasonlítása válik szükségessé. A hibák ekkor behatóbb kritikában részesülhetnének és a középúton ingadozó tervek kiküszöbölése mindenkor igazságos volna. Atalában igen üdvös volna, ha a bírák a kritizálás alkalmával sem annyira ötletszerűen nyilvánítanak ítéleteiket, hanem erre esetről-esetre bizonyos, kérdőpontokba foglalt rendszert állítanak fel – természetesen minden copf mellőzésével.

A bírálók számát illetőleg elengedhetetlen körülmény, hogy a páratlan szám nagyobbik felét szakemberek képezzék. Ez nem szorul magyarázatra, hanem csak általánosan való követésre. A legelemibb igazságérzet parancsolja továbbá azt, hogy a bírák vagy a bírálótestület neve már a programban tétessék közhírré. Hiszen a legkevesebb, a mit megkívánhatunk, bizonyára az, hogy előre tudjuk, majdan kik lesznek hivatva munkánk mérlegelésére. Nálunk e tekintetben is gyakran vétkeznek. Talán azért, hogy a bírákat az előzetes kapacitálás kínjaitól megóvják? Ennek bizony nem sokértelme volna, mert egy-két pályázónak úgy is mindig sikerül a bírák neveit előre kipuhatolni és akkor már sokkal jobb, ha mind tudják, semmint csak egynéhányat.

Épp ily magától értetődő dolog az is, hogy a bírák a felek mindennemű befolyásától mentek legyenek. Hiszen ez a tisztességnek legelső és legelemibb követelménye. És mégis, nagyon megnehezül ennek teljesítése! Az ember nem hinné, mily kényes lehet néha a bíró helyzete. Nem tekintve azt, hogy a ki fölött ma ítélt, az tegnap konkurens volt és holnap bírálója lehet, vannak még sokkal finomabb szálak, a melyek ítéletét akaratlanul is lekötik. Gyakran elég a helyesnek vélt irány, a megszokott stílus és a rokonszenves ábrázolás felismerése, hogy a bírálót kedvezően hangolja. Hiszen olyan végtelenül könnyű és természetes dolog a saját ízlésünknek megfelelő miben jó dolgokat felfedezni és azokat hangosan elismerni. E miatt pedig még a részrehajlás vádjával sem illethetnek, hiszen jóformán akaratlanul történik. Ilyenkor a helyes ellensúlyt csak úgy lehetne megadni, ha két vagy több ellentétes stílusirány képviselőjét soroznák a bírák közé, hogy az ítélethozatalban egymás egyoldalúságát kiegyenlítsék. Ezen elv követése különösen nagy pályázatokban bizonyult áldásosnak.

A bírálók nagy és szép feladatra vannak hivatva. Az ő igazságos szavuk dönthet száz és száz szellemi munkás küzdelmében és azért ne feledjük, hogy a bírói tiszt a legfőbb kitüntetés, mely az építésszt, mint embert és szakembert kartársai részéről érheti. Nem elég ehhez sem az oklevél, sem a tudás, sem a magas társadalmi állás, – csak egy fórum van, mely e kitüntetést osztogatja: a közbizalom. Ha ennek megfeleltünk, akkor bátran állíthatjuk, hogy minden egyéb kötelességünknek fényesen eleget tettünk.

A bírálóról már most áttérhetek a bírálatra. Gyakran fordultak elő oly esetek, a melyekben a bírálat nem tétetett közzé, hanem csak egyszerűen felsorolták, hány terv érkezett be, hány

elégítette ki a pályázati feltételeket és ezek közül melyek részesültek díjazásban vagy a megvásárlás kétes előnyében. Hogy az ily elbíráló mód igazságtalan, azt, úgy hiszem, fölösleges bizonyítgatnom; elég, ha azt hangsúlyozom, hogy helytelen. Hiszen mégis csak méltányos dolog a fáradózó és iparkodó építésznek tudtára adni, hogy tulajdonképpen miben tévedt és hibázott! De ezt nem tekintve is, csak kárára lehet a hazai építészet fejlődésének, ha azokat a vezérelveket és megítélési szempontokat elhallgatják, amelyek alapján az egyik mű jónak, a másik ellenben hibásnak bizonyult. Itt ismét csak azt hangsúlyozhatom, hogy a pályázatoknak ideális célja az építészet kiképzése és fejlesztése és nem csupán egyes építetőknek kényelmes úton való tervhez juttatása.

A bírálat nyilvánosságának jogos és üdvös kiegészítése a tervek kiállítása. Az egyedüli mód, mely a pályázatok didaktikus előnyeit és fejlesztő erejét érvényre engedi jutni. Külföldön az elbírált tervek kiállítását elengedhetetlen dolognak tekintik, épp úgy, mint ahogy azt a mi szakosztályaink mindeddig dicséretes és méltányos módon megcselekedték. Már a programban is kikötik, hogy a pályázóknak nem áll jogában a beadott tervek kiállítását megtagadni. De evvel nem elégedtek meg, hanem tovább menve, azt proponálták, hogy a kiállítás alkalmával az anonymitás szűnjék meg. Ennek is sok előnye volna. Legelső sorban az, hogy a bírálók a legnagyobb figyelemmel és odaadással tanulmányoznák -a beérkezett pályaműveket, nehogy oly szerzők – és talán elismert nevű szerzők művei kerüljenek a kiküszöböltek közé, a melyeket csak a gyors és felületes osztályozás juttathat ily meg nem érdemelt sorsra. Azonkívül a közönség érdeklődése is sokkal élénkebben irányulna az építészeti pályázatokra, ha a bírálat felolvasása helyett a terveket meg is tekinthetné. Másrészt az igazságérzet is a kiállítások mellett szól. Sok oly kiváló terv kerül a bírálók elé, a melyeket költségtöbblet, vagy más, nem szorosan vett művészi szempontból kell a díjazásból kizárniuk, és az ily művek szerzői a kiállítás alkalmával legalább némi megérdemlett elismerésben részesülhetnek. A kiállítások ellenzői ritkán beszélnek egészen tiszta okokból. A szégyenérzet vagy a sértett hiúság hangoztatása pláne nevetséges dolog. A díjban végre is csak egy-két terv részesülhet és a tervezők mai tömeges számával nevetséges volna a nem díjaztatásban megszégyenítést látni. Különben is, a ki a díj nem nyereség esetén szégyenről beszél, az sokkal helyesebben cselekednék, ha pályatervét be sem küldené. A kiállítások általában csak emelhetik a bírálat igazságos voltát és a pályázatok közhasznú érdekességét. A közönség egyrészt megismerné a tervezők fáradságos működését, megbecsülné az építészek mai magas hivatását, másrészt pedig a bírálók is tudomására jutnának a tisztükkel járó nagy felelősségnek és megtanulnák, hogy bizalmi állásukkal szent kötelességek járnak karöltve, hogy a jó ideának nemcsak elbírálói, de némileg szülései is, a kiket a legkeményebb váddal

illemelhetünk, ha az újszülött holtan jönne a világra. A nyilvánosság a mi munkálkodásunkban is előny, és csak oly üdvös, mint bárhol másutt az életben.

Tisztelt Szakosztályok! A most elmondottakban felsorolni iparkodtam mindazokat az elveket és szempontokat, amelyek a pályázatok fontos és aktuális kérdésében szerény nézetem szerint mérvadók és üdvösek lehetnek. Felemlítettem mindazon hibákat és sérelmeket is, a melyek a programokban manapság többé-kevésbé előfordulhatnak és iparkodtam egyúttal amaz újításokat és javításokat is felhozni, amelyeknek előnyeit a külföldön már elismerték. E módosítások elfogadása -azt hiszem, nálunk is nagy haszonnal járna és azért talán nem fölösleges, ha ezen alapelveket a mi hazai viszonyainkra alkalmazva röviden összefoglalom. A pályázati alapelvek és feltételek emez összeállításakor nagyjában elfogadtam azon pontozatokat, amelyeket a nemet építészek 12-ik kongresszusa Frankfurtban, mint követendőket felsorolt és csak ott próbáltam egyet-mást módosítani, ahol azt a mi speciális magyarországi viszonyaink vagy az azóta felmerült újítások megkövetelték.

Ezek alapján a következő javaslatot bátorodom a t. szakosztályok elé terjeszteni: Javaslat a nyilvános építészeti pályázatok szabályozására.

1. A pályabírók között az építészeti szakférfiak mindenkor többségben legyenek.
2. A bírálók nevei már a programban közzé teendők, még az esetben is, ha a bírálatra egy szaktestület volna felkérve. Szükséges, hogy a bírák a megválasztást még program közzététele előtt elfogadták legyen.
3. A bírálati tisztség elvállalása eleve kizárja a pályázásnak minden közvetett vagy közvetetlen módját és egyúttal az építésben való részvétel lehetőségét.
4. A megkívánt rajzok általánosságban 1:200 mértékben készítenendők. Nagyobb mértékű rajzok vagy egyes részletek beküldése csak akkor engedhető meg, ha az a tervezet alap gondolatának megérthetéséhez, vagy ábrázolásához speciális okokból szükséges és ha a program erre nézve külön intézkedést tartalmaz. Perspektívákra a szempont, a képsík helyzete és távolsága, a rajzlap mérete, valamint az ábrázolás módja kijelölendő. A mértékek és méretek meg nem tartása a tervek kizárását eredményezi.
5. Részletes és előmérletes költségvetések speciális tanulmányt igénylő fűtési vagy egyéb berendezési tervek elvileg kizártnak és csakis a hossz-, négyzet- v. köbtartalom alapján számított, de azért kellően részletezett költségvetések kívánatnak.
6. Nagyobb pályázatokhoz vázlatos előzetes tervek készítenendők valamely szakférfi által. Az előzetes terv, valamint szerzőjének neve és állása már a programban közzéteendő. A terv hibái és fogyatékségei kiemelendők és az is hangsúlyozandó, vajjon az előzetes terv követése kötelező-e vagy sem?

7. Az előzetes terv szerzője sem a bírálóban, sem pedig az építésben nem részesedhetik.

8. A programban világosan kiteendő, vajjon a rendelkezésre álló költségösszeg megtartása elengedhetetlen követelmény-e, oly értelemben, hogy az ezt túllépő pályatervek eleve is kizáratnak – avagy pedig, hogy az összeg a tervezőnek csak hozzávetőleges mértékül szolgáljon-e, amidőn is e tekintetben némi szabadsággal mozoghat?

9. A pályaterv a díjazásból kizárandó, ha: 1. a határidőt elmulasztotta (posta-késedelmek bizonyítása azonban meg van engedve), 2. ha a program egyik lényeges követelményét meg nem tartotta, 3. az egész terv egyhangúlag kontárműnek tartatik, vagy ha az alapgondolat teljesen hibás. A díjazásból való előzetes kizárás azonban mindenkor megokolandó. A pályabíróknak jogukban áll azokat a terveket sem bocsátani bírálatra, amelyek mennyiség és minőség tekintetében a megszabott mértéket túllépték.

10. A díjak a relatív legjobb terveknek adandók ki, amennyiben az előző pont alkalmazásával elegendő versenyképes terv maradt. A díjösszegeket csakis az esetben szabad a legjobb tervek közt más módon kiosztani, ha a pályabírók egyhangú ítélete alapján az első díjat egyik terv sem érdemelte meg. A programban közzétett díjkiosztás tehát még az esetben is kötelező marad, ha két vagy több elsőrendű pályaterv közül az egyik csak valamivel is kiválóbb a másikonál.

11. A pályanyertes tervek névsora, valamint az egész megokolt bíráló bizottság határozata után nyilvánosan közzétendő, valamint az is, hogy mely tervek díjaztatok egyhangúlag és melyek szótöbbséggel. Az elbírált tervek legalább 2 hétig közszemlére teendők. Ez alól egy pályázó sem vonhatja ki magát.

12. A pályanyertes tervek csak annyiban képezik a pályázatot rendező hatóság vagy az építető tulajdonát, amennyiben az építéskor felhasználtatnak. A szellemi jog, tehát a tervek közlésének vagy más alkalommal való felhasználásának joga mindenkor a Szerzőt illeti.

13. A díj vagy a díjak együttesen legalább kétszer akkora összegre rúgjanak, mint amennyit a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, díjszabása a tervrajzra megállapít. Ha több díj van akkor, az első díj legalább is akkora legyen, mint a tervrajzra megállapított összeg.

14. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet csak azon pályázatok megbírálását vállalja magára, amelyek kihirdetésekor feltételek megtartottak. Vitás kérdésekben az egyesület által saját kebeléből választott bíróság ítélete kötelező.

Tisztelt szakosztályok! A szabályok fenti sorozatában megpróbáltam összeállítani a ma felhozott elvi követelményeket és javításokat. Igen jól tudom, tisztelt szakosztályok, hogy gyenge fejszemet nagy fába vágtam, amikor oly módosításokat javasoltam, amelyek mindeddig szokatlanok és idegenek voltak, de tudom másrészt azt is – és tudjuk mindnyájan

– hogy a pályázatoknak mai, hibás rendszere számunkra nem jelent egészséges erőpróbát és szellemi izmosodást, hanem céltalan érvágást és kimerülést. Lehet, hogy a helyes alapon állva, egyszerre nagyon is sokat követeltem; lehet az is, hogy gyenge fejszém beletöri a nagy fába. De még ha így volna is és szavaimmal eredményt elérni nem is tudnék, még akkor is jobbnak tartom a helyes irány megkezdését a semminél. Talán megjön még az idő, amikor ez a jó kezdet meg fogja teremni a maga gyümölcseit. Engedjék meg a tisztelt szakosztályok azt remélnem, hogy ez az időpont, amelynek elérkeztét mindnyájan közös bensőséggel óhajtjuk – már nincsen nagyon távol, és hogy mai szerény munkámnak legalább az a csekély haszna volt, hogy a helyes elvek hangsúlyozásával egy kis lépéssel közelebb vitt a célhoz.

Ezen reményben fejezem be tán hosszúra nyúlt mondani valómat és szavazok őszinte köszönetét szíves jóindulatukért és türelmükért, amellyel engem végighallgatni méltóztattak.

Körösi Albert: Építészeti kispályázat. (Lánchíd mederpillére. – Előadói vélemény.)

A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője, 1900, 19. évfolyam, 6. szám, 3-4.

A tervező a megoldást oly módon kísérletté meg, hogy a kocsit a kétoldali gyalogjáró utaktól a mederpillér architektúrájával elválasztotta. Ezáltal a folytonosságukban megszakított gyalogjárókat kiugró konzolkövekre kellett helyeznie, mely elrendezés nagyjában egyezik a budapesti lánchíd körüljáratos megoldásával.

A hídpillér alaprajza majdnem kvadrátikus, azaz 19 m hosszú és 14 m széles. A túlságos szélesség sem az erkélykiképzés, sem pedig a könnyű láncszerkezettel való összeegyeztetés szempontjából előnyösnek nem mondható.

Az alépítmény – a szokásos hajóorr formájú jégtörő megtartásával – lehető legegyszerűbb kiképzést nyert. Bár a jégtörő igen alkalmas, mondhatni, önként kínálkozó motívum az architektonikus kiképzés számára, a tervező ennek megoldásában az egyszerű, sima házagolással megelégedett és abba semmi más formát be nem hozott.

Ugyanezt mondhatni a pillér felépítményéről is, mely az alapzathoz hasonlóan, architektonikus elemek nélkül, tisztán kváderezésben van kiképezve. A nyílás formája várkapuzatra emlékeztet és bár a felépítmény méretei elég tekintélyesek, az egész még sem nyújt nagy és monumentális képet.

Az egész pilon, a maga oldatlanságában nemcsak az architektonikus gondolatot nélkülözi, hanem a tömegek rythmikus elosztásában vagy a részletek finomságában is sok kívánni valót enged. Tagozottabb formák csupán a végződéseken mutatkoznak, a mennyiben a tervező a pilon 4 sarkán egy-egy barokkos gombvégződést alkalmazott. E négy végződés azonban a távlatban aligha fog előnyös képet adni; de azt nem tekintve, alakilag sem mondhatók szerencsésnek, mert a bennük kifejezett konvencionális motívum kiesinyességé és a méretezés tervezett nagysága össze nem egyeztethető ellentétet alkotnak.

Még szembe ötlőbb a hibás méretezés, ha a különféle figurális motívumot vesszük szemügyre. A figurák aprólékossága, szétszórt elrendezésük teljes megokolatlansága csak úgy magyarázható, hogy a tervező a figurális díszet nem tekintette a tektorikus megoldás szükségszerű következményeinek, hanem csupán oly dekoratív színfoltoknak, a melyeket önkénye szerint bárhol és bármilyen méretben alkalmazhat. A tervező megelégedett arról, hogy a szabad természet nagy méreteiben az ily figurák csak érthetetlen, kis pontok gyanánt fognak hatni.

A 8 vízköpő a perspektívában szintén kissé soknak fog látszani. Nagy hibájuk, hogy a vizet mind a nyolc oldalon éppen a járó-kelőkre fogják önteni, ha ugyan céljuknak egyáltalán megfelelhetnek.

A tervezet kiállítása, az odavetett gyors munka dacára úgy rajzolás, mint színezés tekintetében elég ügyes, gyakorlott kézre vall és e tekintetben mindenesetre felülmúlja annak architektonikus értékét.

Tisztelt szakosztályok! Talán nem célszerűtlen, ha ez alkalommal szakosztályaink eddigi kispályázatainak eredményein végig tekintünk. A kispályázatok művészi, mint didaktikus szempontból szakosztályaink fiatalabb tagjaira nézve tagadhatatlanul nagyfontosságúak, sőt azt merném állítani, hogy éppen az ő szempontjukból fontosabbak akár a nagypályázatnál, akár pedig a gyakori nyilvános konkurenciáknál. Ez utóbbiak körében ritkán van alkalom arra, hogy fiatalabb építész erejéhez mért feladattal próbálkozzék meg, azért munkája gyakran hiábavaló, sőt nem ritkán elkedvetlenítő eredménnyel jár. Ezekkel szemben a mi kispályázatainknak is megvan az az előnyük, hogy siker esetén a pályázó megtalálja a morális elégtételt, de ellenkező esetben is sokkal tanulságosabbak bármely nyílt pályázatnál. A hibák és tévedések kritizálása e szűkebb, mondhatni házi körben sokkal kevésbé kényes és fájdalmas, mint a nyilvános konkurenciák és a kispályázatok éppen ez okból a legalkalmasabbak arra, hogy a fiatal tehetségeket fejlesszék és tanítsák.

Azonban, noha egyesületünk az egyedüli intézmény, a mely ezeket a tisztán akadémikus pályázatokat lehetővé teszi, sajnálattal kell konstatálnunk, hogy a kispályázatok niveauja néhány év óta különös meglegedésre nem szolgált. Ennek egyik oka nézetem szerint az, hogy fiatalabb kollégáink elfoglaltságuk és egyéb gondjaik miatt még a kis-pályázatokban is csak nagyobb anyagi áldozat révén vehetnek részt. Ha a kis-pályázat niveauját emelni akarjuk, okvetetlenül szükséges, hogy azokat jobban dotáljuk és így a rájuk fordított idő és fáradságért megfelelőbb kárpótlást nyújtsunk.

Indítványozom tehát, hogy a kis-pályázatok díja – ha csak az egyesület pénzügyi viszonyai megengedik – az ezüstérem megtartásával 100 koronáról legalább 300 koronára emeltessék. Evvel szemben az ortogonális rajzokon kívül kívántassék még egy távlati kép is, amely – mint a jelen esetben – nemcsak nagyobb hibák elkerülésére, hanem a tervező architektonikus érzékének fejlesztésére és az egész pályázat művészi niveaujának emelésére is igen előnyös volna.

Kőrössy Albert: Lakásfelszabadítás és adómentesség

Pesti Napló, 1927. 78. évfolyam, 155. szám, 1927. július 12., 10.

A lakások kötöttségének megszűnése állandóan foglalkoztatja a közvéleményt. A napi- és a szaklapokban különféle javaslatok jelennek meg arra, hogy miképpen kellene a szabad felmondás bekövetkezését előkészíteni, simává tenni.

E javaslatok legnagyobb része természetesen máris feltételezi, – ami egyelőre még kérdéses – hogy a kormány az 1928 május elsejére kontemplált általános felmondás helyett elvileg a fokozatos felmondásra tér át. A fokozatokat legtöbbször, a lakások nagysága, illetve a lakószobák száma szerint képzelik megállapítandóknak, abban a kézenfekvőnek gondolt feltevésben, hogy minél nagyobb valamely lakás, annál korábban viselheti el annak bérlője a szabad felmondást.

Bizonyos azonban, hogy a szobák kisebb vagy nagyobb száma nem lehet a bérlő anyagi jobblétének biztos és egyedüli ismertetőjele és ezen az alapon a korábbi, vagy későbbi felmondás egyetlen kritériuma. Sokkal teherbíróbb lehet például az a garzon, vagy az a kéttagú család, amelyik 1 vagy 2 szobás, díszes Váci utcai lakásban lakik, mint az az 5-8 gyermekes másik család, amely kettőnél ugyan több szerény szobát foglal el a szélső Ferencváros bérkaszárnijában, de amelyekben a szülőkön kívül esetleg munkátlan eltartott rokonok is laknak s ahol a szobák egy részében még kenyérkereső munka is folyik.

Tehát csakis a lakás területének, minőségének, használati módjának, továbbá a családtagok keresetének, állásának, kulturális szükségleteinek – és talán még egy csomó más ilyen tényezőnek összevetéséből kellene valamelyes gradációt kikombinálni. De ezt is csak elméletileg. A való életben a fokozatos felmondási jognak efféle sorrendi megállapítása hosszadalmas, igen drága és bizonytalan lenne.

A fokozatos felszabadításnak az efféle labilis tényezők nem is lehetnének kritériumai. Bármilyen osztályozások is csak sértenék az egyiknek méltányos érdekét, ellenben kedveznének egy másiknak s így soha közmegnyugvást nem kelthetnének.

A lakásokat – helyesebben mondva a lakókat – tehát sem csoportonként, sem egyénenként besorozni a korábbi, vagy a későbbi felmondás kategóriáiba – nem ajánlatos.

A felmondási sorrend megállapításánál legfőképpen azt kellene szem előtt tartani, hogy a megadott felmondási jogot (tehát a lakások kiüríthetését) egyidejűleg ellensúlyozzuk és összekapcsoljuk az új és a helyes irányba terelt, lakástermeléssel. Ha ezek között sikerül junktímot teremteni, vagy azt legalább is erélyesen elősegíteni s a vállalkozó tőke számára

kecsegtetővé tenni, akkor a szabad rendelkezés, melyet annyian elleneznek, önmagában hordja az aggodalmaknak gyógyító eszközét is.

Helyes lakástermelés

A helyes lakástermelésnek legtermészetesebb iránya: a főváros belső területeinek ki- vagy újjáépítése. Mi építészek régóta hangoztatjuk, hogy a város nem a természetes irányban épül ki, nem a legbelsőbb területek dűledező, avult, egészségtelen házai azok, amelyeket újakkal beépítenek, hanem elsősorban a külvárosok üres telkei. Elannyira, hogy a belső területeken még a legsürgősebb, régen elhatározott városszabályozási terveket sem valósítják meg. (Lásd: Erzsébet Sugár út, Wesselényi u. és Király utca kiszélesítése, az elavult Víziváros rendezése stb.) E kültelkes, hibás építkezést nem ellensúlyozza a belső területeken egyre szaporodó „emeletráépítések” palliatívumá sem. Kétes egy eredmény az amúgy is szűk utcáknak s még szűkebb bérházudvaroknak prémiumos felmagasítása, azaz további elsötétítése. A ráépítések forszírozása építészeti nézőpontból is vajmi gyöngye vívmány, mert velük nagyjában mégis csak a régi, rossz alaprajzokat és lakásbeosztásokat kényszerülünk tovább húzni és állandósítani a ráépülő felső emeleteken.

Vajon mi az oka ennek a helytelen kültelkes bérházépítkezésnek és emeletráhúzó divatnak? Szerintem legelsősorban a célszerűtlenül megadott adómentesség, mely – mint a ma leghatásosabb (s talán egyetlen hatásos) építésre buzdító – sokkal jobban kedvez a kültelki, mint a természetes és kívánatos belterületi építkezésnek.

Az érvényben levő 30 éves adómentességben ugyanis nem részesülnek teljesen azok az új házak, amelyek valamely lebontott régi épület területén, illetve annak magasságában épülnek. Ha például a Belváros számos egyemeletes régi viskóinak egyikét lebontjuk, s a telekre új házat emelünk, úgy a 30 éves adómentességet csakis az első emelet fölött keletkező új emeletsorok élvezhetik. (Kivéve, ha az új ház négyszer oly magasra épülne a réginél, ami azonban a gyakorlatban alig fordulhat elő, hiszen 7-8 emeletsoros házak nem építhetők.) Kevés ember fogja azonban egy ilyen beltelken régi emeletes házat lebontani, ha az új ház földszintje és első emelete, vagyis éppen a legjobban jövedelmező és az építésre leginkább buzdító részei – csak 10-15 évig lennének adómentesek. Legkevésbé pedig a vidéken, ahol majd minden ház földszintes, amelyeket egy esetleg nyerendő magasabb emelet adómentességéért nem érdemes lebontani. Vidéken tehát a gyenge adókedvezményt nem is ambicionálják s új házakat alig építenek.

A korlátozott adómentességnek következménye sz, hogy inkább a külső városrészekben építkeznek, ahol – a telkek üresek lévén – az új épületnek földszintje, vagy I. emelete is

megkapja a 30 éves adómentességet. Ez a kifelé menekülés vezetett aztán oda, hogy a főváros sokszor már 1—2 ilyen új kültelki ház kedvéért is közműveket, csatornákat, gáz és vízvezetékét stb. volt kénytelen létesíteni s így aránytalan terheket viselt, melyek néha évtizedekig sem térültek vissza.

Általában bajos megérteni, hogy mért legyen kisebb az adómentesség egy lebontott épület helyén, illetve térfogatában felépített új épületrészre, mint az olyanra, mely üres telken épült? Talán csak nem lehet ezt a különbséget – pláne egy ilyen monstruózus világfelfordulás után – azzal indokolni, hogy amikor ezek a régi házak elkészültek (vagyis 80-100-120 esztendő előtt) „egyszer már” élveztek valamelyes, rég elfelejtett adókedvezményt, mely az akkori szűkös, de normális viszonyokhoz mérten valószínűleg indokolt volt, azonban buzdító célját bizonyára már régen meg is szolgálta!

A belső telkek adókedvezményének korlátozását a kormány annál bátrabban eltörölhetné, mert hiszen ezzel adóalapveszteségben sem kockáztatna nagyon sokat. Ugyanis még amúgy is elég nehéz és jól megkalkulálандó elhatározás kell ahhoz, hogy a tulajdonos egy lábain még sokáig megállható öreg épületet lebontson s az új épületet a mai 9-10%-os kamatteher mellett sikeresen finanszírozza.

Am ha e kishitűséggel a jövőben kellemesen tévednék és ha a kormány ezen elhatározására a beltelki házlebontók azonnal százával tolongnának és építkeznének, még akkor is módjában állna a kincstárnak, hogy az engedményt már előre is 4-5 évi hatállyal limitálja.

A kincstár adóalapvesztesége legvégül pedig már azért sem ölthet ijeszt méreteket, mert a régi ház magasságában felépülő lakrészek új bérértéke (tehát adóalapja) legalább is duplája lesz a lebontott rozoga, piszkos és ezért olcsó lakások bérének, illetve adóalapjának. Továbbá az építkezések révén mindenkor előteremtett kereseti, forgalmi, fogyasztási adók óriási többletei valószínűleg egészen el is tüntetik azt a házadóveszteséget, mely a kincstárt a régi olcsó lakás lebontásával kétségtelenül éri. S mindezekon kívül a kincstár javára szolgál még az az el nem engedett adótöbblet is, melyet az adómentesség tartama alatt is változatlanul beszed betegápolási, rokkant- és útdó címén, – de immár nem a régi, rossz lakásnak, hanem a modern új lakásnak dupla bérértéke után.

Nem lehet elvitatni, hogy a kormány minden tőle telhető módon fáradozik az építkezések előmozdításán s támogatásán, amelyet számára a költségvetés egyensúlya csak megenged. Így alig néhány hete, hogy az 1927 végén lejáró 30 éves adómentességi kedvezmény határidejét egy félévvel abban a pillanatban megtoldotta, melyben észrevette, hogy bizonyos anyagdrágító kartell törekvések az építkezni akarókat az adókedvezménynek közeledő

lejáráásával máris kényszerhelyzetbe próbálták hozni. Nem hiszem tehát, hogy a kormány éppen a belterületi lakástermelés kárára zárkoznék el a lebontásra megérett házak újraépítéséhez okvetlenül szükségelt teljes 30 éves adómentességnek megadásától, amely nem lehet kevesebb az üres kültelekekre megadott adómentességnél.

Amit a pénzügyminiszter ad s a népjóléti elvesz

Azonban – s itt kapcsolódik be legvilágosabban az adómentesség kedvezménye a lakás felszabadítás kérdésébe – a beltelkeknek ezen egyenjogósításával még nincs minden sürgős teendő elintézve. Mert hiába lenne megadva a teljes adómentesség annak a belvárosi vagy józsefvárosi lebontandó régi ház újjáépítőtulajdonosának, vagy annak a vállalkozónak, ki e célból azt megvenné: egyelőre nem használhatja ki s most, amikor a felszabadítás miatt a legsürgősebb volna, nem tud építkezni! Még pedig azért nem, mert a régi ház 10-20-30 lakója minden átadandó szobáért 8-10 millió papírkorona »lelépési« összeghez köti kihurcolkodását g így az építévállalkozót több százmilliós olyan kiadásra kényszerítené, mely a megveendő telek vételárát így az építkezés legtöbbször meghíúsul és hiába ígér nekem, – ki akarok építeni – 30 éves kecsegtető adókedvezményt a pénzügyminiszter, mikor annak kihasználását elveszi tőlem a lakásrendelettel a népjóléti miniszter.

A lakó természetesen erre a felmondást korlátozó és erősebb rendeletre támaszkodva, nem törődik sem az építkezés meghíúsításával, de egyelőre még azzal sem, hogy 1928 május 1-ére amúgy is ki van téve a felmondásnak, mert azt reméli, és mindegyre azt hallja, hogy még ezt a batáridőt is kitolják s hogy az építkezésből akkor sem lesz semmi.

Világos, hogyha ez bekövetkeznék, úgy a gyorsított lakástermelés – s ma ez a megoldás lényege – a magánvállalkozás útján alig lenne megoldható. Az építkezés túlnyomóan ismét csak az államnak vagy a városnak vállaira nehezednék. Ezek aztán továbbra is abba a közgazdaságilag lehetetlen helyzetbe kerülnének, hogy az úgynevezett olcsó – 7 vagy 7,2%-ba kerülő – amerikai kölcsön- és közpénzt 4%-ot is alig jövedelmező bérházakba kelljen fektetniük. Ha pedig ők ezt a veszteséges gazdálkodást — melynek mínuszát valamikor megint csak új adóval lehet behozni – beszüntetnék, akkor ismét és rögtön előállna a körforgás a rég ismert „circulus vitiosus”-ban: nem lehet addig szabadon felmondani, amíg nem termeltek elég lakást! de viszont: nem lehet elég lakást termelni addig, amíg nincs szabad felmondás !

Lakásfelmondás és lakástermelés

Ez a keringő nem folytatódhat és nem is kell, hogy folytatódjék. Nem tudjuk, a kormányfő tartja-e az 1928 május 1-re való általános felmondást, vagy sem? De ha a szabad felmondást

módosítani és fokozatossá átalakítani óhajtaná (ami egy külön kérdéskomplexum), akkor egy dolognak szükséges volta bizonyos és ez az, hogy a legelső felmondási jog feltétlenül azt illesse meg, aki a cirkulusból kiszakít bennünket és aki építeni tud is, akar is. Tehát nem azért és nemcsak annak adandó meg először a felmondás joga, akinek 3-4 vagy 5 szobás bérlői vannak, (de aki talán nem is akar építeni) és ne azért tagadtassék meg e jog a másiktól, mert neki csupa 1-2 szobás kis bérlője van (ha még úgy akarna is építkezni), hanem feltétlen felmondási joggal ruházandó fel minden ház- és telektulajdonos, aki kellően garantálja, hogy új és több lakást fog termelni és ezek között is legelső sorrendben a beltelki tulajdonos.

Az ilyen, célból felmondott bérlők részére szolgáljon azután elsősorban a főváros számlájára elkészülő 3000 új kislakás s elsősorban az ilyen lakóknak legyen meg az előjoguk a főváros házaiban való elhelyezésre, tekintet nélkül bármily más címen történt „előjegyzésre”. Így ezek számára biztosíthatnák, hogy az új építkezések miatt nem kerülnek ki az utcára, de viszont meghiúsulna minden olyan törekvésük is, mely a lelépési díjakkal való kereskedéssel és néha nyereszkeskedéssel, sajnos, elharapódzott -s végeredményben a termelendő új lakást megdrágítja f a belterületi építkezést egyenesen meggátolja.

Öt pont

Mindezeket összefoglalva, alábbi javaslatokkal gondolnám a lakásfelszabadítást olyképpen megkezdeni, hogy azzal a szükséges lakástermelés is előmozdítottassék:

1. Minden háztulajdonos korlátlanul felmondhat – de csakis összes – bérlőinek 1928 május hó 1-ére, ha 1928 február 1-éig beigazolja, miszerint az illető bérlők által elfoglalt telkén, vagy telekrészén történendő új építkezés engedélyéért folyamodott ennek szabályszerű díjait lefizette és ha építési szándékának komolyságát egy oly összegű készpénzletéssel külön is garantálja, mely minden más célú visszaélést eleve kizár s mely letét csak az új épület pincefalegyenének elérésével szabadul ismét fel.

2. A termelt új lakások, illetve új lakószobák számának a lebontotta két legalább 50%-kal kell meghaladnia.

3. A lebontott régi épületrészek térfogatában felépülő új épületrészek is ugyanazt az adókedvezményt élvezik, amelyet a vonatkozó törvény minden újonnan emelendő épületrészre engedélyezett.

4. Az 1928 június 30-áig való lakhatóvá tétel, mint a 30 éves adókedvezmények feltétele – csak az olyan új. épületekre marad meg változatlanul, amelyek beépítetlen, avagy lakatlan telkeken emeltettek. Ellenben kitolatik a lakhatóvá tételnek ezen határideje 1929 július 31-éig azokra az új épületekre, amelyek már fennállott és lakott épületrészek lebontásával, illetve

azoknak térfogatában emeltettek és amelyeknél az utókedvezményt, a felmondási jog korlátozása miatt mindeddig érvényesíteni nem lehetett.

5. Ha a városi kislakások gyorsabb elkészülés a felmondottak elhelyezését megengedi, hogy a felmondás már 1928 február 1-re is eszközölhető, de az építtető ez esetben kötelezendő arra, hogy az új épületet még az 1928. év végéig lakhatóvá tegye.

Természetes, hogy e javaslatok korántsem merítik ki mindazon egyéb feltételeket és eseteket, melyek a felmondási jogot – a sok más szükséges és lehetséges szempontból – szintén megállapíthatják. Csupán a jogosultság sorrendjében akarják biztosítani a legelső helyet azok számára, akiket az legjobban megillet, mert a lakásfelmondási jog fejében lakástermelési kötelezettséget is készek vállalni.

Kőrössy Albert: Adóleszállítás

Újság, 1929. 5. évfolyam, 78. szám, 1929. április 7., 4.

Az Újság húsvéti számában Kállay Tibor képviselő aggodalmaskodik a beígért új adóleszállítások miatt. Attól tart, hogy amit a miniszter pl. a földadó leszállításánál ezen a címen nyújtani látszik, azt majd a többiek fogja különféle pótlékok és mellékszolgáltatások révén (akár ő maga, az emelkedő jövedelemadóval, akár a község vagy az egyház stb.) legalább nagyrészt „ellensúlyozni”. Hogy ez az aggodalom jogosult-e vagy sem, arra világítson rá egy már törvényerőre emelkedett legutóbbi adóleszállításunk példája.

A budapesti bérházak házadója 1928 végéig a nyers bérbevételnek kerek 39%-ára rúgott. Ebben a százalékos összegben természetesen nemcsak az állami házadó, hanem annak összes különféle elnevezésű és célú pótlékai (községi adó, betegápolási, rokkantellátási, útdó, házbérfillér stb.) is bent foglaltatnak. Ezekhez a pótlékokhoz járultak azután még külön az általános jövedelem- és vagyonadó, valamint az utóbbiaknak újabb pótlékai is, mint pl. az ínségadó s az egyházközségi adó. Ismeretes, hogy e túlzott házadót a pénzügyminiszter törvényhozási utón rendezte s az 1929. II. számú törvény parlamenti letárgyalásával a (házadókat olyképpen szállította le, hogy azok ma Budapesten az eddig 39% helyett a bruttó béreknek a 33.825%-ára redukálódtak.

Első pillanatra tehát egy cca 5.2%-os adóleszállítás reménye mutatkozott, ami ugyan az elmúlt években eszközölt házadó emeléseknek még a felét sem érte el, de mégis öröndetes kezdeményezésnek és felhasználható eszköznek látszott arra, hogy a bérek stabilizálódjanak s azoknak felszabadulása után túlzott emeléssel ne sújtsák a lakosságot.

A mi közönségünk azonban kesernyés mosollyal szokta kísérni ún. „adóleszállítási” eljárásainkat. Így történt, hogy egyik kliensem, akinek házáat még a háború előtt építettem a VII. kerületben, azzal a meglepő kéréssel fordult hozzám, állapítanám meg, vajjon az ő – cca 50.000 pengő évi bruttó bevételt hozó – bérháza után nem fog-e az összes jogcímeiken végül több adót fizetni, mint amennyit az új, adót mérséklő törvény életbelépte nélkül, a régi adóalapon fizetett volna. Szerinte az ilyesmire akadt már példa a történelemben, hiszen a „timeo Danaos et dona ferentes” sem éppen mai keletű egy rigmus. Megígértem barátomnak, hogy az összehasonlítást számszerűen is végig vezetem, aminek eredménye talán eléggé érdekes ahhoz, hogy leköszölt essék.

Nézzük tehát, mekkorák lettek volna barátinak összes közkiadásai egyrészt a régi (tavalyi) adókulcsok változatlan fenntartásával, és hogy másrészt mennyivel csökkentek most a kiadások az új, házadót leszállító törvénynek és az egyéb, egyidejűleg megváltoztatott adókulcsoknak révén? A két eredmény különözete adja az összes közterheknek valóóságos csökkenését.

Az 1928. évben befolyt bruttó házbér volt tehát kerekén: 50.000 P (ami megfelel ugyancsak 50.000 aranykorona 1917-es alapbérnek). Ezenkívül befolyt míg a régi adókulcsok idejében úgynevezett 'közüzemi járulék' címén az 1917-es aranybér 5%-a = 2500 aranykorona, vagyis 2900 P. Ez utóbbi járulék azonban akkor adómentes, átfutó bevétel volt, hiszen a tulajdonos ezt csak, mint felelős bizományos kezelte s egyik kezébe kapva, a másikkal rögtön leadta (sőt, ha véletlenül nem kapta volna meg, akkor is felelős maradt a leadásért). Ez a 2900 pengő az adókiutésnél tehát egyáltalában nem szerepelt – sem a házbérben, illetve a házadó megállapításánál, sem a bevallandó jövedelemben, illetve a jövedelemadónak megállapításánál. Vagyis akkor az összes adók alapjának csak az 50.000 pengőt s nem az 52.900 pengőt kellett tekinteni. Az épület évi kiadásai – a régi kulcsok szerint – alábbiak voltak:

1. Házadó és pótlékai. Az 50.000 pengő effektív bér után 39% – 19.500. – P
2. Jövedelemadó. A házadónak (19.500 pengő) és a karbantartásra akkor engedélyezett 20%-nak (10.000 pengő), azaz összesen 29.500 pengőnek levonása után megállapított 20.500 pengő hivatalos tiszta jövedelem után kivetendő jövedelemadó – 1.140. –
3. Vagyonadó. A rendeletileg előirt tizenegyszeres bruttóbér: – 550.000 pengő, mint a háznak hivatalos vagyonértéke után 675. –
4. Ínségadó, mint az 1140 pengős jövedelem után előirt 8%-os pótlékolás 91.20
5. Egyházközszégi adó. Ezt az egyház nem törvény, hanem egy kultuszminiszteri engedélyező rendelet alapján veti ki. Ez az engedély azonban nem állapítja meg az adó nagyságát s azt az

egyházköztség a közönség előtt kevésbé ismeretes progresszív skála szerint szabja meg. Igaz ugyan, hogy a pénzügyminiszter egyszer kijelentette, miszerint egyházközségi adó címén az állami jövedelemadónak legfeljebb (1) tizedrészét fogja közegeivel behajtatni – dehát ez csak ígéret maradt. S mert Goethe szerint az egyháznak is jó gyomra van, ez az adó sokszor – főleg a nagyobb jövedelmeknél – magasabb ennél az amúgy is aránytalan tizedrészénél. Az egyház ugyanis nem elégszik meg a jövedelemadó; valamelyes pótlékával – mint amilyen az ínségadó –, hanem magának a tiszta jövedelemnek egy pótlékát követeli. A szóban forgó ingatlanról a VII. kerületben a tiszta jövedelemnek kb. 1.5%-át írják elő, azaz . . . 307.50 összes költségek a régi adókulcsok szerint 21.713.70 P

Ha tehát a karbantartási kiadások normálisak voltak és a háztulajdonos a béreket- mind hiánytalanul, perköltségek és üresedések nélkül megkapta, akkor az 50.000 pengőt jövedelmező bérházból maradt a régi kulcsok mellett 28.286.30 P Nézzük már most, mennyi marad a házbéradót leszállító 1929:11. törvény életbeléptével s a vele kapcsolatos új rendeletekkel? Ezekkel pedig nemcsak a házadó törvényes kulcsa módosult. A népjóléti minisztérium lakásrendelete alapján ugyanis 1928 februárjától a 'közüzemi pótlék*' (és elnevezés) megszűnt, illetve ez a járulék is házbérbevételnek tekintendő. 1928-ban hivatalos bruttóbérenek tehát a valóságos 50.000 pengős bérösszeg helyett a névleges 52.900 pengő veendő Ennek alapján a kiadások – az új adókulcsokkal – következőképpen alakulnak:

1. A (leszállított) házadó: 52.900 pengő összebevétel után 33.825% – 17.893.40 P
 2. Jövedelemadó. Egynéhány hete – 1929 február 28-án – megjelent új rendelet szerint ezentúl a tiszta jövedelem megállapításánál nem lehet karbantartásra – mint eddig – az 1928-as bruttó bérenek 20%-át levonni, hanem csak 15%-ot. Ezzel a változtatással máris nemcsak rögtön visszaállítják az előző tételben leszállított házadó egy részét, hanem ugyanezt érik el egy csapásra a jövedelemnek adópótlékainál: az ínség- s az egyházi adónál is. A jövedelemadó az ilyképpen már 27.071.60 pengőre felnövesztett tiszta jövedelem után 1.800. –
 3. Vagyonadó. Az új rendelet szerint megmarad a tavalyi összegben, azaz 675. –
 4. Ínségadó. A már nagyobb jövedelemnek ugyancsak 8%-a, azaz 144. –
 5. Egyházközségi adó. A már nagyobb tiszta jövedelemnek 1.5 százaléka, azaz 406107 6.
- Végül a házbérre alakított 2909 pengőnyi bevett közüzemi költségek kifizetésére 2.900. – összes közkiadások az új adókulcsok szerint 23.818.47 P A névleges 52.900 pengős bruttóbevételből marad tehát az új adókulcsokkal. 29.081.53, ami a régiéknél tisztán megmaradt 28.286.30 P-vel szemben mindössze 795.23 P tényleges többletet jelent. Amíg tehát az ún. laikus „adóalany” az ő egyszerű számításával már azt képzelte, hogy a házbéradó leszállításával a (tulajdonképpen változatlan) 50.000 pengő valódi bérjövedelemből a

törvényesen leszállított 5.175%-ot, azaz 2587.50 pengőt fog megtakarítani, addig a tényleges kiadáscsökkenés az új adókulcsok szerint mindössze 795.23 P-re – alig 1.6%-ra – fog rúgni.

Az első szempillantásra meglepő ilyen eredmény pedig két okból adódik ki. Az egyik a mi adóinknál rendszeresített „pótlékaié” eljárás, mely az adóalapösszegnek bármilyen számszerű emelését a hozzácsapandó pótlékokban is automatikusan megnöveli. A másik ok pedig az, hogy míg az egyik oldalon magát a házadót törvénnyel leszállítják, addig a másikon rendeletekkel eszközölnék előzőleg vagy utólag olyan felemeléseket melyek a leszállításnak számszerű értékét – (más címeken bár) – de többé vagy kevésbé megsemmisítik. Ilyfajta rendelkezés a mi esetünkben a jövedelemadónak megemelése azzal, hogy ezentúl karbantartási kiadásokra csak 15%-ot engedélyeznek a bruttóbérből levonni. Avagy pedig az említett másik, egyszerű s a leszállítással való összefüggésében jóformán fel sem tűnő lakásrendelet, mely szerint 1928-ban a 2900 pengős közüzemi járulék is „házbérbevétel” nevére keresztelendő. Már ez a csekélységnek látszó, 5%-os kis hozzáütés is megnöveli a mi esetünkben magát a fizetendő házadót közel 1000 pengővel. S amellet egyes adószakértőktől hallani még olyan nézetet is, hogy ez az átfutó 2900 pengő ne csak ezzel az 1000 pengős házadóval sujtassék, hanem hogy ezt a 2900 pengőt jövedelemnek is kell tekinteni s – természetesen – jövedelemadóval is sujtani.

Mindezeknek végeredménye pedig – s más egyéb igazán nem érdekli az én barátomat – az, hogy az új törvénynek lakásbéreket enyhítő hatása vajmi csekély lesz, mert a teoretikus értékű házadódeszállítás és a valóságos csökkenés közötti túlnyomó különbözetet az állam, a község, sőt az egyház is – visszaveszik. Bizonyára azért, mert alapjában s őszintén nem is nélkülözhetnék az új törvény által okozandó hiányt. Azonban a fődolog, hogy „adóleszállítás” létezzék s hogy e létezését legalább egy kellemes című új törvénynek köszönje, amelyen – ó boldog országi – bizonyára igen sokan és sokáig dolgoztak és kalkuláltak. Íme, nem mii idén eredmény nélkül. Mindezt közöltem aggodalmas barátommal! Be kellett látnia, hogy gyanúja igazán méltatlan volt, s hogy ezúttal az adóleszállításra nem fog – ráfizetni.

Kőrössy Albert: A 30 éves házadómentesség I. rész

Ujság, 1929. 5. évfolyam, 96. szám, 1929. április 28., 7-8.

Néhány nap múlva kerül parlamenti tárgyalásra a harmincéves új házadómentességi törvényjavaslat, melynek miniszteri bejelentését sok reménnyel üdvözljük. De több oldalról merül fel máris a kérdés, megvalósítja-e vajon a javaslat a mai formájában ezeket a reményeket s nincsenek-e annak olyan hiányai, amelyeket eltüntetni kellene és lehetne. Elsősorban is túl rövidnek mutatkozik az adómentesség érvényességének határideje, különösen a lebontott régi házak helyén emelendő új házakra vonatkozóan. Pedig remélhetőleg éppen ezek alkotják – és a rendelet, helyesen óhajtja is, hogy ezek alkossák – az eseteknek túlnyomó részét.

Hiszen az új adókedvezményt kizárólag azok az utcák, illetőleg telkek kapják, amelyeket közművekkel (út, víz, csatornázás stb.) már elláttak. Ezek pedig természetesen a belsőbb területeken találhatók, ahol aránylag nagyon kevés már az üres telek és túlnyomó a régen épült öreg házak száma. A „közműves” utcákban tehát majdnem mindig lebontás fogja megelőzni az építést.

Ezek az építkezések a tervezet értelmében – s feltéve, hogy abból már május 1-ig jogerős törvény válnék – mindössze kétévi (1931 május 1-ig terjedő) határ- és munkaidőt kapnának; az ellenkező valószínű esetben pedig még kevesebbet. Nem kell valami különös szaktudás annak megjóslásához, hogy ez a két – vagy még kevesebb – esztendő aligha lesz elégséges ahhoz, hogy az adókedvezmény igen sokak szám ára ne maradjon meg pusztá papírosjognak. Az adómentességi javaslattal egyidejűleg ugyan is nem könnyítenek az építkezést megelőző felmondásnak mai súlyos feltételein. Változatlanul hagyják az eddigi állapotot.

Nem mentesítik az építető vállalkozót a pótlakásoknak megszerzésétől még akkor sem, ha a régi, avult lakás helyett modern lakást kínál fel, amelyik természetesen drágább ugyan, de mindenesetre sokkal tisztább, jobb beosztású és főleg egészségesebb. Pedig a régi, lebontásra megérett lakás helyébe ugyanazon bérén természetesen ismét csak egy ugyanolyan, rossz másik lakást lehetne szereznie.

Miféle furcsa ellentmondás van abban a törvényesített állapotban, hogy egy felől minden erővel (főleg a legszűkebb időre szabott adókedvezménnyel) szorítjuk a vállalkozót az avult házak és lakások számának csökkentésére, másfelől pedig nem engedjük meg neki még az építkezésnek kivételesen méltánylandó okából való felmondást sem, ha nem szerez lakójának körülbelül a régi bérén pótlakást ugyanezekből – a szerencsére kevesbedő – régi, rossz lakásokból. Avagy, ha nem fizeti meg sajátjából a modern, higiénikus – és egyre szaporodó, tehát kapható – új lakásnak bértöbbletét és pedig bizonytalan esztendőkre.

A néhány napja megjelent új lakásrendelet ugyanis érthetetlen módon – nehezebbé teszi az indokolt felmondást az építkezőnek, mint az indoklás nélkül a felmondó háztulajdonosnak. Pedig az építkező tulajdonos nem csak felmond és bont, hanem termel is három-négyszer annyi új lakást. Elsősorban tehát – ha valaki – akkor ő az, aki megérdemli a felmondásnak minden lehetséges könnyítését. A lakásrendelet pedig az indoklás nélkül felmondó háztulajdonost – ha drágább pótlakást ajánl fel (például egy új bérházban) – csak arra kötelezi, hogy a bértöbbletet legfeljebb egy esztendeig térítse meg a felmondott lakónak.

Ellenben, ha indokolva – azaz építkezés okából – mondana fel, akkor ez az egy esztendőre korlátozott kártalanítást a lakásrendelet már nem írja elő az építkezés könnyítésére. Természetes, hogy az ilyfajta kötelességnek terhét (és sok más hasonlót) a vállalkozó kénytelen az új lakás árába bekalkulálni. Ezen aztán nem segítünk azzal, hogy az ilyképp rendszeresített eljárással előidézendő bérdrágulási utólag, amikor az új lakások ezer nehézséggel mégis felépülnek, „uzsorának” panaszoljuk fel.

Pedig az építkezésnek ezen a nehézségén és megdrágításán is idejében segíthettünk volna, ha keltő előrelátással intézkedünk az 1926-27-ben épült sok állami és városi új lakásból – melyeknek bérei 20-30%-kal szabattak olcsóbbra a magántermelés lakbéreinél – csak egy rész is elsősorban a lebontandó épületek kilakoltatott lakóinak rezerváltunk volna, amint azt már akkor is javasoltam. Azonban ezeket inkább olyanoknak ítélték oda, akiknek lakás szükséglete nem állt közvetlen kapcsolatban a magánépítkezés előmozdításával s akik most közpénzekből egy 20-30%-os lakbérajándékot élveznek minden más, nem protezsált bérlővel szemben. Az építkezni szándékozó ma sincs könnyebb helyzetben. Elsősorban felmondani kénytelen a régi ház lakóinak. De mikor szabad az építőnek az ilyen felmondást egyáltalában eszközölni? Kizárólag akkor, amikor a végleges, jogerős építési engedélyt megszerezte és a bírói tárgyaláson ezt fel is mutathatja.

Ennek a követelménynek egyetlen érthető oka az, hogy a felmondási visszaéléseket kizárják. Ne mondhasson fel senki építkezés jogcímén, aki azután – ha a régi ház kiürült – „meggondolja” a dolgot s építés helyett előnyösebben értékesíti a megürült bérleményeket. Szerintem nagyon is vitatható az, vajjon a beigazolt és komoly építés céljából történő felmondás nem volna-e szabaddá leendő, avagy legalább is hatásosan megkönnyítendő és – a sorozatos perek elkerülésével – gyorsítandó? Pl. egy szobánként mérsékelten megszabott és deponálandó kártalanítással, vagy a felmondott lakás 2-3 havi bérösszegével stb.

Éppen annyira vitatható az is, hogy a mai felmondási perekkel járó idő és pénzáldozatnak kiküszöbölése nem buzdítaná-e a vállalkozót legalább is olyan erősen az adómentesség kihasználására, mint ahogyan a miniszter az adómentességnek a legszűkebb időhatárra való

leszorításával képzele e buzdítást elérni, de amellet meghagyja a felmondás összes nehézségeit és költségeit? Ismerem az építeni akaróknak egész sorát, akik szívesen építkeztek volna már két év előtt is (amikor pompás 93%-93.5%-os árfolyamú, 8.6%-os jelzálogkölcsönöket könnyen lehetett kapni), de visszajedtek a felmondási perekből s nem volt kedvük arra, hogy a vállalkozást – első bevezetés gyanánt – 10-20 drága és bizonytalan perrel kezdjék meg.

Azonban – ha az volna is a miniszter nézete, hogy a terminusnak súlyosbítása célszerűbb buzdítás a felmondás könnyítésénél –, még akkor sincs szükség az építési engedély előzetes beszerzésére s az evvel járó tetemes idővesztésre. Lehet a visszaéléseket sok más módon kizárni és az építési szándék komolyságát gyorsabban, de hatékonyabban biztosítani. Egyelőre azonban – és ezt konkrét tapasztalataimmal igazolhatom – a bíróság felmondási perekben nem fogad el semmi mást az építési szándék igazolására (pl. az építési díjak lefizetésének igazolását, a megszavazott bankkölcsönokirat bemutatását stb.). A felmondást mindaddig kereken elutasítja, amíg a végleges építési engedély nincsen a vállalkozónak kikézbésítve. Ehhez pedig – az adómentességi javaslat tör víznyerőre lépésétől számítva – legalább fél esztendőre van szükség.

A vállalkozó ugyanis — megfogadva a miniszternek tanácsát — elsősor bân siet egy alkalmas teleknek, illetve lebontandó háznak keresésével. Ennek megválasztása, a szükségelt előzetes kalkulációknak a vázlatterveknek készítése, a vételárnak sokszor nehézkes kialakítása és kiegyenlítése (örökösök, kiskorúak stb. esetében), a fizetési feltételeknek megállapítása, adásvételi szerződésnek készítése stb. bizony rendszerint jó néhány hetet igényel. Elvégre senki sem veszi meg vaktában, 48 óra alatt az első felajánlott ingatlant, hanem több ilyennek kalkulatív összehasonlítása után szokott csak megtörténni a jól átgondolandó döntés. A vételt követi a tervező építésszel való tárgyalás, megegyezés, a terveknek és alternatív terveknek összehasonlítása és pontos költségvetéseknek szerkesztése

Ezek elkészültével finanszírozási kísérletek, tárgyalások és eljárások következnek néhány pénzintézetnél s ezek ma bizony újabb heteket igényelnek, amíg esetleg eredményre vezetnek. A terveket persze a műveletekkel egyidejűleg kell benyújtani az építési engedély elnyerése végett a főváros tanácsához. Abban a ritka esetben, ha ottan műszaki kifogások vagy tervmódosítások szüksége nem merül fel, úgy a vállalkozó az építési engedélyt még olyan időben megkaphatja, hogy azzal legalább 1929 novemberében igazolhatja a bíróság előtt az 1930. évi február elsejére szóló felmondás jogosultságát. Ha mindez így bekövetkezik, akkor a vállalkozó végre nyugodtan s kellő biztonsággal megindíthatja a felmondásokat 1929 novemberében. Ekkor aztán kezdődhetik a régi, jól ismert felmondási tánc. Jönnek a sürgetett,

de mégis kitolódó tárgyalási terminusok, a kifogások, az igazolások s ellentmondások, azután a fellebbezések, majd újbóli ítéletek, pótlakásoknak kijelölése, kifogásolása, bírói szemléje s végül legutoljára a népjóléti miniszter közbelépése, aki túlteheti magát a bíróságokon s újabb, utolsó 2-3 hetes halasztást adhat.

Kértem ezek után, ki az, aki garantálni merné egy ilyen törhetetlen kedvű vállalkozónak, hogy 1930 februárjában holtbizonyosan hozzájut a lebontáshoz és végre márciusban, vagy április elején a tényleges építkezéshez? Ebben az időpontban pedig az adómentességnek 1931. évi májusi tervezett lejáratáig (a téli hónapok munkaidőnek nem számítanak) marad a vállalkozónak összesen 9-10 havi biztosan használható építési munkaideje!

El kell ismernem, hogy minden elképzelhetően kedvező körülménynek szerencsés összetalálkozásánál – bizonyára lesznek esetek, amelyekben mindezek sikerülhetnek, sőt gyorsíthatók. Főképpen azoknál, akik egy, már birtokukban lévő telkükön haladéktalanul hozzáfoghatnak a törvény életbelépése után a tervezési élőmunkákhoz, avagy akik – s ezek ám a fehér hollók – saját tőkéjükből építhetnek és nem vesztenek hosszú heteket a kölcsön megszerzésnek legnehezebb, legbizonytalanabb munkájával.

De szabad-e ilyen szűkre hurkolni a határidőt, amikor nem csupán néhány kiváltságos esetre, hanem tömegviszonyok általánosságára s a vállalkozás átlagos lehetőségeire akarnánk alapítani egy nagyobb körű munkaalkalmat? S ha mindez ily módon sikerülne is – ezzel a kívánatos, de mindenesetre kétséges eredménnyel szemben fog állni egy nem kívánatos, de kétségtelen másik eredmény: az egyszerre vásárlandó telkeknek mesterséges feldrágítása s a rövid hónapokra összeszoruló iparosmunkáknak, anyagszállításoknak kartellszerű – de ez esetben természetes – áremelkedése, illetve ezzel az új lakásoknak újabb megdrágítása.

Méltán kíváncsiak lehetünk arra az új, ár szabályozó kartelltörvényre, melyről most sok szó esik s melynek mesterséges eszközökkel kellene letörnie azt az árdrágítást, melyet a munkáknak időbeni összetorlasztásával egészen természetes utón idézünk fel. A háborúban – emlékezhetünk – egészen más hatalmi s büntető eszközökkel s szankciókkal rendelkezünk, de az ár letörések bizony akkor sem voltak nagyon eredményesek.

Az Újság április 28-iki számában elmondottakkal talán sikerült indokolnom, hogy a törvényjavaslat praktikus hatásának előmozdításához egyrészt az építkező felmondási jogának egyszerűsítése és gyorsítása szükséges, másrészt az adókedvezmény lejáratának egy mérsékelt, de semmiképpen egy esztendőnél (1932. május 1.) nem rövidebb kitolása. Nem ez a kitolás az, ami megghiúsítaná a miniszternek kívánságát: „az építőiparnak azonnali munkához juttatását”, mert közismeretes – hiszen minden szaktestület hangoztatja hetek óta –, hogy az adókedvezménnyel egyedül és építési jelzálogkölcsön nélkül, sajnos amúgy sem lehet s nem is fognak tömegesebben építkezhetni.

Az adókedvezmény ugyanis – mint a matematikusok szokták mondani – szükséges, de nem elegendő feltétele egy építkezési mozgalomnak, de éppen olyan nélkülözhetetlen a hosszú építési kölcsönök megszerzésének lehetősége. Ezekkel a kölcsönökkel épült fel a 80-as évek óta Budapest éppen úgy, mint akár Bécs vagy Berlin és minden más nagyváros. Építési kölcsönök pedig ma úgyszólván nincsenek. Belföldi, hosszúlejáratú magánkölcsönökről komolyan szó sem eshetik. Az állam pedig jelenleg nem akar, avagy nem tud ilyeneket nagyobb terjedelemben nyújtani a bérházépítőknek. Ámbár ebben is lehet kételkedni. Hiszen még a legutóbbi időkben is épített bérházat a saját számlájára s az ember kérdezhetné, hogy az állam miért nem adja ki az ilyen tőkéket inkább 7%-os kamatra és kettős biztosítékkal a magánépítkezésnek és miért építkezik ehelyett közpénzekből – minden biztosíték nélkül és drágábban, legjobb esetben 4-5%-os tiszta jövedelemre – saját maga? Amellett azzal a tőkével, amivel az állam (és a város is) maga épít egy bérházat, a magánvállalkozás mindenkor kettőt termelne, hiszen, a költségnek második 50%-át ő adná. Bizonyos, hogy a magánvállalkozók egész sora boldogan építkeznék a ma olcsó 7%-os kölcsönnel. Az állam kamatigényét pedig ilyképp semmiféle károsodás nem érhetné még egy netán lakbérhiány esetében sem. Ha az állam ilyen kölcsönöket nyújtana, akkor valóban azonnal tömegesen munkához juttatná az építőipart. Akkor volna praktikus eredménye annak, hogy az adókedvezmény idejét legrövidebbre szabják, mert akkor egyidejűleg meg is adnák a lehetőséget annak felhasználására. Azok a dollárkölcsönök, amelyeket ma kivételesen, nagyon korlátozott összegekben s az elijesztő 87-es (sőt egyes esetekben 86-os!) árfolyamon kaphatni, az árfolyamveszteségeknek, mellékköltségeknek s dekurzív kamatoknak levonásával 20-21%-os tőkeveszteséget involválnak, Ezek az amortizációs kölcsönök tehát a névleges 8.8% helyett jó 11%-os annuitást rónak a tényleg kézhez kapott nettó kölcsön után az építkezőre. Olyan teher

ez, melyet még az új házak szobánként! 1100-1200 pengős bérei sem igen viselhetnek el s mely már egy kismérvű lakásüresedés, avagy ismétlődő bérveszteség esetében is érzékenyen megrendíti a vállalkozó kalkulációját – és fennállását. Azonban, ha egyfelől megállapítható, hogy a célba vett mértékben építkezni jelzálogkölcson híján most nem lehet, akkor másfelől az építőiparnak munkához juttatását sem lehet kiforszírozni azzal, hogy olyan rövidre szabjuk a kedvezményt, hogy az hatóerejének felét már csak a tavaszi építési időny ki nem használásával is – gyakorlatilag – elveszítse. Köztudomású, hogy zálogleveleinknek régi jó vevői: Hollandia, Svájc – sőt Franciaország is – ma e papírokról hallani sem akarnak és náluk még egy közepes záloglevél-tételt sem lehet elhelyezni. A mi egyetlen, komolyan számba jövő vevőnk: Amerika. De hogy ennek bankárjai is milyen nyomott árfolyamon s milyen monopolisztikus feltételekkel vásárolnának ma tőlünk egy nagyobb tételt, azt tapasztalhattuk a legutóbbi – talán szerencsénkre meghiúsult – tárgyalásaikból. Törtökön várható visszaérkezéséig. Az általános hangulat változatlan. Változás egyébként nem is várható mindaddig, amíg a bizottság a számszerű adatok megvizsgálására át nem tér. Az angol delegátusa Német Birodalmi Bank tanácskozásán Paris, április 29. (Havas.) Sir Charles Addis, a jóvátétel! konferencián résztvevő második angol delegátus ma Berlinbe utazott, hogy rész vegyen a Német Birodalmi Bank Igazgatótanácsának ülésein. Franciaország első delegátusa, Moreau, a Francia Bank kormányzója, a szövegező bizottság ma délelőtti ülésén szintén nem volt jelen és Parmentier helyettesítette. A fentjelzett gyilkos feltételeken bizony ezek sem sokat enyhítettek volna. Aminthogy bizonyos, hogy a mai időpont nem is lehet alkalmas arra, hogy Amerika tőlünk – az építkezésre józanul felhasználható áron – zálogleveleket átvegyen. Ez természetes is. Hiszen az amerikai bankár épp úgy, mint záloglevél-vevő jog, elsősorban árfolyamnyereségre „utazik”. A 7.5%-8%-os tiszta jövedelmezőséget ma otthon is elérhetik s ez egy magyar papírnál most nem kecsegteti túlságosan őket, akiknek aranya után futnak most egész Európa legelső bontású államai! A régebben átvett zálogleveleinkkel pedig árfolyamnyereség helyett jelenleg árfolyamvesztésben van részük. Ezt a minden készpénzt felszívó tartós amerikai tőzsdehossz okozza, amelynél – úgy, mint nálunk 1923-1924-ben – már senki sem törődik a befektetés kamatozásával, hanem mindenki csak az árfolyamnyereséggel. S bár bizonyos, hogy ennek a turbulens farsangnak is megjön majd a böjtje – s vele a duplafedezetű magyar aranyzáloglevél kamatozásának újbóli megbecsülése – egyelőre még semmikép sem lehet tudni, hogy ez a fordulat mikor fog bekövetkezni? Elvégre nálunk is vagy másfél esztendeig tartott az értékpapírok viharos emelkedése, – hát ennyi „aranyidőre” talán annak a szenzációsan hatalmasodó Amerikának is lehet kilátása, ahol a túlzott tőzsdejáték ellenére is – úgy látszik – óriási, valódi értékfejlődés megy végbe s ahol

tehát a nagy hossz nincsen egy ugrásszerűen „romló dollárra” alapozva. De ha ezen jelek szerint a mi építetőink a legközelebbi hónapokban használható jelzálogkölcsonöket – még az egyre kísértő monopólium árán –, sem kaphatnak, akkor kérdezem, – mennyi praktikus haszna lesz annak, hogy a rövid adókedvezményt mintegy csalétek gyanánt csillogtatjuk meg az amúgy is éhező előtt s azt mondjuk neki: nézd, milyen pompás nagy előnyt nyújthatnék neked, ha tudnál építkezni – amikor a már kihasználatlanul elmúlt tavaszi építőidény világosan mutatja, hogy nem tud. S hogy még a későbbi javuló pénzviszonyok esetére is megfosszuk őt a reménytől is – a buzdításnak képzelt –, fenyegetéssel, miszerint ha most nem nyúl – aminthogy a túlnyomó többség nem nyúlhat –, a csalétek után, akkor ezen vétlen mulasztásért még mintegy megbüntetjük azzal, hogy soha „többé ne számítson a jövőben” hasonló segítségre! Nem volna-e sokkal célravezetőbb az éhezőt akkor, vagy akkor is boldogítani e segítséggel, amikor majd élhet vele? Nem kellene-e tehát a már jelzett műszaki okokon kívül, tisztán a gyakorlati alkalmazás szükségletéről is – olyképpen megszabni az adókedvezmény tartamát, hogy az időlegesen is összeeshessék Amerika záloglevélkeresletével? Tehát a szándékolt kétesztendő lejárat helyett legalább hármat engedélyezni, azonban azt is olyképpen, hogyha a pénzviszonyok a második vagy egy későbbi félévben sem javulnának, sőt romlanának – akkor a minisztert máris felhatalmazzuk a hároméves lejáratnak korrektív kitolásaira. Mert ha egyszer már nagy nehezen koncedáltuk a kétesztendő kedvezményt, akkor nem lehet az a célunk, hogy ez pusztán két naptári, hanem csakis az, hogy két gyakorlati, tényleg építkező esztendő legyen. S ha a második év sem produkálna jobb lehetőségeket, mint az idei első, akkor az adókedvezmény egész hatása tulajdonképpen papirosra maradna. Ilyen esetben a miniszter ezzel a kitolással lényegben nem is adna több időt a kedvezmény igénybevételére, mint amennyit amúgy is adni szándékozik: két tényleg kihasználható építkezési időt a három vagy több formális, naptári esztendő helyett. Természetesen mindenkor az ő diszkrécionális joga maradna, hogy a kitolás szükségét és mértékét megállapítsa s a hitelviszonyok gyakorlati alakulásához hozzászabja. Ezzel elesnék a miniszteri indokolásban a rövid lejárat jogosultságára felhozott abbéli aggodalom is, hogy a vállalkozók az építkezéseket a kedvezményidő utolsó szakára szokták halasztani, hiszen a kitolás időpontjai így, nem lennének előre megállapítva. Tehát mindenki sietne a kihasználással, ha és amikor az egyáltalában lehetséges. E felhatalmazást automatikusan kellene megadni, vagyis anélkül, hogy e kitolások miatt mindenkor újabb és újabb törvényjavaslatokra, az azokat mindig megelőző peticionálásra, előkészítésre s főleg idővesztésre legyen szükség s ezalatt a záloglevéleladásnak: egy netán jó konjunktúrája ismét megromolhassék. A javaslat indokolása szerint a miniszter amúgy is rezerválni óhajtaná

magának és a belügyminiszternek az adókedvezmény későbbi kiterjeszthetésének jogát, azonban ezt csak kivételesen és bizonyos városszabályozási kérdések megoldására kívánná szorosan korlátozni. Pedig a pénzügyi viszonyokhoz való elasztikus alkalmazkodás elvének általános, minden telekre való kiterjesztése volna praktikusán egyedül célravezető, mert elvégre Amerika világ konjunktúrájú tőzsdéje nem fogja értékpapír spekulációját a fix járadékpapír kereslettel aszerint felcserélni és irányzatát megváltoztatni, hogy a hozzá érzelmileg is közelebb álló sok nagy és pénzéhes országon túl. egy távoli kis ország úgy és olyan szűkre szabta meg kedvezményének lejárátát, mintha ez annak a kis országnak mitől sem függő és Amerika pénzpiacával kapcsolatban sem álló joga lenne. Persze, – politikai szuverenitásunk kétségtelen és mi hozhatunk olyan törvényeket, amilyenek nekünk jól esnek. De ezzel a teoretikus jogunkkal – melyet senki el nem vitat – nem tudunk házakat építeni. Gazdasági szuverenitás és függetlenség pedig mindenütt megszűnik, ahol sok eladó áll szemben egy – egyetlen vevővel s ahol azok hiába kínálnák bárki másnak még oly kitűnő portékájukat. Nekünk kell tehát alkalmazkodnunk a nagy pénzkölcsönző keresletének időpontjaihoz is, ha azt akarjuk, hogy a papiros kedvezmény gyakorlatilag is kihasználható legyen, életet s munkaalkalmat teremtsen. Ő bizony aligha fog alkalmazkodni a mi törvényeinkben előírandó, zöld asztalnál hozott sürgős határidőnkhez. S még azzal is bajosan törődnek, ha mi a fenyegetést beváltanék s a „jövőben többé nem adnánk” ilyen kedvezményt. Bár a „soha” szócška az ehlopy-i hadiparancs történelmi elhangzása óta némileg vesztett politikai értékállandóságából s használatánál bizonyos takarékoság ajánlatos – mégis, ha a későbbi miniszterek is mindenkor és törhetetlenül ragaszkodnának e kijelentéshez, vájjon akkor mi lenne ennek eredménye? Legfeljebb az, hogy míg most tömegesen azért nem építkezhetünk, mert bár volna adókedvezményünk, de hiányzik ennek szerves kiegészítője: a jelzálogkölcsön, – akkor pedig azért nem, mert bár talán kaphatnánk kedvezőbb kölcsönhitelt, de nem nyerhetnénk – a miniszter tilalmával – többé építésre buzdító adókedvezményt. Vagyis, röviden úgy állna a dolog, hogy most dicsérhetjük Wekerlét e törvényjavaslatért és szidhatjuk a gazdag Amerikát, mely nem vesz át zálogleveleinket, – akkor pedig, amikor már venné őket, majd hálálkodhatunk Amerikának a szidhatjuk – a szegény Wekerlét. Aki pedig ezt nem érdemli meg.

Kőrössy Albert: Illetékemelés és építkezés

Ujság, 1931. 7. évfolyam, 116. szám, 1931. május 24., 7-8.

A Duna hidak költségének kamataira a fővárosnak nem sikerült más fedezetet találnia, mint egyedül az ingatlanokátruházási díjának felemelését. Pedig valószínű, hogy a hidakat nem csak ingatlan tulajdonosok fogják használni, sőt nem is kizárólag kisemberek, vagy munka nélküliek, hanem olyan jómódúak is, akiknek nincsen ingatlanuk, avagy azt véletlenül nem adták el s akik így sem mivel sem járulnak majd a kamatokhoz, amikor a hídon átsétálnak.

Lehetséges, hogy ezzel az emeléssel is úgy fognak járni, mint a postai és távíró díjak emelésével. Az adás-vételnek 6 és fél%-os eddigi illetéke tehát 1931 június 1-től kezdve 7%-ra fog emelkedni. Hallatszott, hogy ez az 1 %-os különbség nem olyan nagydolog s hogy ezt a csekélységet az ingatlan vállalkozás alig érzi meg. Ez azonban tévedés – az építőipar néző pontjából nem csekélység az, amiről szó van. Kétségtelen ugyanis – mindig és minden nem kommunisztikus országban így volt, – hogy az építő munka igazi hajtó erejét az építő vállalkozók adják meg. Sem a közhatóságok, sem az „egyszer és soha többé nem építő magánosok”, hanem a vállalkozók azok, akik lényegileg alimentálták a nagyvárosok építő iparáét diktálták a munkaalkalmak tempóját. A kincstár sem azokon kereste meg igazában az illetékeket, akik 30-40 esztendőn át nyugodtan ültek az egyszer meg szerzett ingatlanukon, hanem azokon az építőkön, akik rendszeresen és ismételten investálták s forgatták meg üzemi tőkéjüket az építkezésekben. Ez a termelő vállalkozás pedig a legszerényebbre szabott kereseti igényével sem bírja majd el a közel 8 %-os átruházási illetéket – kétszer egymásután. Az első be kell kalkulálnia a telek megvételénél, a másodikat pedig – ha vállalkozását folytatni kívánja, – a felépült ház eladásánál. Se tekintetben egészen közömbös, hogy ő fizeti-e ténylegesen az illetéket, avagy a vevő – vagy akár közösen, – mert az illetékek magát az ingatlant, illetve a produkció üzemi költségeit terhelik, akárcsak a nyersanyagok vagy a munkadíjak költségen.

Vajon ily terhel, mellett mi maradhat a vállalkozó számára egy évi munkájának, kockázatának jogos ellen értéke fejében? Es milyen arányban állhat ez a kereseti impulzusa leendő illetékekkel? Vegyünk egy átlagos, közepes példát. Az építkezőnek van pl. 200.000 pengő forgótőkéje. Vásárol egy 150 négyszögöles telket – 50.000 pengőért s felépíti a bérházat 400.000 P építési költséggel. Erre szerezhet cca 250.000 P kölcsönt. Az egyszerűség kedvéért nem súlyosbítom a vállalkozó kalkulációját azzal a hiánnyal, amit a kölcsön árfolyamával és előzetesen levont kamataival ténylegesen elveszít (ami ma a kölcsönnév értékének 17-18 %-ára rúg). Az előállítási költség tehát kereken: 450.000 P. Mondjuk, akad egy olyan — majd nem altruisztikus – vállalkozó, aki egy évi munkájának bruttó eredménye gyanánt meg

elégzik 20.000 P -vel (amiből még majd fizetheti a jövedelmi s kereseti, vagy társulati adókat) s – tőkéjét újból forgatandó, – a házat továbbadja 470.000 P-ért. Akkor vállalkozását illetékek címén terhelni fogja: A telek vétel után $50.000 \cdot 7.75 \text{ P}$ százalékkal = 3.875

Az épület eladása után $P \cdot 470.000 \cdot 7.74\% = 36.425$ összesen: 40.300, amely költségekben a kétszeri mellékiadások (ügynöki, ügyvédi díjak stb.) sincsenek még beszámítva. Saját 200.000 P-ös forgótőkéjének – ami manapság komoly befektetés, – tehát 20% -a megy rá az illetékekre! Legális keresete pedig – valóban a legszerényebben – az illetékeknek alig felére rúg. Kérdezhetjük, akad-e sok 200.000 pengővel bíró vállalkozó, aki ilyen „kecsegtető” kilátással dolgozzék és teremtsen meg az egyre hangzatosabb szavakkal áhítozott munkaalkalmat?

Tudjuk, az építő vállalkozás ma már fillérekre kalkulálja egységárait és vállalati keresetét. Vajon ennél a 20.000 P-ös kereseténél valóban olyan „csekélységbe hát az a 6.500 P-ös többlet, amit az új illeték emelés tisztára az ő keresetéből – pláne bruttó keresetéből – von el? Persze, a 470.000 P-ös eladási árhoz mérten ez látszólag nem sok (alig 1 %-os), de a vállalat megérdemelt, igazán minimális munkadíjának: 32.5%-a!

Már pedig mindenütt csakis ez az arányszám a döntő, ha a vállalkozás életfeltételéről van szó – s ez az arányszám az, ami őt munkára ösztönözheti, illetve mint a jelen esetben, – attól egyenesen elriasztja. Az ingatlanátruházási illetéknek felemelése azonban más anomáliát is feltakart. Azt ugyanis, hogy az ügynevezett illeték egyenérték ma méltánytalanul, túlzottan van megállapítva. Az illetékegyenértéket tudvalévően a jogiszemély – tulajdonosok (egyesületek, szövetkezetek, részvénytársaságok stb.) – fizetik azért, mert ingatlanaik adásvételénél nincs szükség telekkönyvi tulajdon cserére és így az állam elveszítené az ő 5%-os átírási illetékét, amit magán személyeknél megkap. A háztulajdonos, társaságok ezen 5%-nak egyenértéke, tehát pótlása gyanánt, évenként fél%-ot tartoznak a mindenkori érték utána kincstárnak befizetni. A kiindulás, illetve elgondolás alapja ugyan is az, hogy ők ezzel minden 10 évben egyszer kiegyenlítsék egy eladás teljes, 5 %-os illetékét. Ez a megállapítás régi keletű s konstruálásának idejében talán meg is felelt annak a feltevésnek – és az ingatlan forgalom valódi mértékének, – mely szerint átlagban minden ingatlan 10 évenként egyszer gazdát cserél és így egy esztendőre az 5%-nak egy tized része, vagyis fél% vetendő ki. A mostani tárgyalásnál azonban a hivatalos tényezők maguk igazolták, hogy ez a számítás megdőlt és ma helytelen. Amikor ugyanis a városi illeték emeléséről volt szó, alapok közölték a fővárosi képviselő tanácsnok részletes számítását s indokolását, mely szerint az eleinte kontemplált egyszázalékos emelés a főváros részére nem elegendő, ha ebből 2 millió P többletet kell a hidak kamatjaira előteremtenie. Szerinte ugyan is ez az egyszázalékos emelés csak évi

1,600.000 pengős bevételi többletet eredményez, s így a szükségelt 2,000.000 pengő eléréséhez egy továbbin egyed százalékos emelés kell. Vagyis összesen 4%-os emelésre van a fővárosnak szüksége. Látható, hogy a hivatalosszámítás meglehetősen éles és az elmúlt esztendőké tényleges ingatlan forgalmának pontos adatain kell, hogy nyugodjék. Ha a főváros megállapítása szerint az 1%-os emelés évenként 1,600.000 P-t eredményez, akkor az évi egész ingatlanforgó mértéke: 160,000.000 P -re rúg. Tíz év alatt pedig 1.6 milliárd P-re – és ez az összeg képezné, – ha ugyanis a tíz évre elosztott illeték egyenérték elgondolása helyei Tolna–Budapest összes magántulajdonban lévő házainak s telkeinek „forgalmi” értékét.

Semmiféle súlyos bizonyíték sem kell annak megítéléséhez, hogy ez az összeg feltűnően kicsiny. Ha a fővárosi ház ingatlanoknak évi bruttó bérösszegét hozzávetőleg csupán 400 millió pengőre becsüljük is – akkor ezeknek legkisebb törvényes értéke (a hivatalos nyolcszoros értékszorító számmal számítva) – 3.2 milliárd pengős házértéket eredményezne. De ehhez járulna még a gyáraknak, ipartelepeknek, családi házak s villáknak stb. értéktöbblete, amit a minimális nyolcszoros bérérték nem fejez ki. És legfőképpen: a házbérlőjvédelmet nem hajtó óriásiüres, vagy gazdasági művelés alatt álló fővárositelkeknek forgalmiértéke. A fővárosi Ingatlanok valódi forgalmi összértéke tehát valószínűleg eléri a 4 milliárd pengőt, sőt alighanem túlhaladja azt.

Ha azonban az évi egész adás-vételi forgalom értéke csak 160 millió pengő – akkor nem áll meg az a feltevés, hogy állagban minden városi ingatlan tíz évenként egyszer – vagyis évenként az összes ingatlan értéknek egytized része valóban gazdát cserél. A tényleg es forgalom sokkal kisebb volt ennél, hiszen az évi 160 millió a fenti hozzávetőleges 4 milliárdos összértéknek mindössze egynegyedét és egytizedét képezi. Se mellett nem túl merész talán az a jóslás sem, hogy az illeték felemelése már önmaga is oda foghatni, hogy az adás-vétel nehezebb s ritkább lesz – és így az emelés még az eddigi évi 160 millió s értéket is csökkenteni fogja.

De ha így áll a hivatalos számítás, akkor miért kellett 10 esztendőre elosztani az 5%-os illeték egyen értékét s miért nem a valóságos forgó turnusnak megfelelően, sokkal hosszabb – de legalább is két, vagy két és félszeres – időtartamra, illetve az ennek megfelelő, évi félszázaléknál sokkal kisebb részletekre?

Ha egy felől vitán felül áll, hogy a kincstárnak nem szabad károsodnia az illetéknél azért, mert egy ingatlan nem magántulajdon, hanem jog személy tulajdona – másfelől miért kell ez utóbbit, – mely részvénytársasági, vagy szövetkezeti, – de elvégre nem bűn szövetkezeti – alapon szerezte, vagy építette feltársasházát, – mindjárt külön és súlyosan megbüntetni?

Az éles operatív próbálkozásokat s beavatkozásokat jelentenek ezek az illeték megállapítások egy nagyon legyengült vállalkozás szervezetébe! Az operációk persze pillanatnyilag rend szerint sikerülnek. De ha utánuk páciens úgy érzi, hogy rövidesen átvonul a „túlsó” oldalra – aligha helyez már súlyt arra, hogy ezt a sétát éppen – egy új hídon tegye meg.

IX. 2 Művek jegyzéke és diagramok

• megvalósult épület

* pályaterv

† az épület elpusztult

* 1896 Budapest, Charitas jótékonyági egyesület bérházának pályaterve – Sebestyén Artúrral

† 1896-1897 Pollák Jakab bérháza, Budapest, Gyár utca 32. (ma Jókai utca 6.) – Sebestyén Artúrral

• 1896-1897 Weisz Jakab háza, Budapest, Nagyfuvaros utca 16. (átalakítva) – Sebestyén Artúrral

† 1898 Tolnay Lajos kúriája, Inárcs – Sebestyén Artúrral

• 1896-1897 Neumann Frigyes háza, Budapest, Nagy János utca (ma Benczúr utca) 32. – Sebestyén Artúrral

* 1897 Budapest, budai vigadó pályaterve

† 1898 körül Gárdonyi Antal nyaralója, Budapest, Csömöri (ma Thököly) út 60. – Sebestyén Artúrral

• 1897 Magyar Általános Köszénbánya Rt. Tatabányai telep, igazgató lakás és munkáslakások – Sebestyén Artúrral

• 1898 Polákovits Mátyás háza, Budapest, Kertész utca 33. – Sebestyén Artúrral

* 1899 Budapest, Tőzsdepalota pályaterve – Bálint Zoltánnal és Jámbor Lajossal

† 1898-1899 Osztálysorsjáték-palota, Budapest, Eskü tér 5. (ma Március 15. tér) – Sebestyén Artúrral

• 1899-1900 Körössy Albert Kálmán villája, Budapest, Városligeti fasor 47.

* 1900 Budapest, Osztrák-Magyar Bank terve

• 1901 Walko Lajos bérháza, Budapest, Aulich utca 3.

• 1902 Beck Miksa és Madarassy-Beck Marcell síremléke, Budapest, Salgótarjáni úti temető

* 1902, 1903 Marosvásárhely, Római katolikus főgimnázium terve

• 1903-1904 Sonnenberg Imre háza, Budapest, Munkácsy Mihály utca 23.

• 1904-1905 Sonnenberg-házak, Budapest, Alkotás utca 7/a és 7/b

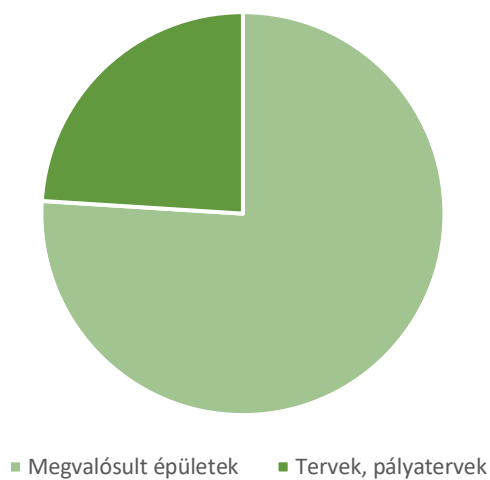
• 1904-1905 dr. Gonda Dezső háza, Budapest, Práter utca 9.

• 1904-1905 Polgár Alajos háza, Budapest, István utca 49.

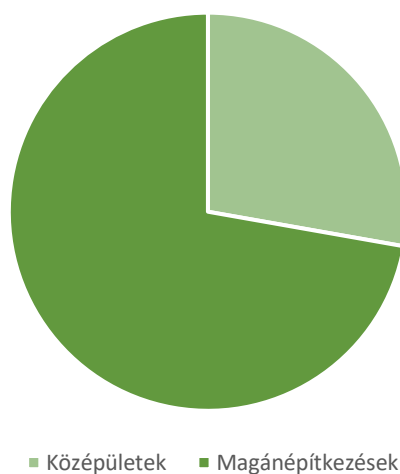
* 1904 Trencsén, Leányiskola és internátus pályaterve

- 1904 Philanthia virágüzlet, Budapest, Váci utca 9.
- * 1905 Gyulafehérvár, Törvényszéki-palota és fogház pályaterve
- * 1904-1905 Budapest, Szabadságharc emlékmű és a Kossuth szobor tervpályázata – Pogány Móriccal
- * 1905 Budapest, Kultuszminisztériumi-palota pályaterve – Lechner Ödönnel
- 1906-1908 VI. kerületi főgimnázium, Budapest, Munkácsy u. 26-30. – Lechner Ödönnel?
- 1906 beckői Bíró Károly és Gyula bérháza, Budapest, Szondi utca 75.
- 1906-1907 Bíró Gyula háza, Budapest, Török utca 8.
- 1906-1907 Ohmüller Károly háza, Budapest, Baross tér 15.
- * 1906 Sátoraljaújhely, Megyeház tervpályázata – Pogány Móriccal
- 1907 Gonda Dezső nyaralója, Budapest, Házmán utca 6998.hrsz.
- 1907 Lukács Sándor nyaralója, Budapest, Házmán utca 3.
- 1907 Betz Mihály nyaralója, Budapest, Házmán utca 6.
- * 1907 Budapest, Mocsonyi-bérpalota pályaterve
- * 1907 Kecskemét, Elmeógyógyintézet pályaterve – Lechner Ödönnel?
- 1908 Erdei Henrik és Dezső háza, Budapest, Házmán utca 17.
- 1908 Temesvár, Ligeti úti híd – Michailich Győzővel
- * 1909 Szeged, Felsőipari iskola pályaterve – Kiss Gézával
- 1909-1911 Tisztviselőtelepi gimnázium, Budapest, Könyves Kálmán körút 40. – Kiss Gézával
- 1910 Obersohn Benő háza, Budapest, Németh László utca 4. – Kiss Gézával
- 1910 Rákos Jakab háza, Budapest, Vörösmarty utca 61. – Kiss Gézával
- 1910 Dr. Perl Soma háza, Budapest, Mester utca 4-6. – Kiss Gézával
- 1910-1911 Magyar Leszámitoló és Pénzváltó Bank, Pozsony, Fő tér 1. – Kiss Gézával
- 1911 Szabolcsi Agrár Takarékpénztár, Nyíregyháza, Országzászló tér 5. – Kiss Gézával
- 1911 Röser János háza, Budapest, Aradi utca 17. – Kiss Gézával
- 1911-1912 Szvetenay utcai elemi iskola, Budapest, (ma Lenhossék utca 24-26.) – Kiss Gézával
- 1911-1912 Magyar Agrár- és Járadék Bank, Budapest, Nádor utca 16. – Kiss Gézával
- 1912 Kutnewszky György bér- és áruháza, Budapest, Kristóf tér 6. – Kiss Gézával
- 1912-1913 régi Korona kávéház, Budapest, Váci utca 14. – Kiss Gézával
- 1913 Dayka-villa, Budapest, Benczúr utca 26. – Kiss Gézával
- † 1913-1914 Margitszigeti Gyógyfürdő Rt. igazgatósági épülete, Budapest, Hajós Alfréd sétány 1. – Kiss Gézával

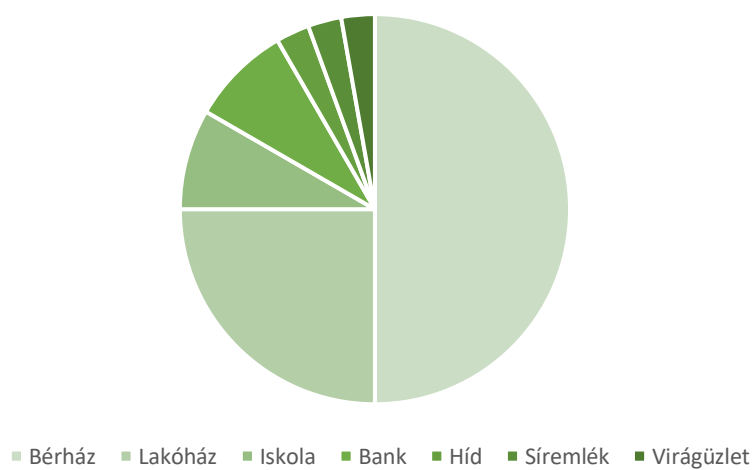
A Kőrössy-életmű megvalósulás szerinti eloszlása

Megvalósult épületek a megbízás típusa szerint

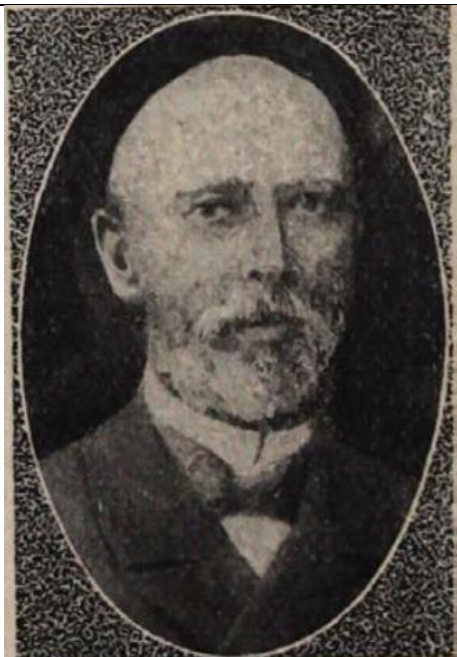

Megvalósult épületek épülettípusok szerint

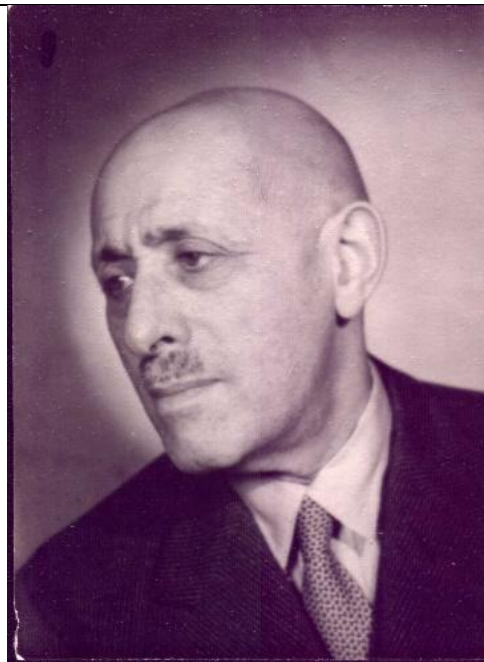

IX. 3 Illusztrációk

A Kőrössy-család: portrék és dokumentumok

1. királyhalmi Neumann Miksa

2. Kőrössy Albert Kálmán

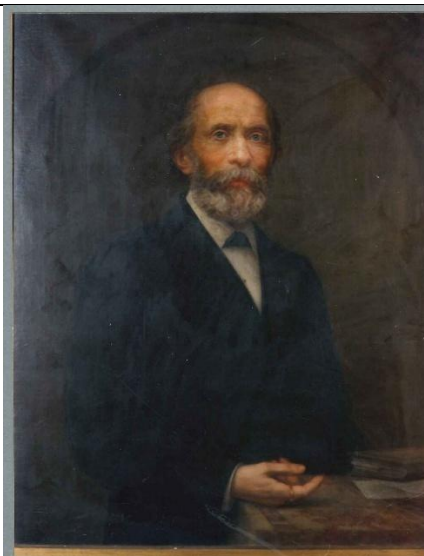
3. A királyhalmi Kőrössy-család címere

4. Az eredeti nemesi levél fotója

5. A Kőrössi-Neumann család sírja

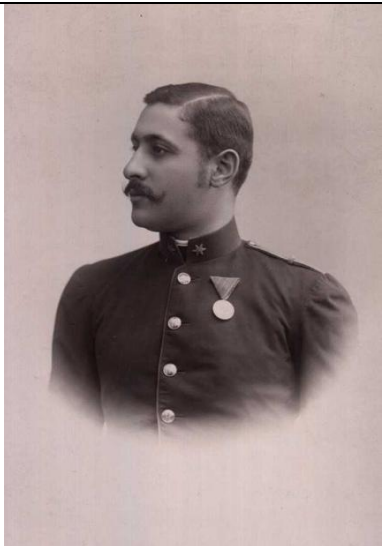
6. Dr. Pollák Henrik

7-8. Román Dóra Paula

9-10. Kőrössi Lili Julianna és Mária Fedóra

	
11. szántói Körösi József	12. Maerle Ilka
	
13. Román Aurél	14. Goldzieher Klára
	
15. Paul Rosenberg	16. Pablo Picasso: Mme Rosenberg et sa fille

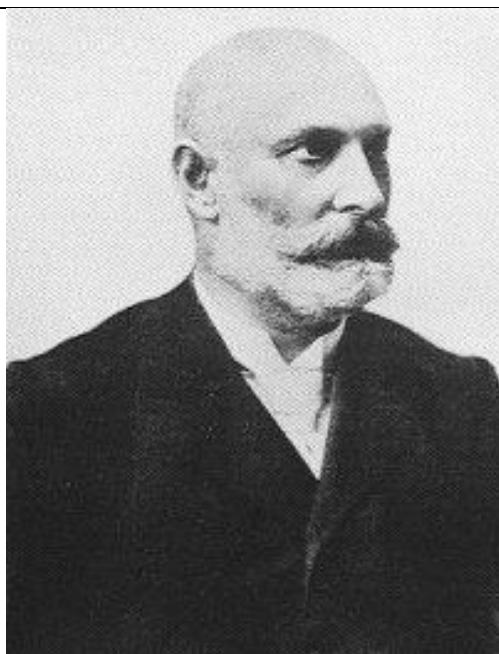
Mesterek és szakmai kapcsolatok

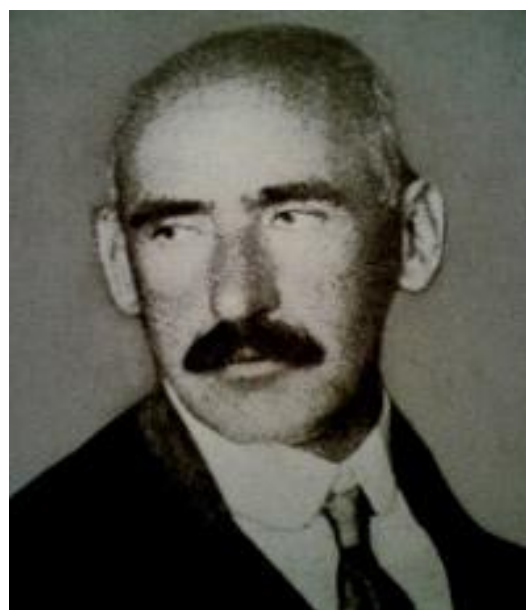
17. Friedrich von Thiersch

18. Martin Dülfer

19. Hauszmann Alajos

20. Sebestyén Artúr

BÁLINT ZOLTÁN MŰÉPÍTÉS.

JÁMBOR LAJOS MŰÉPÍTÉS.

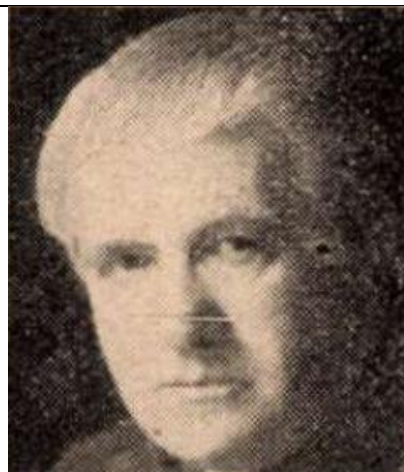
21. Bálint Zoltán és Jámber Lajos

22. Lechner Ödön

23. Pogány Mór

24. Kiss Géza

Korai művei a neobarokk szellemében

25. A müncheni Technische Hochschule gipszgyűjteménye

26. Thiersch: Eskü téri híd pályaterve

27-28. Thiersch: Igazságügyi-palota egykor és ma

29. New York-palota, Budapest

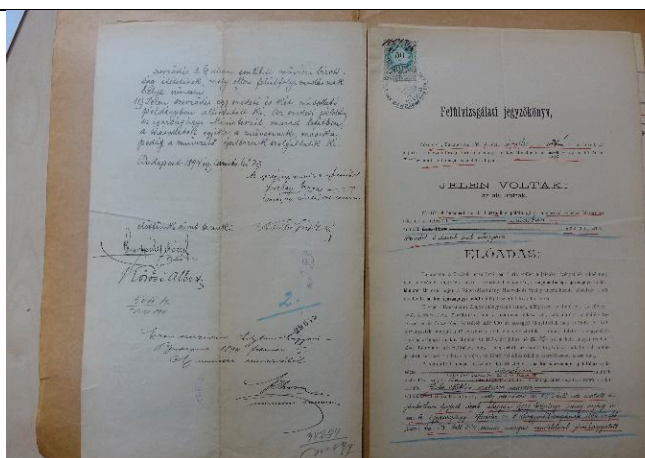

Kaufhaus am Westendplatz München,
Architekten: F. Thiersch, Prof. u. M. Daffner, Casselher,
II.

30. Bernheimer Áruház, München

31. Thiersch: bérház Münchenben

32. Kőrössy aláírása a Kúria építési dokumentumán

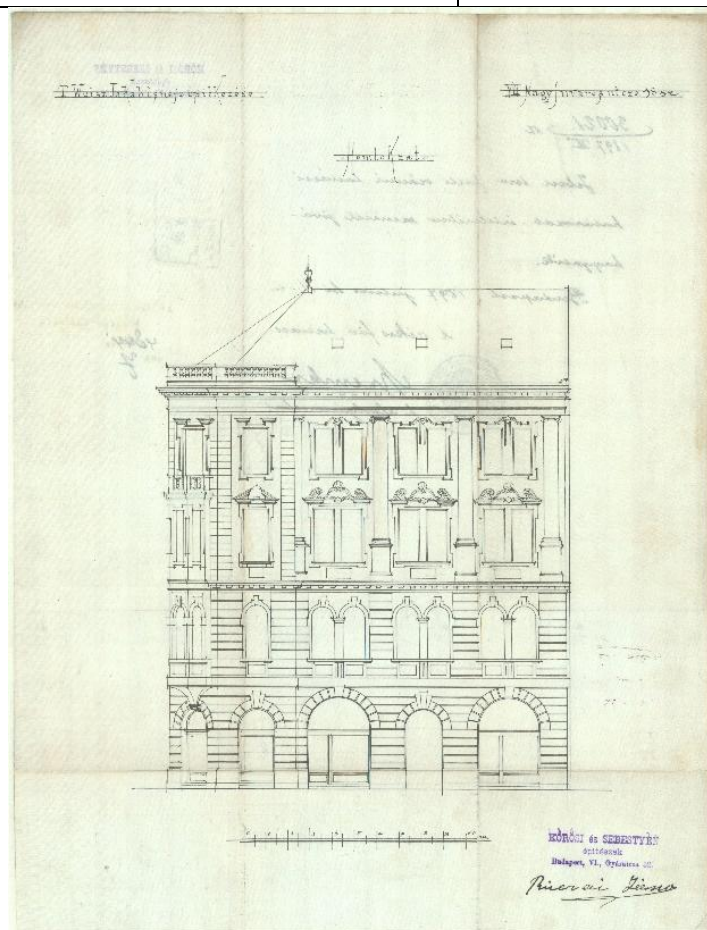
33. A Charitas székház pályaterve

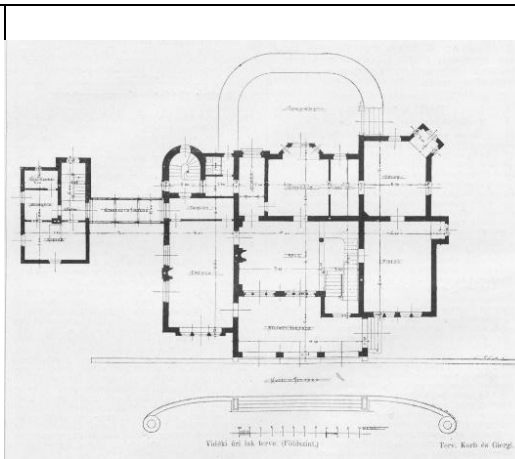
34. Pollák Jakab bérháza a háttérben

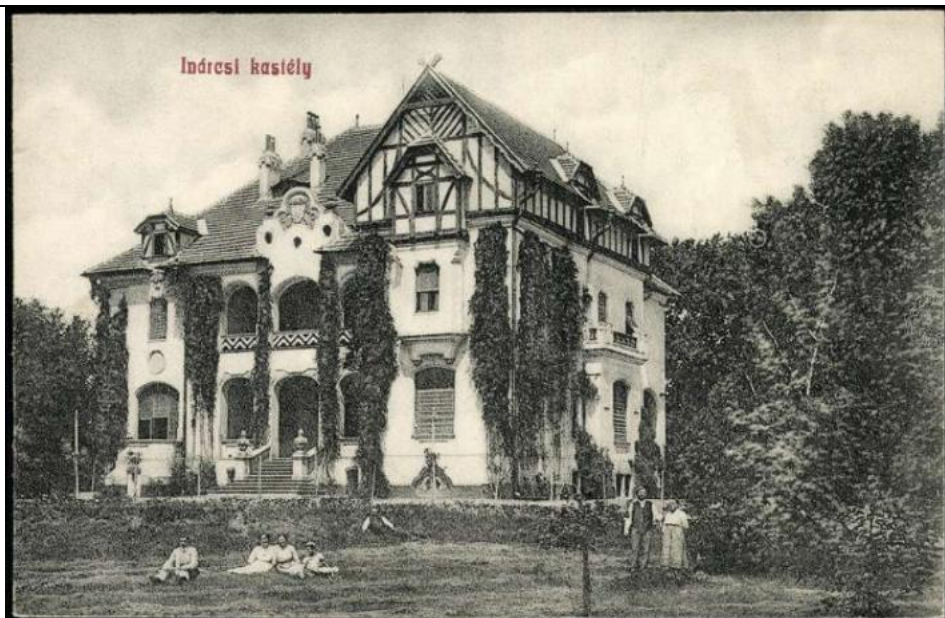
35. Pollák Jakab bérháza

36. Weisz Jakab bérházának homlokzati terve

37-38. A Tolnay-kúria tervei (Korb és Giergl)

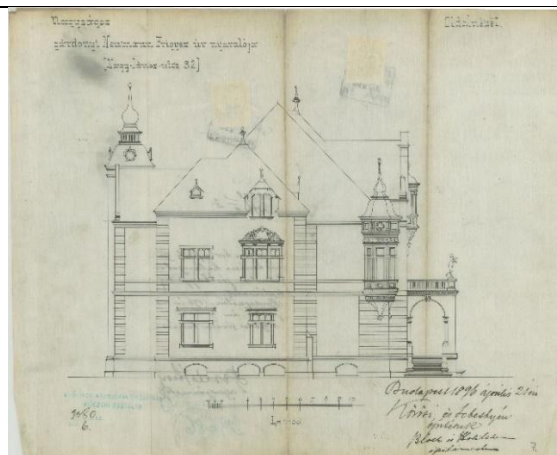
39. A megvalósult Tolnay-kúria

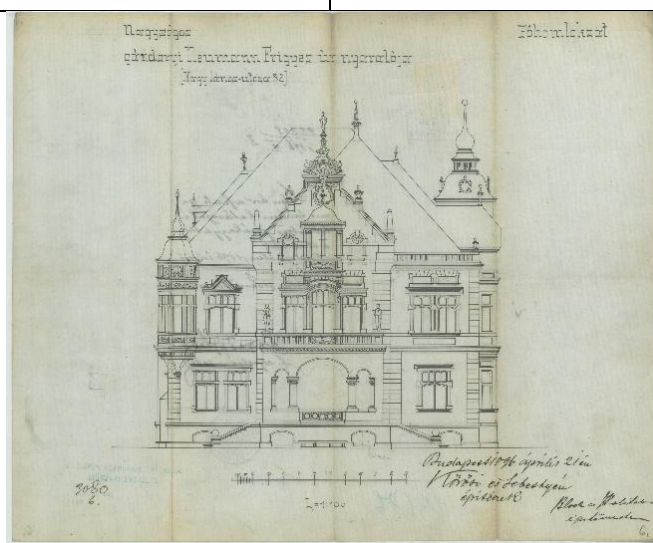
40. A kúria szociális otthonként

41. A budavári palota ideiglenes irodájának terve

42. Neumann Frigyes villája, nyugati homlokzat

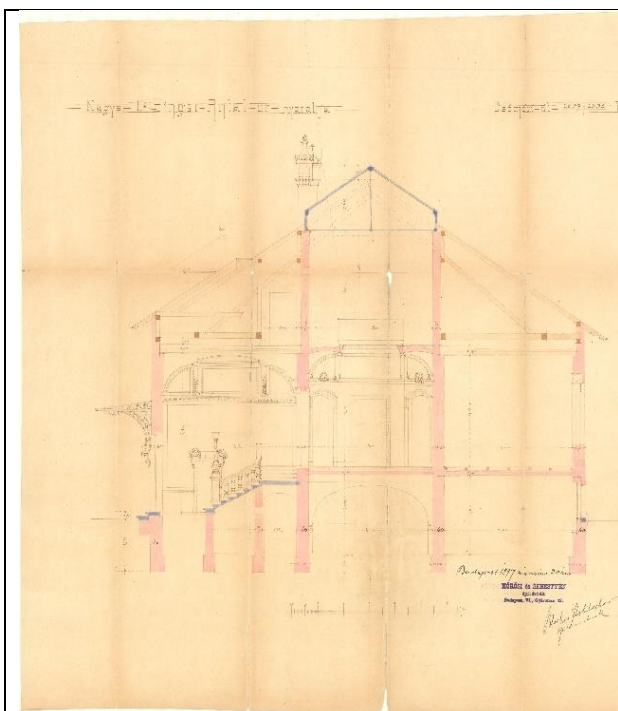
43. Neumann Frigyes villája, főhomlokzat

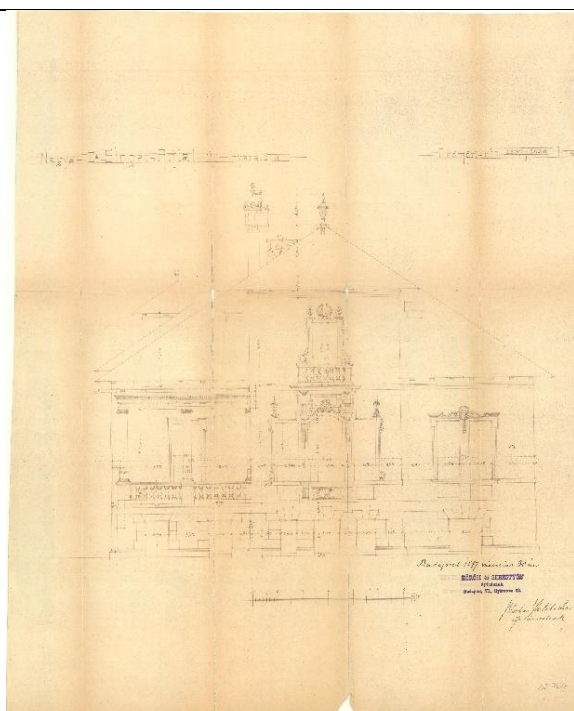
44. Neumann Frigyes villája napjainkban

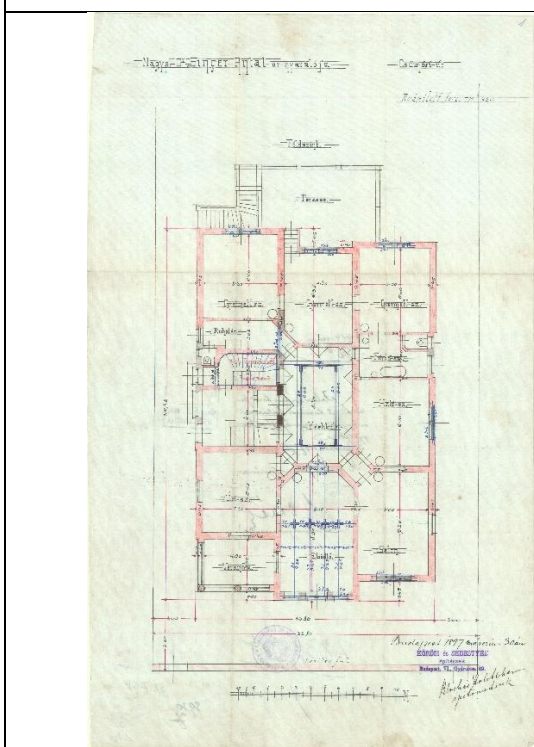
45. Részlet: Neumann Frigyes villája

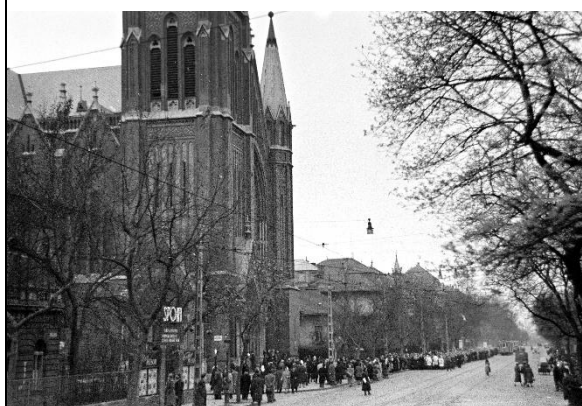
46. Gárdonyi Antal nyaralója, metszet

47. Gárdonyi Antal nyaralója, homlokzat

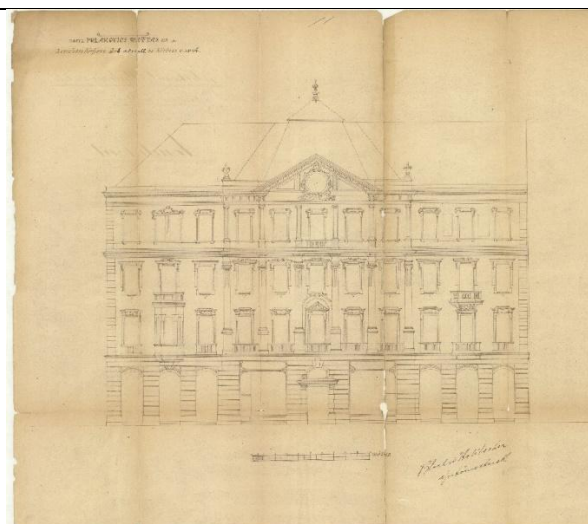
48. Gárdonyi Antal nyaralója, alaprajz

49. A villa a domonkos rendi templom mögött

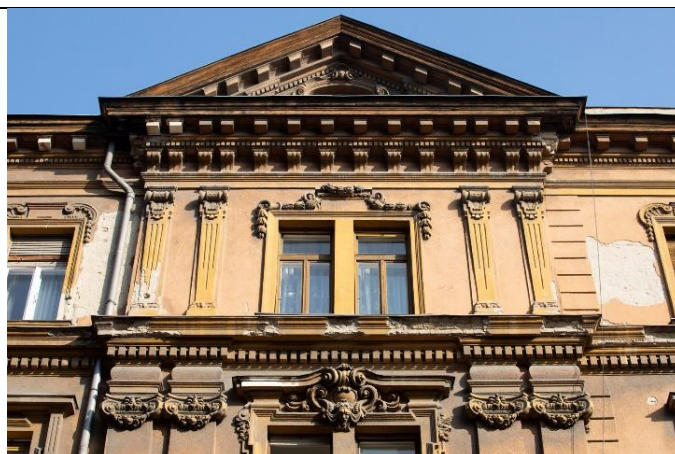
50. Polákovits-bérház: földszinti alaprajz

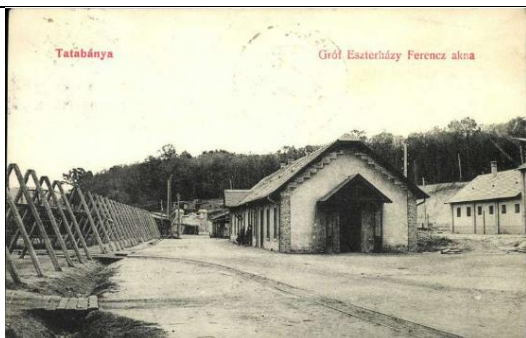
51. Polákovits-bérház: főhomlokzat

52. Polákovits Máttyás bérháza napjainkban

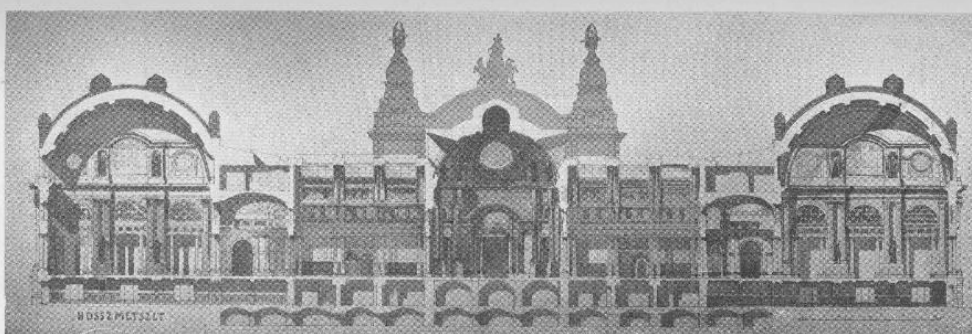
53. Polákovits-bérház, részlet

54-55. A tatabányai telep épületei

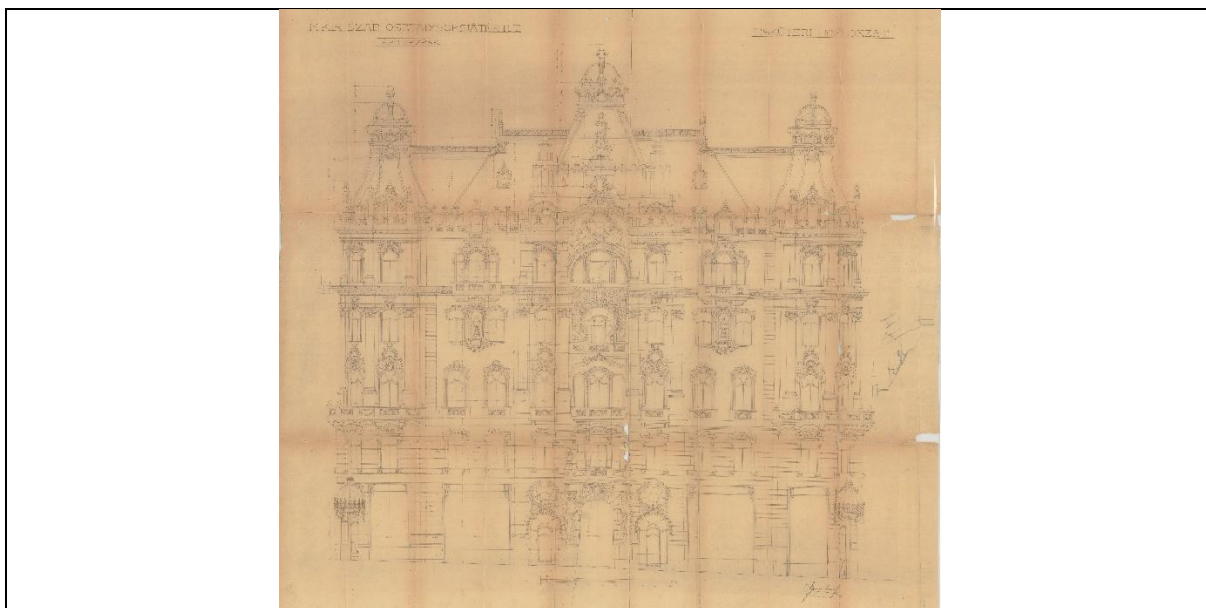
56. Homok téglagyár Tatabányán

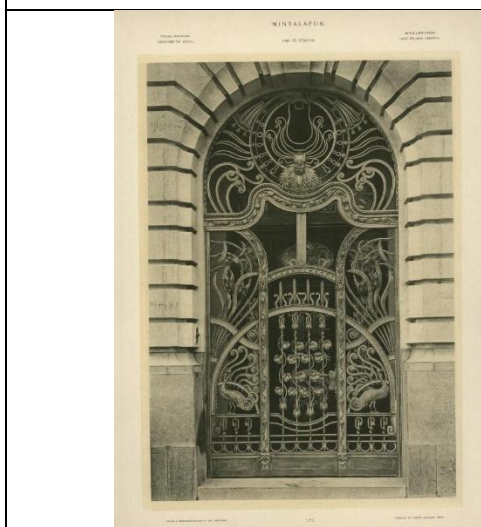
5. sz. Jelige : Lux. — III. díj.

Bálint, Jámbor és Körösi, Budapest.

57. A tőzsdepalota pályaterve: metszet és főhomlokzat

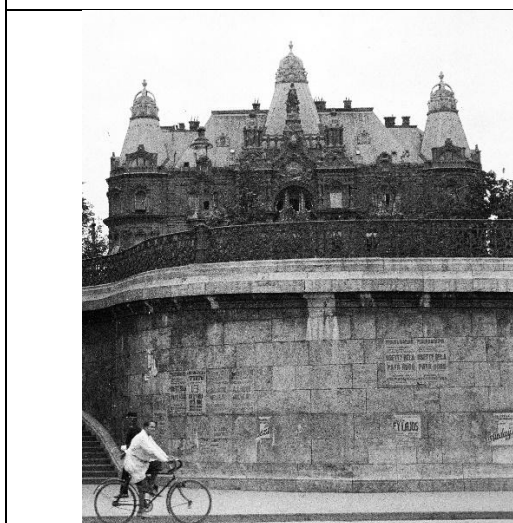
58. Az Osztálysorsjáték-palota homlokzati terve

59. A kovácsoltvas kapu egykor

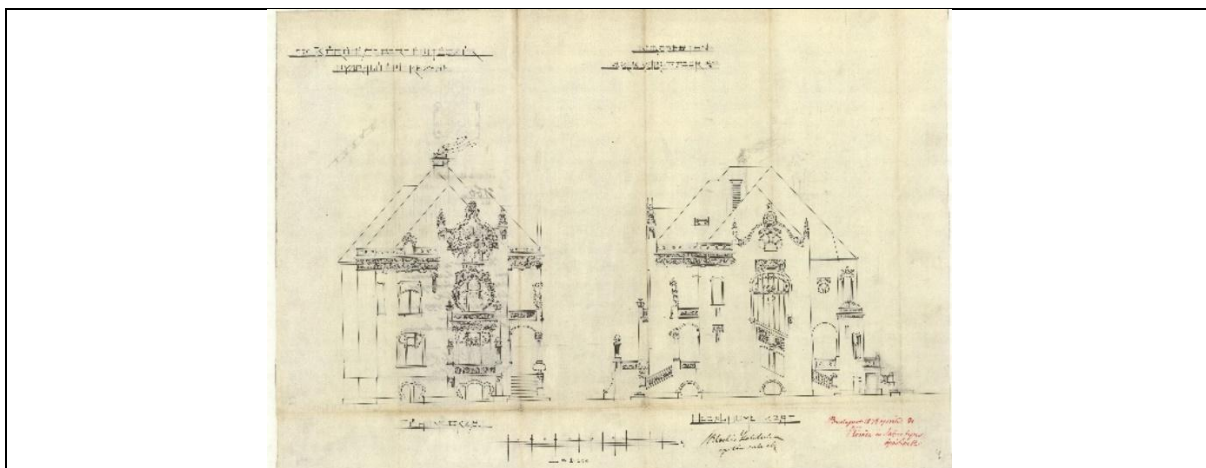
60. Felvétel építés közben

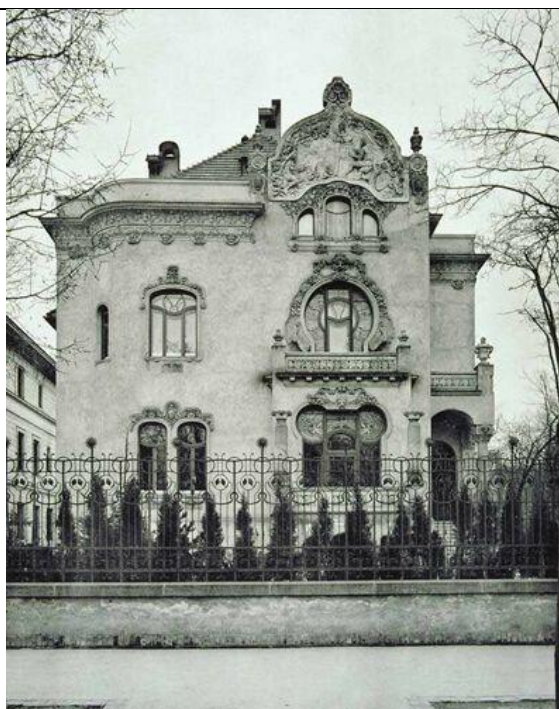
61. A két világháború között...

62. ...és a második világháborús károk után

63. A Kőrössy-villa fő- és oldalhomlokzati terve

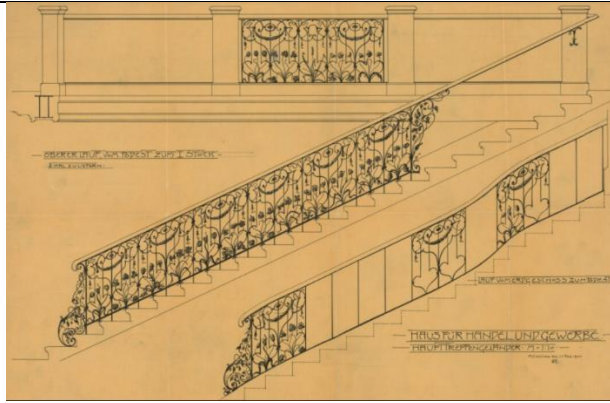
64-65. Az épület egykor és ma

66. Oromzati dísz Művészet allegóriáival

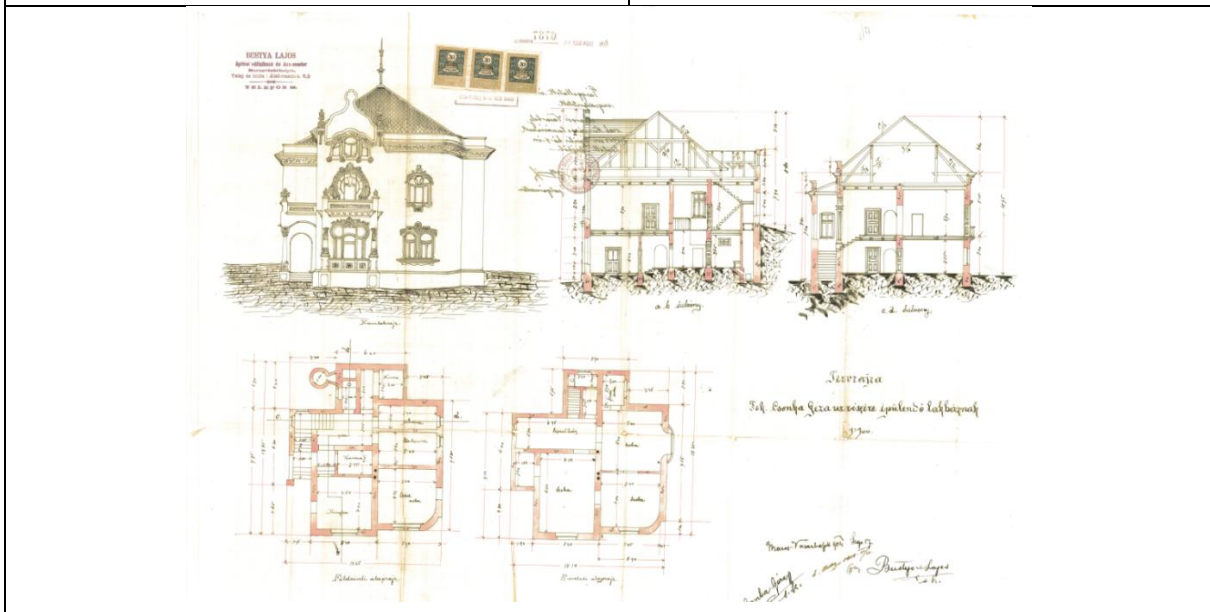
67. A lépcsőház napjainkban

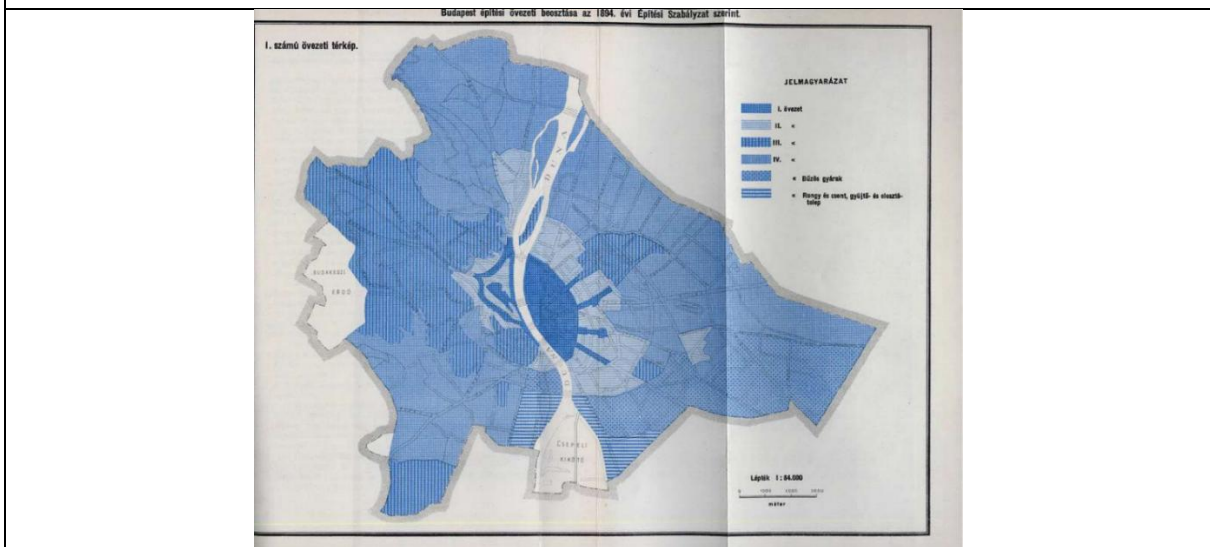
68. A müncheni Kereskedelmi és Iparkamara székházának főlépcsőházi terve

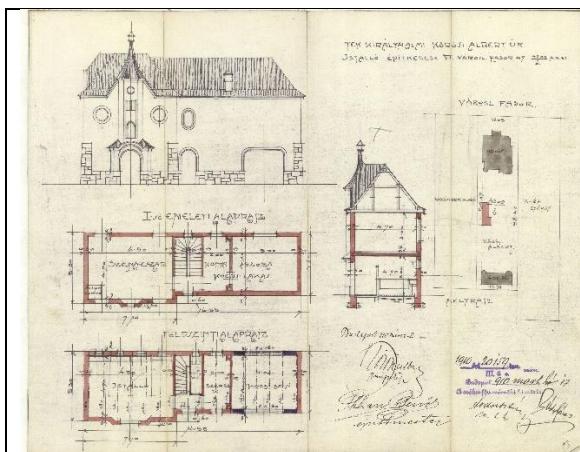
69. A müncheni Hösslin-villa lépcsőházának színes terve

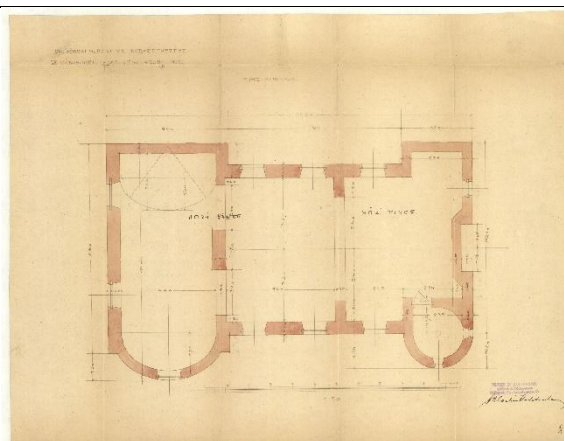
70. A marosvásárhelyi Csonka-villa terve

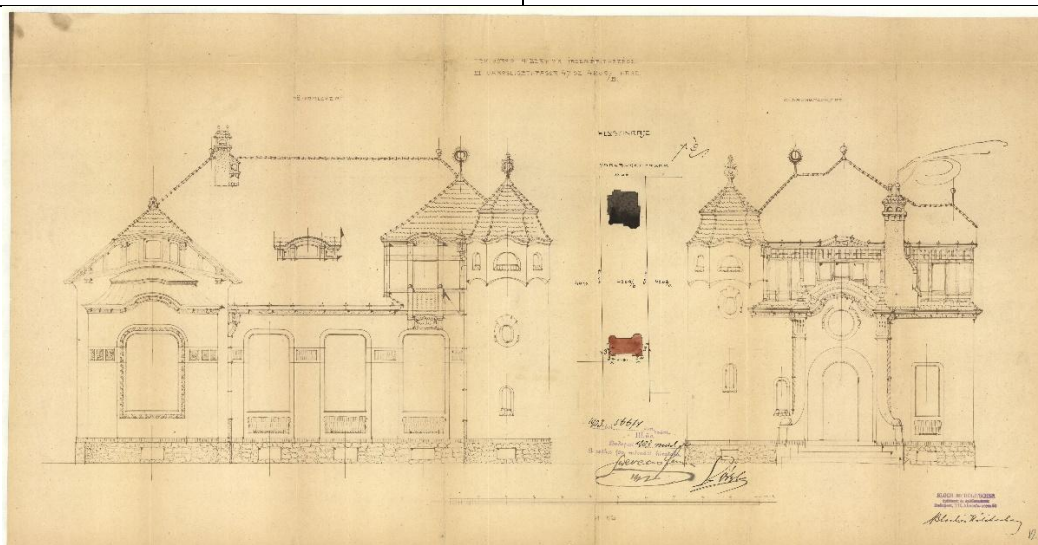
71. Az 1894. évi budapesti építési szabályzat övezeti térképe

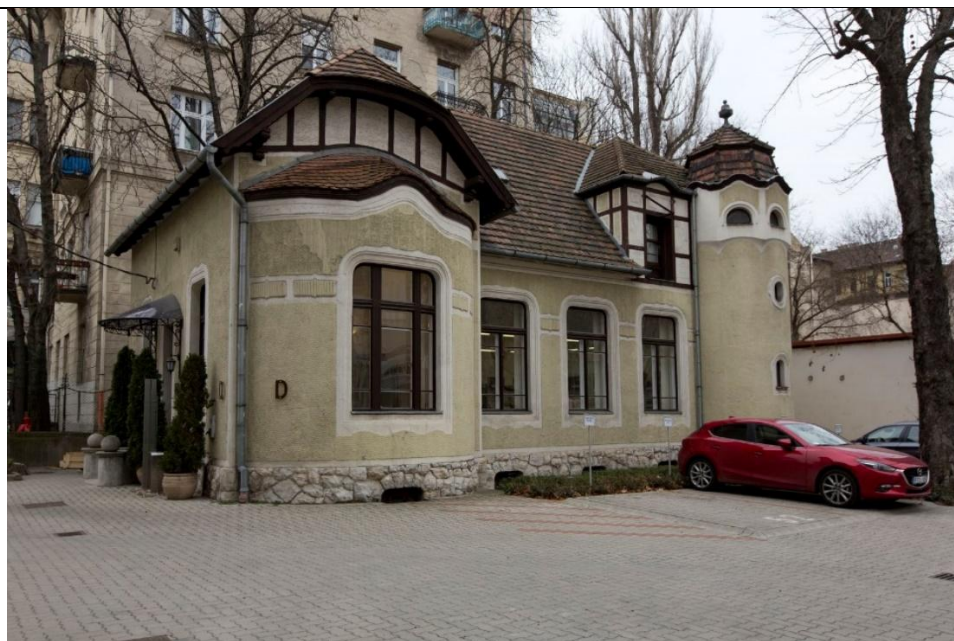
72. Az istálló engedélyezési terve

73. Az iroda földszint alaprajza

74. Az iroda homlokzati terve

75. Az épület napjainkban

A Jugendstil Németországban

Villa in Dresden, Stübellee 21.
Architekt: Peter Otto, Dresden.
76. Architekturfotografie von W. Bickel

76. Drezda: Stübellee 21. (elpusztult)

77. München: az Allgemeine Zeitung épülete

78. München: Gedonstrasse 4-6, műterem

79. A műterem napjainkban

80. München: a Bechtolsheim-villa lépcsőháza

81. A villa napjainkban

82. Stuttgart: Alexanderstrasse 94.

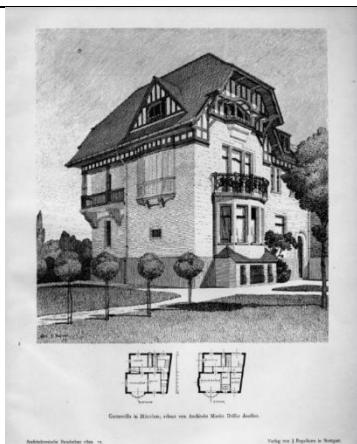
83. Stuttgart: Zimmermannstrasse 4.

84. Cottbus: Schillerstrasse 48.

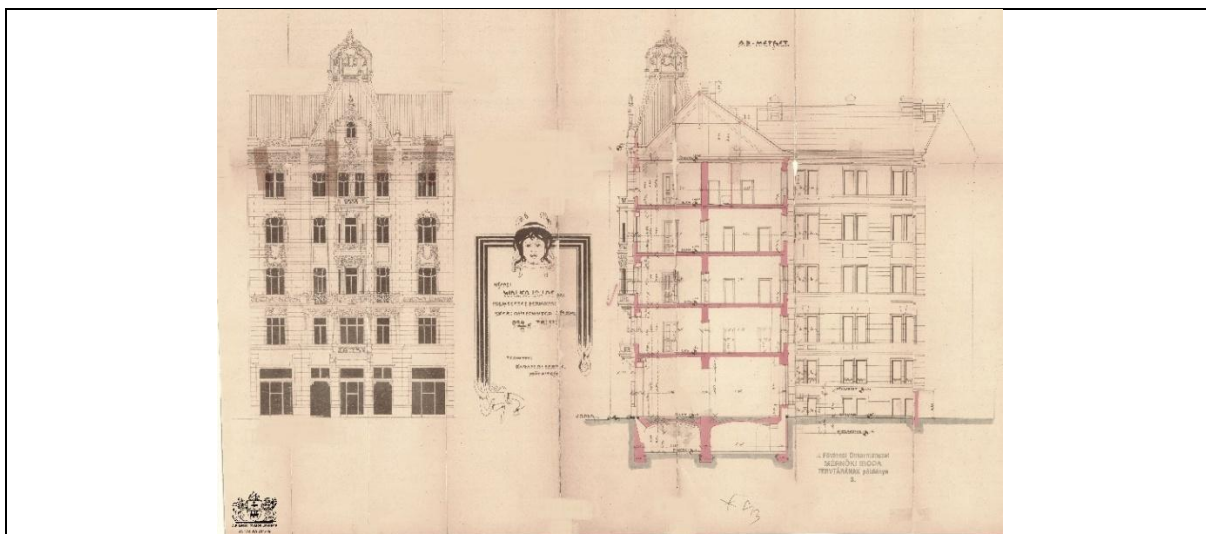
85. Karlsruhe: Kaiserstrasse 144.

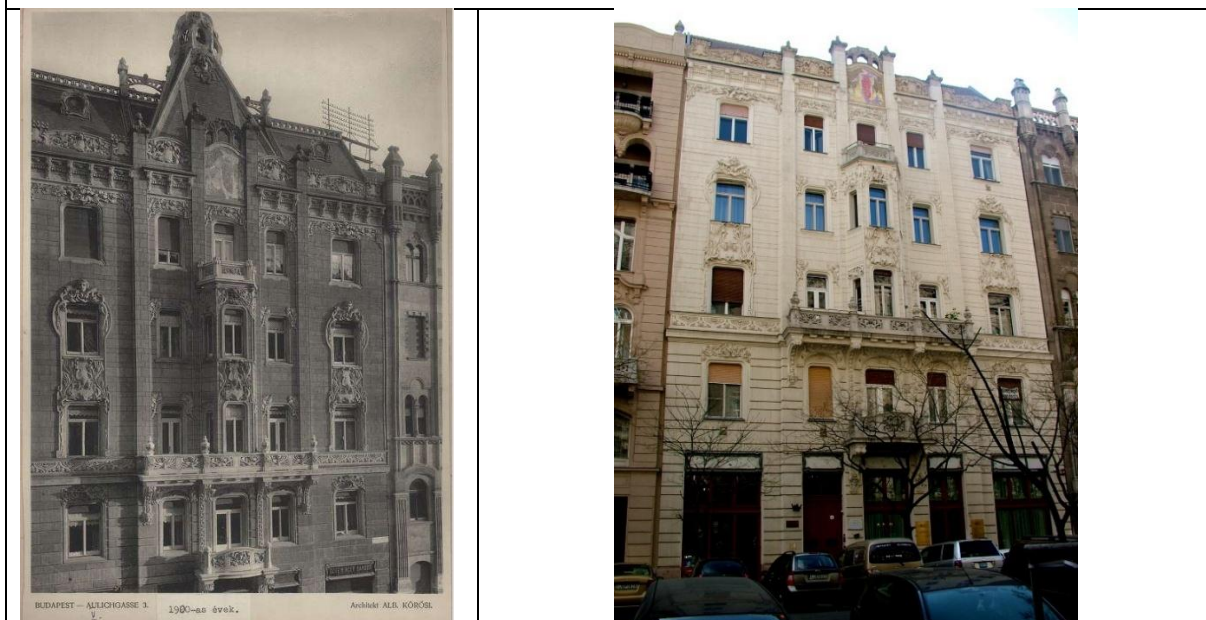
86. Martin Dülfer által tervezett villa, 1899

87. Hanns Schlicht által tervezett nyaraló, 1902

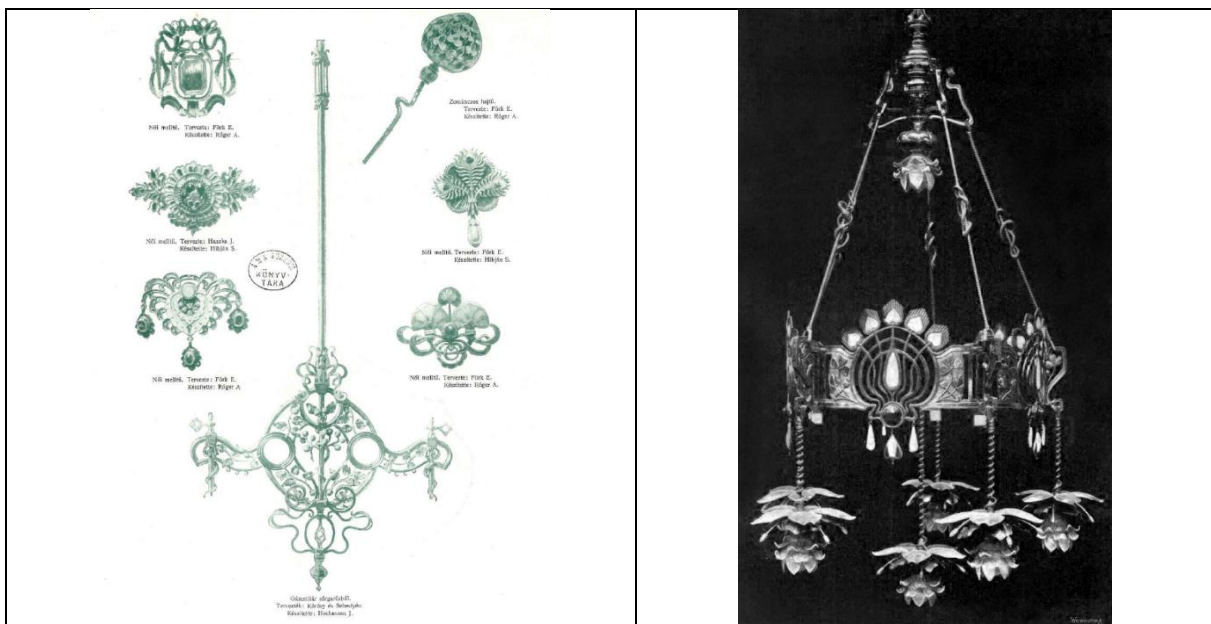
88. A Walko-ház homlokzati terve és hosszmetsete

89-90. Az épület egykor és ma

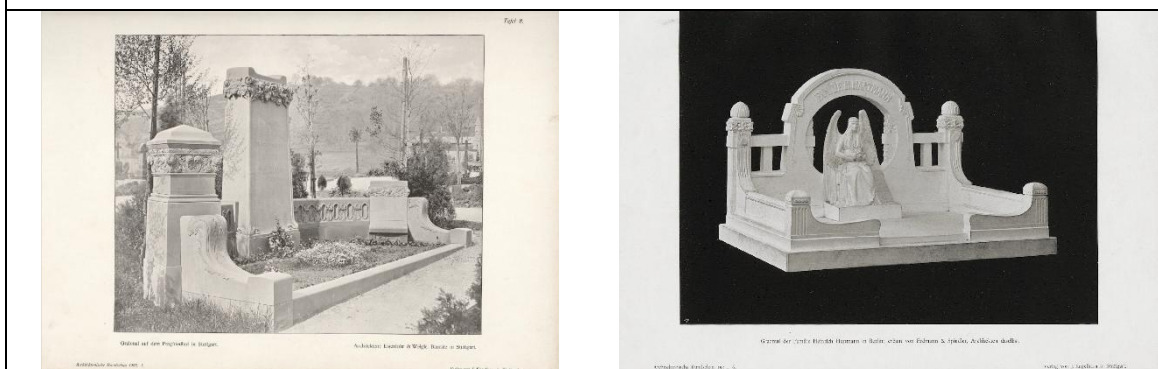
91-92. Az oromzatdísz terve és a megvalósult kompozíció napjainkban

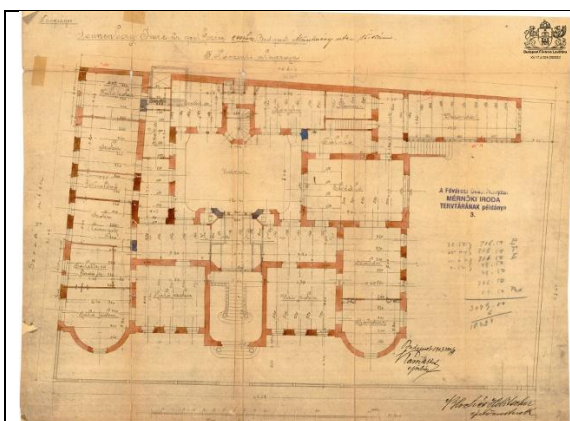
93-94. Kőrössy Albert által tervezett csillárok

95-96. A Madarassy-Beck család síremléke a Salgótarjáni úti temetőben

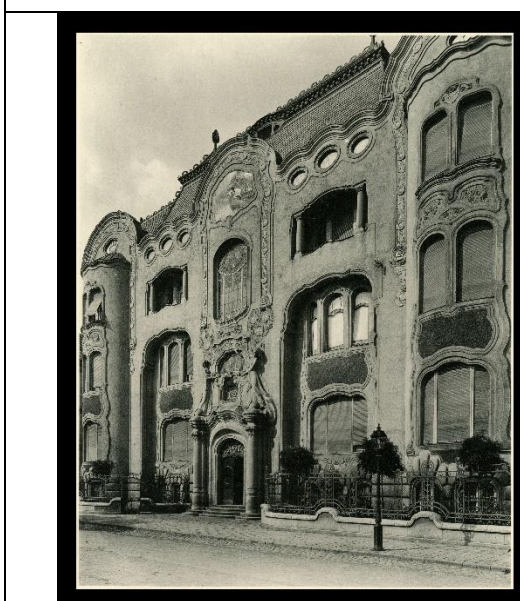
97-98. Az Architektonische Rundschauban megjelent németországi síremlékek

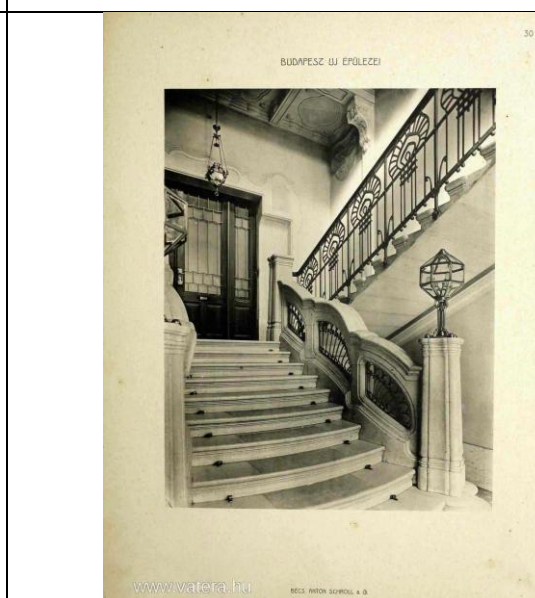
99. A Sonnenberg-ház alaprajza

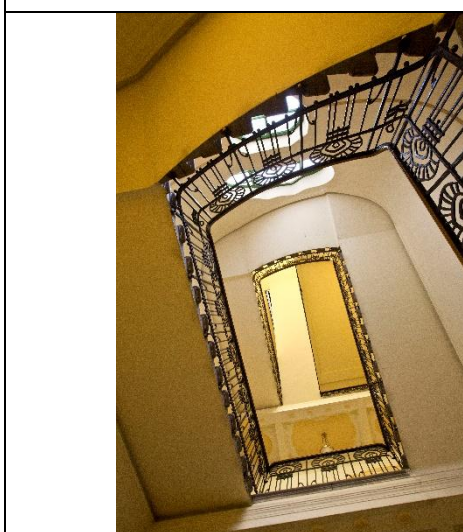
100. Az épület napjainkban

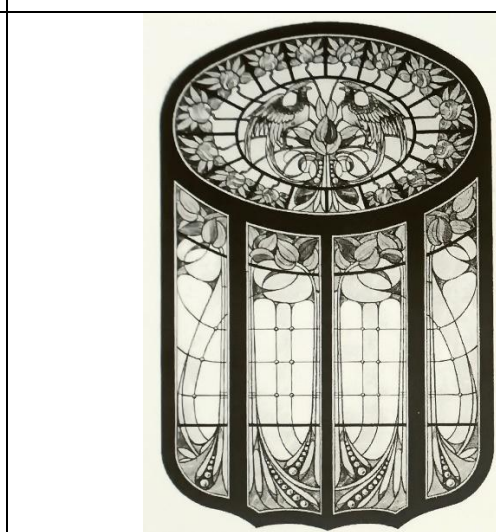
101. Az épület egykor

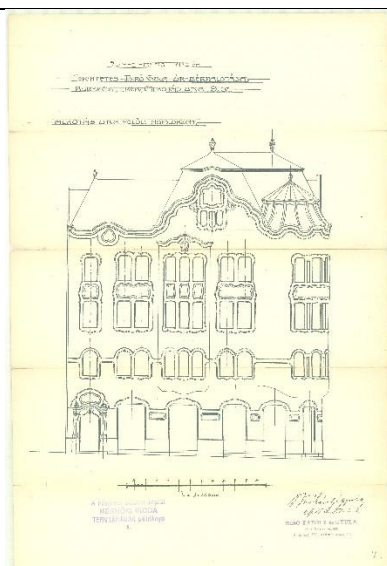
102. A lépcsőház egy korabeli kiadványban

103. A lépcsőház napjainkban

104. Az ólmozott üvegablak terve

105. Az Alkotás utcai házak homlokzati részlete

106. Az épület 1960-ban

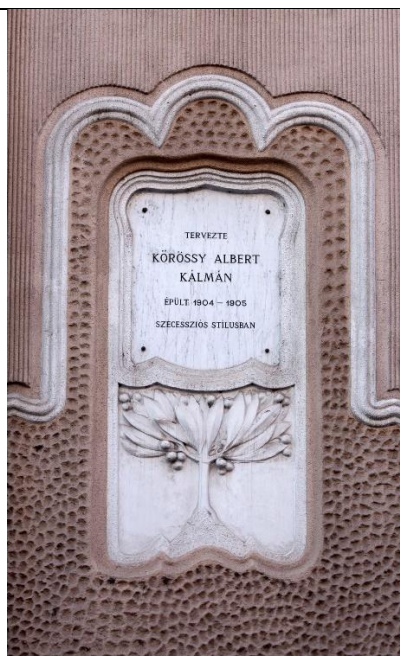
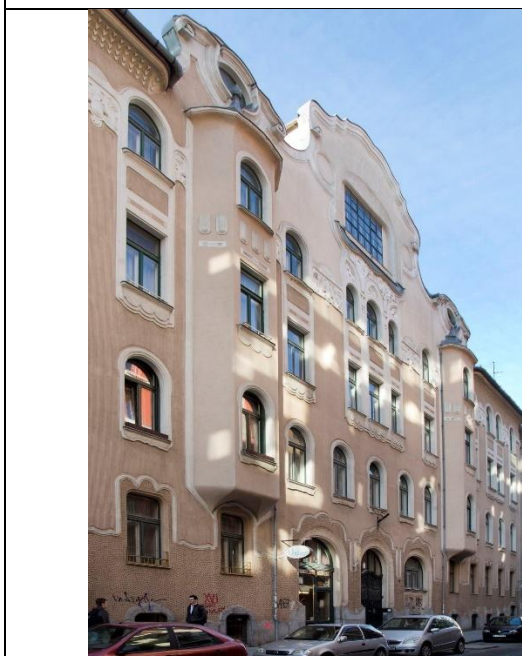
107. A kapu egykor

108. Az épületek napjainkban

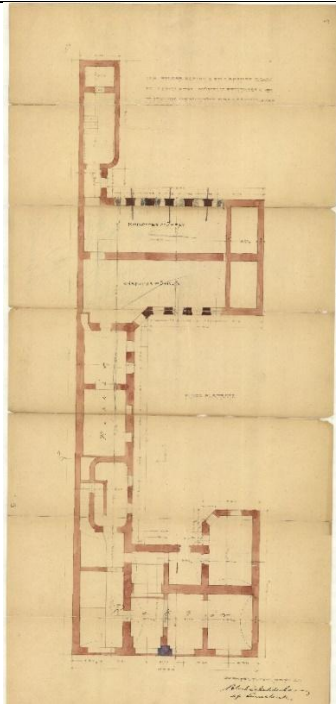
109. A Gonda-ház az 1900-as években

110-111. A bérház és műterem napjainkban

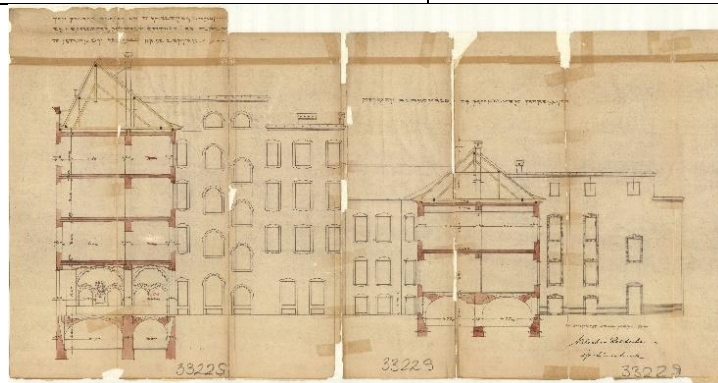
112-113. Részletek a lépcsőházban

114. Az István utcai bérház alaprajza

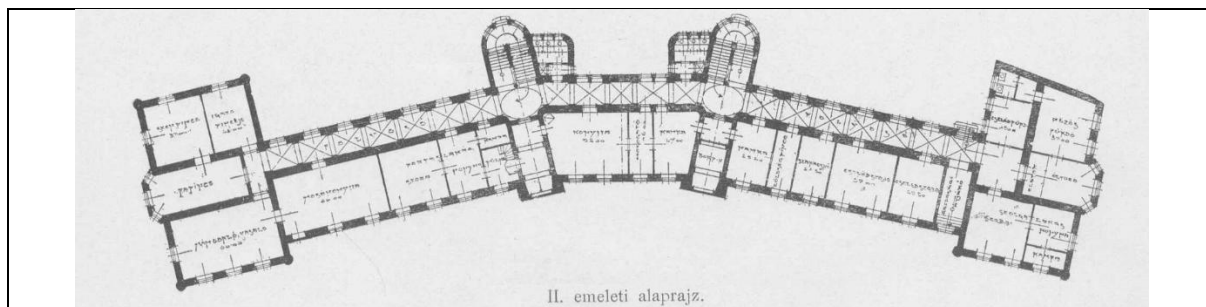
115. A bérház napjainkban

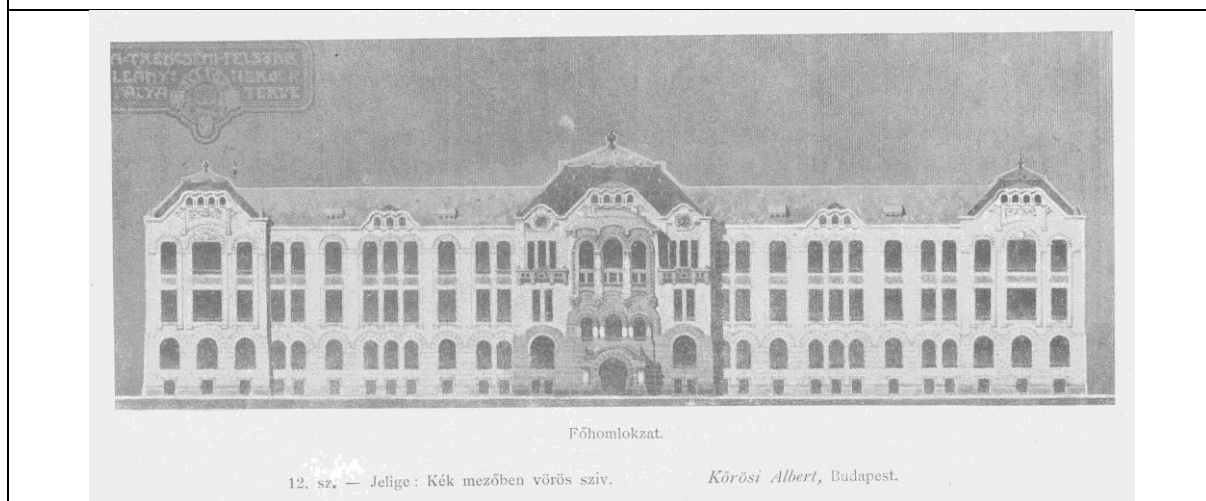
116. Az épület hosszmetzeti rajza

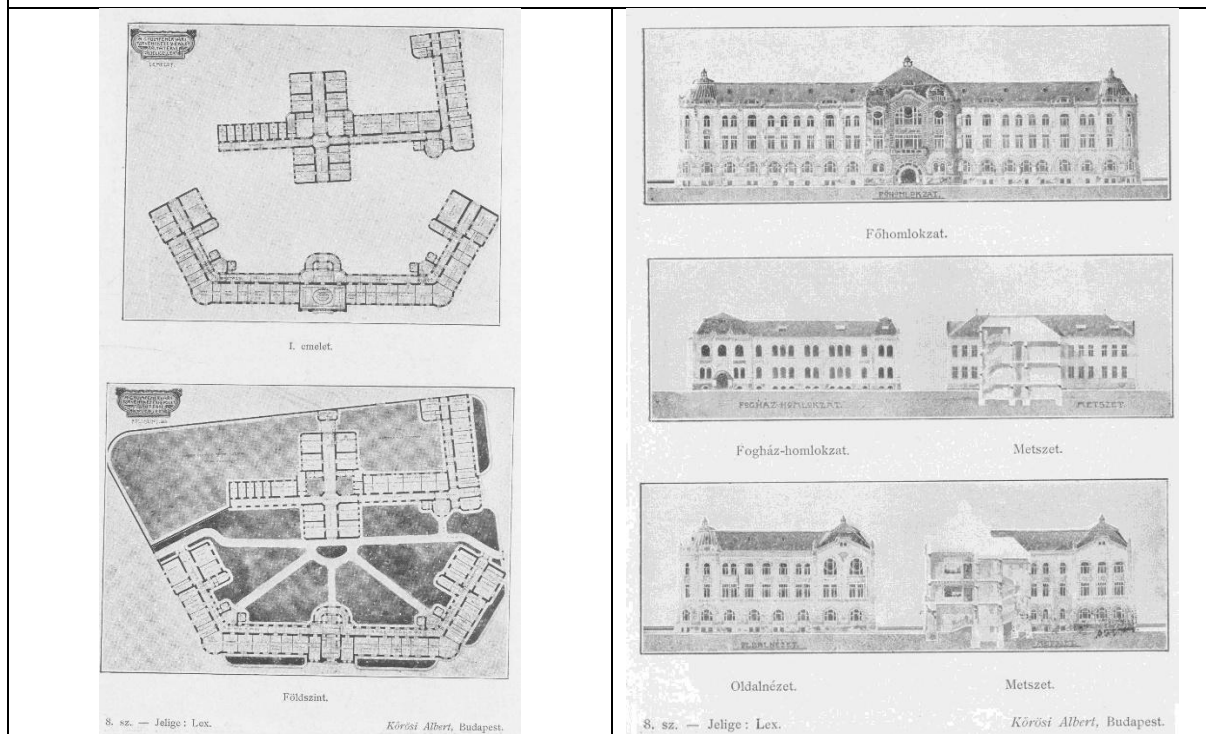
117. Részlet a homlokzatról

118. A trencsényi leányiskola pályaterve, alaprajz

119. A trencsényi leányiskola pályaterve: homlokzati rajz

120-121. A gyulafehérvári törvény törvényszéki palota és fogház pályaterve

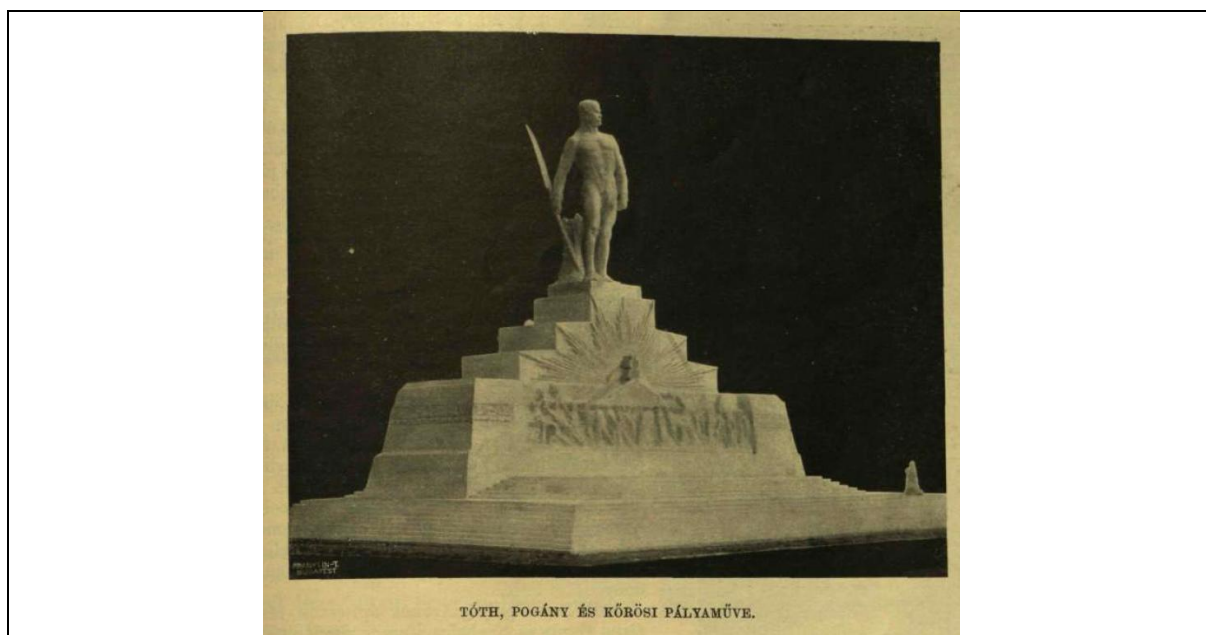
122-123. A Philanthia virágüzlet eredeti megjelenése és átalakítva az 1930-as években

124-125. Az üzleti napjainkban és a portál egy részlete

126. Márk Lajos egyik festménye a belsőben

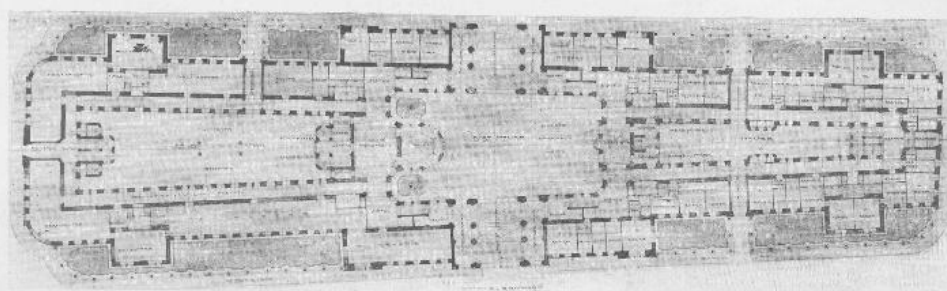
127. A Szabadság-szobor pályaterve

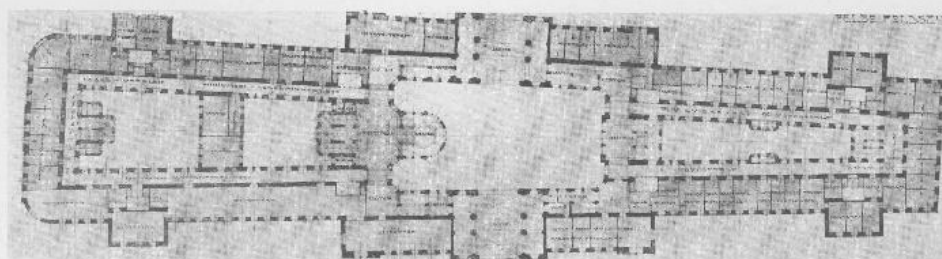
128-129. A Kossuth-szobor pályaterve és Körössy Albert cikke

130. A kultuszminisztérium épületének pályaterve

Alsó földszinti alaprajz.

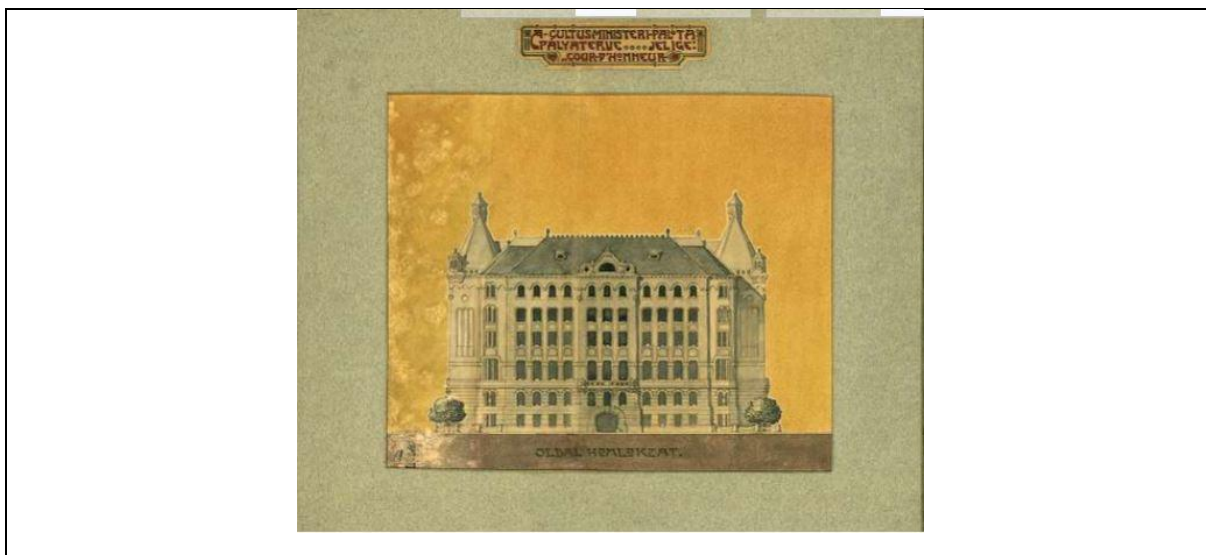

2. sz. — II. dfj. — Jellege : Cour d'honneur.

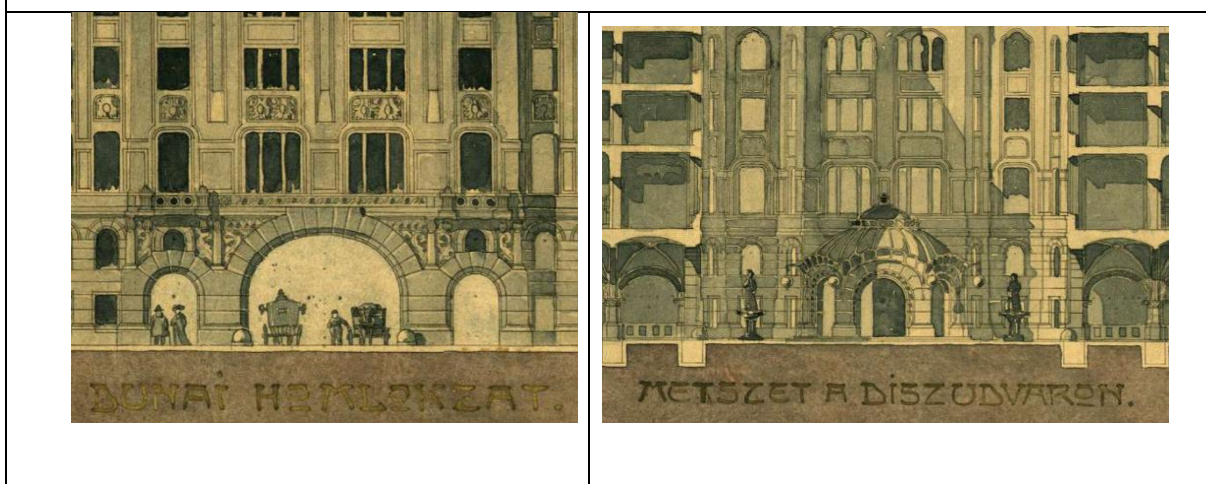
Felső földszinti alaprajz.

Lechner és Körösy, Budapest.

131. Alaprajzok

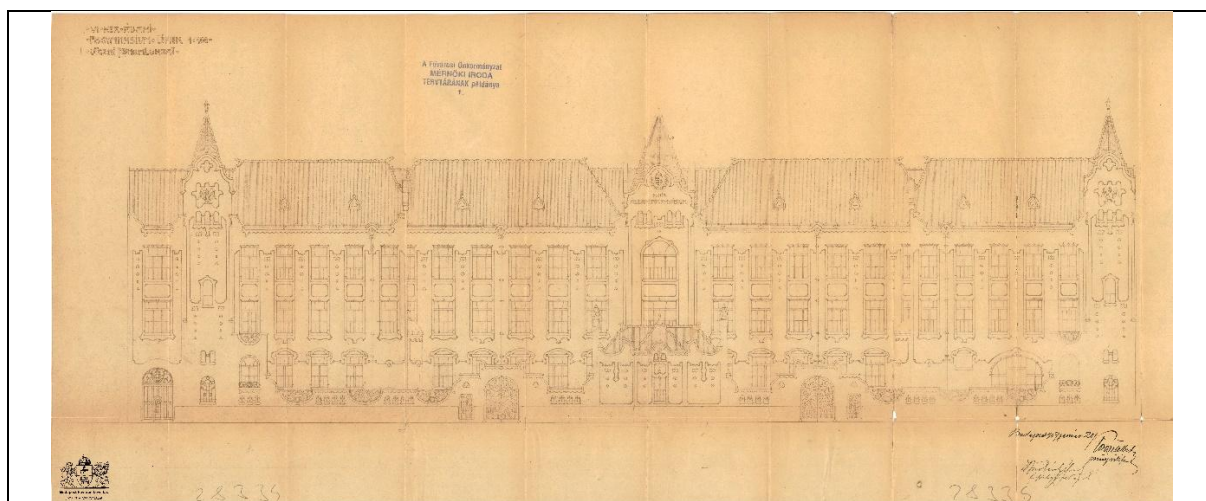
132. Oldalhomlokzati rajz

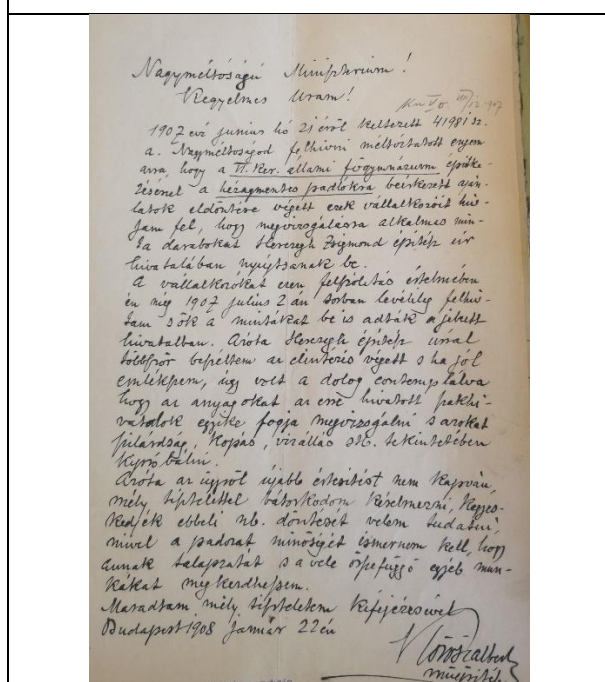
133-134. Részletek

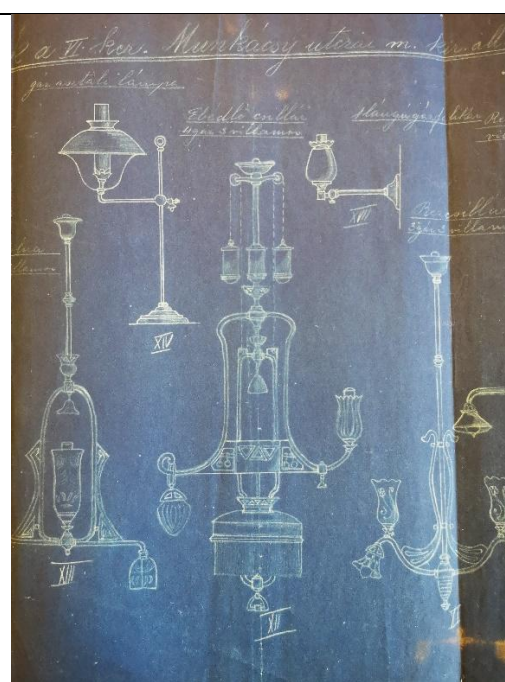
135. A marosvásárhelyi gimnázium pályaterve

136. A IV. kerületi főgimnázium módosított terve

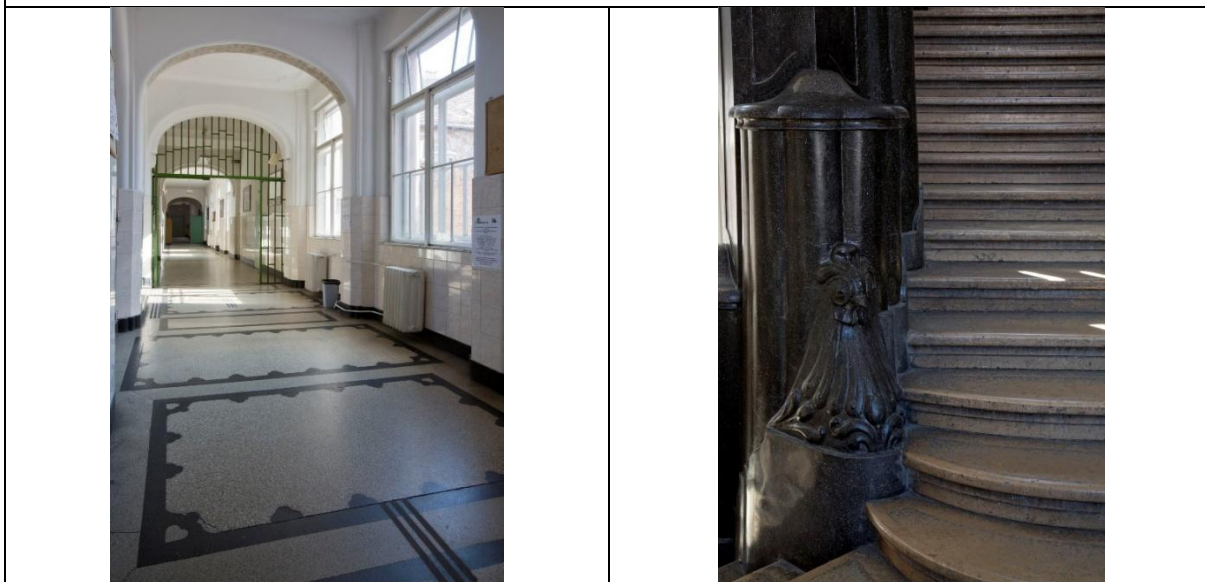
137. Körössy Albert levele a kultuszminisztériumnak

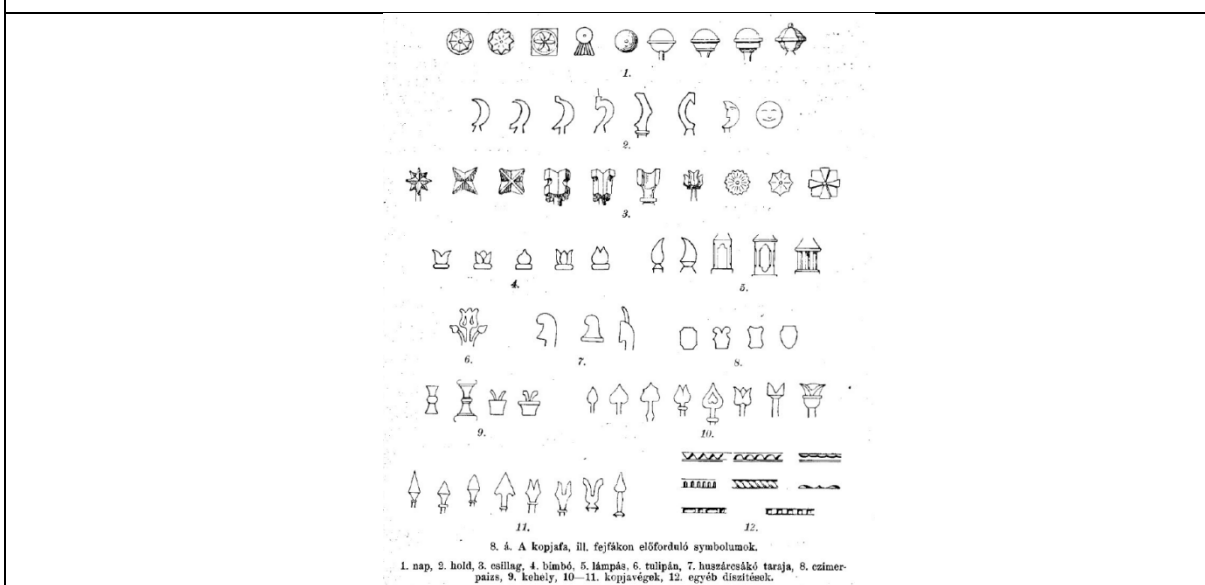
138. Holitscher Zsigmond lámpatervei

139. Az iskolaépület napjainkban

140-141. A lépcsőház és részletei napjainkban

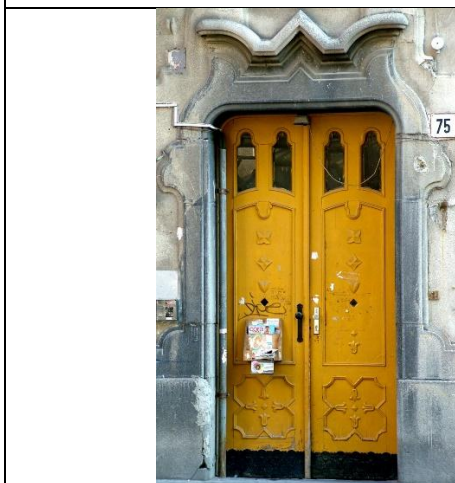
142. Szinte Gábor Kopjafák (temetőfejfák) a Székelyföldön tanulmányának illusztrációja

143. A Szondi utcai bérház homlokzati terve

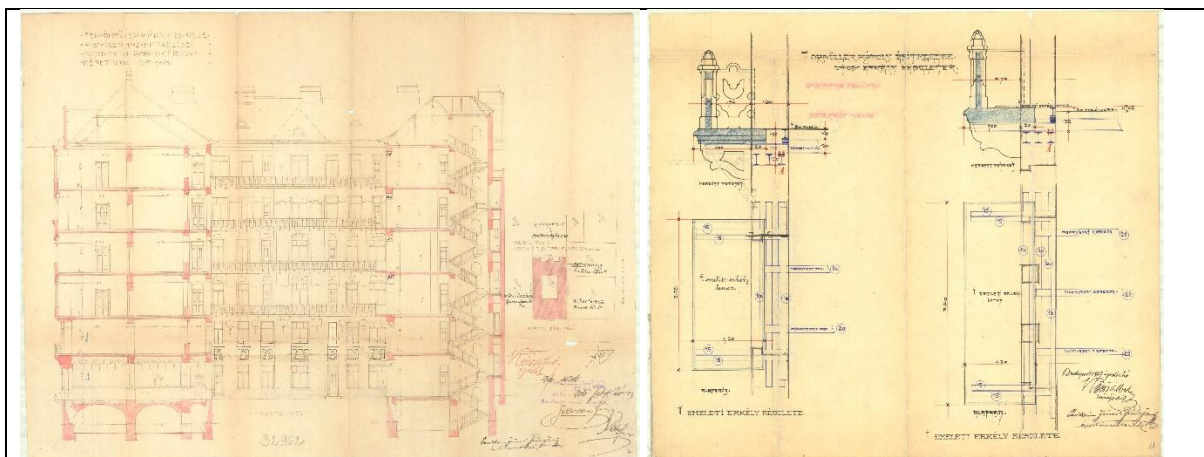
144. Az épület napjainkban

145. Az épület bejárati kapuja

146. Homlokzati részlet napjainkban

147-148. Az Ohmüller-bérháza hosszmetsete és az erkély terve

149. Az épület egykor

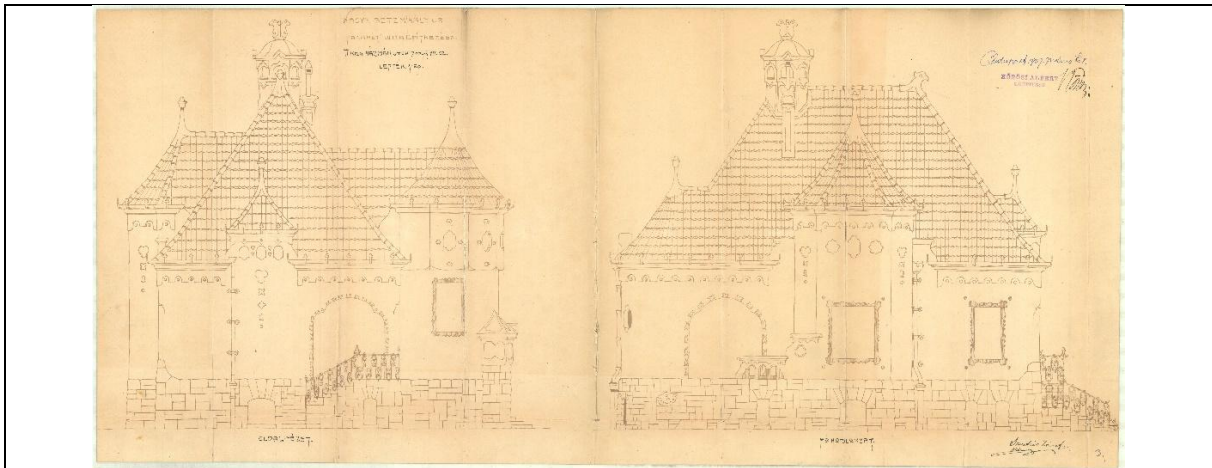
150. Az épület napjainkban

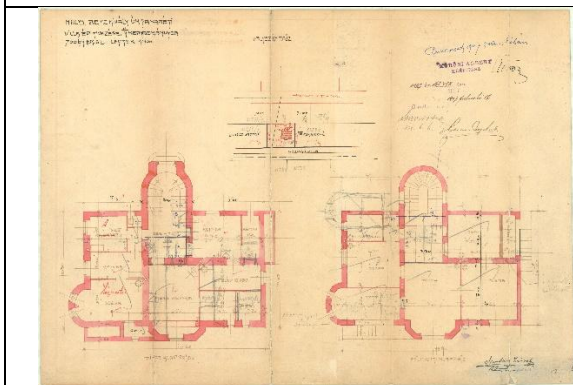
151. A belső udvar részlete

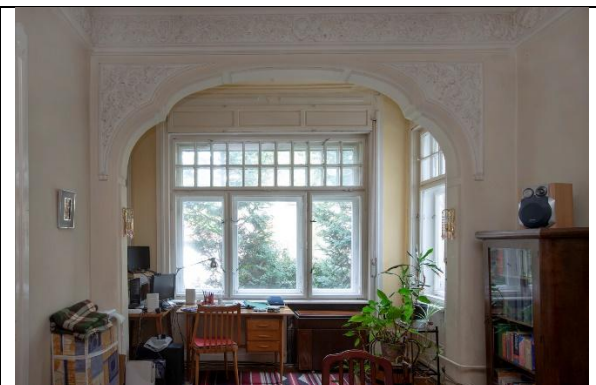
152. A vesztibül

153. A Betz-ház homlokzati rajza

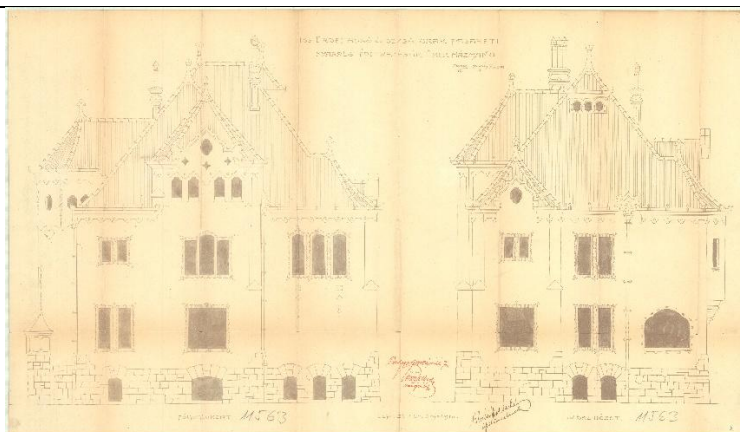
154. A villa alaprajza

155. Az enteriőr napjainkban

156. Az épület napjainkban

157. Az Erdő-villa homlokzati rajza

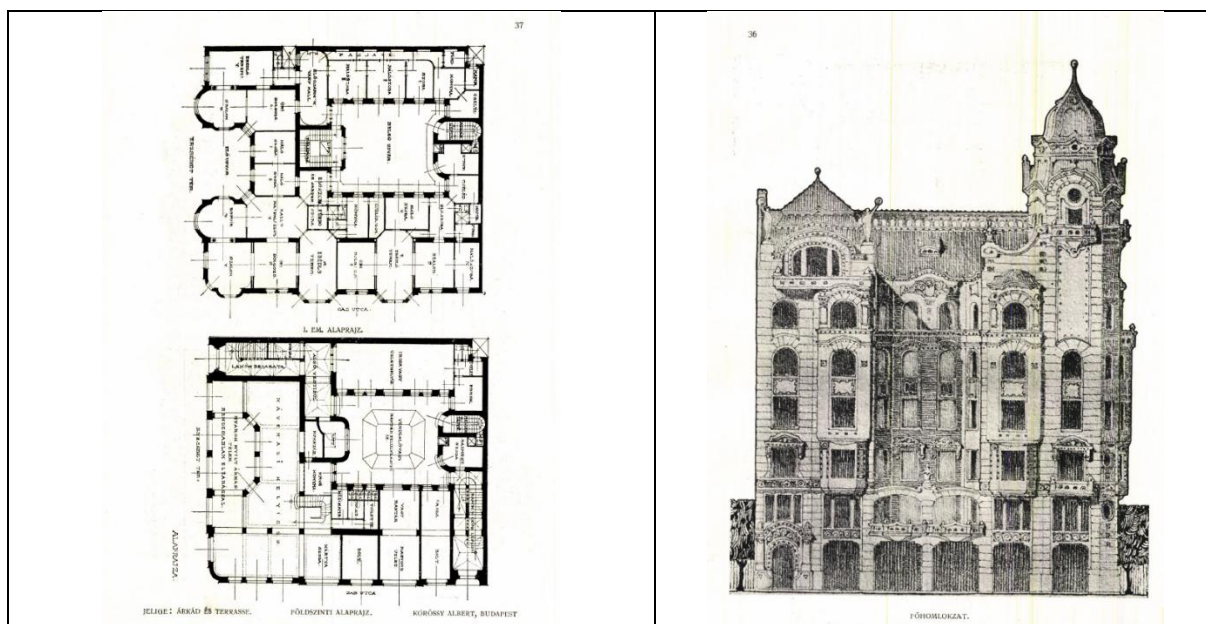
158. Az épület napjainkban

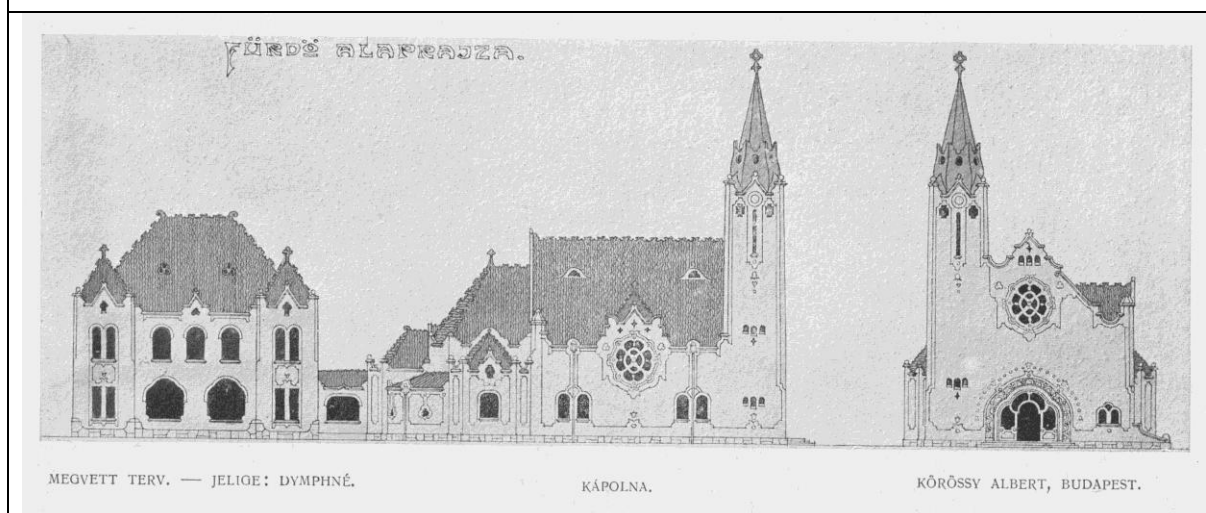
159. Lépcsőházi ablak

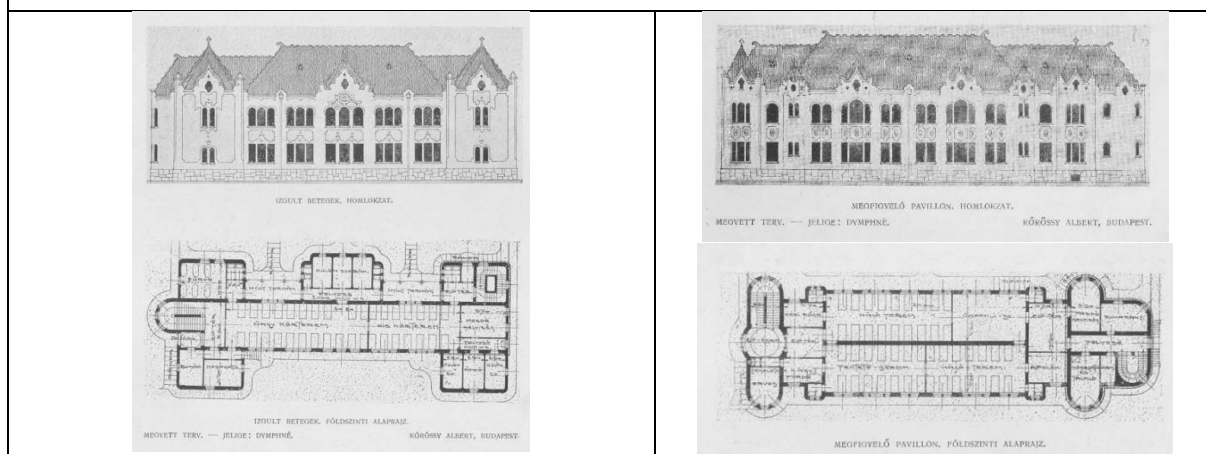
160. Loggia

161-162. A Mocsonyi-bérpalota földszinti és emeleti alap- és homlokzati rajza

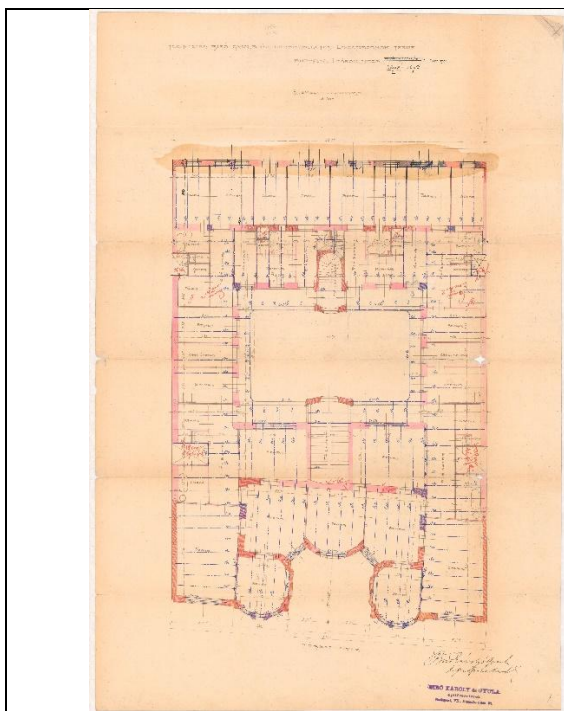

163. A kecskeméti elmeógyógyintézet kápolnájának terve

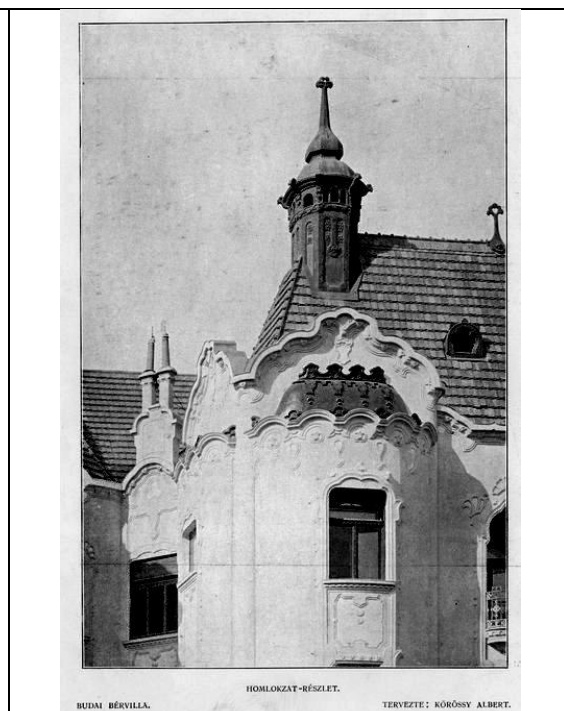

164. Az „izgult betegek” pavilonjának tervei

165. A megfigyelő pavilon tervei

166. A Török utcai bérház emeleti alaprajza

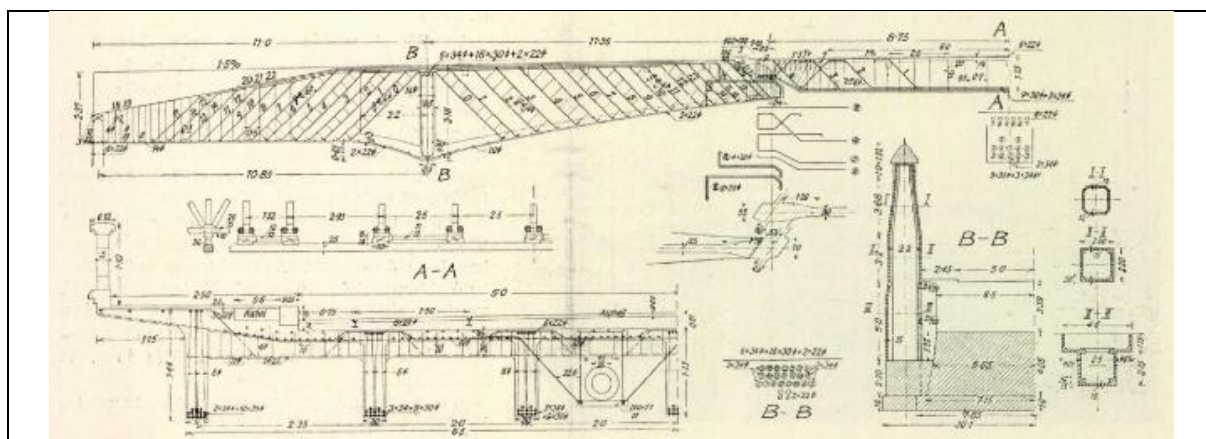
167. Részlet az eredeti tetőről

168. Archív felvétel a bérházzról

169. Az épület napjainkban

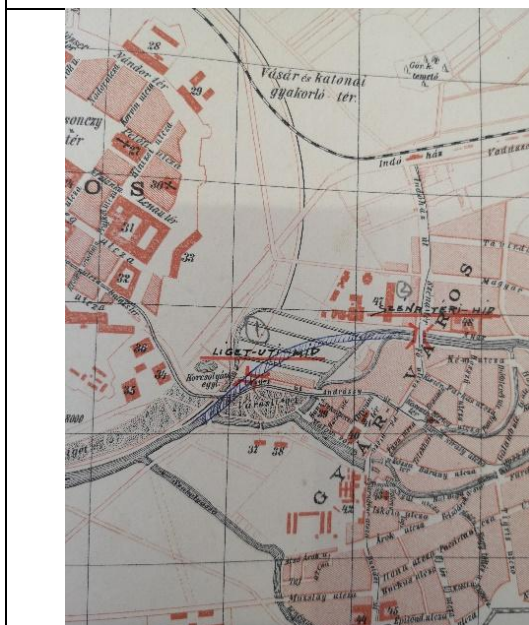
170. A Ligeti úti híd tervrajza

171. Archív felvétel az építésről

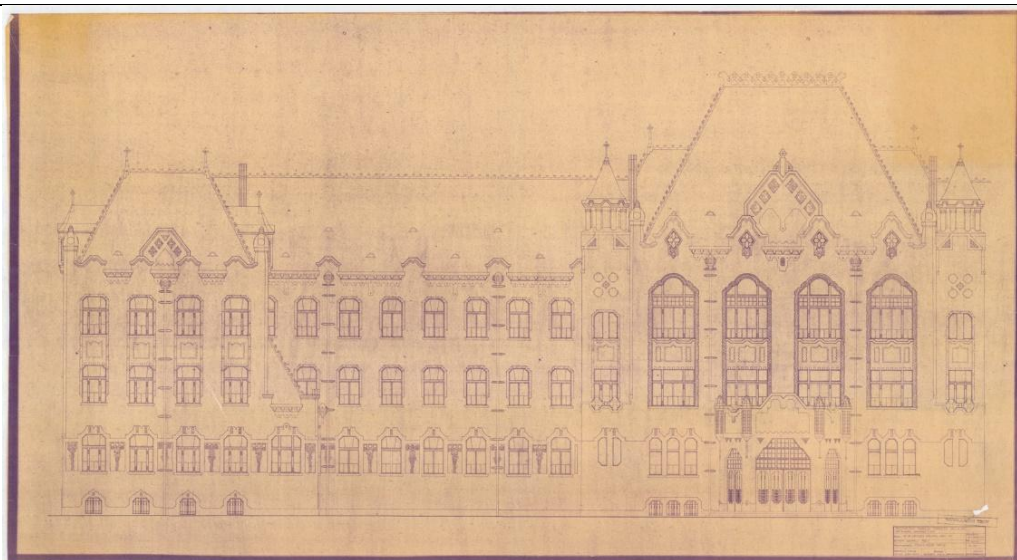
172. Korabeli képeslap a hídról

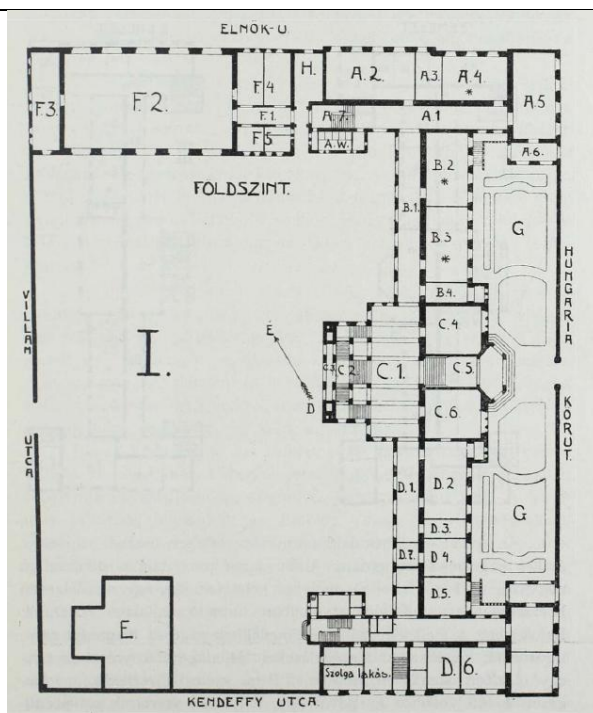
173. A híd helyszínrajza

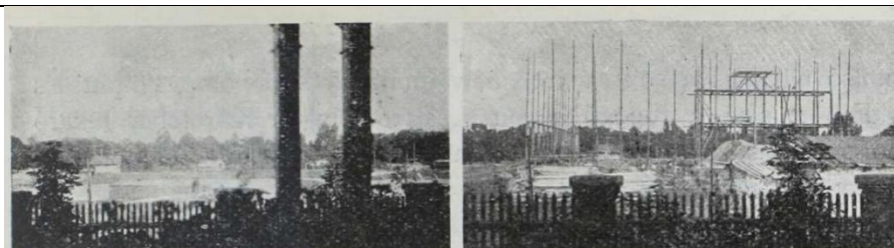
174. Részlet az építményről napjainkban

175. A tisztviselőtelepi gimnázium főhomlokzati rajza (felmérési terv)

176. Az épület földszinti alaprajza

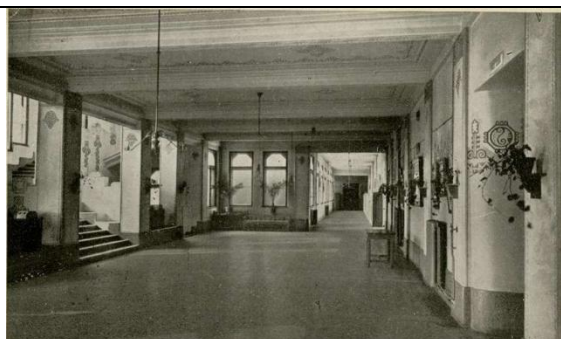

A telek az építés előtt s az építés kezdetén.

177. Az építés kezdetén...

178. Archív felvétel az épületről

179. Az első emeleti folyosó egykor

A budapesti tisztviselőképző Intézet.
A helyi önkormányzat a szegény tanulóknak ingyen ebédet kapnak.
A helyi önkormányzat a szegény tanulóknak ingyen ebédet kapnak.

180. Az ebédköző egykor

181. Az épület homlokzata napjainkban

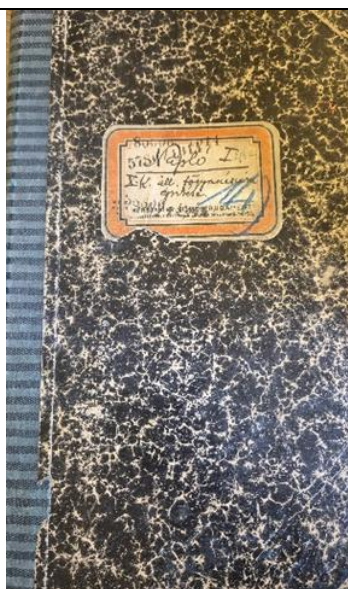
182. Részlet a kerítésről

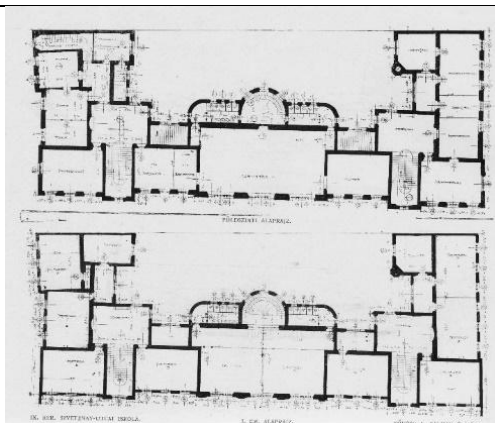
183. Részlet az homlokzatról

184. Az egykori díszterem napjaikban (a Kőrössy-kiállítás helyszínéként)

185. Az épület építési naplója

186. A Szvetenay u. iskola alaprajza

187. Elsőáldozók az iskola tornatermében

188. Archív felvétel az iskoláról

189. Az épület napjainkban

190-191. Részletek a homlokzatról

192. Pozsony, régi épület a Fő téren

193. A pozsonyi bank egykor

194. Az épület főhomlokzata napjainkban

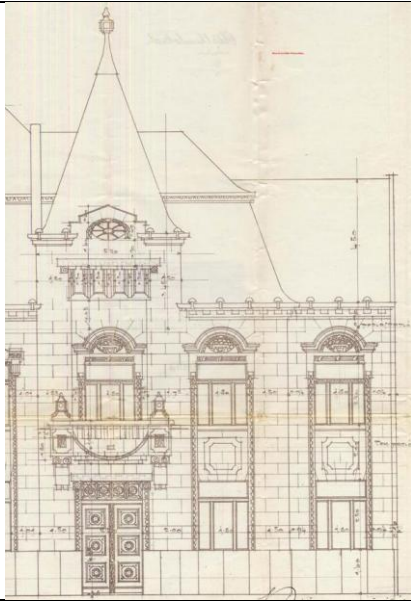
195. Az épület lépcsőháza

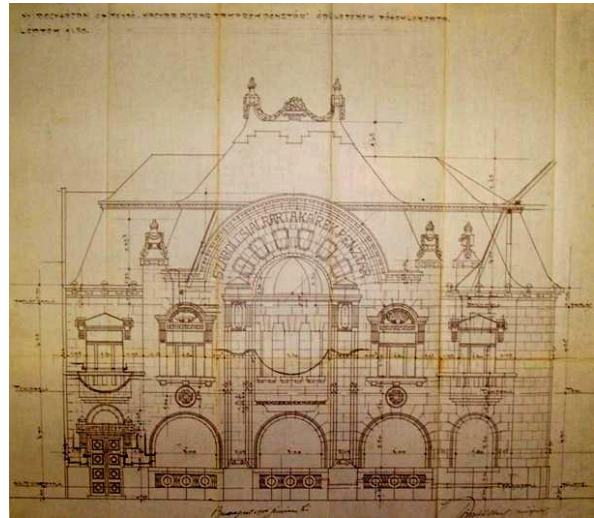
196. Rózsamintás terrazzolapok

197. A Melocco-féle cementlapok katalógusa

198. A Szabolcsi Agrártakarékpénztár oldalhomlokzata

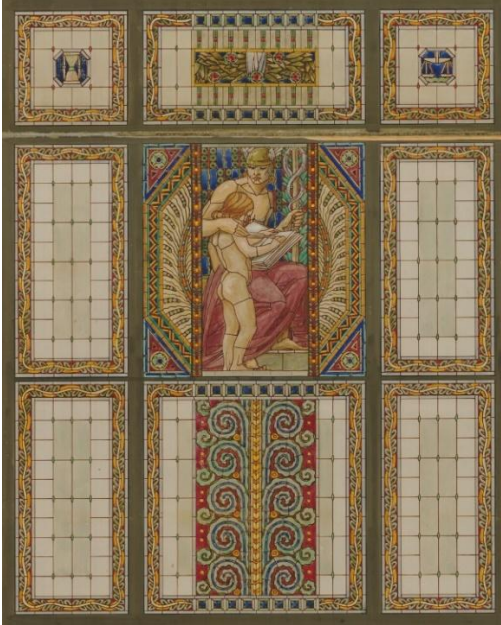
199. Homlokzati terv

200. A banképület egykor

201. Az épület napjainkban

	
202. Az Agrár- és Járadékbank üvegablak terve	203. Az épület napjainkban
	
204. Részlet főhomlokzatról	205. A pénztárterem napjainkban
	
206. A bank ülésterme egykor	

211. Rákosszéki Jenő bérháza napjainkban

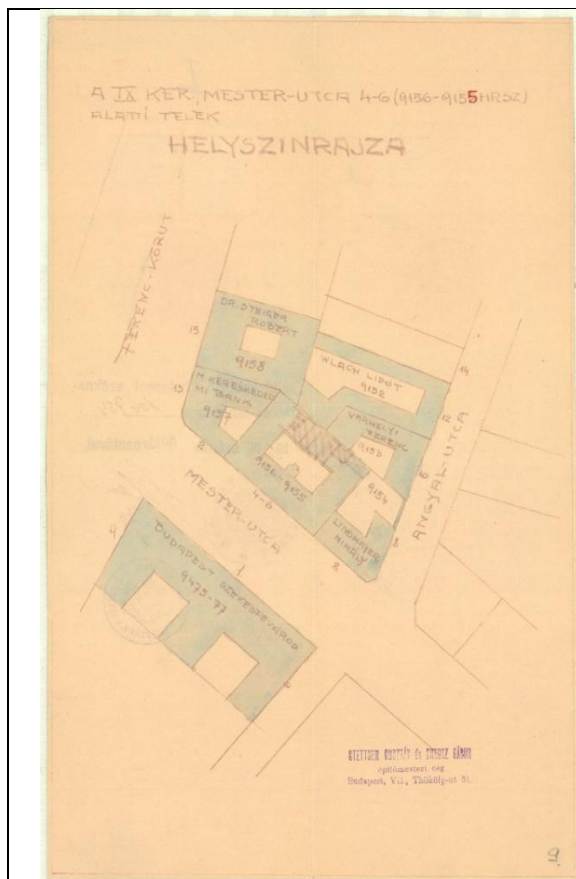
212. Homlokzati részlet

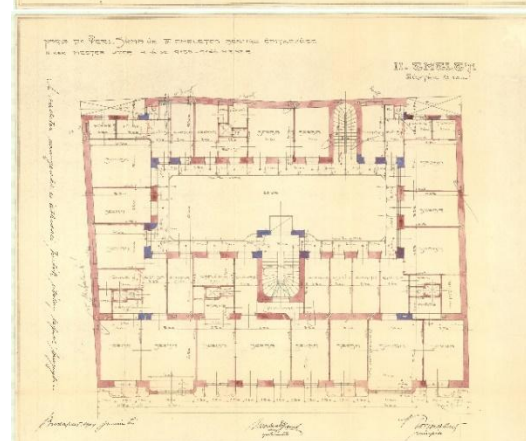
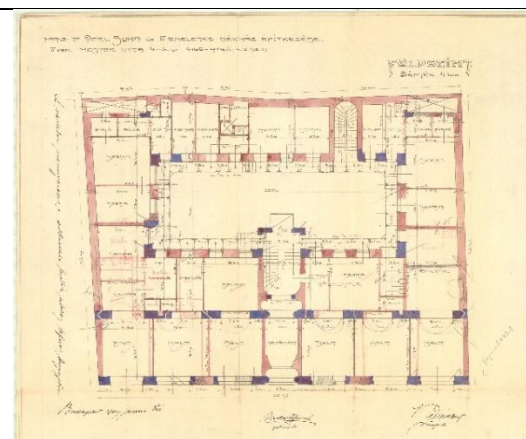
213. A bérház belső udvara

214. Pásztorszobor a lépcsőházban

215. A Mester utcai bérház helyszínrajza

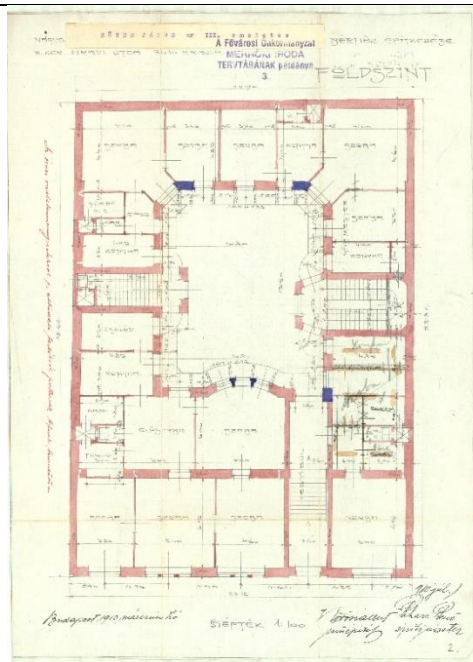
216. Földszinti és második emeleti alaprajz

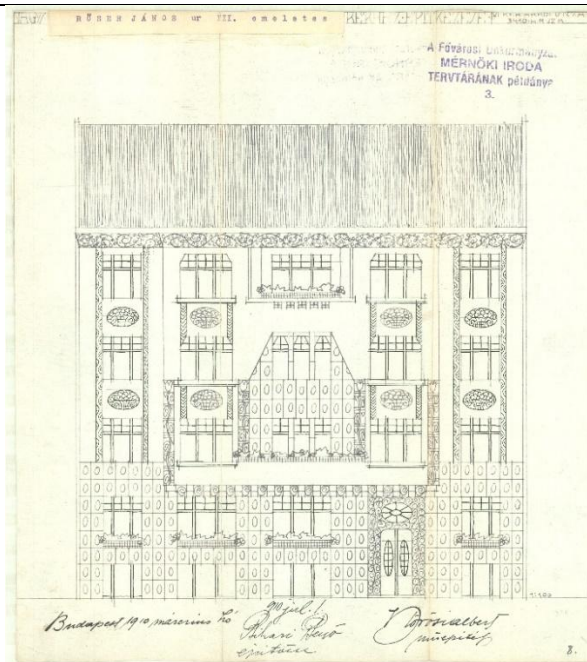
217. A Perl-bérház napjainkban

218. A levélkézbesítő

219. A Röser-ház földszinti alaprajza

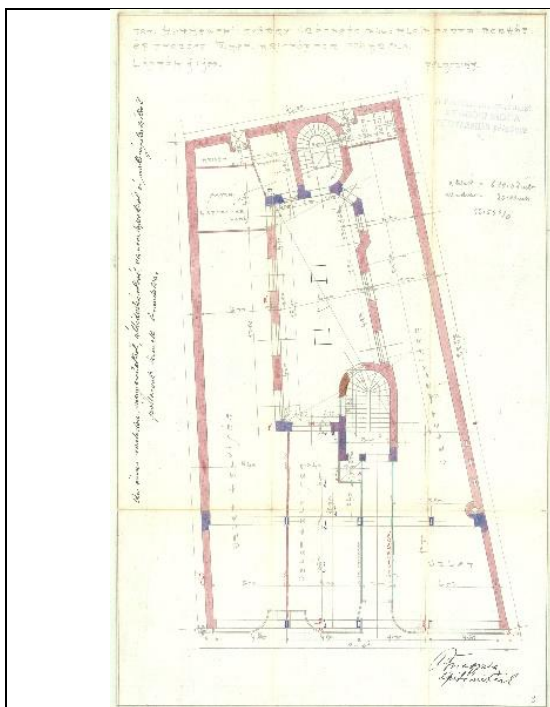
220. A Röser-ház homlokzati rajza

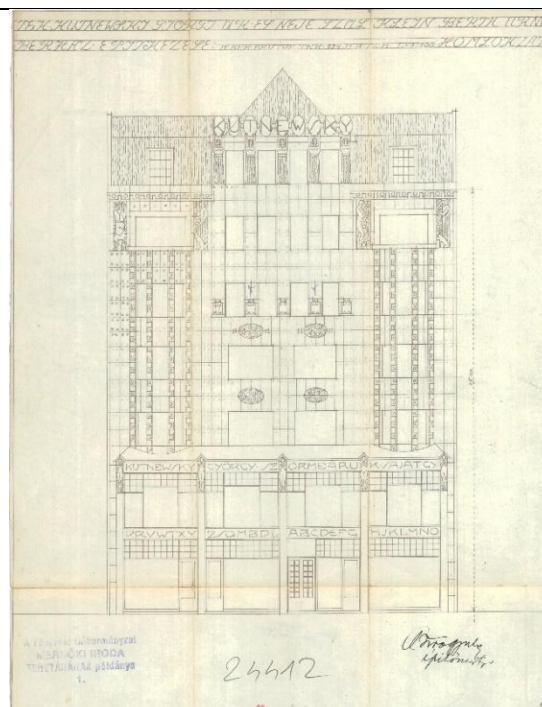
221. Az Aradi utcai bérház az 1980-as években

222. Az Aradi utcai bérház napjainkban

223. Kutnewsky-ház: földszinti alaprajz

224. A Kutnewsky- áruház homlokzati rajza

225. Áruházak a földszinten

226. Az épület napjainkban

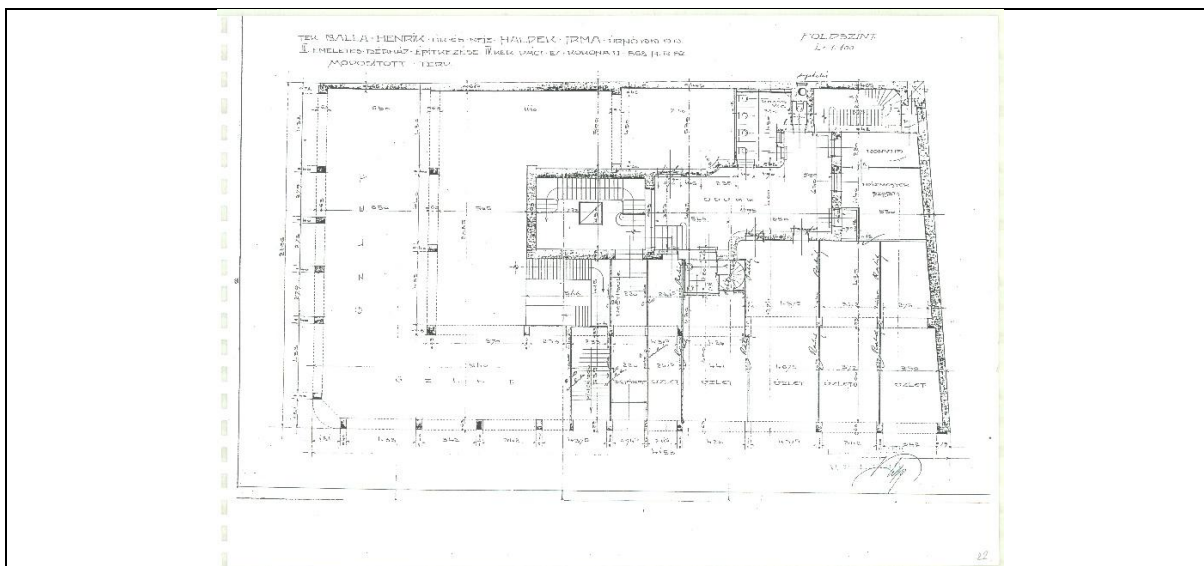
227. Részlet az oromzatról

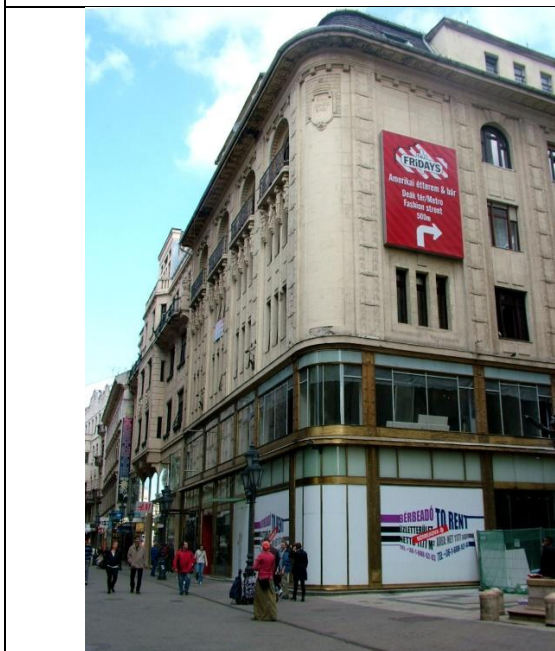
228. Részletek: prémvadászok a homlokzaton

229-230. Részletek a torinói világkiállítás magyar pavilonjából

231. Balla Henrik bérházának módosított földszinti alaprajza

232. Az épület napjainkban

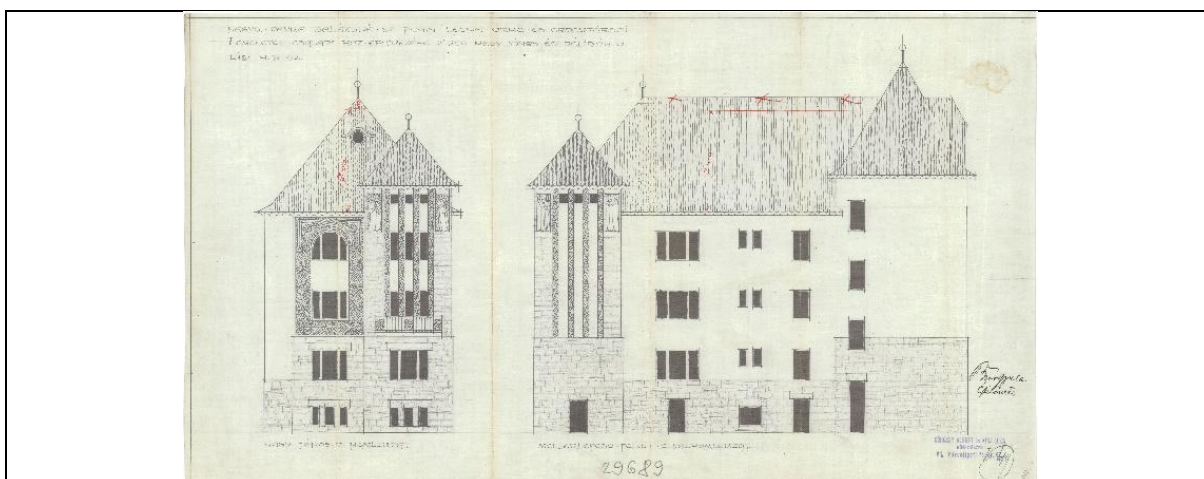
233. Részlet a főhomlokzatról

234. Részlet a főhomlokzatról

235. Részlet a főhomlokzatról

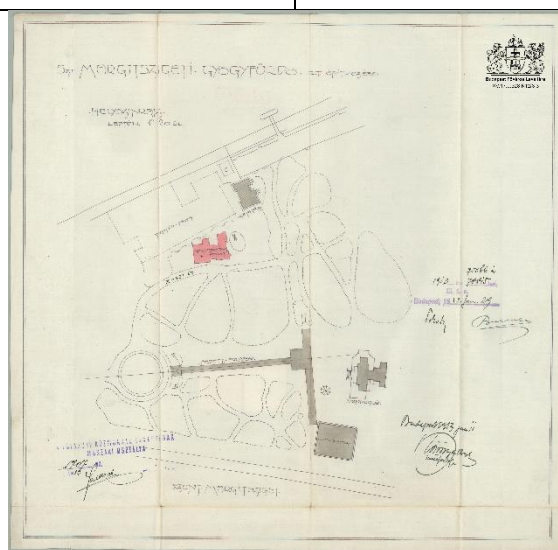
236. Dayka-villa: fő homlokzat

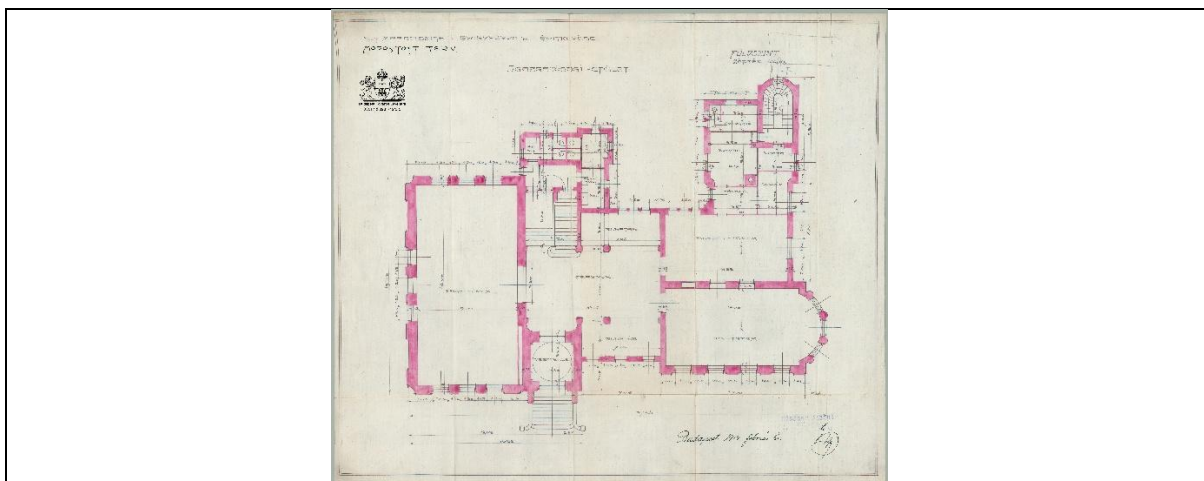
237. A Dayka-villa napjainkban

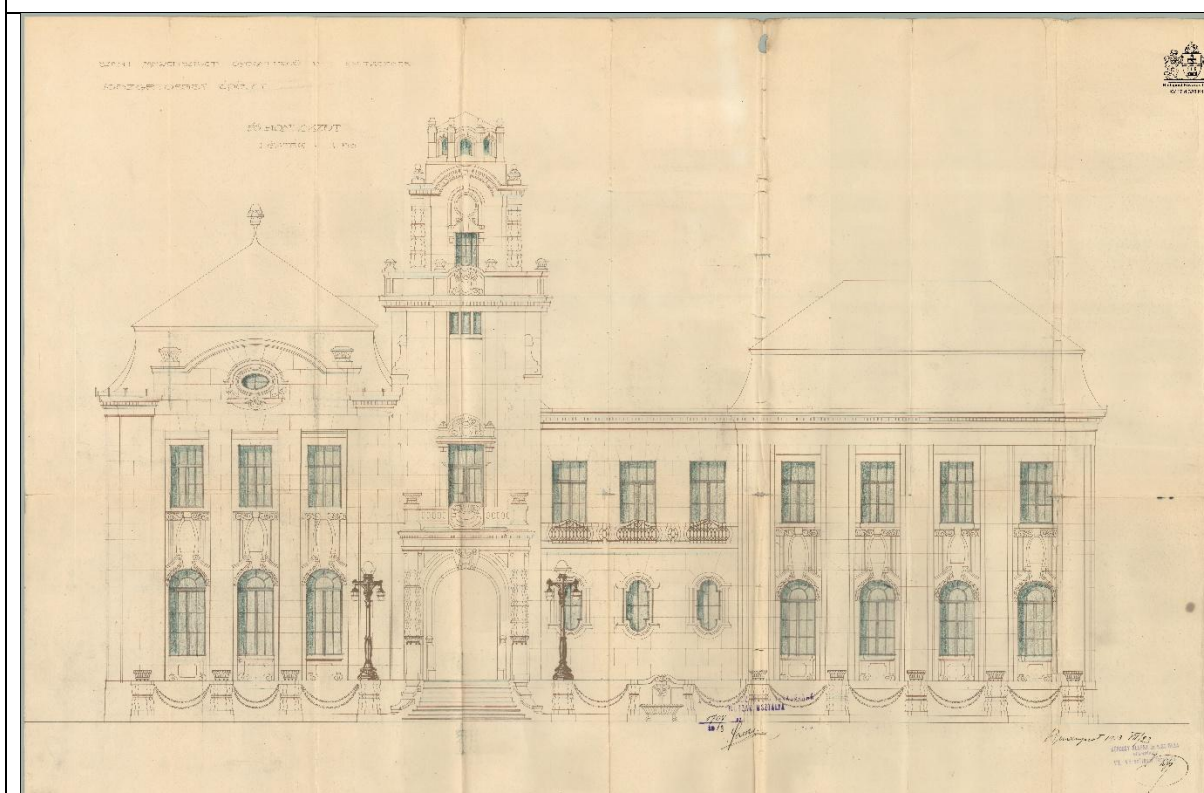
238. Dayka-villa: részletek a homlokzatról

239. A Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. igazgatósági épületének helyszínrajza

240. Az épület módosított alaprajza

241. A Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. igazgatósági épületének homlokzati terve

242-243. A Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. igazgatósági épülete és enteriőrje

IX. 4 Képlegyzék

1. Neumann Miksa portréja © Tolnai Világlapja, 1918
2. Kőrösy Albert Kálmán portréja 1909 körül © magántulajdon
3. A királyhalmi nemesi címer © Kempelen Béla: Magyar nemes családok
4. Az eredeti nemesi levél fotója © magántulajdon
5. A Kőrösy-Neumann-család sírja © Baldavári Eszter, 2014
6. Dr. Pollák Henrik portréja © MILEV, 64.2106
- 7-8. Román Dóra Paula portréi © magántulajdon
- 9-10. Kőrösy Lili Julianna és Mária Fedóra portréja © magántulajdon
11. szántói Kőrösy József portréja © Wikimedia.commons
12. Maerle Ilka portréja © magántulajdon
13. Román Aurél portréja © magántulajdon
14. Goldzieher Klára portréja © magántulajdon
15. Paul Rosenberg portréja © Wikimedia.commons
16. Pablo Picasso Rosenbergnét és leányát ábrázoló festménye, 1918 © Wikimedia.commons
17. Friedrich von Thiersch portréja © Wikimedia.commons; TUM, 1694535
18. Martin Dülfer portréja © Wikimedia.commons
19. Hauszmann Alajos portréja © Wikimedia.commons
20. Sebestyén Artúr portréja © MÉM MDK, Fotótár
21. Bálint Zoltán és Jámber Lajos © Wikimedia.commons
22. Lechner Ödön portréja © Wikimedia.commons
23. Pogány Mór portréja © Wikimedia.commons
24. Kiss Géza portréja © Magyar Feltámadás Lexikonja
25. A müncheni Technische Hochschule © TUM, thie_f-79-4
26. Thiersch: Eskü téri híd pályaterve © TUM, thie_f-27-4
- 27-28. Thiersch: Igazságügyi-palota egykor és ma © Wikimedia.commons, Baldavári Eszter, 2014
29. New York-palota, Budapest © Wikimedia.commons
30. Bernheimer Áruház, München © Wikimedia.commons; TUM, thie_f-20-67
31. Thiersch: Reinemann-bérház Münchenben © TUM, thie_f-37-12
32. Kőrösy aláírása a Kúria építési dokumentumán © MNL OL - BFL XI.814 58. Havel Lipót építési iratai

33. A Charitas székház pályaterve © Vállalkozók Lapja, 1896, 31. oldal
34. Pollák Jakab bérháza a háttérben © Nemzeti Széchényi Könyvtár, képeslapgyűjtemény
35. Pollák Jakab bérháza © MÉM MDK, Sebestyén Artúr hagyatéka, ltszn.
36. Weisz Jakab bérházának homlokzati terve © BFL-XV.17.d.329.035078, 8. fólió
- 37-38. A Tolnay-kúria tervei (Korb és Giergl) © Építő Ipar, 1896
39. A megvalósult Tolnay-kúria © Zempléni Múzeum, Szerencs, 0124787
40. A kúria szociális otthonként © Zempléni Múzeum, Szerencs, 0013320
41. A budavári palota ideiglenes irodájának terve © Építő Ipar, 1899, 10. rajzmelléklet
42. Neumann Frigyes villája, nyugati homlokzat © BFL-XV.17.d.329.029686, 7. fólió
43. Neumann Frigyes villája, főhomlokzat © BFL-XV.17.d.329.029686, 6. fólió
44. Neumann Frigyes villája napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
45. Részlet: Neumann Frigyes villája © Bélavári Krisztina, 2019
46. Gárdonyi Antal nyaralója, metszet © BFL-XV.17.d.329.032764, 5. fólió
47. Gárdonyi Antal nyaralója, homlokzat © BFL-XV.17.d.329.032764, 6. fólió
48. Gárdonyi Antal nyaralója, alaprajz © BFL-XV.17.d.329.032764, 3. fólió
49. A villa a domonkos rendi templom mögött, 1954 © Fortepan/Hámori Gyula
50. Polákovits-bérház: földszinti alaprajz © BFL-XV.17.d.329.034076, 3. fólió
51. Polákovits-bérház: főhomlokzat © BFL-XV.17.d.329.034076, 8. fólió
52. Polákovits Mátyás bérháza napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
53. Polákovits-bérház, részlet © Bélavári Krisztina, 2019
- 54-55. A tatabányai telep épületei © Tatabányai Múzeum (évkönyv)
56. Homok téglagyár Tatabányán © http://w3.hdsnet.hu/exert/TB/TB_akna/01/01.htm
57. A tőzsdepalota pályaterve: metszet és főhomlokzat © MÉ-MP, 1903/1., 2, 21.
58. Az Osztálysorsjáték-palota homlokzati terve © BFL-XV.17.d.329.023860, 4. fólió
59. A kovácsoltvas kapu egykor © IMM Adattár/Könyvtár, MLP-F 1900.4.171
60. Felvétel építés közben, Divald Kornél felvétele, 1899 © MÉM MDK, Sebestyén Artúr hagyatéka, ltszn.
61. A két világháború között... © Fortepan, 285158
62. ...és a második világháborús károk után © Fortepan, 101923
63. A Kőrössy-villa fő- és oldalhomlokzati terve © BFL-XV.17.d.329.033482.2, 7. fólió
- 64-65. Az épület egykor és ma © Kőrössy ResoArt Alapítvány; Bélavári Krisztina, 2019
66. Oromzati dísz Művészet allegóriáival © Baldavári Eszter, 2020
67. A lépcsőház napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019

68. A müncheni Kereskedelmi és Iparkamara székházának főlépcsőházi terve, Friedrich von Thiersch, 1900. december 10. © TUM, thie_f-33-262
69. A müncheni Hösslin-villa lépcsőházának színes terve, Friedrich von Thiersch, 1889-1903 © TUM, thie_f-49-339
70. A marosvásárhelyi Csonka-villa terve, Bustya Lajos, 1904. szeptember 17. © MVL Tanácsi iratok, 6737/1904, 1–8v.
71. Az 1894. évi budapesti építési szabályzat övezeti térképe © BFL-XV.16.e.251.cop40.1894
72. Az istálló engedélyezési terve © BFL-XV.17.d.329.033482.2, 16. fólió
73. Az iroda földszint alaprajza © BFL-XV.17.d.329.033482.2, 9. fólió
74. Az iroda homlokzati terve © Építészeti Szemle, 1900, 212.
75. Az épület napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
76. Drezda: Stübelallee 21. (elpusztult) © Wikimedia.commons
77. München: az Allgemeinen Zeitung épülete © Wikimedia.commons
78. München: Gedonstrasse 4-6, műterem © Wikimedia.commons
79. A műterem napjainkban © Baldavári Eszter, 2014
80. München: a Bechtolsheim-villa lépcsőháza © Wikimedia.commons
81. A villa napjainkban © Baldavári Eszter, 2014
82. Stuttgart: Alexanderstrasse 94. © Baldavári Eszter, 2014
83. Stuttgart: Zimmermannstrasse 4. © Baldavári Eszter, 2014
84. Cottbus: Schillerstrasse 48. © Baldavári Eszter, 2014
85. Karlsruhe: Kaiserstrasse 144. © Baldavári Eszter, 2014
86. Martin Dülfer által tervezett villa, 1899 © Architektonische Rundschau, 1899/2., 95. tábla
87. Hanns Schlicht által tervezett nyaraló, 1902 © Architektonische Rundschau, 1902/2., 86. tábla
88. A Walko-ház homlokzati terve és hosszmetszete © BFL
- 89-90. Az épület egykor és ma © MI, 1901, Baldavári Eszter, 2014
- 91-92. Az oromzatszerve és a megvalósult kompozíció napjainkban © IMM Adattár - Rajz- és tervgyűjtemény, KRTF 875; Bélavári Krisztina, 2019
- 93-94. Körössy Albert által tervezett csillárok © MI 1899/1-2. 65., 1902/1. 16.
- 95-96. A Madarassy-Beck család síremléke a Salgótarjáni úti temetőben © Bélavári Krisztina, 2019

97. Síremlék a stuttgarti Pragfriedhof temetőben, Eisenlohr&Weigle © Architektonische Rundschau, 1902/1., 8. tábla
98. A Hartmann család síremléke Berlinben, Erdmann&Spindler © Architektonische Rundschau, 1901/6., 2. tábla
99. A Sonnenberg-ház alaprajza © BFL-XV.17.d.329.028303, 2. fólió
100. Az épület napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
101. Az épület egykor © FSzEK Budapest Gyűjtemény, bibFOT00002793
102. A lépcsőház egy korabeli kiadványban © FSzEK - Budapest Gyűjtemény, bibFOT00002854 (Forrás: Budapest új épületei, Bécs: Schroll, 1906/ 1., 30. tábla)
103. A lépcsőház napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
104. Az ólmozott üvegablak terve © Fényi Tibor hagyatéka
105. Az Alkotás utcai házak homlokzati részlete © BFL-XV.17.d.329.007059, 8. fólió
106. Az épület 1960-ban © Fortepan, 102728
107. A kapu egykor © Fortepan, 102711
108. Az épületek napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
109. A Gonda-ház az 1900-as években © FSZEK Budapest Gyűjtemény, bibFOT00002976
- 110-111. A bérház és műterem napjainkban © Baldavári Eszter, 2014
- 112-113. Részletek a lépcsőházban © Bélavári Krisztina, 2019
114. Az István utcai bérház alaprajza © BFL-XV.17.d.329.033229, 3. fólió
115. A bérház napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
116. Az épület hosszmetzeti rajza © BFL-XV.17.d.329.033229, 8. fólió
117. Részlet a homlokzatról © Bélavári Krisztina, 2019
118. A trencsényi leányiskola pályaterve, alaprajz © MÉ MP, 1904/2., 10. 15.
119. A trencsényi leányiskola pályaterve: homlokzati rajz © MÉ MP, 1904/2., 10. 11.
- 120-121. A gyulafehérvári törvény törvényszéki palota és fogház pályaterve © MÉ MP, 1905/2., 12., 23.
- 122-123. A Philanthia virágüzlet eredeti megjelenése és átalakítva az 1930-as években © Fortepan, MÉM MDK
- 124-125. Az üzleti napjainkban és a portál egy részlete © Bélavári Krisztina, 2019
126. Márk Lajos egyik festménye a belsőben © Bélavári Krisztina, 2019
127. A Szabadság-szobor pályaterve © Ujság, 1905/52., 20.
- 128-129. A Kossuth-szobor pályaterve és Körössy Albert cikke © VU, 1905; PN 1905
130. A kultuszminisztérium épületének pályaterve © MNL OL-T.13.No.52/4.
131. Alaprajzok © MÉ MP, 1905/3., 7., 6.

132. Oldalhomlokzati rajz © MNL OL-T.13.No.52/1.
- 133-134. Részletek © MNL OL-T.13.No.52/4.
135. A marosvásárhelyi gimnázium pályaterve © MVL, Műszaki iratok
136. A IV. kerületi főgimnázium módosított terve © BFL-XV.17.d.329.028334, 6. fólió
137. Kőrössy Albert levele a kultuszminisztériumnak © MNL OL-K500 Vallás- és közoktatásügyi minisztérium iratai. 269. doboz
138. Holitscher Zsigmond lámpatervei © MNL OL Vallás- és közoktatásügyi minisztérium iratai. 269. doboz
139. Az iskolaépület napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
- 140-141. A lépcsőház és részletei napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019, Baldavári Eszter, 2014
142. Szinte Gábor Kopjafák (temetőfejfák) a Székelyföldön tanulmányának illusztrációja (Néprajzi értesítő, 1905/6., 2. 91–102.)
143. A Szondi utcai bérház homlokzati terve © BFL-XV.17.d.329.028302, 5. fólió
144. Az épület napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
145. Az épület bejárati kapuja © Bélavári Krisztina, 2019
146. Homlokzati részlet napjainkban © Baldavári Eszter, 2014
- 147-148. Az Ohmüller-bérháza hosszmetszete és az erkély terve © BFL-XV.17.d.329.032962, 11. fólió
149. Az épület egykor © FSzEK - Budapest Gyűjtemény, bibFOT00002492
150. Az épület napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
151. A belső udvar részlete © Bélavári Krisztina, 2019
152. A vesztibül © Bélavári Krisztina, 2019
153. A Betz-ház homlokzati rajza © BFL-XV.17.d.329.011573, 3. fólió
154. A villa alaprajza © BFL-XV.17.d.329.011573.1. fólió
155. Az enteriőr napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
156. Az épület napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
157. Az Erdei-villa homlokzati rajza © BFL-XV.17.d.329.011563, 3.
158. Az épület napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
159. Lépcsőházi ablak © Bélavári Krisztina, 2019
160. Loggia © Bélavári Krisztina, 2019
- 161-162. A Mocsonyi-bérpalota földszinti és emeleti alap- és homlokzati rajza © MÉ MP, 1907/5., 7.36.
163. A kecskeméti elmeegógyintézet kápolnájának terve © MÉ MP, 1908/6., 9., 28.

164. Az „izgult betegek” pavilonjának tervei © MÉ MP, 1908/6., 9., 30.
165. A megfigyelő pavilon tervei © MÉ MP, 1908/6., 9., 29.
166. A Török utcai bérház emeleti alaprajza © BFL-XV.17.d.329.013438, 1. fólió
167. Részlet az eredeti tetőről © MÉ MP, 1908/6., 3., 26.
168. Archív felvétel a bérházzal © MÉ MP, 1908/6., 3., 25.
169. Az épület napjainkban © Baldavári Eszter, 2014
170. A Ligeti úti híd tervrajza © MMÉE HÉ, 1910
171. Archív felvétel az építésről © MMÉE HÉ, 1910
172. Korabeli képeslap a hídról © NSzK, 1913
173. A híd helyszínrajza © MMKM TEMGY-247. Zielinski Szilárd hagyatéka, 38/766
Temesvár, Béga-hidak, 1907
174. Részlet az építményről napjainkban © Baldavári Eszter, 2014
175. A tisztviselőtelepi gimnázium főhomlokzati rajza (felmérési terv) © BFL-XV.17.d.329.038493, 6. fólió
176. Az épület földszinti alaprajza ©
177. Az építés kezdetén...
178. Archív felvétel az épületről © Fortepan/21135, Somlai Tibor
179. Az első emeleti folyosó egykor © OPKM, Iskolai értesítő, 1912
180. Az ebédkő egykor © OPKM, Iskolai értesítő, 1912
181. Az épület homlokzata napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
182. Részlet a kerítésről © Baldavári Eszter, 2014
183. Részlet az homlokzatról © Baldavári Eszter, 2014
184. Az egykori díszterem napjaikban (a Kőrössy-kiállítás helyszíneként) © Bélavári Krisztina, 2019
185. Az épület építési naplója © MNL OL-K500-Vallás- és közoktatásügyi minisztérium
irata, 321. doboz
186. A Szvetenay u. iskola alaprajza © MÉ MP, 1911/9., 9., 18.
187. Elsőáldozók az iskola tornatermében © Fortepan, 265085, Horváth József
188. Archív felvétel az iskoláról © FSzEK - Budapest Gyűjtemény, bibFOT00002113
189. Az épület napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
- 190-191. Részletek a homlokzatról © Bélavári Krisztina, 2019
192. Pozsony, régi épület a Fő téren © imhd.sk
193. A pozsonyi bank egykor © imhd.sk
194. Az épület főhomlokzata napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019

195. Az épület lépcsőháza © <https://www.archinfo.sk/diela/rekonstrukcia-a-obnova/rekonstrukcia-palaca-uhorskej-eskontnej-a-zmenarenskej-banky-bratislava.html>
196. Rózsamintás cementlapok © Baldavári Eszter, 2014
197. A Melocco-féle cementlapok katalógusa © <https://pecsetestegla.hu/cikk.php?cikk=68>
198. A Szabolcsi Agrártakarékpénztár oldalhomlokzata © MNL SzSzBVL
199. Homlokzati terv © MNL SzSzBVL Városi tervek V. 83.3
200. A banképület egykor © Magyar Mezőgazdasági Múzeum – képeslapok, 5296/1
201. Az épület napjainkban © Baldavári Eszter, 2014
202. Az Agrár- és Járadékbank üvegablak terve © MÉM MDK, Róth Miksa 71.032.34.7
203. Az épület napjainkban © Baldavári Eszter, 2014
204. Részlet főhomlokzatról © Baldavári Eszter, 2014
205. A pénztárterem napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
206. A bank ülésterme egykor © FSZEK Budapest Gyűjtemény, bibFSZ01475430
207. Az Obersohn-bérház földszinti alaprajza © BFL-XV.17.d.329.029548, 1. fólió
208. Az Obersohn-bérház emeleti alaprajza © BFL- XV.17.d.329.029548, 2. fólió
209. Obersohn Benő bérháza napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
210. Részlet a homlokzatról © Bélavári Krisztina, 2019
211. Rákos Jenő bérháza napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
212. Homlokzati részlet © Bélavári Krisztina, 2019
213. A bérház belső udvara © Bélavári Krisztina, 2019
214. Pásztorszobor a lépcsőházban © Baldavári Eszter, 2014
215. A Mester utcai bérház helyszínrajza © BFL-XV.17.d.329.037557, 9. fólió
216. Földszinti és második emeleti alaprajz © BFL-XV.17.d.329.037557, 2. és 4. fólió
217. A Perl-bérház napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
218. A levélkézbesítő © FSZEK Budapest Gyűjtemény (a könyvtár facebook bejegyzéséből)
219. A Röser-ház földszinti alaprajza © BFL-XV.17.d.329.028813, 2. fólió
220. A Röser-ház homlokzati rajza © BFL-XV.17.d.329.028813, 8. fólió
221. Az Aradi utcai bérház az 1980-as években © Fortepan, 107975, Makovecz Benjamin
222. Az Aradi utcai bérház napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
223. Kutnewsky-ház: földszinti alaprajz © BFL-XV.17.d.329.024412, 3. fólió
224. A Kutnewsky- áruház homlokzati rajza © BFL-XV.17.d.329.024412, 11. fólió
225. Áruházak a földszinten © FSZEK Budapest Gyűjtemén, bibFSZ01516497
226. Az épület napjainkban © Bélavári Krisztina, 2019
227. Részlet az oromzatról © Bélavári Krisztina, 2019

228. Részletek: prémvadászok a homlokzaton © Baldavári Eszter, 2014
- 229-230. Részletek a torinói világkiállítás magyar pavilonjából © MÉ MP, 1912/7-8., 10., 15.
231. Balla Henrik bérházának módosított földszinti alaprajza © BFL-XV.17.d.329.024377, 22
232. Az épület napjainkban © Baldavári Eszter, 2014
233. Részlet a főhomlokzatról © Baldavári Eszter, 2014
234. Részlet a főhomlokzatról © Baldavári Eszter, 2014
235. Részlet a főhomlokzatról © Baldavári Eszter, 2014
236. Dayka-villa: fő homlokzat © Baldavári Eszter, 2014
237. A Dayka-villa napjainkban © Bálavári Krisztina, 2019
238. Dayka-villa: részletek a homlokzatról © Baldavári Eszter, 2014
239. A Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. igazgatósági épületének helyszínrajza © BFL-XV.17.d.328.K12.0003, 3. fólió
240. Az épület alaprajza © BFL-XV.17.d.328.K12.0003, 6. fólió
241. A Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. igazgatósági épületének homlokzati terve © BFL-XV.17.d.328.K12.0003, 2. fólió
- 242-243. A Szent Margitsziget Gyógyfürdő Rt. igazgatósági épülete és enteriőrje © Fortepan, 32596, Pesti Brúnó